Uloga lokalne samouprave u planiranju i promicanju održivog razvoja turističke destinacije

Mičetić Fabić, Morena

Doctoral thesis / Disertacija

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Tourism and Hospitality Management / Sveučilište u Rijeci, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:191:950345

Rights / Prava: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Dijeli pod istim uvjetima 4.0 međunarodna

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FAKULTET ZA MENADŽMENT
U TURIZMU I UGOSTITELJSTVU
OPATIJA, HRVATSKA

Repository / Repozitorij:

Repository of Faculty of Tourism and Hospitality Management - Repository of students works of the Faculty of Tourism and Hospitality Management

uniri DIGITALNA KNJIŽNICA

Image not found or type unknown

SVEUČILIŠTE U RIJECI

FAKULTET ZA MENADŽMENT U TURIZMU I UGOSTITELJSTVU, OPATIJA

Mr. sc. Morena Mičetić Fabić

ULOGA LOKALNE SAMOUPRAVE U PLANIRANJU I PROMICANJU ODRŽIVOGA RAZVOJA TURISTIČKE DESTINACIJE

DOKTORSKI RAD

Opatija, 2017.

SVEUČILIŠTE U RIJECI

FAKULTET ZA MENADŽMENT U TURIZMU I UGOSTITELJSTVU, OPATIJA

Mr. sc. Morena Mičetić Fabić

ULOGA LOKALNE SAMOUPRAVE U PLANIRANJU I PROMICANJU ODRŽIVOGA RAZVOJA TURISTIČKE DESTINACIJE

DOKTORSKI RAD

Mentor: Prof. dr. sc. Dora Smolčić Jurdana

Opatija, 2017.

UNIVERSITY OF RIJEKA

FACULTY OF TOURISM AND HOSPITALITY MANAGEMENT, OPATIJA

Morena Mičetić Fabić

THE ROLE OF LOCAL GOVERNMENTS IN PLANNING AND PROMOTING THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TOURISM DESTINATIONS

DOCTORAL THESIS

Supervisor: Prof. Dora Smolčić Jurdana, PhD

Opatija, 2017.

Mentor: Prof. dr. sc. Dora Smolčić Jurdana

Doktorski rad obranjen je dana 24.07.2017. na Fakultetu za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu u Opatiji, pred povjerenstvom u sastavu:

1. Izv.prof.dr.sc. Ines Milohnić, predsjednica
2. Prof. dr. sc. Dora Smolčić Jurdana, mentorica i članica
3. Prof. dr. sc. Jasmina Gržinić, članica

PREDGOVOR

S lokalnom samoupravom upoznala sam se još tijekom studija kada sam na preporuku Ekonomskog fakulteta u Rijeci stručnu studentsku praksu pohađala u Gradu Rijeci. Uskoro sam tamo i zaposlena, a nakon šest godina selim u Poreč i zapošljavam se u Gradu Poreču gdje radim posljednjih šest godina. Kao Viša savjetnica za gospodarstvo u gradskoj upravi poznate turističke destinacije, koja iz godine u godinu obara brojne turističke rekorde, bavim se, između ostaloga, poslovima planiranja i razvoja turizma.

Turizam, osim mnogobrojnih prednosti, donosi niz izazova. Većinu tih izazova svela bih pod zajednički nazivnik *održivi razvoj*. Prvenstveno mislim na ekološku, ekonomsku i sociokulturnu komponentu održivog razvoja. Posljednjih godina se na svim razinama, od svjetske do lokalne, ulažu znatni napori u promicanje održivog razvoja. Međutim, iskustvo u radu ukazuje mi na to da se na lokalnoj razini nedovoljno razumije, planira i promiče održivi razvoj turističke destinacije. Proučavajući brojnu svjetsku i domaću literaturu došla sam do zaključka da se provode brojna istraživanja i puno se piše o ulozi lokalne samouprave u planiranju i promicanju održivog razvoja kao i njenoj ulozi u planiranju i razvoju turizma, ali da je prisutan nedostatak radova koji objedinjavaju turizam i održivi razvoj u turističkoj destinaciji s naglaskom na ulozi lokalne samouprave.

To je jedan od ključnih razloga zašto sam krenula u ovu zanimljivu pustolovinu. Upisala sam doktorski studij „Menadžment održivog razvoja“, stekla nova znanja te uložila puno vremena, truda i entuzijazma u provedbu istraživanja i pripremu ove doktorske disertacije.

Na tom zanimljivom, zahtjevnom i ponekad teškom putu bilo je lakše uz pruženu podršku i pomoć pa ovim putem zahvaljujem mentorici prof.dr.sc. Dori Smolčić Jurdana, profesoricama prof.dr.sc. Ines Milohnić i prof.dr.sc. Jasmini Gržinić. Zahvalu upućujem i znanstvenicama s Instituta za poljoprivredu i turizam u Poreču, dr.sc. Marineli Dropulić Ružić i dr.sc. Klari Trošt kao i kolegici dr.sc. Draženki Birkić s Veleučilišta u Karlovcu. Ujedno se veselim budućoj zajedničkoj suradnji na istraživanjima i projektima u području turizma i održivog razvoja.

Zahvaljujem i mojoj obitelji i prijateljima koji su mi nesebično pružali pomoć i podršku, posebno suprugu Alenu, majci Marisi i suprugovoj majci Karolini. Mojoj kćeri Lauri, koja je strpljivo čekala da mama završi s pisanjem, posvećujem ovu doktorsku disertaciju.

SAŽETAK

Turizam stvara značajne ekonomske, ekološke, kulturne i društvene utjecaje na turističku destinaciju. Osim pozitivnih, turizam ima i negativne utjecaje koji se očituju prvenstveno kroz degradaciju okoliša i kulturne i povijesne baštine. Istovremeno, razvoj turizma ovisi upravo o kvaliteti okoliša i očuvanosti kulturne i povijesne baštine u turističkoj destinaciji. Zbog toga je nužno planirati i upravljati razvojem turizma prema načelima održivog razvoja.

Na razini turističkih destinacija u Republici Hrvatskoj je prisutno neodgovarajuće planiranje razvoja turizma i provedba „ad hoc“ mjera te neadekvatna suradnja glavnih dionika planiranja i upravljanja razvojem turizma na lokalnoj razini. Glavnu ulogu pokretača i koordinatora planiranja i promicanja održivog razvoja na razini turističke destinacije treba imati lokalna samouprava koja ima glavnu zadaću da štiti interese lokalne zajednice te da se brine o gospodarskom i društvenom razvoju na svom području. Lokalna samouprava najbolje poznaje potrebe lokalnog stanovništva te treba biti nepristrana i usmjerena isključivo na interese lokalne zajednice.

Cilj ove doktorske disertacije je utvrditi provode li jedinice lokalne samouprave u dovoljnoj mjeri i na odgovarajući način planiranje i promicanje održivog razvoja u skladu s vlastitim i drugim strateškim dokumentima koji se odnose na razvoj turističke destinacije. Nadalje, istražuje se raspolažu li planovima koji u sebi sadrže inicijative/aktivnosti promicanja održivog razvoja, imaju li definirane i primjenjuju li indikatore za mjerenje napretka prema održivosti, jesu li provele odgovarajuću organizacijsku prilagodbu poslovima planiranja i promicanja održivog razvoja te vode li u podjednakoj mjeri brigu o ekološkoj, ekonomskoj i sociokulturnoj održivosti.

U svrhu donošenja relevantnih zaključaka, u okviru izrade doktorske disertacije, provedena su dva primarna istraživanja. Jedno istraživanje provedeno je na uzorku hrvatskih stručnjaka i znanstvenika koji se bave održivim razvojem i/ili turizmom, a drugo na uzorku gradova u sedam hrvatskih primorskih županija. Nakon toga, provedene su odgovarajuće statističke analize s ciljem utvrđivanja korelacija provedbe promicanja održivog razvoja s indikatorima održivosti u promatranim turističkim destinacijama. Također, utvrđivano je postojanje statistički značajnih razlika u primjeni provedbe promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama između županija te između gradova smještenih na obali i u unutrašnjosti kao i između većih i manjih turističkih središta.

Na temelju rezultata provedenih istraživanja i analiza, doneseni su odgovarajući zaključci kao i prijedlog modela planiranja i promicanja održivog razvoja turističke destinacije s posebnim naglaskom na ulogu lokalne samouprave.

Ključne riječi: *održivi razvoj, turizam, turistička destinacija, lokalna samouprava, planiranje*.

SUMMARY

Tourism is one of the most dynamic and the fastest growing economic activities. Nowadays it is characterized by more and more demanding tourists and stronger competition among tourist destinations all over the world. Destinations look for ways of keeping the existing visitors and attracting the new ones. Dynamic surroundings and obligations towards present and future generations impose the need for quality strategical planning and acting, in concordance with defined development plans based on sustainable development.

Tourism creates significant economical, ecological, cultural and social influence upon a tourist destination. Besides positive influences, tourism also has negative ones which are manifested primarily through degradation of environment and cultural heritage. In the same time development of tourism depends on the quality of the environment and the preservation of cultural heritage in the destination. That is why planning and managing the development of tourism according to the principles of sustainable development is of utmost importance.

At the level of tourist destination in the Republic of Croatia there is an inadequate development planning and „ad hoc“ measures, and also an inadequate cooperation among main participants in planning and managing tourist development on a local level. Expectations are mainly focused towards tourist offices and boards, so their engagement and activities are the main factor in destinations success, and in the same time local governments are only passively involved in planning and managing tourist development, for example by helping financially or technically in some projects or events. One of the problems is too small municipalities and cities that have limited capacities for adequate planning and managing tourism. Engagement of a city or a municipality often depends on personal preferences of one or more leading people (eg. the mayor). When we talk about the sustainable development, it can be noticed that local government often uses that notion in various documents and public speaking, without concrete measures and steps in planning and promoting sustainable development. It is also questionable if the understanding of meaning of sustainable development and its components is clear, when this notion is used in local government documents or their representatives' statements. Besides, if sustainable development is even promoted, it is not certain that an equal attention is given to its basic categories (ecological, economical and socio-cultural), or if the indicators for measuring progress to sustainability are determined.

To realize needed changes, certain steps on the local level are necessary. Participants in planning and managing of tourist development have to take their role in planning and promoting sustainable development seriously. Local government should have the main role in promoting and coordinating this

development, since it is responsible for protecting local interests and taking care of economical and social development in its area. Local governments knows the local population's needs best, and it should be impartial and entirely focused on those needs. Chapter 28 of Agenda 21 talks about the importance of local government in planning and promoting sustainable development. Participation of local government is crucial for realizing aims of Agenda 21.

Beside local government, main participants in planning and managing tourism on local level are tourist boards, private sector and local population. Making and adopting strategic plans, implementation of targeted measures, projects and programmes, defining and tracking progress indicators etc., are only some of important activities that all of the participants have to carry out if the desired vision of a sustainable development is to be achieved.

The aim of this thesis is to determine whether the units of local government carry out planning and promoting sustainable development in appropriate way, in concordance with their own and other strategic documents related to the development of a tourist destination. Furthermore, whether they have plans that contains initiatives/activities for planning and promoting sustainable development, whether they have and apply indicators to measure progress towards sustainability, if they have carried out an adequate organizational adaptation to planning and promoting sustainable development, and finally whether they take care of ecological, economical and socio-cultural sustainability in equal measure. It is also being determined what obstacles and problems local governments deals with when implementing activities for sustainable development.

For the purpose of making relevant conclusions, two primary researches were done as part of PhD thesis; one on the sample of Croatian experts and scientists that deal with sustainable development and/or tourism, the other on the sample of Croatian cities in seven Croatian coastal counties. After that, related statistical analysis were carried out to determine correlation of applying promotion of sustainable development with sustainability indicators in those tourist destinations, and to determine existence of statistically significant differences in applying promotion of sustainable development among counties, then among cities situated on the coast and in the coastal hinterland, and bigger and smaller tourist destinations.

Based on the results from researches and analysis, appropriate conclusions were made. Units of local government in Croatian coastal counties implement various initiatives/activities to promote sustainable development and give them high or higher level of preference than to some other activities. But considering that observed initiatives/activities in this disertation are very important for sustainable development of the destination, worrisome results are that many of analysed initiatives/activities are performed with low/the lowest level of preference, and some of the observed cities do not carry out some of initiatives/activities.

The biggest obstacles and problems in applying activities for sustainable development are lack of financial resources and variability of legal regulation, lack of human resources in city administration, inadequate education of available human resources, inadequate cooperation among main participants in a destination, as well as non cooperative business sector.

Cities have made formal strategies, strategical and action plans containing aims of sustainability. Mostly those are development strategies, economic development strategies, tourism development strategies and plans for sustainable development in the field of energy. Sustainable development as a concept appears in those documents in defining visions, strategic goals and priority measures.

Research about the presence of principle of sustainable development in strategic plan documents of monitored cities shows that in most cities all three components of sustainability (economic, ecologic, socio-cultural) are represented completely or largely, indicating the equal representation of all three components in strategic development plans.

Although the possibility of measuring progress towards sustainability is very important for a successful management, local government often do not have defined indicators to measure realized progress in the area of sustainable development in their documents, consequently they are not used; or they have them defined, but still don’t use them.

Research done as part of PhD thesis has shown that local governments carry out various activities to promote sustainable development, but they are not always in concordance with activities envisaged in development strategies, strategical and action plans.

Although the cities that are also tourist destination are expected to carry our organisational adaptation to jobs related to planning and development of tourism, research results show that 55,3% or 21 monitored cities have an employee or an organisational unit for these jobs, but only four cities have the word *tourism* in the name of a working place or organisational unit. When it comes to sustainable development, 42,1% of surveyed cities applied some form of organisational adaptation to jobs related to planning and promoting sustainable development and 26,3% have specifically defined an employee or an organisational unit formally in charge of planning and promoting sustainable development. However, that data becomes questionable when titles of those jobs or organisational units are observed, since mostly those are usual work places or organisational units and not special ones that deal with sustainable development. There are only few cities where the focus to sustainable development is visible in the name of a working place or an organisational unit (eg. Administrative department for sustainable development).

In this thesis it has been partly confirmed that between application of sustainable development in tourist destinations and sustainability indicators of tourist development there is a positive correlation, but only in some of monitored variables. It has also been partly confirmed that among counties, among cities

on the coast and in the coastal hinterland, and among smaller and bigger tourist centres there are statistically significant differences in applying promotion of sustainable development in tourist destinations.

In accordance with the set aims, measures for stronger role of local government have been suggested, both in planning and promoting development according to the principles of sustainable development and the proposal of a model for planning and promoting sustainable development of tourist destination is suggested, with a special emphasis on the role of a local government.

Key words: *sustainable development, tourism, tourist destination, local government, planning*.

PREDGOVOR I
SAŽETAK II
SUMMARY III
SADRŽAJ VII

1. UVOD 1
1.1. Problem istraživanja 1
1.2. Glavna hipoteza i pomoćne hipoteze 3
1.3. Ciljevi istraživanja 6
1.4. Ocjena dosadašnjih istraživanja 8
1.5. Metodologija istraživanja 11
1.6. Struktura rada 12

2. TEORIJSKE ZNAČAJKE TURIZMA I TURISTIČKE DESTINACIJE 15
2.1. Definicija i koncepcija turizma 15
2.2. Pojam i koncepcija turističke destinacije 19

3. ODRŽIVI RAZVOJ U TURIZMU 25
3.1. Održivi razvoj – pojmovno određenje 25
3.2. Načela održivog razvoja 27
3.2.1. Ekološka održivost 30
3.2.2. Ekonomska održivost 30
3.2.3. Sociokulturna održivost 32
3.3. Lokalna samouprava i održivi razvoj 34
3.3.1. Ključni dokumenti održivog razvoja i zaštite okoliša u Hrvatskoj 37
3.3.2. Temeljni međunarodni dokumenti za održive lokalne samouprave 40
3.3.3. Lokalna agenda 21 44
3.4. Održivi razvoj i turizam – uzajamnost odnosa 47
3.5. Suvremeni oblici turizma 56
3.5.1. Masovni turizam 57
3.5.2. Ekoturizam 60
3.5.3. Ruralni turizam 62
3.5.4. Zdravstveni turizam 64
3.5.5. Kulturni turizam 65
3.5.6. Sportsko-rekreacijski turizam 67
3.5.7. Nautički turizam 68
3.6. Planiranje održivog razvoja turističke destinacije 70
3.6.1. Prihvatni potencijal turističke destinacije 74
3.6.2. Indikatori održivosti razvoja turističke destinacije 76
3.6.2.1. Ekološki indikatori 85
3.6.2.2. Ekonomski indikatori 86
3.6.2.3. Sociokulturni indikatori 87
3.7. Promicanje održivog razvoja turističke destinacije 88

4. LOKALNA SAMOUPRAVA I NJENA ULOGA U PLANIRANJU I UPRAVLJANJU TURISTIČKOM DESTINACIJOM 91
4.1. Lokalna samouprava u Republici Hrvatskoj 91
4.1.1. Pojam lokalne samouprave 92

4.1.2. Ustrojstvo lokalne samouprave u Hrvatskoj 93
4.1.3. Djelokrug lokalne samouprave 95
4.1.4. Zahtjevi Europske unije prema lokalnoj samoupravi 97
4.2. Planiranje i upravljanje turističkim destinacijama 100
4.2.1. Planiranje razvoja turizma 101
4.2.2. Upravljanje turističkom destinacijom 105
4.2.3. Glavni dionici planiranja i upravljanja turističkom destinacijom 108
4.3. Uloga lokalne samouprave u planiranju i upravljanju turističkom destinacijom 115

5. VAŽNOST ULOGE LOKALNE SAMOUPRAVE ZA ODRŽIVI RAZVOJ TURISTIČKE DESTINACIJE 117
5.1. Metodologija istraživanja 117
5.1.1. Definiranje uzorka 117
5.1.2. Opis metodologije 118
5.2. Rezultati istraživanja 124
5.2.1. Deskriptivna analiza 124
5.2.2. Planiranje i promicanje održivog razvoja u turističkim destinacijama 141
5.2.3. Korelacija provedbe promicanja održivog razvoja s indikatorima održivosti razvoja 144
5.2.4. Testiranje razlika u promicanju održivog razvoja između destinacija 159

6. PRIJEDLOG MODELA PLANIRANJA I PROMICANJA ODRŽIVOG RAZVOJA TURISTIČKE DESTINACIJE 167
6.1. Lokalna samouprava u modelu planiranja i promicanja održivog razvoja turističke destinacije 167
6.2. Mogućnosti implementacije modela 170
6.3. Perspektive održivog razvoja turističkih destinacija u Republici Hrvatskoj 172

7. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA 174
7.1. Teorijske i praktične implikacije rezultata istraživanja 177
7.2. Ograničenja provedenog istraživanja 180
7.3. Preporuke za buduća istraživanja 180

LITERATURA 182
POPIS TABLICA 193
POPIS GRAFIKONA 195
POPIS SLIKA 195
PRILOZI 196
ŽIVOTOPIS 237

1. UVOD

1.1. Problem istraživanja

Turizam je danas jedna od najdinamičnijih i najbrže rastućih gospodarskih aktivnosti. Snaga turizma očituje se u podacima Svjetskog turističkog barometra (UNWTO World Tourism Barometer), svjetski turizam u 2015. godini postigao je porast međunarodnih turističkih dolazaka za 4,4 % u odnosu na 2014. godinu, odnosno ostvareno je rekordnih 1,2 milijarde međunarodnih dolazaka.[1] Sve zahtjevniji turisti traže nove kvalitetne proizvode i usluge, nove oblike turizma s naglaskom na emotivnoj komponenti (turizam doživljaja). Brza i jeftina razmjena informacija pomoću naprednih tehnologija omogućila je lakše informiranje i animiranje potencijalnih posjetitelja te jačanje konkurencije među turističkim destinacijama diljem svijeta. Budući da je mnogim destinacijama razvoj turizma glavni pokretač gospodarskog i društvenog razvoja, primorane su tražiti načine kako unatoč porastu i jačanju konkurencije zadržati postojeće i privući nove posjetitelje. Takvo dinamično okruženje ali i obveze prema sadašnjim i budućim generacijama nameće potrebu kvalitetnog strateškog planiranja i djelovanja sukladno definiranim razvojnim planovima. Stoga je danas u razvoju turizma naglasak na održivom razvoju, odnosno upravljanju turističkom destinacijom na odgovoran i održiv način.

Zbog mnoštva očuvanih prirodnih ljepota, bogatog povijesnog i kulturnog nasljeđa te dobro razvijene infrastrukture, turizam predstavlja veliki potencijal razvoja hrvatskog gospodarstva. Zbog toga je nužno na odgovarajući način planirati razvoj turizma i to na održiv način, ravnomjerno pazeći na ekološku, ekonomsku i sociokulturnu komponentu održivosti.

Za razliku od gospodarski razvijenih zemalja, u Hrvatskoj je u mnogim turističkim destinacijama prisutan nedostatak strateškog promišljanja, odluke se donose bez adekvatnih prethodnih analiza i na način da se pogoduje određenim interesnim skupinama. Kao rezultat toga javlja se prekomjerna i „divlja“ izgradnja objekata, „betonizacija“ obale, kratko trajanje turističke sezone, nedovoljno dobri poslovni rezultati poduzetničkog sektora, ali i stalne tenzije između tri ključne grupe dionika destinacijskog razvoja – privatnih poduzetnika, nositelja javne vlasti i lokalnog stanovništva. U takvim uvjetima gdje ne postoji zajednička destinacijska razvojna vizija, većina razvojnih dionika ne zna koja je njihova uloga u kontekstu dugoročno tržišno, socioekonomski i/ili ekološki održivog razvoja (Kunst, 2012:103).

[1] World Tourism Organization UNWTO http://media.unwto.org/press-release/2016-01-18/international-tourist-arrivals-4-reach-record-12-billion-2015 (preuzeto 27.06.2016.) i Ministarstvo turizma RH http://www.mint.hr/default.aspx?id=29653 (preuzeto 27.06.2016.)

Dakle, da bi se ostvarile potrebne promjene, nužno je učiniti određene korake na lokalnoj razini odnosno razini turističke destinacije. Glavni dionici planiranja i upravljanja razvojem turizma u turističkim destinacijama trebaju ozbiljno shvatiti svoju ulogu koju imaju u planiranju i promicanju održivog razvoja turističke destinacije. Priprema i donošenje strateških razvojnih planova, provedba ciljanih mjera, programa i projekata, definiranje i praćenje pokazatelja napretka i sl. samo su neke od važnih aktivnosti koje je potrebno realizirati kroz zajedničku suradnju svih dionika, ukoliko se želi dostići željena vizija održivog razvoja turističke destinacije.

U članku 26. Zakona o turističkim zajednicama i promicanju hrvatskog turizma[2] navedeno je da općina i grad u okviru svog samoupravnog djelokruga posebno vode brigu o osiguranju uvjeta za razvoj turizma, a naročito o uređenju naselja, turističkoj infrastrukturi, zaštiti okoliša, prirodne i kulturne baštine i dr. te da turističke zajednice surađuju s tijelima jedinica lokalne samouprave u općinama i gradovima između ostaloga u dogovorima izrade planova razvoja turizma i drugim pitanjima vezanim uz razvoj turizma.

Nadalje, u Strategiji razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. godine[3], u prikazanoj organizacijskoj shemi je vidljivo da u upravljanju turizmom na lokalnoj razini važnu ulogu imaju jedinice lokalne samouprave (gradski i općinski uredi za gospodarstvo i/ili turizam) kao i njihova suradnja sa turističkim uredima turističke zajednice (destinacijske menadžment organizacije) gradova i općina.

Unatoč svemu navedenome, čini se da u mnogim turističkim destinacijama u Hrvatskoj se ne shvaća uloga koju imaju lokalne samouprave u planiranju i razvoju turizma. Očekivanja su većinom usmjerena na turističke zajednice i turističke urede. Uspjesi destinacije u mnogim primjerima ovise o angažmanu i aktivnosti turističke zajednice, dok se lokalna samouprava samo pasivno uključuje kroz pružanje financijske ili tehničke podrške određenim projektima ili manifestacijama. Osim toga, problem predstavlja i teritorijalna usitnjenost odnosno premale općine i gradovi gdje uključivanje lokalne samouprave u razvoj turizma nerijetko ovisi o osobnim preferencijama jednog ili nekoliko vodećih ljudi (npr. načelnik općine) ili su kapaciteti općine/grada toliko ograničeni da to utječe na smanjenje kompetencija za kreiranje turističke ponude destinacije. A kada je riječ o održivom razvoju, primjećuje se da lokalne vlasti često koriste taj pojam u raznim dokumentima i javnim nastupima, međutim uz istovremeno nepostojanje konkretnih namjera i koraka u planiranju i promicanju održivog razvoja. Također, postoji sumnja je li uvijek prisutno razumijevanje značenja pojma održivog razvoja i njegovih osnovnih komponenti kada se taj pojam koristi u dokumentima jedinice lokalne samouprave ili izjavama njenih predstavnika. Osim toga, ako se i promiče održivi razvoj, upitno je da li se posvećuje podjednaka

[2] Zakon o turističkim zajednicama i promicanju hrvatskog turizma, Narodne novine RH br. 152/08
[3] Strategija razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. godine, Narodne novine RH br. 55/13

pažnja svim kategorijama održivog razvoja (ekološka, ekonomska i sociokulturna), kao i da li se odredilo indikatore koji će se koristiti za mjerenje napretka ka održivosti.

Posljednjih dvadesetak godina, odnosno od usvajanja plana djelovanja na rješavanju problema razvoja i okoliša tzv. „Agende 21“, na Konferenciji Ujedinjenih naroda o okolišu i razvoju, održanoj 1992. godine u Rio de Janeiru, veća pažnja posvećena je lokalnim samoupravama i njihovim naporima u promicanju održivog razvoja. Brojna istraživanja provode se diljem svijeta s ciljem isticanja primjera najboljih praksi i ukazivanja na probleme i moguće načine njihovog rješavanja, ali i općenito s ciljem jačanja svijesti o ulozi koju lokalne samouprave imaju u planiranju i promicanju održivog razvoja. Osim toga, brojni autori u svijetu, ali i u Hrvatskoj kao turističkoj zemlji, bave se ulogom lokalne samouprave u planiranju turizma i upravljanju turističkom destinacijom. Međutim, u literaturi se primjećuje nedostatak radova koji bi objedinili **lokalnu samoupravu, održivi razvoj i turizam**.

S obzirom na navedeno, provođenje znanstveno utemeljenog istraživanja o ulozi lokalne samouprave u planiranju i promicanju održivog razvoja turističke destinacije bilo je potrebno i znanstveno relevantno, s ciljem utvrđivanja moguće pozitivne korelacije provedbe promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama s indikatorima održivosti turizma te mogućeg postojanja razlika između promatranih lokalnih samouprava odnosno turističkih destinacija.

Slijedom svega navedenog, moguće je definirati **problem istraživanja**:
U zemljama u kojima turizam ima veliki utjecaj u gospodarstvu, unatoč dinamičnom okruženju i stalnom jačanju konkurencije te zakonskoj regulativi koja definira obveze jedinica lokalne samouprave u planiranju razvoja turizma i upravljanju turističkom destinacijom, njihova je uloga nedovoljno shvaćena. Osim što se zbog toga nedovoljno angažiraju u planiranju i upravljanju razvojem turizma, također se zbog nerazumijevanja i pasivnosti u nedovoljnoj mjeri ili na neodgovarajući način bave održivim razvojem turističke destinacije. Zbog toga se u ovom radu istražuje koja je uloga lokalne samouprave u planiranju i promicanju održivog razvoja turističke destinacije te na koji način njihova aktivna uloga može pozitivno utjecati na turističku destinaciju (lokalnu zajednicu i posjetitelje). Temeljem navedenoga, predlažu se mjere koje bi se mogle poduzeti za jačanje uloge lokalne samouprave u planiranju i promicanju održivog razvoja turističke destinacije.

1.2. Glavna hipoteza i pomoćne hipoteze

Istraživanje u okviru ovog doktorskog rada provelo se s ciljem da se provjeri provode li jedinice lokalne samouprave u dovoljnoj mjeri i na odgovarajući način planiranje i promicanje održivog razvoja u skladu s vlastitim i drugim strateškim dokumentima koji se odnose na razvoj turističke destinacije.

Nadalje, istražilo se raspolažu li jedinice lokalne samouprave planovima koji u sebi sadrže inicijative/aktivnosti promicanja održivog razvoja te imaju li definirane i primjenjuju li indikatore za mjerenje napretka prema održivosti. Kroz analizu sadržaja planova, stekao se uvid jesu li u njima u podjednakoj mjeri zastupljene sve kategorije održivosti (ekološka održivost, ekonomska održivost, sociokulturna održivost).

Nakon svega navedenoga, pokušala se unatoč očekivanim ograničenjima istraživanja dokazati pozitivna korelacija provedbe promicanja održivog razvoja s indikatorima održivosti u promatranim turističkim destinacijama. I naposljetku, testiralo se postojanje razlika u primjeni provedbe promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama između županija te između gradova na obali i u unutrašnjosti kao i između većih i manjih turističkih središta.

Slijedom navedenoga, **hipoteze** koje se u radu testiraju su sljedeće:

H1: Jedinice lokalne samouprave u turističkim destinacijama u nedovoljnoj mjeri i na neodgovarajući način provode planiranje i promicanje održivog razvoja usklađenog s razvojnim dokumentima.

Ovom se hipotezom željelo ukazati na to da jedinice lokalne samouprave ne prepoznaju svoju ulogu u planiranju i promicanju održivog razvoja, odnosno u nedovoljnoj mjeri planiraju i promiču razvoj temeljen na održivosti te ne vode računa o ciljevima i smjernicama u strateškim dokumentima ukoliko oni postoje.

Radi lakše obrade i dokazivanja, ova hipoteza sadrži dvije pomoćne hipoteze koje se obrađuju u nastavku.

H1a: U velikom broju jedinica lokalne samouprave postoji nedostatak planova koji sadrže mjere promicanja održivog razvoja i/ili indikatora koji se koriste za mjerenje napretka ka održivosti.

Ova hipoteza poslužila je za ispitivanje jesu li promatrane jedinice lokalne samouprave donijele razvojne planove koji u sebi sadrže mjere promicanja održivog razvoja te imaju li i koriste indikatore za mjerenje napretka prema održivosti.

H1b: U razvojnim dokumentima jedinica lokalne samouprave, kad je riječ o održivom razvoju, nisu podjednako zastupljene sve kategorije održivosti (ekološka održivost, ekonomska održivost, sociokulturna održivost).

S obzirom na to da se održivi razvoj sastoji od tri temeljne komponente (ekološka, ekonomska i sociokulturna), koje bi trebale biti podjednako zastupljene u razvojnim dokumentima, ovom hipotezom nastojalo se utvrditi je li to slučaj u razvojnim dokumentima jedinica lokalne samouprave.

H2: Između provedbe planiranja i promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama i indikatora održivosti razvoja turizma postoji pozitivna korelacija.

Kod ove hipoteze namjera je bila istražiti postoji li pozitivna korelacija između provedbe planiranja i promicanja održivog razvoja s indikatorima održivosti razvoja turizma. Iako se početno postavila ovakva hipoteza naknadno se ona radi nedostatka potrebnih pokazatelja izmijenila te se iz hipoteze izbacuje testiranje korelacija u planiranju održivog razvoja u turističkim destinacijama. Slijedom toga, hipoteza H2 glasi:

H2: Između provedbe promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama i indikatora održivosti razvoja turizma postoji pozitivna korelacija.

H3: Između županija postoje statistički značajne razlike u primjeni provedbe planiranja i promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama. Između gradova smještenih u priobalju i gradova u obalnom zaleđu postoje statistički značajne razlike, te većih i manjih turističkih središta.

Iako se početno postavila ovakva hipoteza naknadno se ona radi nedostatka potrebnih pokazatelja izmijenila te se iz hipoteze izbacuje testiranje razlika u planiranju održivog razvoja u turističkim destinacijama. Slijedom toga, hipoteza H3 glasi:

H3: Između županija postoje statistički značajne razlike u primjeni provedbe promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama. Između gradova smještenih u priobalju i gradova u obalnom zaleđu postoje statistički značajne razlike, te većih i manjih turističkih središta.

Ova hipoteza postavila se s ciljem da se utvrdi postoje li statistički značajne razlike između turističkih destinacija u promicanju održivog razvoja, ovisno o tome u kojoj je županiji destinacija, je li riječ o destinaciji smještenoj u priobalju ili u obalnom zaleđu te je li riječ o velikom ili malom turističkom središtu.

Također naknadno, za lakše testiranje ova hipoteza dijeli se na nekoliko pomoćnih hipoteza.

H3a: Između <u>županija</u> postoje statistički značajne razlike u primjeni provedbe promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama.

H3b: Između gradova smještenih u priobalju i gradova u obalnom zaleđu postoje statistički značajne razlike u primjeni provedbe promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama.

H3c: Između većih i manjih turističkih središta postoje statistički značajne razlike u primjeni provedbe promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama.

1.3. Ciljevi istraživanja

Cilj autorice je bio da sva stečena saznanja tijekom studija, višegodišnjeg rada u lokalnoj samoupravi (između ostaloga i na poslovima planiranja i upravljanja razvojem turizma) te ona prikupljena proučavanjem brojne svjetske i domaće literature primijeni u istraživanju uloge lokalne samouprave u planiranju i promicanju održivog razvoja turističke destinacije.

Tema rada motivirana je željom da se omogući bolje razumijevanje važnosti planiranja razvoja turističke destinacije prema načelima održivog razvoja i provedbe mjera i aktivnosti u promicanju održivog razvoja, te ukazati na važnu ulogu koju u tome imaju jedinice lokalne samouprave. Poseban naglasak stavlja se na planiranje koje predstavlja temelj ostvarivanja razvoja i napretka, a koje se nerijetko zanemaruje ili se ne provodi na odgovarajući način.

Smatrajući da se u Hrvatskoj prvenstveno od turističkih zajednica očekuje da budu te koje planiraju razvoj turističke destinacije, u ovom radu će se pozornost usmjeriti na jedinice lokalne samouprave koje bi trebale biti vrlo aktivne u procesu planiranja, a naročito kada je riječ o planiranju održivog razvoja turističke destinacije.

Većina dosadašnjih istraživanja bavila se ulogom lokalne samouprave u promicanju održivog razvoja ili ulogom lokalne samouprave u upravljanju turističkom destinacijom. Cilj ovog rada je učiniti poveznicu između navedenoga, odnosno istražiti ulogu lokalne samouprave u planiranju i promicanju održivog razvoja, ali u slučajevima kada je riječ o lokalnim samoupravama koje su ujedno turističke destinacije. Na taj način će se kroz povezivanje postojećih spoznaja i koristeći nova saznanja iz ovog istraživanja, predložiti model planiranja i promicanja održivog razvoja turističke destinacije s posebnim naglaskom na ulozi lokalne samouprave.

Slijedom navedenoga, postavljeni su sljedeći **ciljevi istraživanja**:

1. Sistematizirati i obrazložiti postojeće teorijske znanstvene spoznaje i doprinose u razumijevanju problematike planiranja i promicanja održivog razvoja.
2. Kritički analizirati saznanja iz dosadašnjih istraživanja o inicijativama/aktivnostima lokalnih samouprava u planiranju i promicanju održivog razvoja te ukazati na rezultate istraživanja koji pridonose razumijevanju uloge lokalne samouprave u održivom razvoju kao i ograničenjima provedenih istraživanja.
3. Empirijski kod jedinica lokalne samouprave u uzorku istražiti koje vrste inicijativa/aktivnosti za promicanje održivog razvoja poduzimaju jedinice lokalne samouprave (gradovi) u turističkim destinacijama.
4. Dobiti uvid u glavne prepreke/probleme s kojima se jedinice lokalne samouprave u turističkim destinacijama suočavaju prilikom poduzimanja i provedbe aktivnosti za održivi razvoj.
5. Utvrditi promiču li jedinice lokalne samouprave u podjednakoj mjeri inicijative održivosti u sve tri promatrane kategorije (ekološka održivost, ekonomska održivost, sociokulturna održivost) ili se pojedinim kategorijama pridaje veća pozornost.
6. Istražiti postojanje formalnih razvojnih strategija, strateških i akcijskih planova koji sadrže ciljeve održivosti u jedinicama lokalne samouprave u turističkim destinacijama.
7. Analizirati sadržaj formalnih razvojnih strategija, strateških i akcijskih planova koji sadrže ciljeve održivosti.
8. Istražiti komplementarnost provedenih aktivnosti za promicanje održivog razvoja i aktivnosti predviđenim razvojnim strategijama, strateškim i akcijskim planovima.
9. Utvrditi postoji li u jedinicama lokalne samouprave primjena indikatora za mjerenje napretka ka održivosti te postoji li izravna veza između izabranih indikatora i strateških dokumenata odnosno povezanost akcijskih planova i indikatora.
10. Analizirati jesu li jedinice lokalne samouprave provele internu organizacijsku prilagodbu poslovima planiranja/promicanja održivog razvoja.
11. Povezati teorijska znanja s aplikativnim mogućnostima provedenog istraživanja te unaprijediti saznanja o ulozi lokalne samouprave u turističkim destinacijama u planiranju i promicanju održivog razvoja.
12. Predložiti mjere za jačanje uloge lokalne samouprave u turističkim destinacijama u planiranju i promicanju razvoja prema načelima održivosti, odnosno predložiti model planiranja i promicanja održivog razvoja turističke destinacije s posebnim naglaskom na ulogu lokalne samouprave.

1.4. Ocjena dosadašnjih istraživanja

Pregledavajući brojnu svjetsku i hrvatsku literaturu, za potrebe sintetiziranja i preglednog prikaza glavnih istraživanja, pojavila se potreba da se ocjena dosadašnjih istraživanja prikazuje u tri odvojena djela, koja slijede u nastavku.

LOKALNE SAMOUPRAVE I ODRŽIVI RAZVOJ

Održivi razvoj kao koncepcija je sve prisutniji u znanosti, o njemu se provode brojna teorijska i empirijska istraživanja u cijelom svijetu. Posljednjih godina sve više gradova u razvijenim zemljama poduzima određene aktivnosti za promicanje održivog razvoja i sve se više pažnje posvećuje ulozi koju lokalne vlasti odnosno lokalne samouprave imaju u promicanju održivog razvoja na lokalnoj razini.

O tome se počelo intenzivnije pisati i istraživati nakon što je na Konferenciji Ujedinjenih naroda o okolišu i razvoju, održanoj 1992. godine u Rio de Janeiru, usvojen plan djelovanja na rješavanju problema razvoja i okoliša. U 28. poglavlju ovog "programa za 21. stoljeće", popularno nazvanog „Agenda 21“, istaknuto je da ključnu ulogu u ostvarivanju održivog razvoja moraju imati lokalne vlasti. Od njih se zatražilo da izrade vlastite dokumente – „Lokalne Agende 21“ – planove aktivnosti za provedbu ideje održivog razvoja na lokalnoj razini (Karoglan Todorović, Skala, 2000:4). Nakon toga, uslijedilo je nastajanje "Europske kampanje za održive gradove i mjesta" koja koordinira promicanje i podršku održivom razvoju lokalnih zajednica u Europi.

Najviše istraživanja o ulozi lokalne samouprave u planiranju i promicanju održivog razvoja rađeno je u Americi i Australiji, uglavnom studije slučaja na primjerima pozitivne prakse u gradovima koji su se pokazali vrlo aktivnim u provedbi raznih mjera i projekata u okviru promicanja razvoja na načelima održivosti (Krizek, Power, 1996; Wheeler, 2000 u Saha, Paterson, 2008:21). Studije slučajeva opisuju konkretne aktivnosti koje su se poduzele, probleme koji su se pojavili prilikom provedbe, načine na koji su se rješavali problemi, a koji mogu poslužiti kao pouke za buduće slične aktivnosti u gradovima diljem svijeta.

Novija istraživanja išla su korak dalje od studija slučaja, tako je Portney (2001) dao sveobuhvatan pregled i analizu programa i politika održivosti u promatranim američkim gradovima. Ispitao je lokalne aspekte održivosti uzimajući u obzir mjerenje održivosti i nudeći jedan indeks „ozbiljne“ održivosti za najveće gradove u SAD-u. Također je ispitivao odnos između održivosti i ekonomskog rasta te raspravljao o pitanjima upravljanja, pravednosti i provedbe. Osim toga, prikazao je opsežne studije slučaja i empirijski utemeljenu analizu o tome zašto su neki veliki gradovi ambiciozniji

od drugih u svojim naporima prema održivosti. U svojim daljnjim radovima Portney ulazi sve dublje u problematiku promicanja održivog razvoja na lokalnoj razini prvenstveno promatrajući ulogu lokalne samouprave, ali i neprofitnih organizacija, lokalne zajednice, poduzetničkog sektora i dr. U svojim radovima fokusira se na dvije komponente održivog razvoja, ekološku i ekonomsku.

Osim njega, istraživanja o koncepciji održivog razvoja u aktivnostima lokalnih samouprava radili su Conroy (2006) i Jepson (2004) (u Saha, Paterson, 2008:23), ali s naglaskom na zaštiti okoliša. Conroy (2006) (u Saha, Paterson, 2008:23) je išao i dublje u organizacijsku komponentu jedinica lokalne samouprave te je istraživao nedostatak na organizacijskoj razini odnosno istraživao je službenike u jedinicama lokalne samouprave i održivi razvoj, njihovu percepciju o važnosti koncepcije održivog razvoja za planiranje.

Naglasak na zaštiti okoliša bio je prisutan i u istraživanju (Gibbs, Longhurst, Braithwaite, 1996) na primjeru lokalnih samouprava u Engleskoj i Walesu gdje se istraživala potencijalna uloga koju lokalne samouprave mogu imati u integraciji ekonomskog razvoja i okoliša.

Campbell (1996) (u Saha, Paterson, 2008:22) je govorio o odnosu između planiranja i održivog razvoja – usmjerio se na planere koji su glavni akteri u medijaciji konflikata između ekonomije, okoliša i socijalne pravednosti. Naglasak je stavio na sve tri komponente odnosno na socijalnu komponentu koja se nerijetko zaboravlja, a koja je sastavni dio „trokuta planiranja“ gdje je u sredini tih triju komponenti održivi razvoj. Nakon njega, o odnosu između planiranja i održivog razvoja pisali su Berke (2002) i Jepson (2001, 2004) (u Saha, Paterson, 2008:22).

Nedostatak istraživanja, koja su se većinom bavila samo ekološkom i ekonomskom komponentom održivog razvoja, pokušali su nadomjestiti Saha i Paterson (2008) istraživanjem uloge lokalne samouprave u promicanju sve tri komponente održivog razvoja na primjeru gradova u SAD-u. Istraživanje se bavilo identificiranjem različitih vrsti aktivnosti i inicijativa koje su lokalne vlasti poduzimale za ostvarivanje širih ciljeva društvene održivosti odnosno zaštitu okoliša, ekonomski razvoj i društvenu jednakost.

LOKALNE SAMPOUPRAVE I LOKALNA AGENDA 21

Mnogi autori bave se istraživanjem napretka provedbe Lokalnih agenda 21 u jedinicama lokalne samouprave. Tako su Mercer i Jotkowitz (2000) kroz usporednu analizu planova i strategija pratili napredak koji je ostvaren u promatranih 10 „vodećih“ lokalnih samouprava u Viktoriji (Australija) u smislu angažmana u promicanju održivog razvoja. Nadalje, Adolfsson Jorby (2002) je provela 5-godišnje istraživanje procesa provedbe Lokalne agende 21 u četiri male i srednje lokalne samouprave na jugoistoku Švedske. Proučavanjem navedenog procesa namjeravalo se razmotriti njihovu usmjerenost

(na ekonomsku, ekološku ili socijalnu komponentu), način na koji se provode procesi kao i utjecaj Lokalne agende 21 na odluke i planove lokalne samouprave. Napredak europskih lokalnih samouprava u provedbi Lokalne agende 21 ocjenjivali su i Garcia-Sanchez i Prado-Lorenzo (2008) te Fidelis i Pires (2009) na primjeru lokalnih samouprava u Portugalu kao i Mazzara, Sangiorgi i Siboni (2010) koji su analizirali strateške planove održivog razvoja u jedinicama lokalne samouprave u Italiji.

Kelly i Moles (2002) dali su opis i kritike studije slučaja na primjeru Centra za istraživanje okoliša Sveučilišta Limerick koji je u suradnji s četiri glavne lokalne uprave u srednje-zapadnoj regiji Irske započeo projekt promicanja održivog razvoja u regiji. Luhde-Thompson (2004) je predstavila projekt DISCUS (Developing Institutional and Social Capacities for Urban Sustainability) u okviru kojeg su istražena iskustva, čimbenici i uvjeti koji mogu poduprijeti dobro upravljanje za održivi razvoj u lokalnim samoupravama u Europi.

Nema precizne informacije o tome u kojoj se mjeri proces Lokalne agende 21 primjenjuje u turizmu na razini destinacije. Stoga se pojavljuju dokumenti sa studijama slučajeva, kao npr. dokument ICLEI-a (International Council for Local Environmental Initiatives - međunarodno udruženje lokalne samouprave i udruga lokalne samouprave) (Tourism and Local Agenda 21, 2003:9) u kojem su opisane studije slučaja s primjerima lokalnih zajednica koje su imale globalni pristup održivom razvoju (što su pokazale uvođenjem Lokalae Agende 21), sveobuhvatnu strategiju za održivi turizam (u okviru ili povezano s Lokalnom agendom 21, a ne samo neke pojedinačne inicijative), te jako vodstvo lokalnih vlasti i participativni pristup. U navedenom dokumentu su između ostaloga navedene razne inicijative koje su poduzimale lokalne samouprave, a koje su između ostaloga korištene u istraživanju u okviru ove doktorske disertacije.

LOKALNE SAMOUPRAVE, TURIZAM I ODRŽIVI RAZVOJ

Prakse planiranja turističkih destinacija na lokalnoj razini istraživala je Ruhanen (2004) analizirajući planove iz područja turizma u 30 turističkih destinacija u Queenslandu (Australija) kako bi se ustanovilo u kojoj su mjeri strateško planiranje i sudjelovanje dionika bili integrirani u proces planiranja. Kasnijih godina nastavila je sve dublje istraživati strateško planiranje na razini turističke destinacije pa je 2012. godine (Ruhanen, 2012) objavila rezultate intervjua s dionicima provedenih tijekom dvije vježbe razvoja strateške vizije u Australiji s namjerom da ispita koliko ovaj pristup doprinosi praktičnoj primjeni principa održivog razvoja.

Godine 2006. u Australiji su Komisija za turizam Južne Australije (SATC) i Udruženje lokalne samouprave Južne Australije (LGA) proveli projekt u okviru kojeg su istraživali angažman jedinica lokalne samouprave u turizmu odnosno integraciju odgovornosti koje se odnose na turizam, strateško

planiranje i implementaciju strategija u području turizma kao i pružanje financijske pomoći i podrške turističkoj industriji u promociji i upravljanju turizmom. Morpeth (2002) je u okviru doktorske disertacije kroz studije slučaja u Velikoj Britaniji istraživao, između ostaloga, ulogu procesa Lokalne agende 21 u realizaciji načela održivosti na lokalnoj razini istražujući interakciju između političara, lokalnih službenika i predstavnika lokalne zajednice.

Ulogu lokalne samouprave u promicanju održivog razvoja turizma analizirali su Gorica, Kripa i Zenelaj (2012) koji su uključenost lokalne samouprave podijelili na izravno i neizravno uključivanje u održivi turizam, kroz razne aktivnosti i mjere.

U Hrvatskoj je o ulozi lokalne samouprave (kao jedne od interesnih skupina) u upravljanju turističkom destinacijom u funkciji održivog razvoja turizma istraživala i pisala Boranić Živoder (2010), na primjeru sedam primorskih županija. Nadalje, Saftić (2014) je u okviru izrade doktorskog rada proveo istraživanje utjecaja lokalne samouprave na destinacijski menadžment na uzorku šest hrvatskih priobalnih županija (Istarska, Primorsko-goranska, Zadarska, Šibensko-kninska, Splitsko-dalmatinska i Dubrovačko-neretvanska). Ukazao je na postojanje potrebe za aktivnijim uključivanjem jedinica lokalne samouprave u razvoj destinacija na svojem području. Istraživanje na uzorku hrvatskih priobalnih županija provela je i Birkić (2016) te, između ostaloga, potvrdila ulogu i značenje lokalne samouprave prilikom uspostave integralnog modela planiranja. Zaključila je da se lokalna samouprava smatra najpogodnijom za koordinaciju održivog turističkog razvoja pri čemu veliku ulogu imaju spremnost i otvorenost lokalne samouprave na suradnju s interesnim skupinama unutar lokalne zajednice. Jurlina Alibegović i Kordej – De Villa (2009) razmatrale su kapacitete lokalne samouprave za formuliranje i provođenje politike u skladu s načelima održivosti na primjeru hrvatskih lokalnih samouprava. Analizirale su lokalne kapacitete za postizanje održivosti i ulogu decentralizacije u cjelokupnom procesu te su pokušale dati odgovor na pitanje kako u hrvatskim uvjetima postići lokalnu održivost.

Iz prethodnog pregleda teorijskih i empirijskih istraživanja može se zaključiti da se u Hrvatskoj, ali i diljem svijeta provodi velik broj istraživanja na temu lokalne samouprave, planiranja i razvoja turizma te općenito održivog razvoja međutim još uvijek nema dovoljno provedenih istraživanja koji se odnose na ulogu lokalne samouprave u planiranju i promicanju održivog razvoja turističke destinacije.

1.5. Metodologija istraživanja

Da bi se postigli postavljeni ciljevi istraživanja, u izradi doktorskog rada su (osim metode prikupljanja podataka i tehnike kreativnog mišljenja) korištene sljedeće znanstvene i istraživačke metode: povijesna metoda, metoda deskripcije, metoda analize i sinteze, induktivna i deduktivna

metoda, metoda klasifikacije, komparativna metoda, metoda generalizacije i specijalizacije, metoda dokazivanja i opovrgavanja, metoda kompilacije, metoda anketiranja i statističke metode.

Priprema rada započela je povijesnom metodom s ciljem da se procijeni dostignuti stupanj teorijskih pretpostavki. Autorica je proučila brojna znanstvena i stručna domaća te svjetska djela i statističke izvještaje a navedeno iskoristila za nadopunu vlastitih praktičnih saznanja stečenih putem višegodišnjeg rada u lokalnoj samoupravi te aktivnog praćenja stanja planiranja i upravljanja razvojem turizma prema načelima održivog razvoja na lokalnoj razini u Republici Hrvatskoj. Empirijsko istraživanje provela je na uzorku gradova u sedam primorskih hrvatskih županija putem anketnog upitnika, analize strateških planskih razvojnih dokumenata te direktnim usmenim kontaktom s predstavnicima pojedinih promatranih gradova. Za potrebe pripreme anketnog upitnika za gradove, provedeno je prethodno istraživanje anketnim upitnikom na uzorku odabranih stručnjaka u području turizma i održivog razvoja u Republici Hrvatskoj. Osim toga, korišteni su i razni sekundarni izvori podataka koji se odnose na tematiku iz sadržaja istraživanja a to su: Internet izvori, strateški planski razvojni dokumenti, rezultati istraživanja iz doktorskih i magistarskih radova, znanstveni i stručni radovi objavljeni u časopisima i zbornicima radova sa znanstvenih skupova i drugo.

1.6. Struktura rada

Rezultati istraživanja u doktorskom radu prezentirani su u sedam međusobno povezanih dijelova.

U prvom dijelu UVODU, namjera je razjasniti problematiku istraživanja te predstaviti razloge i motive koji su autoricu potaknuli na izradu ovog rada. Definiran je problem istraživanja, postavljene glavne i pomoćne hipoteze, određeni ciljevi istraživanja, dana ocjena dosadašnjih istraživanja, opisana metodologija istraživanja te je obrazložena struktura rada.

TEORIJSKE ZNAČAJKE TURIZMA I TURISTIČKE DESTINACIJE naslov je drugog dijela u kojem se pojmovno određuju turizam i turistička destinacija i obrazlaže važnost turizma i turističke destinacije. Osim toga, prikazuju se i pojašnjavaju temeljne vrste turizma i životni ciklus turističke destinacije.

Treći dio nosi naslov ODRŽIVI RAZVOJ U TURIZMU. Tu se daje definicija održivog razvoja, a potom se opisuju osnovna načela održivog razvoja u turizmu (ekološka održivost, ekonomska održivost, sociokulturna održivost). U nastavku se generalno pojašnjava uloga lokalne samouprave u promicanju održivog razvoja, odnosno izdvajaju ključni međunarodni dokumenti i dokumenti na državnoj razini koji se odnose na ulogu lokalnih samouprava u održivom razvoju s posebnim naglaskom

na dokument Lokalna agenda 21. Nakon toga se obrazlažu poveznice između održivog razvoja i turizma te opisuju glavne značajke masovnog turizma i njegovi negativni utjecaji na ukupno okruženje, a posebno na lokalno stanovništvo, okoliš i kulturna dobra. Također, predstavljaju se i drugi suvremeni oblici turizma te njihove prednosti i nedostaci. Posebna pažnja u ovome dijelu posvećuje se planiranju održivog razvoja turističke destinacije (s naročitim osvrtom na neizostavan element - prihvatni potencijal turističke destinacije) i promicanju održivog razvoja turističke destinacije. Za praćenje ostvarenih rezultata i usporedbu s definiranim ciljevima održivog razvoja potrebni su indikatori praćenja napretka koji se također opisuju u ovome dijelu rada (ekološki indikatori, ekonomski indikatori, sociokulturni indikatori).

U četvrtom dijelu s naslovom LOKALNA SAMOUPRAVA I NJENA ULOGA U PLANIRANJU I UPRAVLJANJU TURISTIČKOM DESTINACIJOM predstavlja se pojam i uloga lokalne samouprave u društvenom i gospodarskom razvoju, opisuje ustrojstvo lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj i obrazlaže njezin djelokrug rada. Također se prikazuju najvažniji zahtjevi koje Europska unija postavlja pred hrvatske jedinice lokalne samouprave od kojih se očekuje da budu moderne, profesionalne, sposobne i orijentirane na brzo i kvalitetno zadovoljavanje sve zahtjevnijih potreba svojih korisnika. Nadalje, u ovome dijelu se opisuje proces planiranja razvoja turizma, pojašnjavaju najvažniji čimbenici uspješnog upravljanja turističkom destinacijom te se navode glavni dionici i njihova uloga u planiranju i upravljanju turističkom destinacijom. U konačnici se u ovome dijelu posebna pažnja posvećuje lokalnoj samoupravi odnosno njenoj ulozi u planiranju i upravljanju turističkom destinacijom.

Posebna pozornost posvećuje se petom dijelu s naslovom VAŽNOST ULOGE LOKALNE SAMOUPRAVE ZA ODRŽIVI RAZVOJ TURISTIČKE DESTINACIJE kako bi se ukazalo na važnost planiranja razvoja turističke destinacije prema načelima održivog razvoja i provedbe mjera i aktivnosti u promicanju održivog razvoja te na važnu ulogu koju u tim aktivnostima imaju jedinice lokalne samouprave. Prikazuje se metodologija istraživanja, predstavlja uzorak istraživanja te opisuju korištene metode istraživanja. Nakon toga slijedi detaljan prikaz dobivenih rezultata istraživanja provedenog na uzorku 38 gradova u sedam hrvatskih primorskih županija (Istarska, Primorsko-goranska, Ličko-senjska, Zadarska, Šibensko-kninska, Splitsko-dalmatinska i Dubrovačko-neretvanska). Prije svega, rezultati se prikazuju korištenjem deskriptivne analize. Radi lakšeg praćenja, rezultati se sistematiziraju sukladno postavljenim ciljevima istraživanja u dijelu s nazivom *Planiranje i promicanje održivog razvoja u turističkim destinacijama*. U nastavku se prikazuju rezultati testiranja postojanja korelacije provedbe promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama s indikatorima održivosti razvoja turizma kao i testiranja razlika u promicanju održivog razvoja između destinacija (razlike između gradova po

županijama, između gradova smještenih u priobalju i gradova u obalnom zaleđu, te između većih i manjih turističkih središta).

PRIJEDLOG MODELA PLANIRANJA I PROMICANJA ODRŽIVOG RAZVOJA TURISTIČKE DESTINACIJE naslov je šestog dijela. U ovom dijelu se, temeljem svih prethodnih analiza i rezultata istraživanja, predlažu mjere za jačanje uloge jedinica lokalne samouprave u turističkim destinacijama u planiranju i promicanju razvoja turizma prema načelima održivosti odnosno daje se prijedlog modela za učinkovito planiranje i promicanje održivog razvoja turističke destinacije s posebnim osvrtom na ulogu jedinica lokalne samouprave. Nadalje, utvrđuju se mogućnosti implementacije modela te predstavljaju perspektive održivog razvoja turističkih destinacija u Republici Hrvatskoj.

U posljednjem, sedmom dijelu, prikazuju se ZAKLJUČNA RAZMATRANJA gdje se sustavno i koncizno rezimiraju najvažniji rezultati provedenog istraživanja u okviru ovog rada kojima se potvrđuju postavljene hipoteze. Također, ovdje se ukazuje na ograničenja provedenog istraživanja te se daju preporuke za buduća istraživanja u području turizma, održivog razvoja i uloge lokalne samouprave u planiranju i promicanju održivog razvoja turizma.

Na kraju rada, nalazi se popis korištene literature, popis tablica, slika i grafikona te prilozi.

2. TEORIJSKE ZNAČAJKE TURIZMA I TURISTIČKE DESTINACIJE

Predmet ovog rada nametnuo je potrebu da se najprije obrade teoretske značajke turizma i turističke destinacije.

Turizam je danas jedan od najbrže rastućih gospodarskih aktivnosti u svijetu s izrazito velikom konkurencijom. Broj turista raste posljednjih nekoliko desetljeća kao rezultat rasta raspoloživog dohotka, povećanja slobodnog vremena, lakšeg i jeftinijeg načina putovanja, gospodarskog razvoja, demokratizacije društva itd.

Prema podacima Svjetskog turističkog barometra (UNWTO World Tourism Barometer), u svjetskom turizmu se u 2015. godini bilježi porast međunarodnih turističkih dolazaka za 4,4 % u odnosu na 2014. godinu. Ostvareno je rekordnih 1,2 milijarde međunarodnih dolazaka odnosno čak 50 milijuna više turista otputovalo je u međunarodne destinacije diljem svijeta u odnosu na godinu prije. Tako je 2015. godina postala šesta uzastopna godina s natprosječnim rastom međunarodnih turističkih dolazaka što je iznad UNWTO-ovih prognoziranih 3-4 posto rasta godišnje. Europa je i dalje najposjećenija regija svijeta s više od polovice ukupnog broja stranih turista koji su 2015. godine putovali svijetom.[4]

Turizam kao izvozna aktivnost ima veliku prednost nad svim drugim oblicima izvoza jer nije ograničen tarifama i kvotama, ne postavljaju se ograničenja ljudima pri odabiru mjesta putovanja niti za količine novca koje nose sa sobom i koje imaju na raspolaganju za putovanja (Lickorish, Jenkins, 2006:282). Konačno, turizam ima više karakteristika koje su značajne za nacionalno gospodarstvo. Pridonosi ostvarenju prihoda od inozemnog turizma pomoću čega se vrši prelijevanje nacionalnog dohotka iz razvijenih u manje razvijene krajeve. Razvoj turizma utječe na unapređenje drugih djelatnosti koje su s njim povezane – promet, industrija, poljoprivreda, kultura, domaća radinost i dr. Turistička aktivnost znatno utječe i na smanjenje nezaposlenosti (Galičić, 2014:980).

Postoji velik broj definicija turizma i turističke destinacije o čemu detaljnije slijedi u nastavku.

2.1. Definicija i koncepcija turizma

Turizam se može definirati kao „skup odnosa i pojava vezanih za aktivnosti osoba koje putuju i borave u mjestima izvan mjesta svog stalnog boravka, i to neprekidno i najviše do godine dana radi provođenja slobodnog vremena, poslovnih i drugih razloga“ (Vukonić, Čavlek, 2001:408). Prema

[4] World Tourism Organization UNWTO http://media.unwto.org/press-release/2016-01-18/international-tourist-arrivals-4-reach-record-12-billion-2015 (preuzeto 27.06.2016.) i Ministarstvo turizma RH http://www.mint.hr/default.aspx?id=29653 (preuzeto 27.06.2016.)

UNWTO-u (1995:12) turizam uključuje aktivnosti osoba koje putuju i borave u mjestima izvan njihove uobičajene sredine, ne duže od jedne godine, radi odmora, poslovnih ili drugih razloga nevezanih uz aktivnosti za koje bi primili ikakvu naknadu u mjestu koje posjećuju.

Dakle, turizam se definira s jedne strane putovanjem, a s druge strane vremenskim ograničenjem - privremenim boravkom u nekom turističkom mjestu odnosno turističkom odredištu ili destinaciji. Destinacija posjeduje određene resurse zbog kojih posjetitelj odabire upravo tu destinaciju kao mjesto svog privremenog boravka.

U literaturi se susreće mnogo definicija turizma, od strane više autora, međutim među njima se kao jedna od najprihvatljivijih definicija ističe ona švicarskih autora Waltera Hunzikera i Kurta Krapfa, koju je usvojilo i Međunarodno udruženje znanstvenih turističkih eksperata (International Association of Scientific Experts in Tourism -AIEST), a koja glasi: „turizam je skup odnosa i pojava koje proizlaze iz putovanja i boravka posjetitelja nekog mjesta, ako se s tim boravkom ne zasniva stalno prebivalište i ako s takvim boravkom nije povezana nikakva njihova gospodarska djelatnost“ (Blažević, 2007:71-72). U ovoj definiciji turizam je, s jedne strane, određen putovanjem i privremenim boravkom, a istovremeno neprivređivanjem posjetitelja. Tako se tom definicijom turisti dijele u dvije kategorije: prostor – oni koji privremeno borave na nekom mjestu i potrošnja – oni koji svojim putovanjem ne privređuju nego troše svoja sredstva stečena izvan mjesta turističkog boravka.

Dakle, sve definicije turizma u pravilu vode ka razlikovanju privremenog posjetitelja i njihovih troškova od domicilnog stanovništva.

Turizam nije jednoznačna pojava nego skup odnosa društvenog i ekonomskog karaktera. „Riječ *turizam* jest europeizam, dakle riječ potekla iz nekoga europskoga jezika i proširena dalje u drugima. Jezici izvori jesu engleski i francuski. U francuskom je riječ *tourisme* zabilježena 1816. g. i isprva se odnosila na engleske putnike (turiste) u Francuskoj. U engleskom jeziku, polazište je *tour*, što kao imenica znači *putovanje*, *vožnja*, *obilazak*, a kao glagol *putovati*“ (Galičić, 2014:980). „Turizam, kao vrlo složena društvena i ekonomska pojava ima svoju strukturu koja zahtijeva kompleksnu organizaciju. Ta ukupna organizacija čini turistički sustav, koji ne zadire samo u turističke probleme u užem smislu, nego ulazi u mnoga druga područja koja s turizmom imaju direktne ili indirektne veze (Kasper, 1975 u Blažević, Maškarin Ribarić, Smolčić Jurdana, 2013:144-145).

Iz prethodno navedenoga, vidljivo je da definicija pojmova turist i turizam ima gotovo koliko i autora iz različitih znanstvenih disciplina. Da bi se mogao definirati pojam turist odnosno turizam, treba imati u vidu nekoliko kriterija koji moraju biti zadovoljeni (Kesar i dr., 2011:25):

- Prostorna komponenta – putnikom se naziva svaka osoba koja poduzima putovanje od točke A do točke B no svaki putnik nije turist iako je svaki turist putnik. Prema definiciji UNWTO-a putovanje se mora zbivati izvan uobičajene sredine određene osobe. S obzirom na to da je teško

definirati što se podrazumijeva pod „uobičajenom sredinom“, potrebno je odrediti geografske granice unutar kojih se određena osoba kreće u svojoj uobičajenoj životnoj rutini.

- Obilježja putovanja – određena osoba dobrovoljno i na vlastitu inicijativu napušta svoju uobičajenu sredinu, u okviru svog slobodnog vremena, te ne obavlja neku lukrativnu djelatnost (ne privređuje) tijekom putovanja ili u odredištu putovanja. Putovanje je dvosmjerno odnosno turist se vraća u mjesto svog stalnog boravka (domicil).
- Vremenska komponenta – osoba privremeno izbiva izvan svoje uobičajene sredine, dulje od 24 sata, ali ne duže od godine dana. Osoba koja boravi izvan svoje uobičajene sredine manje od 24 sata (ne ostvaruje noćenje) naziva se izletnikom ili jednodnevnim posjetiteljem (termin koji koristi Svjetska turistička organizacija).
- Svrha putovanja – prema definiciji UNWTO-a turisti su osobe koje putuju motivirane odmorom, relaksacijom, sportom, zdravstvenim razlogom, posjetom prijateljima ili rodbini, a mogu biti na poslovnom putu ili hodočašću, te studiju kraćem od godine dana. Turistima se ne smatraju: aktivni pripadnici oružanih snaga, putnici na dnevnim rutinskim putovanjima, osobe koje svakog dana putuju na posao, u školu ili na studij te putnici u tranzitu, migranti i radnici na privremenom radu, nomadi, izbjeglice i prognanici kao i osobe iz diplomatskoga kora i konzularni predstavnici.

„Turizam se kao društvena, ekonomska i kulturološka pojava nalazi u procesu neprestanih i snažnih promjena. Suvremeni je turizam tijekom svoje povijesti prošao različite razvojne faze (fazu stvaranja preduvjeta za razvoj, fazu početnog razvoja, fazu ekspanzije, fazu zrelog turističkog razvoja) od 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća koju obilježava izrazita konkurentnost turističke ponude na globalnom i nacionalnim tržištima“ (Jadrešić, 2014:107). Turizam je vrlo heterogena proizvodno-uslužna aktivnost koja uključuje:

- ugostiteljstvo;
- turističko posredovanje;
- različite vrste specifične turističke ponude (zdravstveni, sportsko-rekreacijski, lovni, ribolovni, kongresni, izletnički, kulturni, zabavni i druge vrste turizma) (Galičić, 2014:980).

Turizam je, za mnoge zemlje, vrlo važna aktivnost koja pozitivno utječe na lokalno i nacionalno gospodarstvo te dovodi do razvoja djelatnosti poput poljoprivrede, industrije, prometa, kulture itd.

Fenomen turizma je vrlo kompleksan pa se radi toga raščlanjuje na više vrsta s ciljem pojednostavljenja i boljeg razumijevanja, lakšeg statističkog praćenja i mjerenja njegovog utjecaja itd. U literaturi se nailazi na vrlo velik broj podjela vrsta turizma i turističkih kretanja.

UNWTO za potrebe svog metodološkog instrumentarija praćenja ekonomskih učinaka turizma na gospodarstvo određene zemlje, Turističku satelitsku bilancu (Tourism Satelitte Account – TSA), turizam dijeli na sljedeće vrste (Kesar i dr., 2011:36-37):

- Domaći turizam (engl. domestic tourism) – obuhvaća turistička putovanja (i boravak) domicilnog stanovništva (rezidenata) u različite destinacije unutar granica vlastite zemlje.
- Receptivni ili ulazni turizam (engl. inbound tourism) – podrazumijeva turiste nerezidente koji borave u promatranoj zemlji.
- Emitivni ili izlazni turizam (engl. outbound tourism) – uključuje turistička putovanja rezidenata u druge zemlje.
- Interni (unutrašnji) turizam (engl. internal tourism) – to je kombinacija, ukupnost domaćeg i receptivnog turizma.
- Nacionalni turizam (engl. national tourism) – uključuje sva turistička putovanja domicilnog stanovništva (rezidenata) u zemlji i inozemstvu.
- Međunarodni turizam (engl. international tourism) – uključuje kombinaciju, ukupnost receptivnog i emitivnog turizma.
- Intraregionalni turizam – podrazumijeva sva turistička putovanja stanovnika jedne zemlje određene regije u drugu zemlju te iste regije (npr. unutar Europe).
- Interregionalni turizam – podrazumijeva turistička putovanja stanovnika jedne zemlje određene regije u drugu zemlju, ali izvan te regije (npr. izvan Europe).

Hall i Lew (2009:10) ističu tri najčešće prepoznate vrste turizma:

- Domaći turizam koji uključuje aktivnosti turista rezidenata unutar njihove zemlje ili gospodarstva (kao dio domaćeg ili međunarodnog putovanja).
- Receptivni turizam koji se odnosi na aktivnosti turista nerezidenata unutar zemlje destinacije (kao dio domaćeg ili međunarodnog putovanja).
- Emitivni turizam koji uključuje aktivnosti turista rezidenata izvan njihove zemlje (kao dio domaćeg ili međunarodnog putovanja).

Lickorish i Jenkins (2006: 55-56), u odnosu na promet u zemlji i izvan zemlje, razlikuju sljedeće vrste turizma:

- Domaći turizam - uključuje građane određene zemlje koji putuju samo unutar te zemlje.
- Ulazni turizam - uključuje građane drugih zemalja koji putuju u određenu zemlju.
- Izlazni turizam - koji uključuje osobe iz određene zemlje koje putuju u druge zemlje.

Bez obzira na različite pristupe brojnih autora koji su se bavili problematikom turizma, uobičajena je podjela turističkog sustava na tri osnovna podsustava (Petrić, 2011:9):

- podsustav turističke ponude;
- podsustav turističke potražnje (domaćih i inozemnih turista);
- podsustav institucija - uključuje brojne zakonodavne i upravljačke organizacije, organizacije koje posredno i/ili neposredno djeluju u turističkom sustavu te zakone i pravila ponašanja za sve sudionike sustava.

Kao što je vidljivo, postoje brojni pristupi definiciji i vrstama turizma od strane različitih autora iz cijelog svijeta. Također, za turističku destinaciju postoji više sličnih, ali različitih definicija. O tome slijedi više u idućem potpoglavlju.

2.2. Pojam i koncepcija turističke destinacije

Riječ „destinacija“ (lat. destinatio-odredište) koristi se u svim odgovarajućim oblicima romanskih jezika, no vrlo je raširena i u anglosaksonskim zemljama. U izvornom značenju sinonim je za odredište. Smatra se da je destinacija u turizam ušla posredstvom prometa, naročito onog zračnog koji koristi englesku terminologiju (Magaš, 2003:16). „Turistička destinacija kao pojam u turističkoj teoriji i praksi pojavila se prije tridesetak godina, a danas je predmet brojnih istraživanja i vrlo je zastupljena u turističkoj literaturi. Današnji pojam turističke destinacije nastao je iz pojmova turistička regija, turističko odredište, turističko mjesto i dr.“ (Bartoluci, 2013:157).

Dakle, povijesno ishodište turističke destinacije je u *turističkom mjestu*. Tijekom povijesti neka su mjesta sa razvojem turizma službeno proglašavana *turističkim* kao npr. *primorska* mjesta, *planinska* mjesta, *jezerska* mjesta, *klimatska* mjesta ili *lječilišna* mjesta. Primjerice, među hrvatskim lječilišnim mjestima iz kraja 19. stoljeća ističu se Opatija i Lošinj. Kraljevina Jugoslavija je 1936. godine donijela Pravilnik o proglašenju turističkih mjesta. U socijalističkoj Jugoslaviji turizam se statistički pratio za sva sjedišta federalnih jedinica. Godine 1992. Republika Hrvatska je donijela Pravilnik o proglašenju i razvrstavanju turističkih mjesta - ukupno 530 mjesta u četiri razreda (A, B, C i D) ovisno o dostignutom stupnju turističke razvijenosti, a dvije godine kasnije taj propis je izmijenjen i donesen novi Pravilnik o

proglašenju i razvrstavanju turističkih mjesta u razrede, koji je kasnije mijenjan i dopunjavan u više navrata (Kušen, 2002:39). Danas je na snazi Pravilnik o proglašavanju turističkih općina i gradova i o razvrstavanju naselja u turističke razrede.[5]

Postoji velik broj sličnih, ali i različitih definicija pojma turistička destinacija. Do različitog shvaćanja pojma turističke destinacije dolazi prvenstveno radi različitog aspekta promatranja (npr. zemljopisni, sociokulturni, ekonomski, marketinški i sl.). Prema UNWTO-u (1995:7) destinacija je značajno mjesto koje se posjećuje na putovanju. Može se definirati kao najudaljenije mjesto u odnosu na dom (udaljena destinacija), kao mjesto gdje je provedeno najviše vremena (glavna destinacija) ili mjesto koje posjetitelj smatra prvim mjestom koje je posjetio odnosno primarnim ciljem posjete (motivirajuća destinacija).

Nadalje, turistička destinacija se može definirati kao „svako odredište turističkog putovanja, od samostalnog turističkog objekta, aerodroma ili luke do turističkog mjesta, regije i turističke zemlje. Pod turističkom destinacijom podrazumijeva se širi, integrirani prostor, koji gradi svoj turistički identitet na koncepciji kumulativnih atrakcija, koje su sa doživljajem kojeg omogućuju i s dodatnom turističkom infrastrukturom prostor intenzivnog okupljanja turista. Turistička destinacija uvjetovana je predodređenošću posjetitelja, njihovim željama, sklonostima, interesima i dr.“ (Vukonić, Čavlek, 2001:389). Prema Kušenu (2002:20) turistička destinacija obuhvaća turističko mjesto s okolnim turistički funkcionalnim prostorom, koji se često poistovjećuje s područjem pripadajuće općine ili grada.

Jedna od definicija kaže da je destinacija „optimalno kombiniran i tržišno prilagođen prostor, koji razvojem važnih i dominantnih sposobnosti u destinaciji svjesno stvara pretpostavke koje će joj omogućiti da u usporedbi s konkurencijom dugoročno postiže dobre turističke rezultate. Osnovni ciljevi turističke destinacije usmjereni su ka osiguranju kvalitete ukupnog boravka svojim gostima i dugoročnu egzistenciju domicilnog stanovništva (Galičić, 2014:969)“.

Svaka turistička destinacija je zapravo jedan integralni turistički proizvod. Međutim, turistička destinacija je istovremeno složen društveni sustav koji se ponekad naziva destinacijski sustav. Njegova kompleksnost proizlazi iz mnoštva elemenata koji u njemu sudjeluju. Ti elementi se mogu grupirati u tri temeljna podsustava: potrošači (turisti), proizvođači (pružatelji turističkih usluga) te državne i druge organizacije i institucije (Bošković, Saftić, Trošt, 2010:794).

Formiranje i uređenje veće funkcionalne prostorne jedinice od turističkog mjesta – turističke destinacije kao samostalne razvojne jedinice osigurava (Vukonić, 1995; u Kušen, 2002:37):

- općenito bolje korištenje prostora;
- mogućnost da se ekonomski valoriziraju i manje kvalitetni turistički resursi;

[5] Narodne novine RH broj 122/09, 9/10, 61/10, 82/10, 36/11, 89/11, 146/11, 141/12, 144/12, 38/13, 153/13, 126/15 i 15/16

- kompleksniju ponudu za potencijalne turiste jer veći prostor nudi mogućnost za više različitih turističkih aktivnosti;
- bolje mogućnosti za stvaranje turističkog identiteta, a zatim i prepoznatljivosti na turističkom tržištu;
- bolje mogućnosti i precizniji plasman takve prostorne jedinice na domaćem i inozemnom turističkom tržištu; i
- veća prostorna jedinica turistima nudi mogućnost da u njoj nađu „sadržajni boravak“.

Osnovni ciljevi turističke destinacije su sljedeći (Magaš, 1997:8):

- osigurati kvalitetu gostima,
- osigurati dugoročnu egzistenciju domicilnog stanovništva.

Pritom treba uvijek imati na umu da destinacije nisu statične nego se mijenjaju i razvijaju u skladu s preferencijama posjetitelja.

Uspjeh turističke destinacije ovisi o ukupnoj razini kvalitete usluga. „Osnovni činitelji turističke destinacije su (Demonja, Ružić, 2010:18):

- atraktivnost (prirodne ljepote i klima, kulturna i društvena obilježja, stav prema turistima, infrastruktura, razina cijena, mogućnosti za kupovinu, kapaciteti za sport, rekreaciju i edukaciju, i slično.) Taj prostor mora raspolagati ponudom koja će zadovoljavati zahtjeve posjetitelja raznih tržišnih segmenata prema dobi, spolu, socijalnom ili profesionalnom statusu, i slično,
- prirodne pogodnosti, i
- pristupačnost (dostupnost).“

Temeljem svega navedenoga, zaključuje se da za određenje neke uže ili šire prostorne cjeline turističkom destinacijom nije ključna njena dimenzija nego sposobnost privlačenja turista i zadovoljenja kompleksne turističke potrebe. Karakteristike turističke destinacije su neovisnost o administrativnim granicama, orjentacija na turiste te potreba da se njome upravlja.

Turistička destinacija ima svoj životni ciklus koji se sastoji od nekoliko faza razvoja, sličan je životnom ciklusu bilo kojeg drugog proizvoda gdje prodaja raste usporedno s razvojem proizvoda.

Krivulja prikazana na grafikonu br. 1 će varirati od destinacije do destinacije, a ovisit će o čimbenicima poput stupnja razvoja, vladine politike, tržišnih trendova, konkurentnosti destinacije, čimbenicima ponude, sposobnosti podnošenja kapaciteta, utjecaja turista i planiranja. Međutim, najvažniji čimbenici koji će utjecati na turističku destinaciju u budućnosti su tehnologija i zahtjevi novih turista.

Faza istraživanja odnosi se na prirodne pretpostavke tj. nedirnute i čiste prirodne ljepote i mali broj posjetitelja u destinaciji radi siromašne ponude i nepostojanja komunikacije. Na ovom je stupnju privlačnost destinacije u tome što ju turizam još nije promijenio kao i u velikoj mogućnosti kontaktiranja gostiju s domicilnim stanovništvom.

U fazi angažiranja započinju inicijative da se osigura ponuda za posjetitelja, a kasnije i za samu promociju destinacije. Broj posjetitelja se povećava, nastaju turističke sezone i tržišna područja kao i pritisak na javnu upravu da osigura potrebnu infrastrukturu.

Turistička destinacija je u razvojnoj fazi kada u nju dolazi veliki broj turista i kada ih na vrhuncu sezone ima više nego domicilnog stanovništva. U ovoj fazi kontrola daljnjeg razvoja turizma prelazi lokalne okvire. Pojavljuju se problemi pretjeranog iskorištavanja resursa i smanjenja kvalitete usluga. Javlja se potreba za regionalnim i nacionalnim planiranjem i kontrolom.

Grafikon br. 1. Životni ciklus turističke destinacije

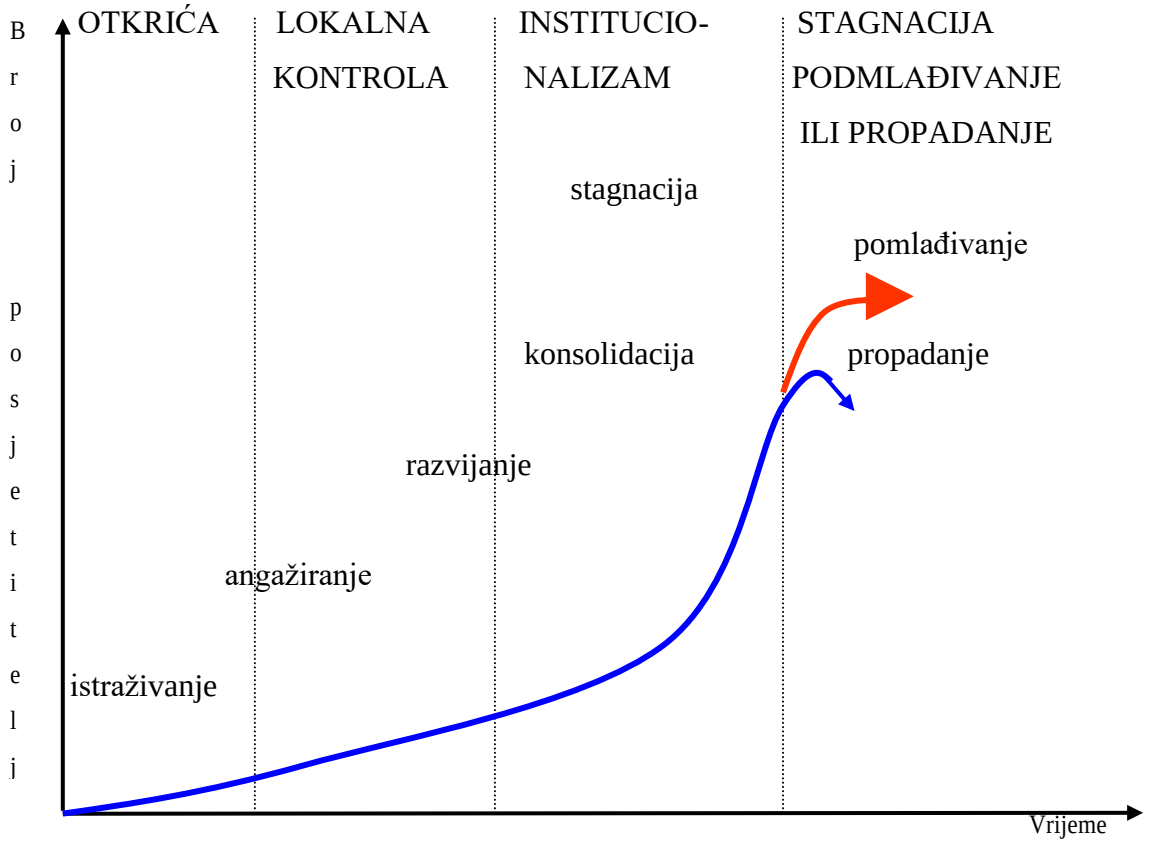

Izvor: Butler, R.W. (1980). The Concept of Tourism area cycle of evolution: Implications for management of resources, The Canadian Geographer, 24(1), 5-12, 7

Broj posjetitelja se počinje smanjivati u fazi konsolidacije, iako sam broj još uvijek raste i veći je od broja stalnih stanovnika.

Stagnacija je faza u kojoj je postignuta maksimalna anglomeracija, destinacija više nije moderna te su potrebni veći napori kako bi se zadržao broj posjetitelja. Destinacija se često suočava sa ekološkim, socijalnim i ekonomskim problemima.

Nakon stagnacije slijedi faza propadanja kada su posjetitelji zauvijek izgubljeni i kada destinacija postane ovisna o manjim lokalitetima, dnevnim izletnicima i vikend posjetiteljima. Često se događaju velike vlasničke promjene i prenamjena kapaciteta za druge svrhe. Alternativa je da mjerodavna tijela prepoznaju ovu fazu i odluče se na pomlađivanje.

Pomlađivanje se odnosi na nove atraktivnosti, novu kvalitetu, nova tržišta i nove distribucijske kanale. Najčešće je riječ o novostvorenim atraktivnostima, uvedenim novim prirodnim resursima, alternativnim oblicima turizma i sl.

Novi razvoj proizvoda destinacije podrazumijeva angažiranje svih podsustava destinacije s ciljem postizanja zakonitosti ciklus-reciklus.

Drugi autori[6] navode slične faze kroz koje u svom razvoju prolaze turističke destinacije (faza uvođenja, faza rasta, faza zrelosti, faza saturacije i faza opadanja) te ukazuju na to kako različite faze životnog ciklusa zahtijevaju različite marketinške strategije i planiranje uglavnom zbog razlika između ponude i potražnje u različitim fazama. U ranim fazama životnog ciklusa turističke destinacije potražnja je veća od ponude dok je taj odnos obrnut u fazi zrelosti i saturacije. Stoga je potrebno usmjeriti marketinške strategije u izgradnju svijesti i promoviranje destinacije još u ranim fazama životnog ciklusa dok je u kasnijim fazama potrebno mijenjati imidž i iznova dizajnirati destinacijski proizvod. Naposljetku, sve destinacije ulaze u fazu zrelosti koju obilježava pad broja posjetitelja.

Model životnog ciklusa turističkih destinacija (eng. „tourism area life cycle mode“ (TALC)) jedan od je od najviše korištenih modela u turističkoj literaturi. Inicijalno je model proizašao iz klasične ekonomske literature o životnom ciklusu proizvoda i temelji se na postavci da se destinacija može promatrati kao proizvod. Tako se na destinaciju može primijeniti klasična linija životnog ciklusa proizvoda s razdobljima laganog inicijalnog rasta koju slijedi razdoblje brzog rasta, slabijeg rasta, stagnacije te pada ili pomlađivanja (Boranić Živoder, 2010:33).

Turizam je globalni fenomen koji se proširio u gotovo sve zemlje svijeta i koji iz godine u godinu obara razne rekorde. Osim multiplikativnih utjecaja u gospodarstvu, turizam ima i ekološke,

[6] Kesar (2006). Ekonomski učinci turističke potrošnje, doktorska disertacija, Zagreb: Ekonomski fakultet, str 180, prema Buhalis, D. (2000). Marketing the competitive destination of the future. Tourism Management, 21, 97–116, str. 105., u: Soldić Frleta (2015). Kvalitativne i kvantitativne odrednice turističke potrošnje na razini destinacije, doktorski rad, Opatija: Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu, str. 20.-21.

sociokulturne, prostorne, estetske, psihološke i druge utjecaje. Uz razvoj turizma razvija se i praksa upravljanja održivim razvojem u turizmu, o čemu detaljnije slijedi u poglavlju br. 3.

3. ODRŽIVI RAZVOJ U TURIZMU

Današnji brzi društveno-gospodarski razvoj temelji se na korištenju prostora i prirodnih resursa. Resursi su ograničeni, a eksploatacija i zagađenje se povećava, narušavaju se materijalni i duhovni sociokulturni resursi te je zbog toga neophodno planirati i provoditi mjere održivog korištenja okoliša.

Razvoj turizma ovisi o prirodnim resursima iz razloga što su prirodne atraktivnosti jedan od osnovnih motiva turističkih putovanja, stoga je turizam ovisan o održivom razvoju.

Stoga se ukazalo korisnim ovo poglavlje započeti promišljanjem o pojmu održivog razvoja.

3.1. Održivi razvoj – pojmovno određenje

Pojam održivog razvoja spominje se već 1713. godine u području održavanja šuma. Kao pojam prvi puta ga upotrebljava Karlo Carlivitz koji je održivo šumarstvo vezao uz posječenu i novozasađenu količinu drveća. Koncepciju ovog autora u Hrvatskoj je svojom uredbom o šumarstvu primijenila carica Marija Terezija (Glavač, 2002; u Vujić, 2005:58).

Nadalje, održivi razvoj se kao pojam počinje koristiti sredinom 70-ih godina dvadesetog stoljeća primjerice u naslovu knjige „The Sustainable Society: Implications for Limited Growth“ (Održiva društva: Implikacije za ograničen rast) autora Dennisa Piragesa (1977). Godine 1974. u Cocoyocu (Mexico) objavljena je Deklaracija o razvoju čovječanstva i zaštiti čovjekova okoliša („Cocoyoc Declaration“) u kojoj je sadržana i koncepcija *sustainable development* (održivi razvoj) (Kušen, 2202:181). Međutim, kao pojam i koncepcija popularan postaje i progresivno se razvija od 1987. godine nakon Izvješća Svjetske komisije za okoliš i razvoj (World Commission on Environment and Development - WCED) odnosno Bruntlandovog izvješća – strategije „Naša zajednička budućnost“ („Our Common Future“). U tom izvješću dana je definicija održivog razvoja kao razvoja koji zadovoljava potrebe sadašnjih generacija bez ugrožavanja mogućnosti budućih generacija da zadovolje svoje bitne životne potrebe. Dakle, riječ je o načinu upravljanja razvojem koji ne dopušta da se provode gospodarske aktivnosti koje povećavaju životni standard sadašnjih generacija, a istodobno narušavaju razvojne i životne mogućnosti budućih generacija. Bruntlandovo izvješće istaknulo je nužnost baziranja održivog razvoja ne samo na ekonomskim i ekološkim načelima nego i na socijalnoj pravdi s obzirom da siromaštvo predstavlja jedan od temeljnih poteškoća u provedbi načela održivog razvoja. „U tom izvještaju se po prvi put službeno definira odnos razvoja i okoliša i utvrđuje nužnost prihvaćenja novog razvojnog koncepta temeljenog na načelima održivosti“ (Dulčić, Petrić, 2001:387).

Na temelju Bruntlandovog izvješća, Ujedinjeni narodi su 1992. godine u Rio de Janeiru organizirali veliku međunarodnu konferenciju na temu okoliša i razvoja na lokalnoj i globalnoj razini (United Nations Conference on Environment and Development – UNCED), popularno nazvanom „Rio Earth Summit“. Bili su prisutni čelnici i visoki dužnosnici više od 170 država, među njima i Hrvatska. Tada su doneseni dokumenti: Deklaracija o zaštiti okoliša, Konvencija o klimatskim promjenama, konvencija o bioravnoteži, Globalni dogovor o šumama i Akcijski program za 21. stoljeće poznat kao Agenda 21. koji sadrži mjere i akcije koje je potrebno poduzeti na lokalnoj razini, u području zaštite okoliša te unapređenja ekonomskih i socijalnih uvjeta od strane lokalnih vlasti, a u suradnji sa predstavnicima gospodarstva, civilnim sektorom i lokalnim stanovništvom. Agenda 21 je vrsta vodiča o cjelovitom pristupu razvoju odnosno procesu planiranja lokalnog razvoja u skladu s načelima ekonomske, društvene i ekološke održivosti. Agenda 21 predstavlja predložak za djelovanje u 40 različitih područja vodeći računa o devet osnovnih društvenih kategorija.

Mnogi autori razvili su vlastitu definiciju održivog razvoja i održivosti[7]. Prema Kušenu (2002:181) čovjekov je razvoj održiv ako se prirodni ekosustavi koriste kao resursi rasta proizvodnje i potrošnje, ali se sljedećim generacijama ne ostavljaju umanjenje kakvoće i iskoristivosti. Vujić (2005:59) ga definira kao „proces promjena u kojem su iskorištavanje resursa, vrsta ulaganja, usmjeravanje tehničkog razvoja, stalne promjene u političkom, obrazovnom, pravnom, financijskom i drugom međusobnom skladu raznih potreba i očekivanja sadašnjih i budućih naraštaja.“ Prema Leksikonu održivog razvoja (Bačun i dr., 2012:195), održivi razvoj je „takav razvoj u kojem su procesi promjena, upotreba resursa, smjer investicija, tehnološki razvoj i institucionalne promjene koje se provode konzistentni s potrebama današnjih i budućih naraštaja“. U Leksikonu ugostiteljstva i turizma (Galičić, 2014:644) i Rječniku turizma (Vukonić, Čavlek, 2001:253) navodi se da je održivi razvoj uravnoteženi razvoj, razvojna koncepcija koja općenito određuje da su rast i promjena strukture proizvodnje i potrošnje razvojno prihvatljivi ako ne umanjuju ukupnu kvalitetu i upotrebljivost prirodnih resursa.

Dakle, koncepcija održivog razvoja promiče kontrolirani rast i razvoj kroz maksimalno očuvanje i razumno korištenje resursa, a to dugoročno osigurava ekonomski i socijalni razvoj (Smolčić Jurdana, 2009:268). Održiv razvoj se ostvaruje kroz dinamično gospodarstvo s punom zaposlenošću te kroz ekonomsku, socijalnu i teritorijalnu koheziju, visok stupanj obrazovanosti građana, visok stupanj zaštite zdravlja i očuvanje okoliša.[8]

Črnjar (2002:190) ističe da koncepcija održivog razvoja zahtijeva:

[7] O definicijama održivog razvoja pojedinih autora u svijetu pogledati u: Aruljothi, C., Ramaswamy, S. (2012). Towards sustainable tourism: Issues and Strategies, International journal of research in commerce, economics & management, 2(7), str. 55

[8] http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2009_03_30_658.html (preuzeto 07.12.2015.)

- očuvanje prirodnih resursa i s tim u vezi fundamentalni zaokret u eksploataciji resursa;
- veću učinkovitost u raspodjeli resursa i preraspodjelu bogatstva;
- uvođenje novih tehnologija i poimanje razlike između rasta i razvoja;
- odustajanje od aktivnosti koje bi mogle ugroziti buduće naraštaje;
- uključivanje koncepcije održivog razvoja kao filozofije u sve društvene, ekonomske i političke strukture.

„Sadržajno pojam održivog razvoja odnosi se na planiranje i izvedbu planova razvoja na način da se vodi računa o svim njegovim aspektima i posljedicama. To znači da se polazi od ekonomske opravdanosti određenih pothvata i mjera, ali se pri tome ima u vidu i kakve će to imati učinke glede zaposlenosti, zaštite okoliša, socijalne situacije u okruženju, posljedica po ugrožene društvene grupe, i drugo. Pri tome pojam održivog (sustainable) predstavlja proizvod pozitivnih učinaka na društvo, ekonomiju i okoliš“ (Malagurski; u Lauc, 2007:132).

Može se zaključiti da se brojni autori diljem svijeta bave održivim razvojem, s obzirom na to da se radi o izazovu budućnosti svih zemalja i stanovnika svijeta. Brzi i nekontrolirani gospodarski razvoj u sve većoj mjeri prijeti održivom razvoju pa se zato autori diljem svijeta bave pitanjima na koji način planirati i upravljati održivim razvojem, kako uskladiti sve sastavnice održivog razvoja, na koji način unaprijediti svijest ljudi o nužnosti promjene načina života u skladu s načelima održivog razvoja itd. Pritom je važno imati na umu da održivi razvoj zahtijeva holistički pristup s obzirom na to da svaka promjena u bilo kojem dijelu sustava stvara posljedice za cijeli sustav.

Međutim, treba imati u vidu da je koncepcija održivog razvoja postala popularna retorika političara diljem svijeta, uz istovremeno neprenošenje koncepcije u konkretno djelovanje.

3.2. Načela održivog razvoja

Turizam ima ekonomske, ekološke, socijalne i kulturne učinke na lokalnu zajednicu. U skladu s tim, održivi razvoj se može uspješno ostvarivati samo kada su sve njegove sastavnice podjednako zastupljene: ekonomska, ekološka, kulturna i socijalna, odnosno kada niti jedna od njih ne dominira u odnosu na druge.

Dakle, koncepcija održivog razvoja temelji se na četiri osnovna principa (Angelevska-Najdeska, Rakicevik, 2012:211):

- ekološka održivost koja omogućuje razvoj kompatibilan s održavanjem ključnih ekoloških procesa, biološke raznolikosti i bioloških resursa;

- socijalna održivost koja omogućuje razvoj koji je u skladu s tradicionalnim vrijednostima zajednica uz istovremeno jačanje njihovog identiteta;
- kulturna održivost koja se odnosi na kulturni razvoj kompatibilan s kulturnim vrijednostima zajednice, a koji također ima utjecaj na jačanje identiteta zajednice;
- ekonomska održivost koja se odnosi na ekonomski razvoj koji karakterizira troškovna učinkovitost i upravljanje resursima na način da ih mogu koristiti i buduće generacije.

Weaver i Lawton (2014; u Golja, Slivar, 2014:100) ističu iznimnu važnost održivosti u smislu tro-bilančnog pristupa (‘triple bottom line’) s istovremenim priznanjem legitimnosti ekonomske, ekološke i sociokulturne održivosti. Kožić i Mikulić (2011:58) također navode tri sastavna stupa odnosno dimenzije održivosti gospodarskog i turističkog razvoja: ekološku, društvenu i ekonomsku održivost. Prema njima, održivim turizmom može se smatrati samo onaj razvoj koji uključuje sve tri dimenzije istodobno odnosno razvoj koji ne degradira prirodnu i kulturnu resursnu osnovu, koji nije u koliziji s potrebama i željama lokalnog stanovništva i turista, ali koji istodobno jamči i razuman povrat na uložena sredstva.

Smolčić-Jurdana (2005b:15) načela održivog razvoja dijeli na:

- ekološku održivost,
- sociokulturnu održivost,
- ekonomsku održivost,
- tehnološku održivost.

Črnjar (2002:169) ističe glavno načelo koncepcije održivog razvoja: „gospodarski napredak, društveni napredak i razborito upravljanje prirodnim bogatstvom moraju ići i razvijati se usporedo.“ Prema njemu (2002:192), održivi razvoj obuhvaća tri vrste održivosti: društvenu održivost, gospodarsku održivost i ekološku održivost.

Međutim, u mnogim raspravama o planiranju održivog razvoja relativno se malo pozornosti usmjerava na socijalnu dimenziju održivosti. Unatoč tome što su specifični društveni ciljevi i nedoumice sadržani u Bruntlandovom izvješću i unatoč tome što su u tom izvješću prepoznate mnoge negativne posljedice, mnogi stručnjaci svejedno su razmotrili izazov održivog razvoja kao pokušaj postizanja ravnoteže između ekoloških i ekonomskih ciljeva. Teško je razumjeti zašto se pitanja socijalne pravednosti i mogućnosti većinom zanemaruju u planovima i strategijama za održivi razvoj. Naročito je to iznenađujuće kada se uzme u obzir da je glavni cilj mnogih planova poboljšanje kvalitete života za lokalno stanovništvo (Jackson, Roberts, 1997:615-616). Realno ostvarenje održivog razvoja nije moguće

ako se ne poštuju sociokulturne specifičnosti te ekonomske i tehnološke održivosti. Stoga bi se teorije koje se bave isključivo ekološkom održivošću mogle nazvati ekološkim paradigmama, teorijskim i praktičnim prilozima koncepciji održivog razvoja, ali ne i njezinoj potpunoj razradi (Smolčić-Jurdana u Grupa autora, 2005b:15).

Provedba načela održivog razvoja doprinosi unapređenju načina života cijele lokalne zajednice, primjerice kroz povećanje zaposlenosti i životnog standarda, smanjenje siromaštva, unapređenje zdravstvenog i obrazovnog sustava te socijalne zaštite, povećanje kvalitete zraka, vode, tla i okoliša, unapređenje kvalitete javnih usluga, privlačenje stranih ulaganja i poticanje domaćih ulaganja itd.

Ako se razvojem turizma želi upravljati u skladu s načelima održivosti turizma, nužan preliminarni korak je utvrđivanje trenutnog stanja u odnosu na sva tri stupa odnosno sve tri dimenzije održivosti. Tek ocjenom stanja, ali i kontinuiranim praćenjem održivosti stvara se potrebna informacijska osnova za djelotvorno upravljanje razvojem u željenom, održivom smjeru. Potreba za praćenjem održivosti je posebno važna u destinacijama koje karakterizira snažna ovisnost o turizmu mjerena relativno velikim udjelom turizma u bruto domaćem proizvodu. Tu spada i Hrvatska kao atraktivna europska destinacija ljetnog odmorišnog turizma. Ako se pritom još uzme u obzir da je turizam jak katalizator hrvatskog izvoza, ovisnost Hrvatske o turizmu može se okarakterizirati „opasno visokom“, a u skladu s tim je i izrazito velika potreba za sustavnim praćenjem održivosti turizma. Tu potrebu dodatno potencira činjenica da probijanje praga održivosti u kratkom roku ne mora nužno biti vidljivo. Neodrživi razvoj se tako u sadašnjosti može odvijati nezapaženo, a čak može polučiti i određene pozitivne učinke u kratkom i srednjem roku maskirajući potencijalno štetne implikacije za budućnost. Primjerice, može se očekivati da će intenzivna izgradnja smještajnih kapaciteta apartmanizacijom obalnih područja rezultirati poboljšanjem ekonomskih učinaka u kratkom roku. Međutim, jasno je da će se time nepovratno uništiti prirodni resurs što bi moglo ugroziti ekološku i društvenu ravnotežu. Takav bi proces u srednjem i dugom roku mogao polučiti učinak bumeranga te štetno djelovati na ekonomsku održivost zbog narušene konkurentnosti na međunarodnom tržištu uslijed umanjene atraktivnosti destinacije (Kožić, Mikulić, 2011:59-60).

Može se zaključiti da se održivi razvoj ne može ostvariti bez da se, na jednak način, vodi računa o svim njegovim sastavnicama, odnosno nužna je koordiniranost ekološke, ekonomske i sociokulturne politike uz njihovo međusobno nadopunjavanje i ispreplitanje. Međutim, unatoč pozitivnim primjerima dobrih namjera u tom pogledu, još uvijek je u svijetu prisutna usredotočenost na ostvarenje ekonomskih ciljeva uz istovremeno narušavanje ekološkog i sociokulturnog aspekta održivog razvoja.

3.2.1. Ekološka održivost

Ukoliko se turizmom na upravlja na održiv način, on može imati velike i nepovratne negativne utjecaje na okoliš. U vrlo ekstremnim slučajevima dolazi do dugoročnog uništavanja okoliša radi kojeg su turisti dolazili u destinaciju, zbog čega vodeći turoperateri napuštaju tu destinaciju. Dakle, vrlo važna sastavnica održivog razvoja u turizmu je ekološka održivost. Upravo u turizmu je izražen visok stupanj težnje pojedinaca i organizacija da ostvare brz ekonomski razvoj i maksimizaciju profita bez obzira na negativni utjecaj na njihovo prirodno okruženje.

Ljudima je potrebna ekološka održivost jer ona sama po sebi unapređuje blagostanje ljudi zaštitom sirovina koje se koriste za ljudske potrebe (Črnjar, 2002:193). Ekološka održivost znači da se minimizira zagađenje okoliša i unapređuje očuvanje biološke raznolikosti i prirodnog nasljeđa.

„Koncepcija održivog razvoja često se poistovjećuje isključivo sa zaštitom okoliša te se time svodi samo na jedno načelo, načelo ekološke održivosti. Budući da ekološka održivost ima veliku važnost, a onečišćenje prirode postaje globalna prijetnja cijelom čovječanstvu, u analizi kompleksnosti koncepcije održivog razvoja nedovoljno je ograničiti se samo na njezinu ekološku dimenziju (Smolčić-Jurdana; u Grupa autora, 2005b:16).

Danas se načelo ekološkog gospodarenja primjenjuje u hotelskim poduzećima i ostalim turističkim objektima kao i putničkim agencijama i turoperaterima, a radi porasta ekološke svijesti na globalnoj razini, i od strane turista. „Certificiranje je proces u kojem treća (za to ovlaštena) strana daje pisanu potvrdu korisniku kojom potvrđuje da proizvod, proces, usluga ili upravljački sustav udovoljavaju specifičnim zahtjevima. Iako su se u početku koristili u proizvođačkoj industriji, primjena certifikata proširila se i na turizam i ugostiteljsku industriju. Ekološki certifikati odnosno labele imaju za cilj standardizirati praksu upravljanja okolišem, kontrolu, vrednovanje izvedbe i etiketiranje diljem svijeta“ (Petrić, 2011:127).

Ukoliko se, u svijetu, želi prihvatiti načelo održivog razvoja kao opredjeljenje, nužna je veća usmjerenost na ciljane projekte i programe koji doprinose smanjenju utjecaja onečišćenja i drugih negativnih utjecaja na ekološku održivost.

3.2.2. Ekonomska održivost

Razvoj turizma na lokalnoj razini pruža velike ekonomske prilike za lokalnu zajednicu koje se očituju kroz zapošljavanje, generiranje prihoda, povećanje bruto domaćeg proizvoda te u konačnici smanjenje siromaštva. Najvažnije koristi turizma su: smanjenje nezaposlenosti, ostvarenje prihoda i

razvoj infrastrukture. Međutim, ako se turizmom ne upravlja na odgovoran i održiv način, trenutne ekonomske koristi mogu postati znatno manje u odnosu na očekivane.

Ekonomska održivost podrazumijeva da se ostvaruje gospodarski prosperitet uz istovremeno efikasno upravljanje troškovima i resursima te vođenje brige za socijalne i ekološke posljedice ekonomskih aktivnosti.

Dakle, razvoj turizma donosi velike ekonomske koristi destinaciji, ali sa sobom donosi i neke negativne posljedice što je vidljivo u tablici u nastavku.

Tablica br.1. Ekonomske koristi i negativne strane razvoja turizma

Koristi	Negativne strane
• Radna mjesta • Prihodi lokalnoj ekonomiji kroz multiplikativne efekte • Pomaže održavanju lokalnih poslova • Regeneracija i restrukturiranje ekonomija u destinacijama gdje su ostale aktivnosti u padu • Poticanje investicija	• Mnogi poslovi su slabo plaćeni ili su sezonski • Oportunitetni troškovi (ukoliko se investira u turizam, ne investira se negdje drugdje) • Zagušenost • Potreba investiranja u infrastrukturu koja se koristi samo u određeno vrijeme u godini • Prevelika ovisnost o turizmu

Izvor: Swarbrooke (1999). Sustainable Tourism Management. CABI Publishing, str. 61, u: Boranić Živoder, S. (2010). Upravljanje turističkom destinacijom u funkciji održivog razvoja turizma, doktorska disertacija, Zagreb: Ekonomski fakultet Zagreb, str. 71

„Ekonomska održivost jamči da je razvoj ekonomski efikasan i da je upravljanje resursima takvo da će se njima moći koristiti i budući naraštaji. Cilj je tako koncipiranog razvoja blagostanje za sadašnje i buduće naraštaje. Ekonomsku održivost ne treba zanemariti u odnosu na druga načela održivog razvoja. Ona se odnosi na održavanje zaliha kapitala. Prirodni kapital do danas se u pravilu nije vrednovao, no kako bi se ostvario održiv razvoj potrebno je i njegovu vrijednost uključiti u gospodarski sustav“ (Smolčić-Jurdana; u Grupa autora, 2005b:18).

Od iznimne važnosti je da se usporedno s ekonomskim razvojem razvija i ekološka svijest te da se iz ostvarene ekonomske dobiti izdvajaju sredstva za očuvanje okoliša.

3.2.3. Sociokulturna održivost

Razvoj turizma na neodrživ način utječe i na negativne posljedice povezane s promjenama u lokalnoj društvenoj okolini. Naime, turisti u zemlju domaćina osim novca donose i drugačiji način ponašanja - turizam u lokalnu sredinu dovodi velik broj novih, nepoznatih ljudi koji imaju svoju kulturu, vrijednosti, običaje, očekivanja i način provođenja slobodnog vremena te koji najčešće ometaju i mijenjaju lokalni način života, društvene navike i norme ponašanja kao i kulturne vrijednosti lokalne zajednice. Život lokalne zajednice se mijenja, lokalna kultura se mijenja, narušava se njezina autentičnost te se gubi identitet lokalne zajednice. Čak i sveta mjesta prestaju biti sveta iz razloga što ih svakodnevno posjećuje preveliki broj posjetitelja te se takva mjesta počinju promatrati kao „roba na tržištu“.

S druge strane, turizam može pomoći u očuvanju kulturne baštine budući da se, vodeći računa o održivom razvoju turizma, ulažu financijska sredstva i drugi resursi u očuvanje kulturne baštine. Adekvatnim planiranjem i upravljanjem turizmom moguće je spriječiti negativne utjecaje na sociokulturnu održivost.

Sociokulturna održivost odnosi se na sposobnost zajednice da prihvati nove inpute (kad je riječ o turizmu to su turisti) na određeno razdoblje te da unatoč tome nastavi sa uobičajenim funkcioniranjem (bez društvene disharmonije do koje bi mogli dovesti ti inputi u slučaju da razvoj nije planiran na odgovarajući način). Ukoliko se pojavi određena disharmonija potrebno je unaprijed ugraditi mehanizme kako bi se ona svela na najmanju moguću mjeru (Smolčić-Jurdana; u Grupa autora, 2005b:17). Sociokulturna održivost omogućuje kompatibilnost razvoja i očuvanja kulture i sustava vrijednosti u lokalnoj zajednici.

Jadrešić (2001:13) navodi neke od pozitivnih odnosa i negativnih posljedica razvoja turizma društvenog i kulturološkog karaktera što ih navode brojni autori (tablica br. 2).

Tablica br. 2. Pokazatelji koristi i troškova kao rezultata sociokulturoloških posljedica turističkog razvoja

Koristi	Troškovi
Društvene	
• Posjetitelji bolje upoznavaju kulturu receptivne zemlje: njezinu glazbu, umjetnost pa i jezik • Posjetitelji stječu bolji uvid u stanje o receptivnoj zemlji koja dobiva na ugledu • Razvijaju se društveni kontakti, nove ideje, vrijednosni sustavi, način života	• Degradiranje kulture receptivne zemlje • Neprihvatljiv tempo i zamah kulturnih konflikata i promjena • Bogati posjetitelji dolaze u siromašne sredine i stvaraju napetost • Pritisci za promjenom društvenih vrednota, običaja, navika, oblačenja i oblika ponašanja • Nanose štete kulturnim sustavima i izvorima te kulture, ugroženi su jezici manjina • Komercijalizacija kulture i uvođenje potrošačkog mentaliteta u društvo • Narodna umjetnost i običaji pretvaraju se u kič • Ugrožene su mnoge prave vrednote i ideali
Kultura receptivne zemlje	
• Razvija se jer se traže tradicionalni oblici zabave, umjetnosti, znanstva, glazbe i sl.	• Gubitak autentičnosti i stabilnosti • Gubitak kulturnog ponosa • Mijenja se statusni odnos kulture domaćina i gosta • Promjene u potrošnji • Ekspanzija hazarda, prostitucije, alkoholizma, narkomanije, krađa i drugih poroka
Pozitivna uloga posjetitelja u smislu:	
• Raspoloživosti ponude koja inače ne bi služila i stanovništvu te veće mogućnosti društvenih kontakata i aktivnosti zbog prisutnosti turista • Poticaja u odgojnom i obrazovnom procesu • Stimuliranja zaštite povijesne baštine i njezine prezentacije u turizmu • Pojačanih društvenih veza i iskustava • Međusobne razmjene tekovina kulture te promicanja mira i razumijevanja • Stjecanja novih iskustava, ideja i proširenja kulturnih horizonata	• Kratkotrajni i prolazni društveni kontakti s posjetiteljima nemaju stvarnu dublju važnost • Ekspanzija masovnog turizma

Izvor: Jadrešić, V. (2001). Turizam u interdisciplinarnoj teoriji i primjeni, Zbornik istraživanja, Zagreb: Školska knjiga, str. 13

Kako je već spomenuto, sociokulturnu održivost se najčešće zanemarivalo u odnosu na ekološku održivost, iz više razloga, a prvenstveno zbog toga jer se utjecaji turizma, promatrani sa sociokulturnog aspekta, pojavljuju sporije i slabije su uočljivi.

3.3. Lokalna samouprava i održivi razvoj

Mnoga pitanja održivog razvoja najbolje se rješavaju na lokalnoj razini, a primarna odgovornost za održivi razvoj na toj razini je na lokalnim vlastima. Ta je razina vlasti najbliža ljudima, a lokalne samouprave imaju zakonske odgovornosti za pitanje okoliša u planiranju korištenja zemljišta, upravljanju otpadom i kontroli zagađenja. Osim toga, odgovornosti lokalnih vlasti za druga pitanja, kao što su ekonomski razvoj i slobodno vrijeme, imaju također utjecaja na proces održivog razvoja (Cartwright, 1997: 337).

Održivom razvoju na lokalnoj razini je cilj lokalni ekonomski razvoj i adekvatna socijalna i zdravstvena skrb i stvaranje povoljnog poslovnog okruženja uz istovremenu integraciju marginaliziranih skupina u lokalnoj zajednici i razvoj privatnog sektora.

Održiv razvoj je izazov koji može biti ispunjen putem tri ključna menadžerska pristupa (Glickan, 1996:27):

- Strateška jasnoća – integrirane strategije temeljene na konkurentskim prednostima i promicanju održivosti.
- Partnersko optimiziranje korištenja resursa – ključna je uloga lokalnih vlasti da optimiziraju korištenje društvenih resursa u partnerstvu s drugim dionicima.
- Kreativna inicijativa – iskorištavanje kreativne sposobnosti lokalnih vlasti i lokalne zajednice.

Prema Agendi 21[9] lokalne vlasti grade, upravljaju i održavaju ekonomsku, društvenu i ekološku infrastrukturu, nadziru procese planiranja, uspostavljaju lokalne politike i propise za zaštitu okoliša te pomažu u provedbi nacionalnih i subnacionalnih politika zaštite okoliša. Budući da je ta razina upravljanja najbliža ljudima, lokalne samouprave igraju ključnu ulogu u edukaciji, mobiliziranju i davanju odgovora javnosti vezano za promicanje održivog razvoja.

U Hrvatskoj je, u Zakonu o zaštiti okoliša[10], propisano da jedinice lokalne samouprave u svojem djelokrugu uređuju, organiziraju, financiraju i unapređuju poslove zaštite okoliša koji su im Zakonom i

[9] Agenda 21, United Nations Conference on Environment & Development, Rio de Jeneiro, Brazil, 1992. (dostupno na: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf, preuzeto 05.01.2016.)
[10] Narodne novine RH broj 80/13, 153/13 i 78/15 (dostupno na: http://www.zakon.hr/z/194/Zakon-o-za%C5%A1titi-okoli%C5%A1a, preuzeto 26.9.2016.)

posebnim propisima stavljeni u nadležnost, a od lokalnog su značaja za zaštitu okoliša, unapređenje stanja okoliša na njihovom području.

Lokalne samouprave trebaju izraditi i provoditi lokalne razvojne politike koje sadrže mjere za planiranje i promicanje održivog razvoja u suradnji sa privatnim, javnim i civilnim sektorom, raznim ustanovama, volonterima i sl. Glavni cilj tih politika je stvaranje održivog gospodarskog rasta i povećanje kvalitete života u lokalnoj zajednici. Lokalne samouprave imaju potrebne uvjete za provedbu načela održivog razvoja međutim nužno je shvatiti stvarnu ulogu te adekvatno osposobiti zaposlenike za uspješnu provedbu mjera planiranja i promicanja održivog razvoja na lokalnoj razini.

Za održivi razvoj na lokalnoj razini je također vrlo važno snažno političko vodstvo s državne ili regionalne razine. Primjerice, 1997. godine na 5. susretu Ujedinjenih naroda nakon Earth Summit-a, premijer Ujedinjenog kraljevstva Tony Blair je pozvao sve lokalne vlasti da usvoje strategiju Agenda 21 do 2000. godine. Iako je bila riječ o dobrovoljnom (neobvezujućem) cilju, snažno političko vodstvo rezultiralo je značajnim napretkom. Dvije godine kasnije, oko 67% lokalnih vlasti pripremalo je strategiju (Local Agenda 21 in the UK, 2000:1).

Šest je sastavnih dijelova procesa Lokalne agende 21 za lokalne vlasti (Local Agenda 21 in the UK, 2000:3)[11]:

Interni procesi

- Upravljanje i unapređenje vlastitih učinaka lokalne vlasti u pogledu održivosti u smislu korištenja resursa, energetske učinkovitosti, gospodarenja otpadom, kupnje proizvoda itd.
- Integriranje pitanja održivosti u politike i aktivnosti lokalnih vlasti: osiguravajući da se sve politike i aktivnosti procjenjuju i pomno ispituju prema ekološkim, socijalnim i ekonomskim ciljevima kako bi se jasno identificirali svi utjecaji s odgovarajućim odgovorima.

Vanjski procesi

- Podizanje svijesti i edukacija šire zajednice o pitanjima održivog razvoja te kako ona može imati značajnu ulogu u provedbi koncepcije održivog razvoja.
- Savjetovanje i uključivanje šire zajednice i cjelokupne javnosti u sve aktivnosti.
- Rad u partnerstvu sa svim sektorima, posebice poslovnim. To je ključni dio procesa, ali često i najteži.
- Mjerenje, praćenje i izvještavanje o napretku u odnosu na postavljene ciljeve.

[11] prema: Local Government Association, Local Government Management Board and Department of the Environment, Transport and the Regions 1998: Sustainable local communities for the 21st century. Why and how to prepare an effective Local Agenda 21 strategy. London.

Potrebno je istaknuti da, osim lokalne samouprave, važnu ulogu u osiguravanju održivog razvoja turističke destinacije imaju lokalna poduzeća i sudjelovanje lokalne zajednice.

Lokalne vlasti bi se trebale brinuti o održivom razvoju i provoditi sljedeće (Tourism and Local Agenda 21, 2003:27-28):

- Inicirati i podržavati proces Lokalna agenda 21 koji vodi prema donošenju strategije LA21 i akcijskog plana za svoje područje.
- Biti sigurni da je turizam uključen u proces Lokalna agenda 21, strategiju i akcijski plan.
- Gdje je turizam vrlo značajan, pripremiti odvojene strategije za održivi turizam i akcijske planove. To bi trebalo odražavati i biti povezano sa širom LA21 strategijom.
- Osigurati da su sve relevantne grane lokalnih vlasti uključene u planiranje i upravljanje održivim razvojem turizma (u kontekstu Lokalne agende 21), s vodstvom i koordinacijom osiguranim s više političke i izvršne razine.
- Osigurati da su turistička poduzeća, uključujući turoperatere i lokalne pružatelje usluga koji razumiju stvarno stanje na tržištu i utrku za održivost svog poslovanja, uključeni u planiranje održivog razvoja koji uključuje turizam.
- Uspostaviti strukture kako bi se omogućilo dionicima iz područja turizma, okoliša i lokalne zajednice da zajednički rade na izradi opće Lokalne agende 21 za održivi razvoj lokalnog područja i strategije za održivi turizam koje su povezane s njom.
- Razviti i održavati stalna partnerstva za kontinuirani turistički menadžment u destinaciji. To bi se trebalo odražavati na interese okoliša i lokalne zajednice kao i na interese turizma.
- Savjetovati se te uključiti širu zajednicu i posjetitelje u te procese.
- Razviti široko prihvaćenu dugoročnu viziju turizma u kontekstu održivog razvoja lokalnog područja te identificirati mjere za postizanje te vizije.
- Pridati jednaku pozornost ekonomskim, okolišnim i društvenim utjecajima turizma u strategijama i mjerama.
- Integrirati održivi turizam u širem smislu u alate i funkcije planiranja i upravljanja kao što su prostorno planiranje, upravljanje okolišem, gospodarski razvoj te marketing i informiranje.
- Postaviti jasne ciljeve i indikatore za održivi turizam te redovito pratiti i komunicirati ostvaren napredak u odnosu na njih.
- Raditi sa relevantnim dionicima na setu dogovorenih akcija. Obratiti pozornost na: planiranje i kontrolu razvoja, prijevoz, očuvanje i promicanje prirodne i kulturne baštine, utjecanje i pomaganje privatnom poslovnom sektoru, smanjenje ekonomskih gubitaka i integraciju s drugim sektorima, osigurati pravednu raspodjelu dobiti i mogućnosti za lokalne stanovnike i

posjetitelje, jačanje komunikacije sa svim zainteresiranima te druga pitanja koja se mogu odrediti na lokalnoj razini.

Ovdje je potrebno spomenuti da u naporima lokalnih samouprava u promicanju održivosti pomaže ICLEI[12] (International Council for Local Environmental Initiatives) - međunarodno udruženje lokalne samouprave i udruga lokalne samouprave koje su se obvezale da razvoj temelje na principima održivosti. ICLEI je pokret 12 mega-gradova, 100 super-gradova, 450 velikih gradova i urbanih regija, kao i 650 malih i srednjih gradova i gradova u 80 zemalja. ICLEI je najveća mreža lokalnih samouprava koja se temelji na održivom razvoju, uključuje preko 1100 članova koji djeluju u 68 zemalja, a koji su servisirani u 15 ureda i 250 zaposlenika. ICLEI promiče lokalne akcije za globalnu održivost i podržava gradove da postanu održivi te da učinkovito raspolažu resursima. Također, ICLEI podržava gradove u izgradnji pametnih infrastruktura i u razvitku zelene urbane ekonomije. Razvili su stabilne, dugoročne programe podrške lokalnoj razini održivosti te i dalje razvijaju nove inovativne programe. ICLEI je osnovan 1990. godine kao „Međunarodno vijeće za lokalne ekološke inicijative“. Vijeće je osnovano kada se više od 200 jedinica lokalne samouprave iz 43 zemlje sastalo u Osnivačkoj skupštini na dan Svjetskog kongresa lokalnih samouprava za održivu budućnost pri Ujedinjenim narodima u New Yorku. Godine 2003. Međunarodno vijeće za lokalne ekološke inicijative postalo je međunarodno udruženje ICLEI - lokalne vlasti za održivost.[13]

Iz svega navedenoga, može se zaključiti da lokalna samouprava ima veliku odgovornost za planiranje i promicanje održivog razvoja na svom području. U tome ima sve veću podršku raznih međunarodnih udruženja i dokumenata u kojima se navode smjernice i preporuke za uspješno upravljanje održivim razvojem na lokalnoj razini.

3.3.1. Ključni dokumenti održivog ravoja i zaštite okoliša u Hrvatskoj

Republika Hrvatska odredila je da će svoj razvoj temeljiti na načelima održivog razvoja. S tim ciljem donesen je veći broj dokumenata na državnoj razini koji se odnose na održivi razvoj. Od četiri temeljna dokumenta čak tri se odnose prvenstveno na zaštitu okoliša pa je upravo iz tog razloga u nazivu ovog potpoglavlja istaknuta *zaštita okoliša* kao jedna od tri glavnih sastavnica održivog razvoja.

Jedan od prvih dokumenata koje je donio Hrvatski sabor, a u kojem se spominje važnost održivog razvoja je Deklaracija o zaštiti okoliša Republike Hrvatske usvojena 1992. na međunarodnoj

[12] ICLEI međunarodno udruženje lokalne samouprave i udruga lokalne samouprave http://www.iclei.org/ (preuzeto 22.11.2016.)
[13] Primorsko-goranska županija http://www.pgz.hr/europa_u_pgz/medunarodna_suradnja (preuzeto 22.11.2016.)

razini. Osim toga, Republika Hrvatska je podržala Agendu 21 i Plan djelovanja koji su usvojeni 1992. na konferenciji u Riju te je preuzela obveze koje proizlaze iz Milenijske deklaracije i Milenijskih ciljeva razvoja usvojenih na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda 2000. godine. Vezano uz navedeno, Republika Hrvatska je izradila Nacionalno izvješće o provedbi ciljeva Milenijske deklaracije koje je Ujedinjenim narodima podneseno 2004. godine. Godine 2006. Republika Hrvatska je Ujedinjenim narodima podnijela i Izvješće o napretku i ostvarivanju Milenijskih ciljeva razvoja u Republici Hrvatskoj.[14] U Republici Hrvatskoj definirano je osam nacionalnih ciljeva i 31 podcilj koji odgovaraju specifičnim okolnostima i uvjetima razvoja zemlje. Riječ je o skupu višedimenzionalnih ciljeva i podciljeva koji se u velikoj mjeri nadopunjuju. Nakon izvještaja iz 2006. godine, nadležna resorna ministarstva i vladini uredi RH su temeljem praćenja stanja i trendova u nacionalnim razvojnim aktivnostima prikupili podatke o napretku ostvarenom u razdoblju od 2006.-2010. godine. Taj dokument sadrži sažeti i jezgroviti prikaz učinjenih i planiranih aktivnosti, definirane izazove i preporuke te izdvojene primjere najbolje prakse iz područja nacionalnih Milenijskih ciljeva razvoja.[15]

Temeljni dokumenti održivog razvoja i zaštite okoliša u Republici Hrvatskoj su sljedeći[16]:

- **Strategija održivog razvitka Republike Hrvatske**
- **Plan zaštite okoliša Republike Hrvatske**
- **Program zaštite okoliša**
- **Izvješće o stanju okoliša.**

Osim toga, u dokumente održivog razvoja i zaštite okoliša se u širem smislu ubrajaju i strategije, planovi, programi i izvješća u pojedinim sektorima.

Hrvatski sabor je 2009. godine donio **Strategiju održivog razvitka Republike Hrvatske**[17] kao krovni i ključni dokument koji dugoročno usmjerava gospodarski i socijalni razvoj te zaštitu okoliša prema održivom razvoju Republike Hrvatske. Strategija objedinjava različite razvojne politike s ciljem pronalaženja odgovarajućih rješenja za sve tri sastavnice održivog razvoja: gospodarsku, socijalnu i okolišnu. U tom dokumentu se definiraju temeljna načela i prioriteti u ključnim područjima te tri opća cilja (stabilan gospodarski razvoj, pravedna raspodjela socijalnih mogućnosti, zaštita okoliša) uz istovremeno isticanje važnosti zajedničke suradnje svih dionika. Svi razvojni dokumenti pojedinih područja i djelatnosti moraju biti usklađeni s načelima, osnovnim ciljevima, prioritetima i mjerama

[14] http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2009_03_30_658.html (preuzeto 07.12.2015.)
[15] Pregled postignuća Republike Hrvatske u ostvarivanju Milenijskih ciljeva razvoja za razdoblje od 2006. do 2010. godine, Ministarstvo vanjskih i europskih poslova, http://www.mvep.hr/custompages/static/hrv/files/100917_postignuca_milenijski_ciljevi.pdf (preuzeto 18.09.2016.)
[16] http://www.zakon.hr/z/194/Zakon-o-za%C5%A1titi-okoli%C5%A1a preuzeto 26.9.2016.
[17] Narodne novine RH br. 30/09, dostupno na http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2009_03_30_658.html (preuzeto 07.12.2015.)

održivog razvitka utvrđenim u Strategiji. Strategiju održivog razvitka Republike Hrvatske donosi Hrvatski sabor.[18] Strategija i njeno donošenje bili su jedan od uvjeta koje je u pretpristupnom procesu Republika Hrvatska morala zadovoljiti kako bi stekla uvjete za punopravno članstvo u Europskoj uniji (Matešić, 2009:324).

Plan zaštite okoliša Republike Hrvatske određuje prioritetne ciljeve zaštite okoliša u Republici Hrvatskoj. Plan je usklađen sa Strategijom održivog razvitka i sadrži mjere i aktivnosti u području zaštite okoliša, način provedbe mjera, redoslijed ostvarivanja mjera, rokove izvršenja, nositelje provedbe i drugo. Plan zaštite okoliša Republike Hrvatske donosi Vlada.[19] U tijeku je donošenje Plana zaštite okoliša Republike Hrvatske za razdoblje od 2016. do 2023. godine[20] koji će zamijeniti postojeći Nacionalni plan djelovanja na okoliš iz 2002. godine[21]. Usuglašen je sa Zakonom o zaštiti okoliša i sa Strategijom održivog razvitka Republike Hrvatske. Plan identificira ključne specifične ciljeve i mjere za bolju integraciju te horizontalnu i vertikalnu koheziju politika s ciljem zaštite okoliša za održivi razvoj Republike Hrvatske. Planom su određeni tematski prioriteti, specifični ciljevi i ključne mjere koje se trebaju provoditi na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini. Glavni cilj Programa je unaprijediti zaštitu i upravljanje okolišem za održivi razvoj Hrvatske. U planu je definirano osam tematskih prioriteta, a u kontekstu ovog rada zanimljiv je prioritet broj VII. *Poboljšanje održivosti gradova*. Naime, gradovi su važni pokretači gospodarstva, ali istovremeno imaju veliki negativni utjecaj na okoliš (emisije onečišćujućih tvari, potrošnja resursa i stvaranje otpada). Stoga su gradovi prepoznati kao veliki potencijal za unaprjeđenje stanja okoliša.

U **Programu zaštite okoliša** pobliže se razrađuju mjere iz Plana zaštite okoliša koje se odnose na područje za koje se Program donosi, a u skladu s područnim (regionalnim) odnosno lokalnim posebnostima i obilježjima tog područja. Program donose predstavnička tijela županije, Grada Zagreba i velikih gradova. Program zaštite okoliša za svoje područje mogu donijeti i grad i općina ako je to predviđeno Programom Županije.[22]

Izvješće o stanju okoliša je dokument koji donosi Hrvatski sabor za potrebe praćenja ostvarivanja ciljeva iz dokumenata održivog razvoja i zaštite okoliša na državnoj razini (Strategija održivog razvitka i Plan zaštite okoliša)[23].

Vidljivo je da Republika Hrvatska svojom zakonskom regulativom nastoji uskladiti gospodarsku i ekološku politiku. Donesen je veći broj važnih dokumenata koji naglašavaju potrebu održivog razvoja

[18] http://www.zakon.hr/z/194/Zakon-o-za%C5%A1titi-okoli%C5%A1a preuzeto 26.9.2016.
[19] Ibidem
[20] E-konzultacije o donošenju Plana zaštite okoliša za razdoblje od 2016. do 2023. godine https://esavjetovanja.gov.hr/ECon/MainScreen?entityId=4300 (preuzeto 10.11.2016.)
[21] Narodne novine RH br. 46/02
[22] http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi0/globalne-teme/odrzivi-razvoj/ (preuzeto: 18.04.2016.)
[23] Ibidem

uključujući i održivi razvoj turizma. Primjerice, u Zakonu o turističkim zajednicama i promicanju hrvatskog turizma vidljivo je usmjerenje na jačanje svijesti o očuvanju i obnavljanju kulturne i povijesne baštine te očuvanju i korištenju okoliša u skladu s njegovim kapacitetom (Črnjar, Serdinšek; u Grupa autora, 2005:86).

„Hrvatska je relativno napredna u provedbi politika zaštite okoliša, ali je suočena s velikim izazovima obzirom na zahtjeve članstva u Europskoj uniji. (...) S obzirom na njegovu središnju ulogu u turizmu, prirodni okoliš je ključan element hrvatskog gospodarskog i socijalnog kapitala te pokretač gospodarskog razvoja. Opće stanje okoliša u Hrvatskoj je relativno dobro u usporedbi s drugim zemljama koje su nedavno ušle u EU. Negativni učinci teške industrije su zanemarivi, a država uživa prednosti prirodnih pogodnosti kao što su jedinstvena i razmjerno dobro očuvana priroda, značajan stupanj bioraznolikosti te izobilje pitke vode. S druge strane, okoliš je manje zaštićen nego što je to slučaj s drugim razvijenim zemljama.“[24]

Republika Hrvatska je prema nekim istraživanjima na zavidnom nivou kad se promatra održivost u turizmu. Istraživanje u izabranim europskim zemljama – skupini od 11 bivših europskih socijalističkih zemalja (Bob, Ghita, Saseanu, 2010:44-45) pokazalo je da je Hrvatska na prvom mjestu kada se rangiraju po gospodarskom okruženju, turističkoj aktivnosti i kvaliteti okoliša.

3.3.2. Temeljni međunarodni dokumenti za održive lokalne samouprave

U ovom poglavlju prikazani su temeljni međunarodni dokumenti koji se, između ostaloga, odnose na ulogu lokalnih samouprava u planiranju i promicanju održivog razvoja.

Glavno globalno tijelo za kreiranje smjernica održivog razvoja su Ujedinjeni narodi (UN), a niz međunarodnih dokumenata zaključenih pod okriljem UN-a predstavljaju opći regulatorni okvir za pitanja održivog razvoja.[25]

Važnost uloge lokalnih samouprava u planiranju i promicanju održivog razvoja prepoznata je u Riju 1992. godine, nakon čega se njihova uloga isticala u mnogim europskim i svjetskim dokumentima. Slijedi kronološki prikaz najznačajnijih dokumenata.

[24] Hrvatska: Strategija pametnog, održivog i inkluzivnog rasta, Izvješće br. 66673-HR, Dokument Svjetske banke, Međunarodna banka za obnovu i razvoj, Ured Svjetske banke, Hrvatska, Zagreb, 2012., str. 52

[25] http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi0/globalne-teme/odrzivi-razvoj/ (preuzeto 18.04.2016.)

- **„Naša zajednička budućnost“ – Izvještaj komisije Bruntland 1987. godine**

U ovom dokumentu upozorava se na to da je gospodarski razvoj potrebno smjestiti u ekološke granice planeta Zemlje, kako bi bio održiv i zadovoljio potrebe sadašnjih generacija, a da pri tome ne ugrožava potrebe budućih generacija.

- **Agenda 21 – Poglavlje 28, 1992. godine**

U Riu de Janeiru od 3. do 14. lipnja 1992. godine održana je konferencija gdje je donesena Agenda 21. Njeno 28. poglavlje odnosi se na ulogu lokalnih vlasti u provedbi aktivnosti u svrhu ispunjavanju definiranih ciljeva. S obzirom na to da mnogi problemi i rješenja (na koje se usmjerava pažnja u Agendi 21) imaju korijene u lokalnim aktivnostima, posebno se ističe važnost participacije i suradnje lokalnih vlasti kao odlučujući faktor u ispunjavanju njezinih ciljeva. „Lokalne vlasti izgrađuju, vode i održavaju gospodarsku, društvenu i okolišnu infrastrukturu, nadgledaju procese planiranja, uvode lokalne politike i propise za zaštitu okoliša, te pomažu u provođenju politike zaštite okoliša na nacionalnoj razini i onima ispod nacionalne razine. Kao razina odlučivanja koja je najbliža ljudima, imaju bitnu ulogu u educiranju i mobiliziranju javnosti te uspostavljanju odnosa s javnošću u svrhu poticanja održivog razvoja“ (Črnjar, 2004:3).

- **Aalborška povelja 1994. godine**

Povelja europskih gradova i mjesta o održivosti (Aalborška povelja) usvojena je od strane sudionika Europske konferencije o održivim gradovima i mjestima koja je održana 27. svibnja 1994. godine u Aalborgu (Danska). Tim dokumentom definirana je uloga europskih gradova i mjesta kao ključna u procesu mijenjanja načina života, proizvodnje, potrošnje i obrazaca uređenja prostora. Gradovi i mjesta su preuzeli obvezu pronalaženja svog vlastitog puta prema održivosti te razvoj odgovarajuće lokalne strategije. Nadalje, Poveljom su odredili prioritete za ulaganja u prirodna dobra u svrhu održivog usmjerenja gradskog gospodarstva, odlučili se poboljšati dostupnost i očuvanje društvenog blagostanja, poduzeti mjere za zaustavljanje i sprječavanje budućih onečišćenja itd. Također, potpisom Povelje pokrenuli su kampanju koju su nazvali Europska kampanja za održive gradove i mjesta s ciljem međusobnog poticanja i podržavanja u nastojanju postizanja održivosti. Populacija koja je bila pokrivena sudionicima Kampanje predstavljala je više od 130 milijuna europskih građana. U konačnici, potpisnici Povelje obvezali su se da će u svojim zajednicama postići suglasnost o Lokalnoj agendi 21 do 1996. godine i pripremiti lokalni plan djelovanja (Črnjar, 2004:5-11 i Lokalna Agenda 21 u Hrvatskoj, 2006:12).

- **Akcijski plan iz Lisabona 1996. godine – „Od povelje do akcije“**

U Lisabonu (Portugal) se od 6. do 8. listopada 1996. godine okupilo tisuću predstavnika lokalnih i regionalnih vlasti iz cijele Europe na 2. europskoj konferenciji o održivim gradovima i mjestima. Tom prilikom provjerili su kako se provodi proces Lokalne agende 21 u 35 europskih zemalja te ocijenili napredak postignut u odnosu na stanje koje je bilo prilikom održavanja 1. Konferencije održane u Aalborgu (Danska) u svibnju 1994. godine. Također, razmijenili su iskustva i nove ideje iz lokalne prakse te istražili mogućnost za suradnju na zajedničkim projektima s drugim europskim lokalnim zajednicama. Važno je istaknuti da su sudionici Lisabonske konferencije podržali dokument naziva „Od povelje do akcije“ koji se temelji na lokalnim iskustvima iznesenim i razmatranim na 26 radionica ove konferencije te koji uzima u obzir načela i preporuke iz Aalborške povelje (Črnjar, 2004:13).

- **Hannoverski poziv 2000. godine – Treća europska konferencija o održivim gradovima i mjestima**

Gradski čelnici iz 36 europskih zemalja i susjednih regija sastali su se od 9. do 12. veljače 2000. godine na Hannoverskoj konferenciji – Trećoj europskoj konferenciji o održivim gradovima i mjestima s ciljem da razmotre napredak u pravcu održivosti svojih gradova i mjesta te da se dogovore o pravcu njihovih napora na prijelazu u 21. stoljeće. Tom prilikom razmotrili su zajedničke mogućnosti, postojanje nepovoljnih okvirnih uvjeta odnosno barijera te izazove koje se nalaze pred njima odnosno njihovim gradovima i mjestima (Črnjar, 2004:17-22).

- **Milenijska deklaracija 2000. godine**

Opća skupština Ujedinjenih naroda je 2000. godine usvojila Milenijsku deklaraciju (United Nations Millennium Declaration), politički dokument Ujedinjenih naroda za 21. stoljeće u kojem se definiraju ciljevi razvoja na područjima od interesa za međunarodnu zajednicu te aktivnosti koje trebaju pridonijeti njihovu ostvarivanju. Deklaracija daje snažnu potporu načelu održivog razvoja koji postaje ključni element u osiguravanju održivosti okoliša, jednom od osam Milenijskih razvojnih ciljeva (Millennium Development Goals - MDGs) za koje su se države članice Ujedinjenih naroda obvezale da će ostvariti do 2015. godine. Načelo održivog razvitka potom dobiva snažnu političku podršku na Svjetskom sastanku na vrhu o održivom razvoju (World Summit on Sustainable Development – WSSD), održanom 2002. godine u Johannesburgu.[26]

[26] http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi0/globalne-teme/odrzivi-razvoj/ (preuzeto 18.04.2016.) i http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2009_03_30_658.html (preuzeto 07.12.2015.)

- **Poziv iz Johannesburga 2002. godine**

Čelnici i predstavnici lokalnih uprava iz svih dijelova svijeta okupili su se u Johannesburgu (Južna Afrika) u kolovozu 2002. godine s ciljem da se obvežu na održivi razvoj planeta i ljudi. Tom prilikom obvezali su se da će pojačati lokalne napore kako bi se ostvarili dugoročni i kratkoročni ciljevi postojećih međunarodnih protokola i deklaracija te su podržali „Lokalnu akciju 21“ – Okvirna načela za provedbu Lokalne agende 21 u desetljeću koje slijedi nakon Johannesburga (Črnjar, 2004:23,25).

- **Aalborg + 10 2004. godine**

Predstavnici europskih jedinica lokalne uprave, okupljenih u Europskoj kampanji za održive gradove i mjesta, sastali su se na konferenciji Aalborg + 10, u Aalborgu u lipnju 2004. godine s ciljem da potvrde svoju zajedničku viziju održive budućnosti njihovih zajednica. Tom prilikom preispitali su izazove i prihvatili svoje odgovornosti a potom usvojili „Opredjeljenja iz Aalborga“ kao značajan korak naprijed, od Agende do strateške i koordinirane akcije. Obvezali su se ubrzati svoje napore usmjerene prema lokalnom održivom razvoju, sukladno načelima održivosti koja su zacrtana u Aalborškoj povelji, s ciljem da pretoče svoju zajedničku viziju o održivoj budućnosti gradova u opipljive održive ciljeve i akcije na lokalnoj razini (Črnjar, 2004:26-27 i Lokalna Agenda 21 u Hrvatskoj, 2006:12). Aalborške obveze održivih gradova odnose se na proces odlučivanja, lokalno upravljanje procesom održivog razvoja, upravljanje prirodnim dobrima, poticanje održive potrošnje i odgovorne proizvodnje, stvaranje društvene jednakosti i pravde itd. (Lokalna Agenda 21 u Hrvatskoj, 2006:11).

- **Strategija održivog razvitka 2006. godine**

„Ugovorom iz Amsterdama promicanje održivog razvitka postaje jedan od temeljnih ciljeva Europske unije. Nakon revizije Gothenburške strategije održivog razvitka iz 2001., Europska unija je 2006. godine prihvatila revidiranu Strategiju održivog razvitka za proširenu Europu. Strategija je usmjerena na potrebu postupne promjene sadašnjega neodrživog načina proizvodnje i potrošnje te integriranog pristupa u izradi smjernica i politika, s naglaskom na potrebi za solidarnošću i jačanjem partnerstva.“[27]

- **Konferencija Ujedinjenih naroda o održivom razvoju, „Rio+20“, 2012. godine**

„Konferencija Ujedinjenih naroda o održivom razvoju (United Nations Conference on Sustainable Development - UNCSD) 'Rio+20', održana 2012. godine u Rio de Janeiru, postavila je

[27] http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi0/globalne-teme/odrzivi-razvoj/ (preuzeto 18.04.2016.)

sveobuhvatni okvir za održivi razvoj. Jedna od najznačajnijih odluka Konferencije je definiranje budućih Ciljeva održivog razvoja *(*Sustainable Development Goals – SDGs*)*, koji će uključivati tri dimenzije održivog razvoja – gospodarsku, socijalnu i okolišnu, te koji se trebaju nadovezati na razvojne politike sadržane u Milenijskim razvojnim ciljevima (MDGs) i predstavljati globalnu razvojnu agendu za razdoblje nakon 2015. godine.“[28]

- **Program održivog razvoja do 2030. godine – Globalni ciljevi**

Države članice Ujedinjenih naroda sastale su se na Summitu o održivom razvoju 25.09.2015. godine i tom prilikom usvojile Program održivog razvoja do 2030. godine koji sadrži ukupno 17 ciljeva održivog razvoja. Ti ciljevi održivog razvoja nazivaju se i Globalni ciljevi a predstavljaju nadogradnju Milenijskih ciljeva razvoja – osam ciljeva borbe protiv siromaštva za koje se svijet 2000. godine obvezao da će ih postići do 2015. godine. Iako je u postizanju milenijskih ciljeva ostvaren ogroman uspjeh, siromaštvo još uvijek nije u potpunosti iskorijenjeno. Globalni ciljevi idu mnogo dalje od Milenijskih ciljeva i bave se osnovnim uzrocima siromaštva i univerzalnom potrebom razvoja na dobrobit svih ljudi svijeta. Globalnim ciljevima planira se dovršiti zadatak iz Milenijskih ciljeva.[29]

Vidljivo je da europski i svjetski dokumenti, koji se bave održivim razvojem, sadrže brojne obveze velikog broja država po pitanju planiranja i promicanja održivog razvoja. Preuzete obveze se direktno ili indirektno odnose na lokalne samouprave koje su odgovorne za održivi razvoj na lokalnim razinama te svojim aktivnim djelovanjem mogu doprinijeti ostvarenju većih globalnih ciljeva.

3.3.3. Lokalna agenda 21

Budući da je Lokalna agenda 21 prvi dokument nastao kao rezultat preuzetih obveza od strane država u području održivog razvoja na lokalnoj razini, potrebno ga je izdvojiti od ostalih.

Kao što je već prethodno navedeno, godine 1992. svjetski lideri su u Rio de Janeiru usvojili dokument Agenda 21 koji predstavlja predložak za djelovanje u 40 različitih područja (zaštita tla, šuma, voda, zraka, održiva poljoprivreda i ruralni razvoj, očuvanje biološke raznolikosti, zbrinjavanje otpada itd.) te navodi 9 ključnih društvenih skupina: žene, djeca i mladi, autohtono stanovništvo, udruge, lokalne vlasti, radništvo i sindikati, poslovni svijet i industrija, znanstvenici i poljoprivrednici. Njihovo je djelovanje od ključnog značenja za održivi razvoj Zemlje (Lokalna Agenda 21 u Hrvatskoj, 2006:10).

[28] http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi0/globalne-teme/odrzivi-razvoj/ (preuzeto 18.04.2016.)
[29] http://www.hr.undp.org/content/croatia/hr/home/post-2015/sdg-overview.html (preuzeto 15.11.2016.)

O važnosti uloge lokalne samouprave u promicanju održivog razvoja govori poglavlje 28. Agende 21[30] u kojem je sudjelovanje lokalnih vlasti navedeno kao ključni faktor u postizanju ciljeva Agende 21. Agenda 21 u lokalnim samoupravama vidi glavnu ulogu u održivom razvoju, s obzirom na to da one (Skala, 1999:5):

- predstavljaju lokalne zajednice i rade u njihovu korist;
- imaju značajnu ulogu u planiranju;
- izvršavaju, nalažu i utječu na mnoge usluge o kojima ovisi kvaliteta života u nekom mjestu;
- posjeduju velike dijelove izgrađenog ili prirodnog okoliša, ili njima upravljaju;
- imaju mogućnost u velikoj mjeri utjecati na druge i to putem obrazovanja, savjeta, informacija i davanjem dobrih primjera;
- mogu biti katalizator za stvaranje partnerstva s ostalim organizacijama;
- imaju velik izravan utjecaj kao značajna skupina potrošača, dobavljača i poslodavaca.

Dakle, „lokalne uprave izgrađuju, vode i održavaju gospodarsku, društvenu i okolišnu infrastrukturu, nadgledaju procese planiranja, uvode lokalne mjere politike te kroz provedbu propisa iz područja zaštite okoliša pomažu u provođenju nacionalne i regionalne politike zaštite okoliša. Kao razina odlučivanja koja je najbliža ljudima, imaju bitnu ulogu u obrazovanju i mobiliziranju javnosti te uspostavljanju odnosa s javnošću u svrhu poticanja održivog razvoja“ (Lokalna Agenda 21 u Hrvatskoj, 2006:10).

„Lokalna agenda 21 je proces u kojem mjesne uprave, u partnerskom odnosu sa svim sektorima lokalne zajednice, rade na izradi akcijskih planova za provođenje ideje održivog razvoja na lokalnoj razini (Skala, 1999:4)“. Uspješan Agenda 21 proces uključuje (Local Agenda 21 in the UK, 2000:3):

- multi-sektorski angažman u pripremi dugoročnog akcijskog plana temeljenog na održivom razvoju,
- opredjeljenje za dugoročno sadržajno konzultiranje sa zajednicom,
- jačanje participativnog ocjenjivanja lokalnih socijalnih, ekoloških i ekonomskih uvjeta i potreba,
- pregovaranje oko specifičnih ciljnih postavki kako bi se ostvarile lokalne vizije i ciljevi, i
- praćenje i izvještavanje korištenjem lokalnih indikatora razvijenih i mjerenih od strane lokalne zajednice.

[30] Agenda 21, United Nations Conference on Environment & Development, Rio de Jeneiro, Brazil, 1992. (dostupno na: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf, preuzeto 05.01.2016.)

Lokalna agenda 21 trebala bi pružiti viziju razvoja lokalnog područja na održiv način i doprinijeti shvaćanju globalnog konteksta individualnih odluka (Skala, 1999:6).

Lokalne vlasti u partnerstvu s lokalnim zajednicama mogu imati ključnu ulogu u provedbi Agende 21 i bavljenju pitanjem održivog razvoja. Specifične mjere lokalnih vlasti u okviru Agende 21 su: usmjeravanje na vlastite mjere održivosti (npr. unapređenje korištenja i nabave resursa), integriranje pitanja održivosti u sve politike i aktivnosti, edukacija, te praćenje i izvještavanje o napretku (Local Agenda 21 in the UK, 2000:1). U skladu sa Agendom 21, proces se treba usredotočiti na ekonomsku, socijalnu i ekološku održivost (Tourism and Local Agenda 21, 2003:9). U Republici Hrvatskoj ne postoji zakonska obveza izrade i provedbe Lokalne agende 21 ili sličnog dokumenta pa ju lokalne samouprave većinom zanemaruju. Međutim, neke lokalne samouprave izradile su sličan dokument kao što je Program zaštite okoliša Grada Kutine[31] koji predstavlja temeljni dokument zaštite okoliša za četverogodišnje razdoblje na razini lokalne zajednice. Njime se utvrđuje trenutno stanje zaštite okoliša, sagledavaju problemi, predlažu mjere za poboljšanje stanja te određuju prioriteti za usmjereno djelovanje na goruće probleme. Nadalje, gradovi su donijeli čitav niz dokumenata koji se odnose na zaštitu okoliša, kao što su npr. Akcijski plan za smanjenje onečišćenja prizemnim ozonom za grad Rijeku[32] (Grad Rijeka), Program zaštite i poboljšanja kakvoće zraka u gradu Sisku[33] (Grad Sisak), planovi gospodarenja otpadom[34] i drugo. Ipak u nekim lokalnim samoupravama se planirao ili provodio postupak donošenja Lokalne agende. Primjerice u Gradu Dubrovniku se najavila izrada strateškog razvojnog dokumenta „Dubrovnik Agenda 21“[35]. Nadalje, u Gradu Koprivnici se (2005. godine) također započelo s koracima u donošenju strateškog plana održivog razvoja grada - Lokalne agende 21 (Lokalna Agenda 21 u Hrvatskoj, 2006:22). Gradsko vijeće je imenovalo Upravni odbor za Lokalnu agendu 21 i postupak izrade. Prvi zadatak Odbora za izradu Lokalne agende 21 bio je upoznati javnost s ciljevima i koracima izrade dokumenta. Oformili su Forum za okoliš: brojno tijelo zainteresiranih građana - članova udruga, zaposlenika gradske uprave, gospodarstvenika i stručnjaka različitih profila koji su izrazili spremnost da svojim aktivnim doprinosom i znanjem sudjeluju u izradi dokumenta. Iz Foruma za okoliš formirane su radne skupine za okoliš, gospodarstvo i društvena pitanja koje su preuzele praktični dio posla.

Postoje i drugi pozitivni primjeri kao što je primjer lokalnih samouprava iz Primorsko-goranske županije koje su 1999. godine potpisale Aalborošku povelju, a kojom su se obvezale da će budući razvoj

[31] http://www.kutina.hr/Slu%C5%BEbeni-dio/Projekti/Za%C5%A1tita-okoli%C5%A1a (preuzeto 24.10.2016.)
[32] http://www.rijeka.hr/AkcijskiPlanSmanjenjeOneciscenjaPrizemnimOzonom (preuzeto 24.10.2016.)
[33] http://sisak.hr/uploads/documents/Program_zrak_Sisak_150507_konacno.pdf (preuzeto 24.10.2016.)
[34] Npr. Grad Trogir http://www.trogir.hr/GradTrogir/zastita-okolisa (preuzeto 24.10.2016.), Grad Zadar http://www.grad-zadar.hr/odrzivo-gospodarenjem-otpadom-762/ (preuzeto 24.10.2016.), Grad Krk http://www.grad-krk.hr/www.grad-krk.hr/files/c9/c9126229-6ee4-43a7-b6de-5b04083c98e4.pdf (preuzeto 24.10.2016.)
[35] http://www.effect.hr/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=44&Itemid=92 (preuzeto 8.11.2016.)

temeljiti na načelima održivosti. Općina Omišalj je prva lokalna samouprava u Hrvatskoj koja je dobila prestižnu Europsku nagradu za održivi grad (1999. g.). Općinu Omišalj i Grad Bakar UNESCO je 1998. godine uključio u svoj međunarodni projekt "Urbani razvoj i zalihe pitke vode".[36]

Prema Zakonu o zaštiti okoliša[37], Županije, Grad Zagreb i veliki gradovi obvezni su razviti četverogodišnje Programe zaštite okoliša. Nadalje, Zakon obvezuje gradove i općine da u skladu sa svojim nadležnostima (prilikom usvajanja polazišta, donošenja strategija, planova i programa te njihove provedbe) potiču održivi razvoj. Također, obvezni su poticati djelatnosti i aktivnosti u svezi sa zaštitom okoliša koje sprječavaju ili smanjuju onečišćavanje okoliša kao i zahvate u okoliš koji smanjuju uporabu tvari, sirovina i energije te manje onečišćuju okoliš ili ga iskorištavaju u dopuštenim granicama. Nadalje, jedinice lokalne samouprave dužne su poticati informiranje, izobrazbu i poučavanje javnosti o zaštiti okoliša i održivom razvoju te utjecati na razvijanje svijesti o zaštiti okoliša u cjelini.

Unatoč dokumentima koji u sebi sadrže mjere održivosti, nerijetko se te mjere ne provode u planiranoj mjeri. Zapravo, prilikom izrade takvih dokumenata olako se u njih ugrađuju riječi koje se odnose na održivi razvoj jer su takve riječi zanimljive i moderne, ali se u stvarnosti nije svjesno njihovog značenja i izazova kojeg one nose.

U konačnici, treba imati u vidu da ne postoji idealan proces Agende 21 koji bi bio primjenjiv za sve lokalne zajednice. To je proces koji se prilagođava i primjenjuje različito ovisno o karakteristikama lokalne zajednice.

3.4. Održivi razvoj i turizam – uzajamnost odnosa

Turizam je jedna od najvećih i najbrže rastućih svjetskih industrija. Zemljama u razvoju, uključujući i Hrvatsku, turizam je jedan od najvećih izvora prihoda i mogućnosti zapošljavanja radne snage (Bob, Ghita, Saseanu, 2010:34). Međutim, turizam ima značajne ekonomske, socijalne i ekološke utjecaje i to dovodi do određenih promjena u turističkim destinacijama (Bob, Ghita, Saseanu, 2010:33-34). Turizam može ugroziti lokalne ekosustave krhkih i netaknutih područja kao i ukupnu privlačnost takvih područja (Brščić, 2016:86). Negativne posljedice turizma na ekološke komponente prostora očituju se u postupnom mijenjanju izvornog izgleda krajolika radi potrebe stvaranja, današnjem čovjeku, prilagođenog prostora. To se prvenstveno odnosi na intenzivnu neprimjerenu izgradnju nove turističke supra i infrastrukture te procese intenzivne urbanizacije, a posebice litoralizacije priobalja (Geić, 2011:113).

[36] Primorsko-goranska županija http://www.pgz.hr/europa_u_pgz/medunarodna_suradnja (preuzeto 22.11.2016.)
[37] Narodne novine RH br. 80/13, 153/13 i 78/15 (dostupno na http://www.zakon.hr/z/194/Zakon-o-za%C5%A1titi-okoli%C5%A1a, preuzeto 26.9.2016.)

Utjecaji turizma su vrlo rijetko, ili uopće nisu, u jednosmjernom odnosu. Zapravo, turizam utječe i na ljude i na stvari te je istovremeno pod njihovim utjecajem. Nadalje, utjecaji turizma su rijetko ili nikada samo pitanje socijalnog, ekonomskog, političkog utjecaja ili utjecaja na okoliš (Hall, Lew, 2009:2). Dio stručnjaka koji se izravno ili neizravno bave turizmom vide isključivo negativne strane turizma. Njihov osnovni prigovor odnosi se na to da intenzivan odnosno galopirajući razvoj turizma u svijetu dovodi mase turista u relativno uske prostore, a što onda predstavlja propast za prirodni okoliš. Primjerice, prema podacima Međunarodnog udruženja ekoturizma (International Ecotourism Society), u 90 od ukupno 109 zemalja u kojima postoje koraljni grebeni, zabilježena su njihova velika oštećenja uzrokovana sidrenjem velikih brodova u sklopu cruisinga, ali i zbog samih turista koji otkidaju dijelove koralja i odnose ih kao turističke suvenire. Drugi prigovor turizmu upućuju većinom sociolozi navodeći kako „jače kulture“ koje turisti iz razvijenih zemalja donose u slabije razvijene, ali turistički zanimljive zemlje, uništavaju lokalnu kulturu, uvode zakonitosti industrijskog svijeta i komercijalizaciju. Primjer su zemlje Azije i Afrike u kojima je moderna arhitektura u turističkim destinacijama potpuno potisnula nacionalne arhitektonske vrijednosti zbog kojih turisti zapravo i žele posjetiti te zemlje (Vukonić, 2015:38-39). Negativni utjecaj turizma može uništiti okoliš i druge vrijednosti destinacije odnosno resurse o kojima ovisi razvoj turizma u toj destinaciji.

Rast turizma u destinaciji utječe na porast broja ljudi, automobila, autobusa, stvaranje gužvi, povećanje buke, veću zagađenost, intenzivniju gradnju, intenzivnije iskorištavanje prirodnih i kulturnih resursa, promjenu izgleda krajolika, smanjenje zadovoljstva i suradnje lokalnog stanovništva itd. Sve to može negativno utjecati na atraktivnost destinacije. Specifičnost turizma je u tome što ovisi o prirodnim i naslijeđenim resursima, a istovremeno njegov razvoj i pritisci direktno utječu na vrijedne resurse.

Dakle, turizam osim brojnih pozitivnih ima i značajne negativne utjecaje na okoliš pa dolazi do svojevrsnog paradoksa: da bi se turizam mogao uspješno razvijati potreban je kvalitetan i čist okoliš, a istovremeno razvoj turizma svakodnevno ugrožava kvalitetu tog istog okoliša (Črnjar, 2002:326).

Neke od različitih vrsta utjecaja koje mogu imati razvoj turizma i operativnih aktivnosti su (Bob, Ghita, Saseanu, 2010:35):

- prijetnje ekosustavu i biološkoj raznolikosti – npr. nestanak divljači i rijetkih vrsta, uništavanje i gubitak staništa;
- poremećaji na obalnim područjima – npr. erozija i zagađenje, utjecaj na grebene koralja i mrijestilišta riba;
- krčenje šuma – korištenje šuma za ogrijev od strane turističke industrije također utječe na tlo i kvalitetu vode, integritet bio-raznolikosti te smanjenje prikupljanja šumskih proizvoda u lokalnim zajednicama;

- prekomjerno korištenje vode – kao rezultat turizma/rekreacijskih aktivnosti npr. golf tečajevi, bazeni i turistička potrošnja u hotelima;
- urbani problemi – zagušenja i prenapučenost, povećan promet vozila i posljedični utjecaj na okoliš, uključujući zagađenje zraka, buku i utjecaj na zdravlje;
- jačanje klimatskih promjena – od potrošnje energije fosilnih goriva za putovanja, hotele i rekreacijske potrebe;
- neodrživo i nepravedno korištenje resursa – prekomjerna potrošnja energije i vode, pretjerana proizvodnja otpada i smeća.

Lickorish i Jenkins (2006:119-121) vrste utjecaja turizma na okoliš dijele na negativne i pozitivne:

- negativni učinci razvoja turizma – onečišćenje vode, onečišćenje zraka, buka, neadekvatan vizualni izgled, prenapučenost, iskorištavanje zemlje, ekološki problemi, degradacija prostora, oštećena povijesnih i arheoloških lokaliteta, neprikladno zbrinjavanje otpada;
- pozitivni učinci razvoja turizma – očuvanje značajnih prirodnih područja, očuvanje povijesnih i arheoloških lokaliteta, poboljšanje kvalitete okoliša, unapređenje okoliša, poboljšanje infrastrukture.

Črnjar (2002:319-320) ističe fizički, socijalni i kulturni te ekonomski utjecaj turizma na okoliš. Fizički utjecaj turizma na okoliš analizira u 3 razine: onečišćenja, uporabu resursa i organizaciju ekosustava (tablica br. 3).

Tablica br. 3. Fizički utjecaj turizma na okoliš

UTJECAJ	MORE	ZRAK	VODE	TLO	KRAJOLIK
ONEČIŠĆENJE	UGLJIKOVO-DICI (nafta, ulje i kaljužne vode iz bačava) KRUTI OTPAD (brodovi, čamci, hoteli, infrastruktura, turisti) TEKUĆI OTPAD (kanalizacija, kemikalije)	PROMET (kamioni, autobusi, automobili) PRAŠINA I PRLJAV-ŠTINA (prometa, industrije, stanovanja) BUKA (promet, rekreativne aktivnosti, sport)	TEKUĆI OTPAD (kanalizaci-ja, kemikalije, promet, infrastruk-tura) KRUTI OTPAD (otpaci, infrastruk-tura)	PROMET (cestovna vozila, kemijska onečišćenja) KRUTI I TEKUĆI OTPAD (otpad iz turizma, otpaci) IZGRAĐENA INFRA-STRUKTURA (kruti otpad)	VIDIK (ograničeni vidici, devastacija arhitekture, uporaba neprimjerenih materijala u građenju itd.)
UPORABA RESURSA	RIBOLOV (zadovoljenje potražnje hotela, restorana i rekreacija)		PITKA VODA (zadovolje-nje potražnje povećane populacije)	IZGRAĐENA INFRA-STRUKTURA (uklanjanje zemljišta i vegetacije)	
ORGANIZACIJA SUSTAVA	ONEČIŠĆE-NJE (utjecaj na razvoj neautohtonih vrsta, npr. alga, utjecaj na morski život)		ONEČIŠ-ĆENJE (rijeke, jezera, bare) INŽENJE-RING (modifika-cija tokova rijeka, umjetna jezera)	INŽENJE-RING (modifikacija obala, obalna erozija) INFRA-STRUKTURA (prenamjena zemljišta)	PROMJENA KRAJOLIKA

Izvor: Črnjar, M. (2002). Ekonomika i politika zaštite okoliša, Rijeka: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci i Glosa Rijeka, str. 319

Socijalni i kulturni utjecaj odnosi se na pozitivni i negativni utjecaj kao rezultat miješanja ljudi različitih kultura, nacionalnosti te socijalnog i ekonomskog statusa (tablica br. 4).

Tablica br. 4. Socijalni i kulturni utjecaj turizma

POZITIVNI UTJECAJ	NEGATIVNI UTJECAJ
• Poboljšani socijalni i edukativni standard • Kontakt s ostalim kulturama • Rast životnog standarda • Smanjuje stope kriminaliteta	• Mijenja strukturu stanovništva • Povećava migraciju • Gubi se kulturna autohtonost • Miješa se religija • Gubi se tradicionalni način života

Izvor: Črnjar, M. (2002). Ekonomika i politika zaštite okoliša, Rijeka: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci i Glosa Rijeka, str. 320

Nadalje, ekonomski utjecaj također ima pozitivnu i negativnu stranu, što je vidljivo u tablici br. 5.

Tablica br. 5. Glavni ekonomski utjecaj turizma

POZITIVNI UTJECAJ	NEGATIVNI UTJECAJ
• Stabilizira platnu bilancu • Povećava zaposlenost • Pospješuje regionalni razvoj • Ima multiplikatorski efekt • Povećava raspoloživi dohodak • Povećava tercijarni sektor itd.	• Povećava troškove života • Povećava pristojbe i poreze • Utječe na razlike u razvoju pojedinih regija • Stvara neravnotežu između ekonomskih sektora • Utječe na sezonsku fluktuaciju gospodarstva

Izvor: Črnjar, M. (2002). Ekonomika i politika zaštite okoliša, Rijeka: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci i Glosa Rijeka, str. 320

Blažević (2007:475) ističe sljedeće moguće negativne utjecaje turizma:

- turistički promet kao masovna pojava jakog intenziteta djeluje na sredinu s kojom se susreće - u relativno kratkom vremenu odnosno turističkoj sezoni, a to može prouzročiti višestruke negativne posljedice ako lokalna sredina nije pripremljena;
- turistički promet izaziva velike razlike u opterećenjima infrastrukture npr. prometnica, vodoopskrbe, prijevoznih sredstava, prostora, zaposlenosti, opskrbe i dr.;
- turizam kao sezonska pojava ne pruža sigurnost u zapošljavanju i egzistenciji;

- turizam narušava odnose u prirodi, prostoru i navikama lokalnog stanovništva;
- neracionalna izgradnja može značajno utjecati na pogoršanje i ugrožavanje ambijentalnih vrijednosti;
- najvažnije, turistički promet može ozbiljno ugroziti čovjekovu sredinu (npr. kroz povećanu buku, zagađivanje, smanjena sigurnost u prometu i dr.).

Može se zaključiti da turizam bitno utječe na sljedeće resurse i okruženje (Pančić Kombol, 2000:45):

- prirodni ekosustav i resursi (zemlja, flora, fauna, krajolik i zrak),
- izgrađeni okoliš (posebno graditeljsko naslijeđe),
- lokalne zajednice (kultura, vrijednosni element, stavovi i sl.),
- lokalno, regionalno i nacionalno gospodarstvo.

„Za dugoročni razvoj turizma posebno je važno neiscrpljivanje prirodnog okoliša, kao primarnoga turističkog resursa te očuvanje prirodnih i izgrađenih atraktivnosti kao faktora turističke privlačnosti i dijela turističke ponude pojedine turističke destinacije ili regije. Ovo načelo trebaju uvažavati sve razine menadžmenta (od najniže do najviše); također ga trebaju uvažavati menadžment poduzeća i menadžment turističke destinacije“ (Smolčić-Jurdana; u Grupa autora, 2005b:22).

Znanstveno je dokazano da turizam višestruko pozitivno, ali i negativno utječe na kvalitetu sveukupnog prostora. Rezultati brojnih istraživanja ukazuju na štetnost turizma, ali i na činjenicu da štetne posljedice mogu biti revitalizirane na način da se primjenom odgovarajućih preventivnih mjera u okviru menadžmenta prirodnih resursa kroz primjenu koncepcije održivog turizma ne ugroze prirodni resursi bez kojih se turizam ne bi mogao uspješno razvijati u budućnosti (Geić, 2011:113). Stoga se održivi turizam pojavio kao rezultat sve veće brige za budućnost osjetljivih i oštećenih područja. U početnoj je koncepciji zaštita okoliša bila osnovna komponenta većinom usmjerena na masovni turizam, ali se kasnije usmjerila prema cjelokupnom turizmu te se odnosi ne samo na područja netaknute prirode nego i na urbana i ruralna područja. Uključuje zaštitu i poznavanje kulturnog naslijeđa i arhitekture te traži promjene u receptivnim područjima i njihovim razvojnim politikama, ponašanju turista (počevši od domicila), u pripremama za putovanje do boravka u zemljama koje posjećuju (Pančić Kombol, 2000:53).

„Prvi pokušaj da se turizam, odnosno njegov razvoj „smjesti“ u globalni koncept održivog razvoja učinjen je na konferenciji „Globe 90“ koja je održana u Vancouveru u Kanadi 1990. godine. Na toj je konferenciji grupa stručnjaka izradila dokument pod nazivom „Strategija djelovanja za postizanje održivog razvoja turizma“ („An Action Strategy for Sustainable Tourism Development“), koji je kasnije

postao jedan od temeljnih dokumenata ekonomske (turističke) politike u nekim razvijenim zemljama, primjerice u Kanadi“ (Dulčić, Petrić, 2001:325). Posebna studija turističkog sektora nastala u sklopu tog dokumenta sadržavala je sedam osnovnih načela koja se mogu smatrati temeljnim načelima održivog razvoja turizma (Dulčić, Petrić, 2001:326-327):

- ograničiti ljudski utjecaj na zemlji (globalno) i u regiji (lokalno) na razinu koja je u okviru nosivih kapaciteta;
- zadržati biološko bogatstvo u regiji;
- minimizirati iskorištavanje nerazgradivih materijala;
- promovirati dugoročni ekonomski razvoj koji povećava koristi iz dane količine resursa i zadržava prirodno bogatstvo;
- osigurati pravedne raspodjele troškova i koristi od upotrebe resursa i uvođenje tzv. *environmental menagementa*, tj. upravljanja prirodnim okružjem;
- osigurati efikasne participacije društva i interesnih skupina u odlukama koje se odnose na njih
- promovirati vrijednosti koje potiču ostale da prihvate načela održivosti.

Načela koja su obilježje „održivog turizma“, a koji mora u svom razvoju respektirat svaka turistička destinacija jesu (Blažević, 2007:132, Magaš, 1997:48):

- pažljivo ophođenje (odnos) prema prirodi – lijep krajolik, nedirnuta priroda bez buke;
- uvažavanje domicilnog stanovništva i njegove kulture – respektiranje potreba i želja domicilnog stanovništva;
- izbjegavanje rasipanja resursa-vode, električne energije, ekološko uklapanje otpada i slično;
- očuvanje prirodne, socijalne i kulturne višestrukosti – očuvanje flore i faune, socijalna podnošljivost i socijalna odgovornost, njegovanje kulturne posebnosti;
- strateško planiranje – dugoročna planska koncepcija mora biti usklađena na lokalnoj, regionalnoj i državnoj razini;
- gospodarske prednosti – održivi turizam potiče domaće gospodarske subjekte, sprječava razaranje tradicionalne društvene strukture;
- uključivanje domicilnog stanovništva – konzultiranje stanovništva o novim turističkim projektima;
- savjetovanje i obavještavanje stanovništva – davanje mogućnosti lokalnom stanovništvu da aktivno sudjeluje u planiranju i davanju prijedloga u oblikovanju svog mjesta (donošenje odluka isključivo izvana rezultira otporom lokalnog stanovništva, što je loše za cjelokupnu ponudu);

- obrazovanje turističkih radnika (suradnici svih turističkih subjekata moraju biti informirani i educirani o novim trendovima u turizmu);
- odgovorni marketing – pružanje potpunih i poštenih informacija, upoznavanje turista s navikama i običajima u destinaciji.

Tri su glavna zahtjeva koja se postavljaju pred održivi turizam. Prvi zahtjev je ostvarivanje maksimalne društvene i ekonomske koristi za lokalno stanovništvo. Drugi zahtjev odnosi se na posebnu brigu za povijesno i kulturno nasljeđe koje treba čuvati, ali i aktivnim akcijama uključiti se u stvaranje uvjeta da ono postane važan dio turističke ponude. Treći, „tradicionalni“ zahtjev održivosti je smanjiti sve moguće negativne utjecaje na životnu sredinu. U turizmu gdje aktivno sudjeluju praktički svi gospodarski i negospodarski subjekti te lokalno stanovništvo, slijediti navedene principe održivosti je vrlo zahtjevan zadatak (Vukonić, 2015:59).

Međuovisnost turizma i okoliša u postizanju održivog razvoja uključuje sljedeće:[38]

- integriranje razvojnih politika s upravljanjem prirodnim resursima temeljeno na projektima, planovima i programima;
- razvijanje upravljanja prirodnim resursima na regionalnoj razini što će pružiti okvire za upravljanje programima za prirodne resurse na lokalnoj razini;
- integriranje razvoja turizma i politika upravljanja prirodnim resursima na lokalnoj, regionalnoj i nacionalnoj razini;
- jačanje lokalnih kapaciteta u skladu sa stvarnim mogućnostima okoliša (naročito u područjima sa snažnim turističkim tendencijama).

Primjena načela održivog razvoja u turizmu je izrazito važna iz razloga što je turizam direktno i indirektno vezan i ovisi o prirodnim resursima i njihovoj kvaliteti.

„Koncepcija održivog razvoja turizma razvijena je iz teorije održivog razvoja, koja je nastala kao reakcija na sve izraženije ekološke i sociokulturne probleme s kojima je suočeno čovječanstvo, posebno urbana područja. Primjena koncepcije održivog razvoja u turizmu treba omogućiti da nekontrolirani razvoj ne uništi resurse na temelju kojih se turizam i počeo razvijati na određenu području. Takva razvojna koncepcija podrazumijeva da se potrebe za resursima sadašnjih naraštaja trebaju zadovoljiti tako da se time ne ugrozi mogućnost budućih generacija da zadovolje svoje potrebe.

[38] Coccossis, H: Tourism and sustainability: Perspectives and Implications, u Priestley, G.K., Edwards, Coccossis, J.A. (ed.): Sustainable Tourism? European Experiences, Oxon: CAB International, pp. 1-21, u: Smolčić Jurdana, D.: Specific knowledge for managing ecotourism destinations, Tourism and Hospitality Management, Vol. 15, No. 2, pp 267-278, 2009. str. 269

Stoga koncepcija održivog razvoja treba biti razvojna koncepcija turizma u sadašnjosti i u budućnosti na svim razinama njegova razvoja“ (Bartoluci, 2013:131).

Turizam u znatnoj mjeri doprinosi održivom razvoju. Putem ekonomske koristi od turizma unapređuje se kvaliteta života lokalnog stanovništva dok istovremeno održivi razvoj turizma zahtjeva očuvanje kulturnog integriteta i ulaganja u zaštitu prirodne i kulturne baštine te integraciju navedenoga u planovima i programima koji se odnose na turizam. Održivi razvoj turizma zahtijeva participativno sudjelovanje svih relevantnih dionika, ali i snažno političko vodstvo. Postizanje održivog turizma je kontinuirani proces praćenja utjecaja, provedbe mjera i mjerenja postignutog napretka. Cilj je održati visoku razinu zadovoljstva turista i lokalnog stanovništva uz istovremeno podizanje svijesti o održivom razvoju i promicanje održivih turističkih praksi. Održivi razvoj turizma odnosi se na društveno odgovorno poslovanje turističkih poduzeća, pružanje prilike za sudjelovanje u turizmu i stjecanje koristi za lokalno stanovništvo, mogućnosti zapošljavanja u turizmu i ostale pogodnosti za lokalno stanovništvo.

Četiri glavna čimbenika mogu se uzeti u obzir prilikom bavljenja održivim razvojem na lokalnoj razini (Battaglia, Daddi, Rizzi, 2012:196-197):

- zaštita lokalne prirodne baštine u cilju privlačenja turista i podrške turističkoj industriji;
- potreba za integracijom politika za razvoj turizma s onima koje se odnose na ostale sektore koji karakteriziraju određeni teritorij;
- potreba za unapređenjem učinkovitosti zaštite okoliša turističke industrije na lokalnoj razini u cilju privlačenja onih korisnika koji mogu cijeniti posebnu ponudu onih poduzeća koja se nalaze na tom teritoriju (primjerice neke vrste zaštitnih znaka kvalitete u području održivosti za lokalna poduzeća);
- potreba za promicanjem procesa većeg uključivanja dionika usmjerenih na uključivanje svih relevantnih lokalnih aktera u zajednički teritorijalni projekt (kreatori politika, strukovna turistička udruženja, agencije za zaštitu okoliša, ekološke udruge itd.).

Ponekad se čini da ti čimbenici proturječe jedni drugima: zaštita okoliša u odnosu na rast turističke aktivnosti, podrška turizmu u odnosu na politički oporavak drugih industrija, interesi lokalnih turističkih tvrtki u odnosu na širenje svijesti o ekološkim pitanjima među korisnicima.

Iako se u Bruntlandovom izvješću – strategiji „Naša zajednička budućnost“ i u Agendi 21 ne spominje turizam, razvoj turizma bio je pod utjecajem tih dokumenata. Kao što je već navedeno u ovom radu, u Rio de Janeiru je donesena, između ostaloga, i Deklaracija o zaštiti okoliša. To je dokument koji

sadrži temeljna načela na kojima se trebaju temeljiti državne politike društveno-ekonomskog razvoja i koji sadrži 27 načela koja definiraju prava i dužnosti država u smislu održivog razvoja.

Održivi turizam je novi oblik turizma koji promoviraju međunarodne organizacije, vlasti, institucije, civilni sektor itd. To je način planiranja i upravljanja razvojem turizma koji uzima u obzir ekonomske, ekološke i sociokulturne aspekte razvoja.

Najpoznatija definicija održivog turizma je definicija Svjetske turističke organizacije (United Nations World Tourism Organization, UNWTO) koja ga, u skladu s općom koncepcijom održivosti, definira kao „turizam koji zadovoljava potrebe turista i receptivnih regija u sadašnjosti, pri čemu se čuvaju i unapređuju mogućnosti za budućnost“ (UNWTO, 1998:21).

Osim definicije Svjetske turističke organizacije, u protekla dva desetljeća mnogi autori diljem svijeta su ponudili velik broj sadržajno različitih definicija održivog turizma, te se u literaturi ne može pronaći jedinstvena definicija te koncepcije. Jedna od definicija je da je održivi turizam „sposobnost turističke destinacije da ostane u ravnoteži s okruženjem, odnosno sposobnost da ostane konkurentna na tržištu usprkos pojavi novih i manje posjećenih destinacija te da privuče podjednako posjetitelje koji se vraćaju i one koji prvi puta dolaze“ (Vukonić, Čavlek, 2001:253).

Institut za turizam Zagreb *održivi turizam* definira kao onaj koji može opstati tijekom duljeg razdoblja jer ne uzrokuje degradaciju okoliša, nego ostvaruje korist u ekonomskom, ekološkom, društvenom i kulturnom okruženju u kojem se odvija (Vojnović, 2013:87).[39]

Može se primijetiti da mnogi autori prilikom definiranja održivog turizma stavljaju naglasak na ekološku dimenziju održivosti.

3.5. Suvremeni oblici turizma

Posljednja desetljeća 20-og stoljeća obilježena su intenzivnim rastom i disperzijom turizma na sve dijelove svijeta te njegovom diverzifikacijom na različite oblike koje turistička teorija tretira posebnim, specifičnim, alternativnim ili selektivnim oblicima suvremenog turizma. Oni se javljaju u segmentu želja i potreba sve zahtjevnije turističke potražnje, a operacionaliziraju u okviru turističke ponude sukladno raspoloživim prirodnim i antropogenim resursima te izgrađenoj turističkoj infrastrukturi i suprastrukturi (Geić, 2011:211). Takvi oblici turizma koji se u literaturi nazivaju još odgovornim turizmom, individualnim turizmom, turizmom posebnih oblika (interesa), alternativnim turizmom i slično, predstavljaju suprotnost negativnim utjecajima što ih je donio masovni turizam, a cilj im je potpunije zadovoljavanje posebnih želja i potreba suvremenih turista (Geić, 2011:222).

[39] prema: Carić, H. (ur.) (2006). Održivi turizam u deset koraka: planiranje održivog turizma zasnovanogna baštini i prirodnom nasljeđu. Zagreb: Institut za turizam i Odraz.

Upravo zbog uočenih negativnih utjecaja masovnog turizma na turističke destinacije, započelo se govoriti o potrebi održivog razvoja turizma.

U nastavku se opisuju glavne karakteristike masovnog turizma i najznačajnijih oblika specifičnih oblika turizma.

3.5.1. Masovni turizam

Masovni turizam pojavio se paralelno s razvojem tehnologije koja je omogućila brz transfer velikog broja ljudi na turistička odredišta. Dogodilo se istovremeno kretanje velikog broja turista snažno vremenski i prostorno koncentrirano, a to je dovelo do niza negativnih utjecaja na posjećene destinacije. S obzirom na to da je, unatoč brojnim naporima za suzbijanje masovnog turizma, on još uvijek dominantna vrsta turizma, potrebno mu je posvetiti veliku pažnju.

Masovni turizam može se definirati kao „oblik turizma u kojem je zastupljen velik broj turista koji putuju organizirano, najčešće u tzv. paket-putovanjima ili aranžmanima u organizaciji turoperatera i putničke (turističke) agencije“ (Vukonić, Čavlek, 2001:208). Riječ je o najraširenijoj vrsti turizma koja je obilježila razdoblje nakon Drugog svjetskog rata, a temeljila se uglavnom na atraktivnosti mora i morske obale te velikih skijališta (Kušen, 2002:240). Dakle, osnova masovnog turizma je prvenstveno sezonska motivacija – sunce i more u ljetnoj sezoni i zimsko-planinske aktivnosti u zimskoj sezoni te sve ono što neposredno ili posredno pripada tome (Jadrešić, 2001:127). Kao glavna obilježja masovnog turizma mogu se navesti (Kušen, 2002:188):

- sa socijalnog stajališta riječ je o vrlo demokratskom turizmu koji se zbog velikog broja sudionika i zove „masovni“;
- s funkcionalnog stajališta riječ je o odmorišno-rekreacijskom turizmu;
- turistička ponuda se primarno temelji na klimatskim, maritimnim (kupanje i sportovi na vodi) i planinskim (skijanje) turističkim atrakcijama;
- nastaju maritimne i planinske turističke regije i zone;
- grade se turistička središta s desecima odnosno stotinama tisuća kreveta;
- komponente turističkog razvoja u prostornim planovima temelje se na maksimalnom iskorištavanju primarnog turističkog prostora;
- prostorni planovi nastoje zaštititi turističke atrakcije, uglavnom zabranom izgradnje na javnom pomorskom dobru i pojasu uz obalu;
- grupnovlasnički interesi i interesi pojedinaca prkose zabranama gradnje u „negradivom“ obalnom pojasu;

- negativni utjecaj je vrlo velik i izražava se kroz uništavanje primarne turističke atraktivnosti, narušavanje ekološke i sociokulturne ravnoteže, uništavanje prirodne i kulturne baštine i nagrđivanje kulturnog krajolika;
- arhitektura, hortikultura i urbanizam, su osim u rijetkim iznimkama, u estetskom i komfornom smislu preslike novih stambenih četvrti kakve su se u to doba gradile u cijeloj Europi;
- iznimka je turizam koji se razvija u zaštićenim dijelovima prirode, naročito u nacionalnim parkovima i parkovima prirode, čija se turistička ponuda temelji na većem broju turističkih atrakcija, a prostorni planovi se izrađuju prema drugačijoj metodologiji.

„U duljem razdoblju ekološke i socijalne posljedice masovnog turizma snižavaju kvalitetu života društva u regijama koje se bave turizmom. Mogući se problemi kriju i u pretjeranoj komercijalizaciji tradicionalnih vrijednosti kulture i kulturno-povijesne baštine“ (Bartoluci, 2013:66). U Hrvatskoj je masovni turizam prouzročio mnoge demografske, vlasničke, fizičke i kulturne promjene koje su velikim dijelom ugrozile identitet priobalnih i otočnih gradova, izgradnjom hotela, hotelskih naselja, kuća i kućica za odmor, ali i zanemarivanjem vinogradarstva, maslinarstva i tradicionalnih obrta (Črnjar, 2002:324).

Masovni turizam može dovesti do neželjenih negativnih posljedica u turističkoj destinaciji s obzirom na to da je visoko koncentriran u vremenu i prostoru. Neki od negativnih učinaka su preopterećenost prometne infrastrukture, problem u zbrinjavanju povećanog otpada, nestašica pitke vode, preopterećenost mreže električne energije, povećano onečišćenje i oštećenje okoliša, povećana buka, visoke cijene proizvoda i usluga, gomilanje građevinskih objekata, gubljenje originalnosti lokalne kulture i slično.

Osnovni gospodarski, prostorno-ekološki i sociokulturni negativni učinci masovnog turizma su (Dragičević, 1988; u Kušen, 2002:10):

- pojava turističke monostrukture;
- promjene u gospodarskoj strukturi područja;
- neprimjeren rast cijene zemljišta;
- niska individualna rentabilnost turističke građevine;
- ugroženost flore;
- smanjenje kvalitete vode;
- zagađenje zraka i opterećenje bukom;
- neprimjerena transformacija turističkih mjesta i regija;

- arhitektonsko „vizualno zagađenje“; i
- negativni sociokulturni utjecaji.

Međutim, treba imati na umu da masovni turizam nije rezultat pogrešne razvojne politike nego izraz potreba koje zakonito nastaju u okružju masovnog industrijskog i potrošačkog društva (Dulčić, Petrić, 2001:32).

Kao alternativa masovnom turizmu navode se pojmovi ekoturizam, zeleni turizam, alternativni turizam i sl. sa zajedničkim nazivom – održivi turizam. Svi se ti nazivi mogu prepoznati u nazivima selektivni oblici turizma ili specifični oblici turizma (Bartoluci, 2013:184). Nemasovni, selektivni, alternativni ili specifični oblici turizma javljaju se kao svojevrsni odgovor na probleme uzrokovane masovnim turizmom. Razvoj selektivnih oblika turizma nudi mogućnost produženja turističke sezone i razvoj turizma u slabije razvijenim područjima. Potrebno je napomenuti da, s obzirom na to da je turizam vrlo složen i kompleksan, teško je razlučiti pojedine vrste turizma. Naročito iz razloga što se turist tijekom boravka u destinaciji transformira u više različitih vrsta turista, a koje su međusobno povezane i uvjetovane.

„Specifični oblici turizma temelje se na motivima kao pokretačima turista prema destinacijama koje mogu optimalno zadovoljiti njihove posebne interese. To su primjerice motivi poput sporta i rekreacije, unapređenja zdravlja, kulture, povijesti, edukacije, vjere i sl. Upravo takve potrebe tvore specifične oblike turizma poput sportskog, nautičkog, zdravstvenog, kulturnog, obrazovnog, kongresnog, vjerskog i sličnih oblika.“ (Bartoluci, 2013:185). „Temeljna obilježja specifičnih oblika turizma jesu (Kesar, 2011; u Bartoluci, 2013:186):

- specifični oblici turizma organizirani su na individualnoj osnovi kao neovisne i homogene aktivnosti manjih skupina;
- specifični oblici turizma osiguravaju dugoročan lokalno kontroliran i uređen razvoj cilj kojega je optimalan razvoj;
- specifični oblici turizma mogu donijeti veće prihode svim subjektima, zaposliti više lokalnog stanovništva i potaknuti obiteljsko poduzetništvo te smanjiti sezonski utjecaj;
- investicije u atrakcije, objekte i sadržaje manje su od ulaganja u masovnom turizmu,
- smještajni su kapaciteti manji, građeni u autohtonom stilu;
- specifični oblici turizma obuhvaćaju putovanja radi upoznavanja lokalne kulture i očuvanja autentičnih vrijednosti;
- tržište specifičnih oblika turizma homogenije je i neovisnije od masovnoga turističkog tržišta i dr.“

U nastavku slijede detaljniji opisi nekih najrazvijenihih suvremenih oblika turizma.

3.5.2. Ekoturizam

Ekoturizam se pojavio kao moguća alternativa masovnom turizmu i sve se više razvija kao poseban oblik turističke ponude tamo gdje za to postoje prirodni i kulturni potencijali destinacije. To je jedan od najobećavajućeg segmenta turističke industrije današnjice. Upravo iz tog razloga mnoge nacionalne, regionalne i lokalne razine vlasti traže način da uvedu ekoturizam u svoju ponudu.

Prema procjenama, oko 3% međunarodnih odmorišnih putovanja motivirano je ekoturizmom, a podržan rastućom ekološkom svijesti kupaca, proizvod pokazuje snažan rast (između 10%-20% godišnje).[40]

Postoje brojne definicije koncepcije ekoturizma. Općenito se definira kao turizam koji je prijateljski usmjeren prema okolišu i lokalnom stanovništvu te pomaže njihovom očuvanju (Hall, Lew, 2009:3). Međutim, mnogi autori daju dodatna detaljnija pojašnjenja. „Ekoturizam je oblik turizma na područjima koja čovjek malo posjećuje i gdje mora sudjelovati u zaštiti prirode i dobrobiti ljudi koji ondje žive. Njegov razvoj nudi jedinstvene mogućnosti za integriranje razvoja ruralnih područja i turizma“ (Bartoluci, 2013:189). „Koncepcija ekoturizma temelji se na rastućem interesu za prirodni okoliš i njegovoj zaštiti pa se pojavio i počeo određivati kao oblik turizma u kojem će biti naglašena načela zaštite i odgovornog ponašanja prema okolišu“ (Pančić Kombol, 2000:95). „Ekoturizam ili ekološki turizam razumijeva putovanje i boravak turista u pravilu na zaštićenim prirodnim područjima radi istraživanja obrazovanja ili uživanja u okolišu, njegovim divljim biljnim i životinjskim vrstama te kulturnim atrakcijama na određenom području“ (Bartoluci, 2013:190). Ekoturizam je sredstvo za očuvanje ekološke raznolikosti kroz ponudu veće ekonomske vrijednosti za očuvanje biljnih i životinjskih vrsta koje bi se inače mogle iskorištavati na druge načine (Hall, 2008:19). „Ekoturizam se smatra oblikom turizma u čijem se razvoju nude jedinstvene mogućnosti za integriranje razvoja ruralnih područja, turizma, resursnog menadžmenta i menadžmenta zaštićenih područja u mnogim dijelovima svijeta“ (Pančić Kombol, 2000:97). „Ekoturizam je stav, etika, način ponašanja. To je pokret koji ima značajan i pozitivan učinak na zajednički razvoj i budućnost turizma. Turizam koji podržava načela održivoga razvoja te je usmjeren prema razumijevanju i poštivanju ekologije i kulturnih vrijednosti lokalne zajednice“ (Galičić, 2014:231). Prema Črnjaru (2002:327), ekoturizam čine turisti koji žele

[40] Strategija razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. godine, http://www.mint.hr/UserDocsImages/130426-Strategija-turizam-2020.pdf (preuzeto 15.7.2016.) str. 9

upoznati prirodnu i kulturnu baštinu, zainteresirani su za specifična i čista prirodna područja, a istovremeno su i sami orijentirani na zaštitu okoliša u kojem se kreću ili borave.

Iako postoji mnogo definicija ekoturizma, prisutno je opće suglasje da su njegova osnovna obilježja (Pančić Kombol, 2000:98):

- privlačenje turista u prirodno okružje koje je jedinstveno i pristupačno;
- korištenje turizma za održavanje i zaštitu prirode putem izobrazbe, promjene stavova lokalnog stanovništva i vlasti, razvoja lokalnih zajednica i promjenu političkih prioriteta;
- otvaranje mogućnosti zapošljavanja i razvoja poduzetništva za lokalno stanovništvo.

Črnjar (2002:327) smatra da se ekoturizam zasniva na četiri načela:

- Okruženje: ekoturizam uključuje prirodna područja, zaštićena područja i mjesta koja izazivaju zanimanje u biološkom, ekološkom ili kulturološkom smislu.
- Koristi od očuvanja resursa: ekoturizam donosi koristi u smislu očuvanja resursa. Ekoturizam ne smije izazvati negativne utjecaje te se njima mora pravilno upravljati.
- Koristi za lokalno pučanstvo: ekoturizam donosi gospodarske, kulturološke i društvene koristi lokalnom pučanstvu putem povećanja zaposlenosti i poduzetničkih mogućnosti te jačanja specifičnih kulturoloških osobina ili vrijednosti.
- Turistički doživljaj: ekoturizam treba uključivati sastavnice obrazovanja i tumačenje prirodnih i kulturoloških aspekata pojedinog mjesta tako da posjetitelji nauče ponešto o kulturnim dostignućima mjesta koje posjećuju, uvažavaju njegovu kulturu te razviti razumijevanje za prirodu i prirodne procese koji se odvijaju na toj lokaciji, a time razviti isto razumijevanje i očuvanje općenito resursa.

Dakle, kod ekoturizma je naglasak na interakciji između turista i lokalnog stanovništva s minimalnim negativnim utjecajima na okolinu te doprinosu razvoju svijesti o održivom razvoju. U ekoturizmu sudjeluju ekološki osviješteni pojedinci i skupine koji svojim djelovanjem pokušavaju smanjiti negativne utjecaje masovnog turizma, s ciljem ostvarenja bolje kvalitete života i ljepše budućnosti.

Lokalne samouprave mogu poticati razvoj ekoturizma kroz izrade strategija, marketinšku promociju, informiranje, poticaje ekološkim projektima, proizvodnji eko proizvoda i ponudi eko usluga kroz poticanje zapošljavanja i usavršavanja u ekoturizmu, poticanje istraživanja, planiranja i ulaganja u

ekoturizam, razvoj infrastrukture, izgradnju/jačanje institucionalnih kapaciteta, poticanje uključivanja lokalne zajednice u razvoj eko turizma i drugo.

Osnovni problem ekoturizma je uništavanje prirodnih resursa koje nastane zbog turističkog razvoja. Opasnost je da ekoturizam postane, slično masovnom turizmu, samouništavajući proces u kojem se uništavaju resursi na kojima se temelji njihov razvoj. Stoga je nužno pažljivo planiranje razvoja ekoturizma kako bi se spriječile njegove neželjene posljedice (Bartoluci, 2013:189).

Dakle, iako razvoj ekoturizma ima mnogobrojne prednosti, za turističku destinaciju i lokalnu zajednicu, njegovim razvojem pojavljuju se određeni izazovi s mogućim negativnim i nepovratnim posljedicama. Navedeno jača obvezu lokalnih planera da ulože posebnu pažnju planiranju i praćenju razvoja ekoturizma na svom području.

3.5.3. Ruralni turizam

Turisti sve više biraju turistička mjesta gdje će se moći odmoriti od ubrzanog tempa života, industrijske i gradske vreve. Žele se odmoriti u mjestima izvan napučenih turističkih središta, u mirnoj i ugodnoj atmosferi, okruženi lokalnim stanovnicima te upoznati njihov tradicijski način života, kušati njihovu domaću hranu i upoznati se s njihovim seoskim poslovima.

Tako se u novijem razdoblju povećavaju individualna putovanja na selo odnosno interes za odmorom izvan turističkih mjesta i ljetovališta. Selo i ruralni predjeli postaju uži krug interesa sve većeg broja turista kao i upravljačkih i drugih struktura koje su uključene u donošenje odluka o unapređivanju i razvoju sela i ruralnih područja, a što uključuje i razvoj turizma (Pančić Kombol, 2000:122). Na povećanje potražnje za takvim oblikom turizma, između ostaloga, utječu promjene u načinu života, primjerice povećanje trajanja slobodnog vremena (više slobodnih dana tijekom godine) i razvijanje svijesti o važnosti zdravog načina života i odmora.

Procjene ukazuju na to da ruralni turizam, uključujući i planinska područja (planinski turizam), sudjeluje u ukupnim međunarodnim putovanjima s udjelom od oko 3% uz godišnji rast od oko 6%.[41]

„Ruralni turizam, na razini Vijeća Europe, godine 1986. definiran je kao turizam koji obuhvaća sve aktivnosti u ruralnom području, a ne samo one koje bi se mogle odrediti kao farmerski ili agroturizam. On zadire u dva gospodarska sektora, turizam i poljoprivredu, koji zajedno oblikuju specifičnu turističku ponudu, koja se može ostvarivati unutar seljačkog gospodarstva ili u seoskoj sredini. Također prema definiciji Vijeća Europe, ruralni turizam je turizam na seoskom području sa svim aktivnostima koje se provode na tom mjestu, a najvažnija obilježja takvog turizma su mirna sredina,

[41] Ibidem

odsutnost buke, očuvani okoliš, komunikacija s domaćinima, domaća hrana i upoznavanje sa seljačkim poslovima“ (Demonja, Ružić, 2010:20).

Pojedini autori ruralni turizam poistovjećuju sa seoskim i zelenim turizmom pa ga definiraju kao „oblik turizma u kojem se podrazumijeva povremeni boravak turista u seoskoj sredini koja posjetiteljima, osim čistog zraka i prirodnog ambijenta, pruža različite mogućnosti aktivnog sudjelovanja u životu i radu u seoskom gospodarstvu (npr. berba grožđa i voća, skupljanje sijena, timarenje goveda i sl.), ali i sudjelovanje u blagdanskim i prigodnim svečanostima, pokladnim običajima i drugim manifestacijama“ (Vukonić, Čavlek, 2001:348). „Ruralni turizam uključuje one oblike turističkih aktivnosti koje se odvijaju u ruralnim područjima i u te aktivnostima spadaju lokalna kultura, tradicija i lokalna industrija kao i aktivnosti na otvorenom. Lokalna zajednica igra veoma važnu ulogu u ponudi proizvoda ruralnog turizma. Ruralni turizam postao je popularan diljem Europe krajem 18. stoljeća zahvaljujući romantizmu, koji je popularizirao izlete i boravke u ruralnim krajevima. Ovaj je oblik turizma zaživio u svom punom obliku u kasnom 20. stoljeću“ (Dujmović, 2014:125-126).

Ruralni turizam pokreće niz gospodarskih i negospodarskih aktivnosti u ruralnoj sredini, primjerice (Demonja, Ružić, 2010:23-24):

- uzgoj prirodne i zdrave hrane;
- oživljavanje poljoprivredne proizvodnje na malim površinama;
- aktivni odnos turista prema prirodi i poljoprivrednoj proizvodnji na obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima koja su uključena u ruralne oblike turizma;
- ruralnim oblicima turizma valoriziraju se sve vrijednosti koje daju ruralne sredine, omogućavajući čovjeku, na sadašnjem stupnju industrijskog i postindustrijskog društva, povratak prirodnim vrijednostima, poljoprivrednim ambijentima te rasterećenje od pritisaka i stresova urbanih sredina; i
- razvoj ruralnih oblika turizma uključuje cjelokupnu ruralnu sredinu s ukupnim ambijentom seoskog života (stanovanjem, arhitekturom, vegetacijom i životinjskim svijetom, tradicionalnom kulturom i dr.).

Nadalje, ruralni turizam ostvaruje proizvodne, financijske, zaštitne i druge učinke, a neki od njih su (Demonja, Ružić, 2010:194):

- povećanje primarne poljoprivredne proizvodnje;
- razvoj prerađivačke poljoprivredne proizvodnje;
- razvoj nepoljoprivrednih djelatnosti;
- očuvanje naselja i objekata od propadanja;

- novo zapošljavanje i zadržavanje mladih na selu;
- osiguravanje mogućnosti ostvarivanja dodatnih prihoda;
- razvoj dopunskih djelatnosti na seljačkim obiteljskim gospodarstvima;
- očuvanje povijesnih, graditeljskih i kulturnih vrijednosti sela, i drugo.

Ruralni turizam predstavlja značajan čimbenik u aktivaciji i održivom razvoju ruralnih područja koji pomaže očuvanju lokalnog identiteta, tradicije i običaja, doprinosi zaštiti okoliša te jačanju autohtone, tradicijske i ekološke proizvodnje.[42]

Zbog svega navedenoga, ruralni turizam pomaže razvoju ruralnih krajeva na osnovi održivog razvoja te je jedan od strateških ciljeva brojnih nacionalnih, regionalni i lokalnih vlasti.

3.5.4. Zdravstveni turizam

Zdravstveni turizam jedan je od najstarijih specifičnih oblika turizma koji seže još u osnivanje brojnih toplica i lječilišta u povijesti kao ranih oblika zdravstvenog turizma. Danas su to moderni medicinski, preventivni i wellness programi koji imaju sve više korisnika.

Ova vrsta turizma na globalnoj razini raste po stopi između 15% i 20% godišnje.[43]

Zdravstveni turizam može se definirati kao „privremena promjena stalnog boravišta pojedinca u određeno povoljnije klimatsko ili kupališno mjesto radi zdravstvene preventive, kurative i rehabilitacije. Radi se, dakle, o vrsti turizma u kojem je naglašeni motiv turističkog putovanja očuvanje zdravlja“ (Vukonić, Čavlek, 2001:454).

Zdravstvena funkcija turizma utjecala je na osnivanje i razvoj lječilišnih centara (u staroj Grčkoj i Rimu) najčešće u kontinentalnim klimatskim mjestima i na moru. Mnoga lječilišta iz tog doba i danas nose simbol i tradiciju tog vremena. Dok je nekad bio osobito razvijen kurativno-lječilišni turizam, danas se sve više razvija zdravstveno-preventivni turizam (Bartoluci, 2013:193). Medicinski programirani aktivni odmori mogu se smatrati pretečom novog oblika u zdravstvenom turizmu – wellness turizma. Zbog brojnih ekonomskih prednosti, koje je dokazao u razvijenim turističkim destinacijama diljem svijeta, wellness turizam je vrlo pogodan za razvoj poduzetničkih projekata u destinaciji (Bartoluci, 2013:194-195). Wellness se počinje širiti i izvan lječilišta, uvode ga brojni hotelijeri kao dodanu vrijednost svojim ponudama u cilju jačanja svoje konkurentnosti.

[42] Ruralni turizam Hrvatske, Nacionalni katalog,Ministarstvo turizma i Hrvatska gospodarska komora, 2015.,str. 13 (dostupno na: http://www.mint.hr/UserDocsImages/hgk_2015_ruralni_turizam_katalog.pdf, preuzeto 15.11.2016.)

[43] Strategija razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. godine, http://www.mint.hr/UserDocsImages/130426-Strategija-turizam-2020.pdf (preuzeto 15.7.2016.) str. 8

Podizanje razine zdravstvene kulture i veće objektivne potrebe, utjecali su na sve intenzivniji razvoj zdravstvenog turizma diljem svijeta, a koji se iz godine u godinu uključuje sve veći broj korisnika (Geić, 2011:244). Ljudi putuju radi osiguranja različitih vrsta zdravstvenih tretmana od pregleda do kirurškog zahvata ili primjerice zahvata vezanog uz plodnost. U ovu vrstu turizma ubrajaju se svi oblici medicinske obrade od općeg zdravstvenog oporavka do alternativne medicine. Na porast ovog oblika turizma utječu brojni faktori, prije svega mogućnost bržeg, jednostavnijeg i jeftinijeg putovanja u druge zemlje što nudi mogućnost da se u drugoj zemlji brže dođe na red za određenu medicinsku uslugu, plati manje za tu istu uslugu ili da se ostvari mogućnost korištenja usluge temeljene na novijoj tehnologiji i/ili višem standardu usluge.

U razvoju zdravstvenog i wellness turizma vrlo važnu ulogu imaju prirodni resursi, naročito u onim destinacijama koje imaju morsku obalu i koje nude usluge talasoterapije i tretmane morskom vodom, što je uobičajeno u europskim destinacijama, ili Mrtvo more, koje je vodeći prirodni lječilišni resurs na Srednjem istoku. Među ostalim prirodnim resursima izdvajaju se planine, naročito Alpe u Europi, džungle i nacionalni parkovi u centralnoj i južnoj Americi i Africi, pustinje Srednjeg istoka i sjeverne Afrike, medicinske, termalne i mineralne vode centralne i istočne Europe, ljekovita blata, pećine i slično (Dujmović, 2014:130). I Hrvatska ima iznimno pogodne preduvjete za razvoj zdravstvenog turizma a to su: duga tradicija i povijest tog oblika turizma (brojna lječilišta u Opatiji, Lošinju, Varaždinu, Topuskom, Daruvaru itd.), te pogodni geoprometni, klimatski i prirodni čimbenici.

Mnogobrojne su prednosti razvoja zdravstvenog turizma a jedna od njih je svakako to što je riječ o turizmu koji ne ovisi o ljetnoj ili zimskoj sezoni. Također, razvoj te vrste selektivne turističke ponude doprinosi promicanju održivog razvoja turističke destinacije. Naime, ulaganjem u zdravstveni turizam ulaže se, između ostaloga, u zaštitu okoliša (npr. zaštita prirodnih izvora vode), očuvanje tradicije (npr. primjena tradicionalnih medicinskih postupaka), izgradnju i opremanje novih parkova, šetnica i slično. Navedena ulaganja doprinose većoj atraktivnosti turističke destinacije. Stoga, zdravstveni turizam je nerijetko jedna od vrsta turizma koje turistički planeri na regionalnim i lokalnim razinama stavljaju u strateške planove razvoja.

3.5.5. Kulturni turizam

Kroz povijest su mjesta s kulturnom važnošću privlačila putnike iz cijelog svijeta, ali kulturni turizam postaje predmetom istraživanja i poticanja tek u novije vrijeme.

Kulturni turizam je „oblik turizma u kojem prevladava interes potražnje za objektima i sadržajima kulturnog karaktera“ (Vukonić, Čavlek, 2001:186). Riječ je o obilascima kulturnih

spomenika, povijesnih građevina, muzeja, galerija i kulturnih manifestacija. Dakle, temeljni motiv turista u kulturnom turizmu je kulturna atrakcija.

Dok je prije tridesetak godina kulturni turizam podrazumijevao posjete kulturnim i povijesnim spomenicima, muzejima i galerijama, prije desetak godina taj je fenomen doživio transformaciju pa danas taj pojam obuhvaća i različite društvene, kulturne i zabavne događaje. Kulturni turizam danas uključuje turističko putovanje tijekom kojeg turisti aktivno sudjeluju u kulturnom životu društvene zajednice koju posjećuju, a narodna kultura predstavlja dio nematerijalne kulturne baštine koja čini novi, često zanemarivani način diverzifikacije turističkog proizvoda (Dujmović; u Gržinić, Vodeb 2015:3). Dakle, kulturni turizam je iznimno specifičan oblik turizma s brojnim aktivnostima koje između ostaloga uključuju i iskustvo turista. Pritom se sve više naglasak stavlja na različite posebne i vrlo disperzirane interese turista, a ne samo na kulturne atraktivnosti i atrakcije lokaliteta (Geić, 2011:303)

Moderni turizam identificira različite vrste turističkih destinacija, a ključni element predstavlja kulturna baština. Primjerice, to su: veliki gradovi umjetnosti, mali povijesni gradovi ili mali gradovi umjetnosti, tradicionalne ruralne destinacije, planinske destinacije, veliki i novi kulturni itinereri, tematski kulturni parkovi, zaštićeni parkovi prirode i kulturni krajolici. Može se zaključiti da su današnji selektivni oblici turizma međusobno isprepleteni primjerice s kulturnim ruralnim itinererima, kreativnim gastro radionicama itd. (Gržinić; u Gržinić, Vodeb 2015:42).

„Kultura izravno utječe na turizam, ali i turizam sve više utječe na kulturu koja postaje važan motiv turističkih putovanja. Neke se turističke destinacije više orijentiraju na kulturni turizam jer se u tom turizmu radi o manjem tržišnom segmentu pa nema velikih dolazaka, turisti više troše i pristupaju s više simpatija i nastojanja za upoznavanjem lokalnog stanovništva i njihove kulture od drugih turista“ (Pančić Kombol, 2000:172).

„Jedna od često citiranih definicija kulturnog turizma koju nalazimo u literaturi prema G. Richardsu (1999:16; u Geić, 2011:306) glasi: „Kulturni turizam označava kretanje ljudi koje je uzrokovano kulturnim atrakcijama izvan njihovog uobičajenog mjesta stanovanja s namjerom sakupljanja novih informacija i iskustava kako bi zadovoljili svoje kulturne potrebe.“

„Želja sve većega broja ljudi za upoznavanjem kulturnih vrijednosti i učenjem o njima stvara nove motive turističke potražnje i pojačava putovanja prema kulturnim središtima. Posebnu privlačnu snagu imaju prirodne atrakcije i kulturno-povijesna baština koje stvaraju poseban imidž destinacije. Osim toga, važnu ulogu u razvoju turizma ima izgradnja novih turističkih atrakcija. Drugo područje atrakcija koje pridonose imidžu destinacije kulturni su događaji u njoj. Grupiranjem kulturno-turističkih atrakcija postižu se bolji promotivni učinci destinacije.“ (Bartoluci, 2013:196).

Kulturni turizam je važno i rastuće turističko tržište. Posljednjih 30-ak godina povećava se broj posjetitelja kulturnih atrakcija i broj turista uključenih u kulturni turizam. Međutim, analize pokazuju da

je kultura kao motiv za putovanje u većem broju slučajeva sekundarni motiv. Kulturni turizam je naročito važan u onim destinacijama gdje je kultura neophodan dodatak osnovnim elementima ponude (sunce, more i pijesak) (Blažević, 2007:111).

Potrebno je voditi računa o tome da kulturna događanja ne postanu prevelika odnosno previše masovna u odnosu na želje lokalne zajednice i donositelja odluka. Postoji opasnost da se turistička ponuda stvara i usmjerava isključivo na turiste, a da se pritom zaboravlja na lokalno stanovništvo čija kvaliteta života utječe na kvalitetu ponude, a mora biti dio iste razvojne strategije (Pančić Kombol, 2000:173).

Dakle, kultura pozitivno utječe na razvoj turizma, povećava njegovu vrijednost i utječe na povećanje ekonomskih učinaka turizma. Stoga, sve se veća pažnja pridaje očuvanju autentičnih kulturnih vrijednosti turističkih destinacija.

3.5.6. Sportsko-rekreacijski turizam

Sportsko-rekreacijski turizam je jedan od najmasovnijih selektivnih oblika turizma, temelji se na sportskim aktivnostima i definira se kao „poseban oblik turizma u kojem prevladavaju sportski motivi za putovanje i boravak u određenim turističkim mjestima i centrima“ (Vukonić, Čavlek, 2001:365). Robinson i Gammon razlikuju tvrde („hard“) i meke („soft“) sportske turiste. U tvrde se ubrajaju turisti koji aktivno ili pasivno sudjeluju u natjecateljskom sportskom događaju. Oni putuju i borave u destinacijama izvan svog mjesta stalnog boravka s ciljem aktivnog ili pasivnog sudjelovanja u natjecateljskom sportu. Sport je njihova primarna motivacija za putovanje i uključuje sudjelovanje na sportskim događajima poput Olimpijskih igara ili Svjetskog nogometnog prvenstva. Natjecateljski karakter tih događaja je glavni razlikovni čimbenik. Za razliku od tvrdih, meki sportski turisti putuju ili borave u destinacijama izvan mjesta svog stalnog boravka radi aktivnog i rekreativnog bavljenja nekim sportom kao što je primjerice skijanje ili biciklizam. Aktivni rekreacijski karakter tih događaja je glavni razlikovni čimbenik. Uobičajeni glavni motivi za sudjelovanje u sportskom turizmu su zabava, bijeg, relaksacija, zdravlje i fitness, smanjenje stresa, potraga za uzbuđenjima, stjecanje novih znanja i vještina, obiteljska kohezija i razonoda (Robinson, Gammon; u Dujmović, 2014:124-125).

„Rekreacijska je funkcija turizma osobito istaknuta u suvremenome turizmu, koji se sve više temelji na rekreaciji kao motivu turističkih putovanja. U kombinaciji sa sportskim motivima i sadržajima ona se može nazvati sportsko-rekreacijskom funkcijom. Iz sportsko-rekreacijske funkcije u suvremenom turizmu razvija se novi oblik – sportski turizam.“ (Bartoluci, 2013:198-199)

Sport u suvremenom turizmu nije samo sadržaj boravka, nego većinom i glavni motiv za putovanje u određene turističke destinacije (npr. alpinizam, planinarenje, ronilački sportovi, nautički sportovi, golf...). Upravo takav odnos sporta i turizma dovodi do sve intenzivnijeg razvoja sportsko-rekreacijskog turizma kao njegovog važnog selektivnog vida slijedom sve veće potražnje za sportsko-rekreacijskim uslugama u suvremenom društvu (Geić, 2011:275).

Sportski turizam zajedno s pustolovnim turizmom predstavlja sve značajniju i brzo rastuću grupu proizvoda za koju neki operatori prijavljuju rast od 30% godišnje.[44] Sportsko rekreacijski turizam se događa tijekom cijele godine, a ne samo u ljetnoj ili zimskoj sezoni. Zato je takav oblik turizma vrlo zanimljiv jer omogućava kreiranje kompleksnije turističke ponude, produljenje turističke sezone i smanjenje negativnih učinaka sezonalnog karaktera turizma u mnogim turističkim destinacijama.

Međutim, sportsko-rekreacijski turizam zbog svoje karakteristike masovnosti može dovesti do neželjenih posljedica na okoliš i lokalnu zajednicu te velik broj posjetitelja može narušiti atraktivnost turističke destinacije. Dakle, u destinacijama koje razvijaju ovaj oblik turizma treba posebnu pozornost usmjeriti na planiranje i promicanje održivog razvoja.

3.5.7. Nautički turizam

Još jedan oblik turizma koji ne ovisi o ljetnoj sezoni, koji se radi toga i drugih pozitivnih učinaka sve više razvija, je nautički turizam. „Nautički je turizam danas jedan od najbrže rastućih dijelova maritimnih djelatnosti. Javio se kada su za to postojali društveni, tehnički i ekonomski uvjeti, a od devedesetih godina 20. stoljeća razvijao vrlo brzo te je prerastao u masovnu pojavu (Bartoluci, 2013:203)“. Riječ je o proizvodu iznimne globalne atraktivnosti koji u svijetu bilježi kontinuirano visoke, čak dvoznamenkaste stope rasta.[45]

To je specifičan oblik turizma kojeg karakterizira kretanje turista plovilima po moru ili rijekama te njihovo pristajanje u lukama i marinama. Riječ je o jednom od najunosnijih oblika turizma za turistički receptivnu zemlju.

Tako jedna od definicija nautičkog turizma kaže da je to „poseban oblik turizma u kojem dominiraju plovidba i boravak turista u vlastitom ili tuđem plovilu te različite nautičke aktivnosti u turističke svrhe i radi razonode“ (Vukonić, Čavlek, 2001:235). Međutim, postoji više definicija nautičkog turizma, od strane više autora, a kao pojam je obrađen i u brojnim enciklopedijama.[46]

[44] Ibidem, str. 9
[45] Ibidem, str. 8
[46] Više o tome u: Dulčić, A. (2002). Nautički turizam i upravljanje lukom nautičkog turizma, Split: Ekokon, str. 7-12

Nautički turizam realizira se u okviru tri osnovne skupine gospodarskih subjekata: (Geić, 2011:283):

- luke nautičkog turizma,
- charter ili chartering te
- cruising turizam.

Prema Zakonu o pružanju usluga u turizmu[47], nautički turizam podrazumijeva plovidbu i boravak turista nautičara na plovnim objektima (jahta, brodica i brod za osobne potrebe ili gospodarsku djelatnost, i sl.) kao i boravak u lukama nautičkog turizma radi odmora i rekreacije.

Turističke usluge u nautičkom turizmu su sljedeće[48]:

- iznajmljivanje veza u lukama nautičkog turizma za smještaj plovnih objekata i turista nautičara koji borave na njima;
- iznajmljivanje plovnih objekata s posadom ili bez posade, s pružanjem ili bez pružanja usluge smještaja radi odmora, rekreacije i krstarenja turista nautičara;
- usluge upravljanja plovnim objektom turista nautičara;
- prihvat, čuvanje i održavanje plovnih objekata na vezu u moru i suhom vezu;
- usluge opskrbe turista nautičara (vodom, gorivom, namirnicama, rezervnim dijelovima, opremom i sl.);
- uređenje i pripremanje plovnih objekata;
- davanje različitih informacija turistima nautičarima (vremenska prognoza, nautički vodiči i sl.);
- druge usluge za potrebe nautičkog turizma.

Glavne značajke nautičkog turizma su: višestruki gospodarski značaj, velik broj oblika u kojima se javlja te penetracija na nove turističke neokupirane prostore zemlje (površine mora, rijeka i jezera) (Dulčić, 2002:7). Ovakvo turističko kretanje svojstveno je publici s jačom kupovnom moći te je zato brojčano ograničeno na manji broj potrošača, a kao oblik javlja se sve više u novije vrijeme (Galičić, 2014:612).

Ostali specifični oblici turizma su: izletnički turizam, lovni i ribolovni turizam, enogastronomski turizam, ronilački turizam, kamping turizam, kongresni turizam, vjerski turizam, speleološki turizam, avanturistički turizam, politički turizam itd.

[47] Zakon o pružanju usluga u turizmu Narodne novine RH br. 68/07, 88/10, 30/14, 89/14, 152/14 (preuzeto 11.11.2016.)
[48] Ibidem

Ako se turizam planski i kontrolirano razvija, može se razvijati na održiv način. Ako se razvija u skladu s kapacitetima resursa, može postati aktivnost koja održava i obnavlja resurse. U suvremenoj razvojnoj koncepciji taj se pristup odnosi na masovni kao i na alternativni ili selektivni turizam (Pančić, Kombol, 2000:88).

Svi prikazani suvremeni oblici turizma, u manjoj ili većoj mjeri, doprinose smanjenju sezonalnosti turizma - glavne karakteristike masovnog turizma. To je jedan od razloga zašto se u turističkim destinacijama sve više ulaže u njihov razvoj i zašto se iz godine u godinu povećava broj posjetitelja. No, s većim brojem posjetitelja pojavljaju se mogući izazovi karakteristični za masovni turizam, a to stvara obvezu adekvatnog planiranja i kontinuiranog praćenja turističkog razvoja.

3.6. Planiranje održivog razvoja turističke destinacije

Ukoliko se želi da razvoj turizma bude dugoročno uspješan, nužno je u planiranju razvoja turizma, ali i planiranju budućeg razvoja cjelokupnog gospodarstva voditi računa o održivom razvoju. U tome važnu ulogu ima javni sektor odnosno jedinice lokalne samouprave.

Veza između okoliša i turista je vrlo uska. Okoliš je atrakcija za turiste, a turistički sadržaji i infrastruktura podrazumijevaju izgrađen okoliš. Za pravilno planiranje, razvoj i upravljanje turističkim resursima od iznimne je važnosti razumjeti te veze (Lickorish, Jenkins, 2006:118).

Turisti su često svjesni šteta koje nastaju korištenjem resursa, ali zbog nepoznavanja i nevidljivosti oštećenja i promjena na resursima njihovo je stvaranje štete zapravo najčešće nenamjerno. Za uništavanje resursa odgovornost je na onima koji su zaduženi za upravljanje resursima i koji ih koriste za kreiranje proizvoda koje nude na tržištu (Pančić Kombol, 2000:69). „Održivi razvoj turizma međusobno povezuje turiste i davatelje turističkih usluga sa službama koje zastupaju zaštitu okoliša te lokalno stanovništvo i njihovo vodstvo, koji žele bolju kvalitetu života. Da bi svi oni zadovoljili svoje interese i utvrdili zajedničke ciljeve, trebaju se sve više priklanjati zajedničkoj suradnji. Zbog toga je važna uloga lokalnih planera razvoja turizma u unapređivanju takve suradnje kroz planiranje te razvojni i upravljački proces“ (Kušen, 2002:185).

Planiranje za održivi razvoj turizma se odnosi na planiranje očuvanja okoliša i kao takvo uključuje niz istraživačkih aktivnosti i analize koje prethode donošenju odluka o određivanju smjera razvoja. Sve ove aktivnosti se poduzimaju s ciljem sprečavanja intenzivnog korištenja resursa u nekim specifičnim područjima bez prethodne skrbi za očuvanje resursa (Angelevska-Najdeska, Rakicevik, 2012:211). Politika razvoja turizma koja ne uzima u obzir štete koje dugoročno nastaju vodi ka propadanju turističke destinacije. Prilikom planiranja, nužno je ispitati stavove lokalnog stanovništva,

turista te predstavnika lokalne samouprave, turističke zajednice i menadžmenta utjecajnih turističkih poduzeća u destinaciji. Pri tome treba analizirati i utjecaje različitih razvojnih scenarija na lokalnu zajednicu i stanje prirodnog okoliša te na raspoložive resurse u dužem vremenskom razdoblju (Smolčić-Jurdana; u Grupa autora, 2005b:23-24). Postoje brojni primjeri turističkih destinacija diljem svijeta koje su štetno utjecale na razvoj turizma. Uzrok negativnih utjecaja je, između ostaloga, neodgovarajuće ili nepostojeće planiranje turističkog razvoja (Ruhanen, 2004:2).

Za planiranje održivog razvoja najvažnije je donošenje strateških planskih dokumenata s jasnim ciljevima koji se odnose na primjenu načela održivog razvoja. Učinkovito strateško planiranje održivog razvoja predstavlja veliki izazov za vodstvo na lokalnoj razini. Nerijetko se strateški planovi izrađuju i donose na neodgovarajući način, upitne kvalitete i mogućnosti praćenja ostvarenog napretka. Lokalni planeri trebaju imati u vidu da potencijalni investitori, najčešće prilikom odabira mjesta za ulaganje, analiziraju postojeće strateške razvojne planove konkretne lokalne samouprave.

Sve funkcije lokalnih samouprava utječu na održivi razvoj pa bi zato mnoge od njih trebale biti regulirane strateškim dokumentima ili dokumentima s jasno definiranom politikom. Ti dokumenti bi trebali jasno specificirati što će se i na koji način raditi u cilju promicanja održivog razvoja.

Prilikom utvrđivanja strateških ciljeva održivog razvoja, potrebno je dati odgovore na pitanja: kako osigurati stalan gospodarski rast i razvoj, a istodobno ne uništiti nužne prirodne resurse, kako nadzirati rast ljudske populacije i osigurati dovoljno prirodnih resursa za njezin opstanak, kako smanjiti raspon između bogatih i siromašnih te osigurati blagostanje na zemlji, što učiniti da urbanizacija, posebice u velikim gradovima, ne uništi prirodne uvjete opstanka itd. (Črnjar, 2002:186-187). Važno područje aktivnosti lokalnih vlasti je obvezna i nužna suradnja sa stanovništvom koja omogućuje uključivanje stanovništva u koncepciji održivog razvoja (Črnjar, Črnjar, 2009:101).

Turističke destinacije, odnosno lokalne zajednice, razlikuju se prema broju stanovnika, prostornom obuhvatu, prirodnim resursima, socijalnim i kulturnim uvjetima te političkim karakteristikama. Sukladno navedenome, svaka lokalna samouprava ima zadatak pronaći individualan način planiranja i promicanja održivog razvoja turističke destinacije.

Planiranje na lokalnoj razini je vrlo konfliktno s obzirom na to da razvoj i polazi od te razine. Također, lokalna zajednica predstavlja žarište destinacijske zone pa se upravo tu sučeljavaju interesi većeg broja subjekata koji u destinaciji razvijaju turizam (Petrić, 2011:54).

Ne postoji univerzalna, službena metodologija koja se može koristiti za strateško planiranje, nego se koriste razne metodologije razvijene od strane različitih institucija i konzultanata.

Strategija održivog turizma bi trebala biti integrirana u cjelokupnu strategiju održivog razvoja te razvijena kroz participativni proces koji uključuje dionike. Također je važno da se ona temelji na

kvalitetnoj detaljnoj analizi i okviru. To bi trebalo uključivati (Tourism and Local Agenda 21, 2003:18-19):

- procjenu društveno-ekonomskih i ekoloških okolnosti te potreba na tom području, i kako se turizam može odnositi na njih;
- reviziju resursa i objekata za turizam (uključujući prirodne i kulturne resurse, infrastrukturu itd.) i procjenu njihovih snaga i slabosti;
- analizu postojećih i potencijalnih budućih tržišta;
- procjenu postojećih i potencijalnih problema i mogućnosti koje donosi turizam, uključujući i utjecaj turističkih poduzeća na okoliš;
- dugoročnu vizija turizma u destinaciji u nekom budućem trenutku;
- set strateških ciljeva;
- set mjerljivih ciljeva i indikatora;
- akcijski plan, uključujući i naznaku resursa i odgovornih dionika;
- identificirani proces za praćenje i ocjenu.

„Proces planiranja održivog razvoja turizma, a time i proces izrade planova, prolazi kroz nekoliko koraka. Prema Inskeep ovi koraci su: priprema, postavljanje ciljeva, pregled svih elemenata, analize i sinteze, formuliranje planova i politika, formuliranje preporuka, te provedba i praćenje provedbe“ (Angelevska-Najdeska, Rakicevik, 2012:213).[49] Prvi korak, priprema, je zapravo vodič kroz cijeli proces planiranja, a odnosi se na formuliranje smjernica, odabir tima za provedbu istraživanja, formiranje povjerenstva za kontrolu i organiziranje aktivnosti tijekom izrade studije. Sljedeći, vrlo važan korak je određivanje ciljeva za razvoj turizma prilikom čega treba imati na umu da o uspješnosti postavljanja ciljeva ovise konačni rezultati i učinci razvoja turizma. U ovoj fazi je također vrlo važno uključiti sve glavne dionike, a naročito lokalnu zajednicu, te voditi računa o usklađenosti postavljenih ciljeva s definiranim ciljevima na regionalnoj i državnoj razini. Slijedi pregled turističkih aktivnosti i atrakcija te njihovo kategoriziranje i ocjenjivanje prema njihovoj dostupnosti, mogućnostima za razvoj marketinških trendova ili brendiranje destinacije. Nakon kvalitativne i kvantitativne analize i sinteze slijedi formuliranje politike turističkog razvoja i priprema strukturnog plana. Najprikladniji pristup je priprema alternativnih scenarija za razvoj i procjena njihove sposobnosti za ostvarivanje postavljenih ciljeva. Ovaj pristup podrazumijeva određivanje optimalne ekonomske koristi, poticanje pozitivnih i minimiziranje negativnih utjecaja na okoliš i sociokulturno okruženje te natjecanje s drugim turističkim destinacijama. Najbolja politika bira se temeljem donesenih procjena za ponuđene alternative. Nakon

[49] prema: Inskeep, E. (1994): Tourism Planning: An Integrated and Sustainable Development Approach, Van Nostrand Reinhold

analize, sinteze i evaluacije elemenata, usvajaju se zaključci i preporuke. Završni korak u procesu planiranja je provedba i praćenje provedbe.

Treba voditi računa da tijekom procesa planiranja treba biti stalna podrška lokalnih vlasti (npr. gradonačelnika i članova gradskog vijeća) te da se postupak planiranja ne provodi odvojeno između lokalnih vlasti i lokalne zajednice.

Za planiranje održivog razvoja turističke destinacije je od iznimnog značaja lokalni dijalog svih relevantnih dionika i podrška aktivnostima koje se odnose na održivi razvoj. Međutim, često se pojavljuju otpori zagađivača i onih kojima je cilj stvaranje profita u kratkom roku te njihovi konflikti s lokalnom samoupravom. Stoga je od velike važnosti stvaranje jakog lokalnog vodstva i vizije.

S obzirom na ekonomsku, ekološku i sociokulturnu održivost, ključna je mogućnost postizanja odgovarajuće ravnoteže između javnog i privatnog sudjelovanja u održivom razvoju destinacije što onda može rezultirati zajedničkim formuliranjem poslovnih orijentacija i strategija kao što je formiranje propisa i sustava upravljanja za budući razvoj (Zhang, Xiao, 2014:229).

U teoriji, ciljevi i politike koji su postavljeni na višim razinama postavljaju kontekst unutar kojeg se provodi planiranje na nižim razinama Međutim, stvarnost naravno nije crno-bijela. U nedostatku specifičnih poticaja i kazni, širi globalni, nacionalni ili regionalni ciljevi se mogu previdjeti na nižim razinama. Donositelji odluka na bilo kojoj razini također često ne vode računa o široj perspektivi planiranja te mogu imati i malo osobnog udjela u tome naročito ukoliko bi imali političku ili financijsku korist od određenih aktivnosti kojima se razmatra samo lokalni interes (Wheeler, 2013:18).

Lokalna zajednica mora biti uključena u proces planiranja razvoja turizma na lokalnoj razini ponajviše kada je riječ o segmentima koji će izravno utjecati i donijeti prednosti lokalnoj zajednici. Nužno je kontinuirano uključivanje lokalne zajednice u traženju povratnih informacija npr. kroz e-konzultacije, ankete, javne tribine, swot analize i slične metode. Kod takvog participativnog načina planiranja treba imati u vidu moguće izazove poput sukoba između interesnih skupina te između interesnih skupina i lokalne samouprave. To može dovesti do gubljenja interesa za sudjelovanjem lokalne zajednice u procesu strateškog planiranja.

Također, treba imati u vidu da se nerijetko ne vjeruje da lokalna samouprava radi u interesu lokalne zajednice i održivog razvoja, nego u korist nekih drugih interesa i kratkoročnih ciljeva. Pojavljuje se skeptičnost, cinizam, nedostatak povjerenja i sumnja u sposobnost i spremnost lokalne samouprave za promicanje održivog razvoja i kvalitete života lokalnog stanovništva. To može prouzročiti probleme kada se žele provoditi konkretne kvalitetne mjere i aktivnosti.

U ovom radu promatraju se gradovi kao turističke destinacije. Sve više autora bavi se planiranjem razvoja turizma u gradovima. Tako Smolčić Jurdana i Sušilović (2006:139) navode da, ako je ikako moguće, plan razvoja turizma grada treba biti formuliran kao dio sveukupnog gospodarskog i

društvenog razvoja grada. To znači da u fokus treba staviti potpuno integriranje razvoja turizma u ukupni razvoj grada uz istovremeno minimiziranje potencijalnih konfliktnih situacija. Proces planiranja razvoja turizma grada uključuje:

- proučavanje postojeće situacije i ispitivanje stavova stanovnika prema turizmu;
- formuliranje plana korištenja zemljišta;
- evaluacija primarnih i sekundarnih atrakcija (postojećih i potencijalnih atrakcija);
- analiziranje tržišta i odabir ciljnih tržišta;
- izrada investicijskog plana u skladu s tržišnim prilikama i zahtjevima;
- integriranje ciljeva razvoja turizma grada i dovođenje u sklad s ekonomskim i socijalnim ciljevima grada, kao i šire regije.

„Govoreći o turizmu, postavlja se pitanje kako i do kojeg se razmjera turizam treba razvijati na lokalnoj razini. O tome načelno Hunter kaže: „Održivi turizam ne treba promatrati kao rigidni obrazac, nego više kao adaptabilnu paradigmu koja osigurava različite pristupe u skladu sa specifičnim uvjetima (Hunter, 1997; u Vukonić, 2015:56)“. Različiti interesi u različitim lokalnim sredinama jedno je od mnogih pitanja koja treba istražiti uz pomoć uspješnih strategija kako bi se unaprijedio razvoj. Najpoznatiji okvir modela održivog razvoja razvijen je u Svjetskoj turističkoj organizaciji. Njegovi glavni principi uključuju ekološku, socijalnu, kulturološku i ekonomsku održivost. Time se osigurava unapređenje kvalitete života u lokalnoj sredini, visoka kvaliteta iskustva turistima i održava kvaliteta okoliša o kojoj u konačnici ovise i lokalna zajednica i turisti (UNWTO, 1993; u Vukonić, 2015:56).

U nastavku slijedi kratak osvrt na prihvatni potencijal turističke destinacije i indikatore održivosti - neizostavni elementi planiranja održivog razvoja turističke destinacije.

3.6.1. Prihvatni potencijal turističke destinacije

Nije moguće govoriti o održivom razvoju turizma bez da se definira i mjeri prihvatni potencijal turističke destinacije. On omogućuje se da se održi ravnoteža između interesa turista, turističkih dionika i lokalne zajednice u turističkoj destinaciji.

Procjena prihvatnog potencijala određenog turističkog područja se u planiranje i upravljanje razvojem turizma uvodi radi što optimalnijeg korištenja prirodnih resursa u funkciji razvoja turizma. Metodologijom utvrđivanja prihvatnog potencijala analiziraju se promjene prirodnog i društvenog okruženja izazvane korištenjem određenog područja u turističke svrhe (Blažević, 2007:463). Prema Smolčić Jurdana (u Grupa autora, 2005a:119), prihvatni potencijal je menadžerska odluka donesena na

razini turističke destinacije, nakon provođenja opsežnog i interdisciplinarnog istraživanja. Nakon toga se, na temelju odabranog razvojnog scenarija turističkog razvoja i uz uvažavanje zadanih limita, određuje prihvatni potencijal destinacije. Črnjar (2002:327) ga definira kao „maksimalni broj turista koji neće negativno djelovati na fizički okoliš kao ni na lokalno stanovništvo i njegove interese.“ Kada se govori o prihvatnom kapacitetu destinacije tada se misli na:

- fizički,
- psihološki,
- biološki, i
- sociološki kapacitet,

pri čemu treba voditi računa da se ti kapaciteti tijekom vremena mijenjaju.

„Svaka destinacija će biti predmet nosivosti kapaciteta, što znači da je određena razina turističkih aktivnosti dugoročno održiva a da destinacija ne bude izložena ozbiljnim i nepopravljivim promjenama. Ako se granica nosivosti kapaciteta prekorači, destinacija će se naći u situaciji da će se naglo povećati negativni učinci, dok će se pozitivni učinci smanjiti“ (Magaš, 1997:27). Magaš (1997:27) granicu nosivosti kapaciteta definira kao „onu razinu prisutnosti turista koja stvara pozitivne utjecaje na domicilno stanovništvo, okolinu, gospodarstvo i turiste, a održiva je i u budućnosti“. Ako se granica nosivosti kapaciteta prekorači, razvojni proces će se zaustaviti i moguće je stvaranje nepopravljive štete. Konačni rezultat je da posjetitelji osjećaju da se smanjuje njihovo turističko zadovoljstvo i destinacija počinje propadati (Magaš, 1997:34).

Prilikom određivanja granice nosivosti kapaciteta promatra se određeno područje i sljedeći čimbenici (Magaš, 2003:33-36):

- Lokalni čimbenici: socijalna struktura, kulturne karakteristike, okolina, gospodarska struktura, politička struktura, raspoloživost lokalnih resursa.
- Vanjski čimbenici: karakteristike turista (socijalne), tipovi turističkih aktivnosti.
- Planiranje, management i tehnologija: planiranje, utjecaji, parametri, standardi, granica nosivosti kapaciteta.

Utvrđivanjem prihvatnog potencijala neke destinacije, korištenjem utvrđenih parametara i odgovarajućih standarda vezanih uz pojedine parametre, priprema se podloga za izradu scenarija mogućeg turističkog razvoja, a nakon toga se vrši odabir najpovoljnijeg razvojnog scenarija (Blažević, 2007:463).

Može se zaključiti da je primjena koncepcije prihvatnog potencijala vrlo kompleksna radi niza faktora (sociokulturnih, okolišnih, ekonomskih i drugih) kao i radi percepcija lokalnog stanovništva i

posjetitelja. Svi ti faktori trebaju se uzeti u obzir prilikom primjene koncepcije prihvatnog potencijala u turističkoj destinaciji.

3.6.2. Indikatori održivosti razvoja turističke destinacije

Ključni problem na lokalnim razinama je kako definirati i razumjeti trenutnu razinu održivosti, a potom kako najbolje mjeriti napredak i kako započeti s provedbom ciljeva održivog razvoja. Sve češće se pozornost usmjerava na korištenje indikatora održivosti na lokalnoj razini kao načina praćenja i stanja i ciljeva (Taylor, 1998:25). Indikatori održivosti predstavljaju pouzdan način prikupljanja podataka koji pridonosi pomaku prema održivom razvoju turizma te osigurava konkretne i mjerljive ulazne podatke za integralni destinacijski menadžment (Blažević, Maškarin Ribarić, Smolčić-Jurdana, 2013:138).

Indikatori se mogu definirati kao „empirijska, kvantitativna i kvalitativna mjerenja ili ocjene kojima se detektira stanje te predstavljaju dragocjenu informaciju prilikom donošenja razvojnih planova i odluka u svezi turizma“ (Blažević, Maškarin Ribarić, Smolčić-Jurdana, 2013:148). „Indikatori održivosti turizma su varijable koje se mogu mjeriti i pratiti za otkrivanje promjena statusa određenog fenomena i predstavljaju alate za prikupljanje novih informacija kroz koje se postojeće informacije mogu filtrirati“ (Angelevska-Najdeska, Rakicevik, 2012:212). Njima se mogu mjeriti promjene u strukturama i internim faktorima turizma, promjene u vanjskim utjecajima koji utječu na turizam i promjene koje uzrokuje razvoj turizma (UNWTO, 2004:8).

Indikatori održivog razvoja pomažu lokalnim samoupravama i drugim zainteresiranim dionicima, uključujući javnost, da prate tijek napretka ka održivosti. Posljednjih dvadesetak godina diljem svijeta raste broj pokušaja za uspostavom niza mjerljivih i dostupnih indikatora održivosti, gospodarskog i turističkog razvoja, koji bi pratili promjene u ekološkim, ekonomskim i sociokulturnim aspektima održivog razvoja.

Europska unija i njene članice razvijaju svoje metodologije za mjerenje napretka u održivom razvoju. Razvijen je cijeli niz ekoloških, ekonomskih i sociokulturnih indikatora s opisom primijenjene metodologije. Na razvoj indikatora upućuje i Agenda 21 u svom poglavlju br. 8 koje se odnosi na integraciju okoliša i razvoja u procese donošenja odluka. Tamo je navedeno da bi države trebale razviti sustave za nadzor i procjenu napretka prema postizanju održivog razvoja donošenjem indikatora za mjerenje promjena u ekonomskim, socijalnim i ekološkim dimenzijama. Na nužnost uspostave i korištenja indikatora održivog razvoja naročito upućuje poglavlje br. 40 Agende, koje se odnosi na

informacije potrebne za donošenje odluka.[50] I razni drugi međunarodni dokumenti upućuju na potrebu stalnog razvijanja indikatora održivog razvoja. Međutim, unatoč tome do danas još nema konsenzusa oko toga koji su optimalni indikatori za mjerenje održivog razvoja.

Većina primjera sustava pokazatelja za ocjenu i praćenje održivosti turizma znatno se oslanja na metodologiju Svjetske turističke organizacije (UNWTO). Metodologija UNWTO-a potječe s početka 1990-ih godina kada se u sklopu Svjetske turističke organizacije pojavila inicijativa razvoja indikatora održivog turizma za globalnu upotrebu koji bi služili kao alat za sažimanje i prezentiranje ključnih informacija potrebnih za donošenje kvalitetnih odluka u upravljanju turističkom destinacijom. Godine 1992. predložena je inicijalna lista pokazatelja na nacionalnoj razini koja je potom bila testirana na skupini zemalja. Ta skupina je uključivala Kanadu, Meksiko, Nizozemsku, SAD te Argentinu. Na osnovi stečenih empirijskih iskustava iz destinacija, UNWTO 1996. godine izdaje priručnik za uspostavu sustava pokazatelja održivosti u turizmu pod nazivom „*What Tourism Managers Need to Know - A Practical Guide to the Development and Use of Indicators of Sustainable Tourism*“ – „Što bi menadžeri u turizmu trebali znati: praktičan vodič do razvoja i upotrebe indikatora održivog turizma“, nakon čega je uslijedilo održavanje brojnih regionalnih radionica i opsežna primjena predloženih pokazatelja u različitim turističkim destinacijama i na različitim razinama – nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj. U tom procesu su prikupljena brojna praktična iskustva koja su 2004. godine u integralnom obliku objavljena u priručniku za uspostavu sustava pokazatelja održivosti u turizmu pod nazivom „*Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations - A Guidebook*“[51] (UNWTO, 2004) (Kožić, Mikulić, 2011:60-61).

Svjetska turistička organizacija klasificira indikatore za upravljanje održivim razvojem turizma u jedanaest elemenata: zaštita prostora, pritisak na prostor, intezitet korištenja, socijalni utjecaj, kontrola razvoja, upravljanje otpadnim vodama, proces planiranja, kritične točke ekosustava, zadovoljstvo turista (potrošača), zadovoljstvo lokalnog stanovništva, doprinos turizma lokalnoj ekonomiji (Blažević, Maškarin Ribarić, Smolčić-Jurdana, 2013:152).[52]

U nastavku slijedi tablica sa osnovnim pokazateljima održivosti turizma prema Svjetskoj turističkoj organizaciji.

[50] Agenda 21, United Nations Conference on Environment & Development, Rio de Jeneiro, Brazil, 1992. (dostupno na: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf, preuzeto 05.01.2016.)
[51] Više u: UNWTO (2004). Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations: A Guidebook, Spain
[52] prema: What Tourism Managers Need to Know: A Practical Duide to the Development and Use of Indicators of Sustainable Tourism, WTO, Madrid, 1996.

Tablica br. 6. UNWTO: osnovni pokazatelji održivosti turizma

Tema	**Osnovni pokazatelji**
Zadovoljstvo lokalnog stanovništva turizmom	Razina zadovoljstva lokalnog stanovništva turizmom (anketa)
Učinci turizma na lokalnu zajednicu	Omjer broja turista i lokalnih stanovnika (prosječno i u vrhu sezone po danu)
	Postotak lokalnog stanovništva koje vjeruje da turizam može pomoći u izgradnji infrastrukture i pružanju novih usluga (anketa)
	Broj i kapacitet društvenih usluga raspoloživih lokalnoj zajednici (postotak usluga koji se može pripisati turizmu)
Održavanje zadovoljstva turista	Razina zadovoljstva posjetitelja (anketa)
	Percepcija dobivene vrijednosti za novac (anketa)
	Postotak povrataka turista
Sezonalnost turizma	Dolasci turista po mjesecima i tromjesečjima
	Stopa popunjenosti registriranog (službenog) smještaja po mjesecima (vrh sezone u odnosu na vansezonsko razdoblje) i postotak ukupne popunjenosti u najpopunjenijem tromjesečju ili mjesecu
	Postotak poduzeća koja rade cijelu godinu
	Ukupan broj i postotak radnih mjesta u turizmu koja su otvorena cijele godine (u odnosu na privremena radna mjesta, otvorena samo tijekom sezone)
Gospodarske koristi od turizma	Ukupan broj lokalnih stanovnika (i omjer muškaraca i žena) zaposlenih u turizmu (kao i omjer turističke i ukupne zaposlenosti)
	Prihodi generirani turizmom kao postotak ukupnih prihoda generiranih u lokalnoj zajednici
Upravljanje energijom	Potrošnja energije po stanovniku iz svih raspoloživih izvora (ukupno i u turizmu po osobi po danu)
	Postotak poduzeća koja sudjeluju u programima očuvanja energije ili primjenjuju politike i tehnike štednje energije
	Postotak potrošnje energije iz obnovljivih izvora (na razini destinacije i na razini poduzeća)
Raspoloživost i očuvanje vode	Potrošnja vode (ukupni obujam i u litrama dnevno po turizmu)
	Ušteda vode (postotak smanjene potrošnje ili reciklirane vode)

Kakvoća pitke vode	Postotak turističkih poduzeća čija voda za piće zadovoljava međunarodne standarde
	Učestalost zaraza koje su uzrokovane pijenjem vode (broj/postotak posjetitelja koji izvještavaju da su imali tegoba uzrokovanih zarazom tijekom boravka)
Postupanje s otpadnim vodama iz domaćinstava	Postotak otpadnih voda iz domaćinstava koji se zbrinjava (na primarnoj, sekundarnoj i tercijarnoj razini)
	Postotak turističkih poduzeća (ili smještajnih objekata) koji su uključeni u sustav zbrinjavanja otpadnih voda
Upravljanje krutim otpadom (smećem)	Količina smeća koja se proizvodi u destinaciji (mjesečno, u tonama)
	Omjer volumena recikliranog smeća u m3 i ukupnog broja smeća (specificirano prema različitim oblicima)
	Broj kontejnera za smeće na javnim površinama
Kontrola razvoja	Postojanje procesa planiranja razvoja ili upotrebe zemljišta, uključujući turizam
	Postotak površine koja se kontrolira (gustoća, prostorni razmještaj itd.)
Kontroliranje inteziteta turizma	Ukupan broj turističkih dolazaka (prosjek, mjesečno, u vrhu sezone)
	Broj turista po m2 (plaže ili neke druge turističke atrakcije) te po km2 destinacije (prosječni broj i prosjek u vrhu sezone)

Izvor: Kožić, I., Mikulić, J. (2011). Mogućnosti uspostave sustava pokazatelja za ocjenu i praćenje održivosti turizma u Hrvatskoj, Privredna kretanja i ekonomska politika, 127, str 63, prema: UNWTO (2004).Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations: A Guidebook, Spain

Kada je riječ o zemljama članicama Europske unije i onima koje to imaju namjeru postati, potrebno je istaknuti još dva primjera indikatora održivosti turizma: **Statističkog ureda Europske unije (EUROSTAT)** i **Skupine za održivi turizam Europske unije (Tourism Sustainability Group, TSG)**. Oba se u velikoj mjeri oslanjaju na metodologiju Europske agencije za okoliš (European Environment Agency, EEA).

Europska unija je razvila 155 pokazatelja od kojih je 12 izabrano za glavne pokazatelje koji se koriste u mjerenju napretka koji Europska unija ostvaruje u području održivog razvoja u odnosu na ciljeve utvrđene u Strategiji održivog razvoja Europske unije. Glavni pokazatelji održivog razvoja (izabranih deset) koji se koriste za ocjenjivanje ostvarenog napretka prikazani su u tablici br.7.

Tablica br. 7. Glavni pokazatelji održivog razvoja – EUROSTAT

Područje pokazatelja održivog razvoja	**Glavni pokazatelj**
Socioekonomski razvoj	Stvarni BDP po glavi stanovnika
Održiva potrošnja i proizvodnja	Produktivnost resursa
Socijalna uključenost	Ljudi izloženi riziku siromaštva ili socijalne isključenosti
Demografske promjene	Stopa zaposlenosti radnika starije životne dobi
Javno zdravlje	Očekivani životni vijek pri rođenju
Klimatske promjene i energija	Emisije stakleničkih plinova
	Udio obnovljive energije u bruto konačnoj potrošnji energije
	Potrošnja primarne energije
Održivi promet	Potrošnja energije u prometu u odnosu na BDP
Prirodni resursi	Uobičajeni indeks ptica
	Ulov riba iz fondova izvan sigurnih bioloških granica
Globalno partnerstvo	Službena razvojna pomoć
Dobro upravljanje	Nema glavnog pokazatelja

Izvor: Održivi razvoj u Europskoj Uniji– Sažetak, 2013., (http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5759737/237HR-HR.PDF, preuzeto 31.01.2016.)

Dok se mnoge metodologije bave prvenstveno ekonomskim ili ekološkim dimenzijama održivosti, metodološki pristup mjerenja održivog razvoja od strane **Eurostat**-a usmjeren je na korištenje opsežnog seta podataka koji obuhvaćaju u prilično jednakom omjeru ekološke, ekonomske, društvene i institucionalne aspekte (Puljiz, Tišma, Pavičić-Kaselj, 2010:257).[53]. Eurostat pruža vrlo detaljan i koristan širok pogled na pitanje održivog razvoja s mnogo indikatora na nacionalnim razinama i razini Europske unije.

Kada je riječ o održivom razvoju turizma, potrebno je izdvojiti indikatore održivosti turizma prema EUROSTAT-u (tablica br. 8).

[53] prema: Eurostat, (2009), Sustainable development in the European Union. 2009 monitoring report of the EU sustainable development strategy, *Eurostat statistical books*, Eurostat.

Tablica br. 8. Eurostat: indikatori održivosti turizma

Indikatori održivosti turizma
Ukupan broj kreveta u hotelima i sličnim smještajnim objektima na 1.000 lokalnih stanovnika
Postotak broja putovanja (dolazaka turista i izleta) po vrstama prijevoza
Udio zaposlenih u turizmu u ukupnom broju zaposlenih osoba
Udio izdataka kućanstava za turizam u ukupnoj osobnoj potrošnji
Udio turizma u BDP-u
Ukupan broj noćenja turista u svim vrstama smještaja
Emisija CO2 iz energije koju troše turistički objekti
Udio potrošnje vode turista po osobi u jednom danu u ukupnoj potrošnji vode po osobi u jednom danu
Udio turizmom generiranog smeća u ukupnoj količini stvorenog smeća
Udio turizmom generiranog obujma ispuštenih otpadnih voda iz domaćinstva u ukupnom obujmu ispuštenih otpadnih voda
Udio teritorijalne površine namijenjene specifičnim aktivnostima za odmor i razonodu (npr. marine i golf igrališta) u ukupnoj teritorijalnoj površini
Udio teritorijalne površine pokrivene šumom i drvećem u ukupnoj teritorijalnoj površini
Udio zaštićene zemljane i vodene površine u teritorijalnoj površini
Postotak turista koji su izloženi buci u hotelima i sličnim smještajnim objektima
Kvaliteta vode za kupanje kao postotak vodene površine namijenjene za kupanje koja zadovoljava priznate standarde u ukupnoj vodenoj površini namijenjenoj za kupanje
Udio turizmom generiranog obujma zbrinutih otpadnih voda u ukupnom obujmu zbrinutih otpadnih voda u pogonima za zbrinjavanje otpadnih voda iz domaćinstva
Postotak turističkih poduzeća koja sudjeluju u priznatim programima zaštite okoliša
Ukupni izdaci namijenjeni održavanju i restauraciji kulturne i povijesne baštine
Postotak ekološki certificiranih turističkih objekata
Postojanje procesa planiranja uporabe zemljišta i razvoja koji se osobito odnosi na turizam

Izvor: Kožić, I., Mikulić, J. (2011). Mogućnosti uspostave sustava pokazatelja za ocjenu i praćenje održivosti turizma u Hrvatskoj, Privredna kretanja i ekonomska politika, 127, str 65, prema: Eurostat, 2006, “Methodological work on measuring the sustainable development of tourism, Part 1: Technical Report”, Working papers and studies, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities i Eurostat, 2006, “Methodological work on measuring the sustainable development of tourism, Part 2: Manual on sustainable development indicators of tourism”, Working papers and studies, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities

Treći primjer najsveobuhvatnijih indikatora održivosti turizma koji će se prikazati u ovome radu je popis Skupine za održivi turizam Europske unije (Tourism Sustainability Group, TSG).

Tablica br. 9. TSG: indikatori održivosti turizma

Osnovni pokazatelj(i)	Predmet ocjenjivanja	Način prikupljanja podataka
Ukupan broj dolazaka ili noćenja po mjesecima	Intenzitet turizma i sezonalnosti	Izvještaji vlasnika smještajnih objekata
Ukupan broj jednodnevnih posjetitelja godišnje ili po mjesecima	Intenzitet turizma i sezonalnosti	Prebrojavanje i anketiranje posjetitelja na dolaznim punktovima, odnosno ključnim mjestima zadržavanja turista
Ukupan broj ležajeva (po vrstama smještaja)	Turistički kapacitet i baza za izračun intenziteta	Postojeći izvještaji, odnosno redovita provjera
Prosječni godišnji postotak popunjenosti ležajeva i soba	Poslovanje turističkih poduzeća i baza za izračun intenziteta	Izvještaji poduzeća ili anketa
Prosječna potrošnja po posjetitelju	Ekonomski povrat od turizma	Anketa posjetitelja
Postotak ležajeva dostupnih cijele godine	Sezonalnost	Postojeći izvještaji, odnosno redovita provjera ili anketa
Omjer prosječne popunjenosti (ili ukupnog broja noćenja) tijekom najviše i najmanje popunjena tri mjeseca u godini	Sezonalnost	Izvještaji poduzeća ili anketa
Ukupan broj ležajeva na 1.000 lokalnih stanovnika	Potencijalni nesrazmjer i pritisak na lokalnu zajednicu i resurse	Pokazatelj ukupnog broja ležajeva i demografska statistika
Omjer ukupnog broja turista i lokalnih stanovnika	Potencijalni nesrazmjer i pritisak na lokalnu zajednicu i resurse	Pokazatelji dolazaka i noćenja te demografska statistika
Prosječna duljina boravka	Vrijednost za lokalnu zajednicu u odnosu na utjecaj transporta	Anketa posjetitelja i poduzeća
Postotak posjetitelja koji dolaze prijevoznim sredstvima koja nisu osobni automobil ili zrakoplov	Trend promjene prijevoznog sredstva – učinak na emisiju ugljičnog dioksida	Anketa posjetitelja
Postotak sezonskih poslova u turizmu	Kvaliteta posla i sezonalnost	Anketa poduzeća
Prosječna nadnica po satu rada u turizmu u odnosu na nadnicu po satu rada u industriji	Kvaliteta posla	Anketa poduzeća i komparativni sektorski pokazatelji
Postotak lokalnih stanovnika koji su zadovoljni utjecajem turizma	Prihvaćenost turizma od strane lokalne zajednice i koristi od turizma	Anketa lokalnih stanovnika
Postotak poduzeća s priznatim ekocertifikatima	Postojanje čvrstog dokaza da je akcija u tijeku	Izvještaji programa izdavanja certifikata i/ili anketa poduzeća
Potrošnja vode (ukupna ili samo od turizma) – ukupno i u vrhu sezone	Racionalnost upotrebe resursa i utjecaj na lokalnu zajednicu	Mjerenje od strane lokalnih vlasti ili podaci dobiveni od poduzeća
Kvaliteta vode (morske i za piće)	Očuvanje prirode i atraktivnost okoliša za lokalne stanovnike i turiste	Redovita provjera vode

Količina razasutog smeća po odabranim mjestima	Atraktivnost okoliša za lokalne stanovnike i turiste	Opažanje i anketa posjetitelja i lokalnih stanovnika
Stanje okoliša odabranih mjesta	Oštećenost krajolika i bioraznolikosti	Opažanje i anketa posjetitelja i lokalnih stanovnika
Postotak teritorija vrijednog krajolika (npr. dužina obale) na kojem su izgrađeni građevinski objekti	Smanjenje atraktivnosti	Izvještaji o upotrebi zemljišta i opažanje
Postotak turističkih poduzeća koja sudjeluju u programima certificiranja kvalitete	Uključenost poduzeća, kvaliteta i konkurentnost	Izvještaji programa certificiranja kvalitete i ankete poduzeća
Postotak posjetitelja zadovoljnih općim iskustvom destinacije	Kvaliteta destinacije i zadovoljstvo posjetitelja	Anketa posjetitelja
Postotak turističkih poduzeća koja zadovoljavaju standarde za prihvat posjetitelja s posebnim potrebama	Mogućnost pružanja usluge posjetiteljima bez diskriminacije	Izvještaji inspekcija, odnosno anketa poduzeća
Prisutnost različitih dionika u upravljanju destinacijom	Uključenost u upravljanje destinacijom	Prisutnost/odsutnost u skladu s definicijom
Postotak poduzeća koja su uključena u lokalna turistička udruženja	Stupanj uključenosti privatnih poduzeća u upravljanje destinacijom	Izvještaji o članstvu
Postojanje službeno usvojene i provođene strategije održivosti turizma i akcijskog plana	Odlučnost u provođenju održivog upravljanja destinacijom	Postojanje/nepostojanje u skladu s definicijom

Izvor: Kožić, I., Mikulić, J. (2011). Mogućnosti uspostave sustava pokazatelja za ocjenu i praćenje održivosti turizma u Hrvatskoj, Privredna kretanja i ekonomska politika, 127, str 66-67, prema: TSG (Tourism Sustainability Group), 2007, “Action for More Sustainable European Tourism”, Bruxelles, Luxembourg: Tourism Sustainability Group

Kao što je vidljivo, napredak prema održivom razvoju prati se preko tzv. dimenzija npr. socijalne dimenzije, dimenzije okoliša, ekonomske i institucionalne dimenzije[54] odnosno u prijedlozima implementacije indikatora održivog turizma vrlo se jasno izdvajaju ekološka, sociokulturna i ekonomska skupina indikatora (Vojnović, 2013:87).

Potrebno je dodati da je razvijen **Europski sustav pokazatelja za turizam** za održivo upravljanje odredištima[55] čiji je cilj doprinijeti unapređenju održivog upravljanja odredištima na način da se dionicima u turizmu osigura jednostavan i koristan komplet alata koji će im pomoći u mjerenju i praćenju upravljanja procesima održivosti i omogućiti da razmjenjuju i uspoređuju ostvareni napredak i rezultate u budućnosti. Razvijen je na temelju pouka stečenih iz prijašnjih inicijativa sustava pokazatelja te prilagođen sukladno povratnim informacijama dobivenim ispitivanjem na terenu u nizu različitih odredišta u Europi. Postojeći sustav sastoji se od 27 glavnih i 40 izbornih pokazatelja.

[54] Indikatori održivog razvoja, Studije i analize, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 2005., str. 7.
[55] Europski sustav pokazatelja za turizam, komplet alata za održiva odredišta, Europska unija, 2013., str 3, 7.

Države članice Europske unije razvijaju i svoje vlastite sustave indikatora održivog razvoja. Tako je, primjerice, Švedska razvila vlastiti sustav koji se sastoji od 87 pokazatelja za praćenje provedbe usvojene strategije održivog razvoja. Dvanaest je glavnih pokazatelja: prosječni životni vijek, nasilje, energetska učinkovitost, investicije, stopa zaposlenosti, javni dug, rast, rizik od siromaštva, koeficijent potpore stanovništva, staklenički plinovi, opasne tvari i pomoć u razvoju. Glavni pokazatelji pokrivaju šest ključnih područja održivog razvoja Švedske u skladu sa strategijom: zdravlje, održiva potrošnja i proizvodnja, gospodarski razvoj, socijalna kohezija, okoliš i klima i globalni razvoj (Korošec, 2012:71). Za razliku od Švedske, u Sloveniji su ključni indikatori razvoja spojeni u tri područja: blagostanje, ravnoteža i umjerenost te međugeneracijska suradnja, a svako područje je opisano kroz ekološke, ekonomske i socijalne aspekte (Korošec, 2012:83).

U **Republici Hrvatskoj** je **Državni zavod za statistiku** relevantna institucija za praćenje i objavu statističkih podataka. Međutim, kada je riječ o upravljanju održivim razvojem u turizmu, podaci koji se objavljuju su nepravovremeni i nedovoljno specifični za praćenje i upravljanje razvojem modernog turizma (Blažević, Maškarin Ribarić, Smolčić-Jurdana, 2013:150). Osim Državnog zavoda za statistiku, važne podatke iz područja turizma prikupljaju i Institut za turizam, Financijska agencija te različite druge institucije i organizacije. Primjerice, Institut za turizam redovito objavljuje publikaciju **TOMAS Ljeto**[56], jedino kontinuirano istraživanje obilježja putovanja i boravka turista u Hrvatskoj (u sedam primorskih županija), koje Institut za turizam provodi od 1987. godine.

Strategija održivog razvitka Republike Hrvatske („Narodne novine“ RH br. 30/09)[57] sadrži ukupno 130 indikatora održivog razvoja raspoređenih u osam područja, ali nedostaju dodaci koji bi prikazivali vrijednosti indikatora.

Osim određenog broja parcijalnih pokušaja u okviru različitih stručnih studija koje su naručile hrvatske regionalne i lokalne turističke zajednice, najznačajniju je inicijativu za uspostavu cjelovitog sustava indikatora održivosti turizma na nacionalnoj razini poduzela **Agencija za zaštitu okoliša** (AZO) čiji su stručnjaci u suradnji s vanjskim suradnicima izradili studiju pod nazivom „Konačni nacrt nacionalne liste pokazatelja (NLP)“. U kontekstu razvoja sveobuhvatnog sustava indikatora za praćenje stanja okoliša u Hrvatskoj predložili su i listu pokazatelja za tematsko područje turizma (Kožić, Mikulić, 2011:67). U navedenoj publikaciji[58] Agencija je izradila listu od ukupno **266 indikatora raspoređenih u ukupno 15** tematskih područja (među kojima je jedno područje turizam), u svrhu praćenja stanja okoliša i izvještavanja prema Vladi Republike Hrvatske, hrvatskoj javnosti i Europskoj agenciji za

[56] Institut za turizam Zagreb (dostupno na http://www.iztzg.hr/UserFiles/Pdf/Tomas/Tomas-Ljeto-2014-Sazetak-iz-knjige.pdf preuzeto 17.07.2016.)
[57] http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2009_03_30_658.html (preuzeto 07.12.2015.)
[58] Konačni nacrt nacionalne liste pokazatelja (NLP), 2009., Agencija za zaštitu okoliša Republike Hrvatske (www.azo.hr/fgs.axd?id=3490 preuzeto 29.9.2016.)

zaštitu okoliša. Međutim, vidljivo je da se u ovom dokumentu ne vodi računa o ravnomjernoj zastupljenosti sve tri dimenzije održivosti, odnosno naglasak je prvenstveno na zaštiti okoliša. Stoga ovu listu treba koristiti kao prijedlog mogućih pokazatelja uz nužnost daljnje razrade ekonomskih i sociokulturnih pokazatelja. Unatoč navedenim ograničenjima, ova inicijativa Agencije za zaštitu okoliša predstavlja vrijedan pokušaj uspostave sustava pokazatelja održivog razvoja u Republici Hrvatskoj, na temelju kojeg se može sustav pokazatelja dalje razrađivati.

Dakle, u Hrvatskoj postoje mnogi nedostaci kada je riječ o sustavu pokazatelja održivog razvoja. Između ostaloga, postoji nesrazmjer između teoretskog pristupa znanstvenika i praktične primjene od strane nadležnih institucija. Unatoč nastojanjima da se uspostavi kvalitetni sustav, nužne su još mnoge aktivnosti i usuglašavanja među ključnim nadležnim institucijama dok se ne izradi ravnomjerni, valjani i mjerljivi sustav indikatora održivog razvoja.

S obzirom na opisane nedostatke postojanja sustava indikatora održivog razvoja u Republici Hrvatskoj, neki autori (Golja, Slivar, 2014:108) predlažu razvoj besplatnog online informacijskog sustava u kojem se mogu pronaći i pregledavati rezultati indikatora po destinacijama, gdje se mogu pretraživati slični destinacijski profili i raditi usporedbe sa vlastitim rezultatima te gdje bi bilo mjerilo za opće indikatore (npr. održiva potrošnja, održiv promet) na ljestvici od održivog do neodrživog. Njegova funkcionalnost bi uključivala i izvještavanje kao i sustav upozorenja koji ukazuje da je cilj postignut ili najavljuje prijetnju (kada bi trebalo poduzeti korektivne radnje). Pokretanje takvog sustava je multidisciplinarni projekt koji uključuje suradnju stručnjaka a i njegovo korištenje zahtijeva suradnju različitih dionika u destinaciji.

U mnoštvu mogućnosti izbora indikatora, destinacija treba izabrati one indikatore koji će najbolje odgovoriti na ključne rizike i brigu za održivost turizma, kao i osigurati informacije koje mogu pomoći razjasniti pitanja i mjeriti rezultate (UNWTO, 2004:8).

U nastavku slijede klasifikacije ekoloških, ekonomskih i sociokulturnih indikatora prema hrvatskom Državnom zavodu za statistiku i WTO-u.

3.6.2.1. Ekološki indikatori

Hrvatski Državni zavod za statistiku je u svojoj studiji[59] izdvojio sljedeće podteme, a prema kojima je UN sugerirao sljedeće indikatore: emisije stakleničkih plinova i tvari koje oštećuju ozonski omotač, kvaliteta zraka, poljoprivreda, šume, dezertifikacija, obalne zone, ribarstvo, kvantiteta vode, kvaliteta vode te biološka raznolikost ekosustava i vrsta.

[59] Indikatori održivog razvoja, Studije i analize, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 2005., str. 8

Ekološki indikatori održivog razvoja turizma prema klasifikaciji WTO-a su (Blažević, 2007:497-498)[60]:

- Zaštita prostora – razina i kategorizacija zaštićenih prostora sukladno kategorizaciji Međunarodnog udruženja za očuvanje prirode i prirodnih resursa (International Union for Conservation of Nature and Natural Resources – IUCN).
- Pritisak na prostor – razina pritiska koji turisti čine na destinaciju. Informacija se dobiva praćenjem turističkog prometa te posebno turističkog prometa u vršnoj sezoni.
- Intezitet korištenja – identificiranje prekomjernog korištenja resursa (intezitet korištenja u vršnom periodu).
- Upravljanje otpadnim vodama – postotak otpadnih voda koje se tretiraju prije ispusta (količinu tretiranih otpadnih voda podijeli se sa procijenjenom količinom ukupnih otpadnih voda). Ovaj pokazatelj je vrlo važan kod naseljenih mjesta i gradova i mjesta gdje je visoka vrijednost indikatora pritiska na prostor.
- Kritične točke ekosustava – ovaj indikator temelji se na činjenici da što je neka biljna ili životinjska vrsta rjeđa, to je zanimljivija za turiste, a samim time u povratnoj vezi još više izložena pritisku i ugrožena. Indikator predstavlja broj biljnih i životinjskih vrsta koje su izložene riziku te bilježi vrste koje su iskorijenjene, očuvane ili pod rizikom.

Od svih vrsta indikatora, ekološki indikatori se u najvećoj mjeri uspostavljaju i sustavno prate te se pripremaju razna izvješća s akcijskim planovima djelovanja. Međutim, za održivi razvoj turističke destinacije neizostavno je korištenje i drugih, ekonomskih i sociokulturnih indikatora, koji se navode u nastavku (klasifikacije prema hrvatskom Državnom zavodu za statistiku i WTO-u).

3.6.2.2. Ekonomski indikatori

Odabrani ekonomski indikatori odražavaju svrhu održivog razvoja i poboljšanja životnog standarda ljudi tijekom vremena. U studiji[61] hrvatskog Državnog zavoda za statistiku izdvojene su sljedeće podteme: gospodarska kretanja, trgovina, financijsko stanje, potrošnja sirovina i materijala, korištenje energije, nakupljanje otpada i gospodarenje otpadom, te prijevoz.

[60] prema: WTO: What Tourism Managers Need to Know: A Practical Duide to the Development and Use of Indicators of Sustainable Tourism, WTO, Madrid, 1996.
[61] Indikatori održivog razvoja, Studije i analize, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 2005., str. 8

Ekonomski indikatori održivog razvoja turizma prema klasifikaciji WTO-a su (Blažević, 2007:497-498)[62]:

- Kontrola razvoja – bilježi se jesu li prije većih projekata provedene analize utjecaja projekta na okoliš i ukupno okruženje, a u skladu s važećom legislativom na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini.
- Proces planiranja – prati se postoji li formalno integralno planiranje razvoja i aktivnosti te implementacija i kvalitetno provođenje. Budući da turizam čini dio ukupnoga gospodarskog sustava i s njim je u interakciji, održivi razvoj turizma moguć je samo ako postoji usuglašenost i koordiniranost globalne gospodarske politike s turističkom politikom i politikom zaštite okoliša.
- Zadovoljstvo turista – prati se anketiranjem kvalitete iskustava i doživljaja turista u odnosu na uvjete u destinaciji i očekivanja turista. Anketiranje se provodi na reprezentativnom uzorku u odnosu na broj i strukturu turista te se provodi u određenim vremenskim razmacima čime se osim uvida u sadašnje stanje i stavove dobiva i njihova dinamika.
- Doprinos turizma lokalnoj ekonomiji – mjeri se ovisnost lokalne ekonomije o turizmu (udio turizma u gospodarstvu). Što je zavisnost veća, veći je rizik za ekonomski sustav u odnosu na fluktuacije u turističkoj ekonomiji.

Osim ovih, postoje i drugi ekonomski indikatori održivog razvoja koji se koriste u praksi. Međutim, upitno je jesu li indikatori zaista provedivi tj. mjere li se na ispravan način. Nerijetko je problem u dostupnosti podataka i/ili metodologiji prikupljanja podataka (npr. podaci o zaposlenosti u turizmu na području nekog grada). Važno je da se odaberu i primijene oni indikatori koji će dati točne pokazatelje i koji će biti od koristi donositeljima razvojnih odluka.

3.6.2.3. Sociokulturni indikatori

Socijalna dimenzija održivog razvoja odražava potrebu da se bavi blagostanjem građana uz istovremeni održivi ekonomski rast i zaštitu okoliša. Socijalno blagostanje, u izrazu održivog razvoja, odnosi se na ekonomsku i fizičku dobrobit populacije poboljšavanjem pristupa obrazovanju, zdravlju, stanovanju itd. Socijalno isključivanje trebalo bi minimizirati dok sve skupine ljudi imaju udjela u

[62] prema: WTO: What Tourism Managers Need to Know: A Practical Duide to the Development and Use of Indicators of Sustainable Tourism, WTO, Madrid, 1996.

društvu u kojem žive.[63] Socijalna dimenzija UN-ovih indikatora održivog razvoja, koje je hrvatski Državni zavod za statistiku uzeo u obzir, u svojoj studiji odnosi se na šest širokih tema: jednakost, zdravlje, obrazovanje, stanovanje, sigurnost i stanovništvo.[64]

Socijalni indikatori održivog razvoja turizma prema klasifikaciji WTO-a su (Blažević, 2007:497-498)[65]:

- Socijalni utjecaj – iznimno važan indikator s obzirom na to da bez uključivanja socijalnih i kulturnih efekata razvoja turizma u proces turističkog menadžmenta nije moguće govoriti o održivom razvoju turizma. Odnosi se na broj turista prema broju stanovnika u vršnom periodu. Ovaj indikator može obuhvaćati i podatak o prosječnom broju dana koje turisti provode u turističkoj destinaciji.
- Zadovoljstvo lokalnog stanovništva – prati se razina zadovoljstva lokalnog stanovništva na koje direktno ili indirektno utječe razvoj turizma. Ispitivanje stavova provodi se putem anketnog upitnika, na reprezentativnom uzorku te u određenim vremenskim intervalima.

Može se zaključiti da je planiranje održivog razvoja turističke destinacije vrlo kompleksno i da ne postoji jedinstveni obrazac planiranja koji bi bio primjenjiv za sve. Iz tog razloga, u ovom se radu neprestano ističe važnost planiranja razvoja turizma na održiv način, s uključenim svim relevantnim dionicima na lokalnoj razini.

3.7. Promicanje održivog razvoja turističke destinacije

Prema Agendi 21[66], svaka lokalna vlast treba ostvariti dijalog sa svojim stanovnicima, lokalnim organizacijama i privatnim poduzećima te usvojiti „Lokalnu agendu 21“. Putem konzultacija i ostvarenih konsenzusa, lokalne vlasti bi trebale učiti od stanovnika i lokalnih, civilnih, poslovnih i drugih organizacija te dobiti informacije koje su potrebne za formuliranje najboljih strategija. Proces konzultacija povećava svijest kućanstava o pitanjima održivog razvoja. Lokalni programi, politike, odluke i pravilnici koji se odnose na ostvarivanje ciljeva Agende 21 procjenjuju se i mijenjaju ovisno o

[63] Indikatori održivog razvoja, Studije i analize, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 2005., str. 8
[64] Ibidem
[65] prema: WTO: What Tourism Managers Need to Know: A Practical Duide to the Development and Use of Indicators of Sustainable Tourism, WTO, Madrid, 1996.
[66] Agenda 21, United Nations Conference on Environment & Development, Rio de Jeneiro, Brazil, 1992. (dostupno na: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf, preuzeto 05.01.2016.)

usvojenim lokalnim programima. Strategije se također mogu koristiti kao podrška prijedlozima za lokalno, nacionalno, regionalno i međunarodno financiranje.

„Održivi razvoj podrazumijeva kompleksne, različite i diferencirane socijalne, ekonomske i ekološke interese i zbog toga u turizmu mora biti dio političkog procesa dogovora i postupaka usklađivanja u određenoj regiji ili destinaciji“ (Bartoluci, 2013:141). „Politiku održivog razvoja treba prenijeti u praksu na razinu gospodarskih subjekata. Uvođenje etičke odgovornosti podrazumijeva primjenu novih postupaka koje bi gospodarski subjekt i njegovi partneri prihvaćali kao društveno odgovorno i etički prihvatljivo ponašanje. Ono može pozitivno djelovati na potrošače te pomoći u ostvarenju konkurentskih prednosti na tržištu“ (Bartoluci, 2013:150). Lokalna samouprava može imati ključnu ulogu u usmjeravanju poduzeća ka održivosti. One mogu promicati interes za proizvodnju „zelenih“ proizvoda i „ozelenjavanje“ postojećih proizvoda kroz (Sutton, 1996:139-140):

- Razvijanje svijesti kod poduzeća da „zeleni“ proizvodi mogu biti dobra poslovna prilika (npr. lokalne samouprave mogu to učiniti putem govora o tome, pružanja studija slučaja i ponude malih financijskih potpora za početak poslovanja).
- Pružanje alata poduzećima za procjenu njihovih mogućnosti za „zelenu“ proizvodnju i za dizajn i promociju „zelenih“ proizvoda (npr. olakšavanje pristupa strateškim alatima za procjenu i dizajnu ekoloških alata).
- Pružajući a) usluge podrške i b) infrastrukturu za poduzeća koje se žele „ozeleniti“ (npr. a) baze podataka o poslovnim resursima, ekološkim potrebama i potencijalnim tržištima, posredovanje u zajedničkim projektima različitih poduzeća i b) usluge prikupljanja, skladištenja i zamjene otpada, obrasci učinkovitog korištenja energije, resursa i zemljišta).
- Promocija „zelenog“ stila života i tržišta kao vodećeg s ciljem pružanja temelja i inkubatorskih uvjeta za „zeleno“-usmjerena lokalna poduzeća.

U turizmu, sve je veći broj putnika koji su spremni platiti veću cijenu za boravak u „zelenim“ hotelima. U takvim hotelima poslovanje se temelji na odgovornom upravljanju kroz brigu za okoliš, korištenje organske posteljine, racionalno postupanje sa potrošnjom vode i energije itd. Na taj način su i zaposleni i gosti hotela u boljoj poziciji za svoje zdravlje i odnos prema prirodi (Gržinić; u Gržinić, Bevanda, 2014:185). Poslovne prilike koje se odnose na održivi razvoj su primjerice organska poljoprivreda, proizvodnja specifične opreme (npr. za obnovljive izvore energije) i izvođenje radova vezano za aktivnosti zaštite okoliša, pružanje konzultantskih usluga u području održivog razvoja i drugo.

S obzirom na to da Europska unija i razne institucije nude financijske potpore u području održivog razvoja i „zelenog poduzetništva“, važna je uloga lokalnih samouprava i u informiranju

poduzetnika te pružanju odgovarajuće podrške prilikom njihovog kandidiranja na natječaje dobivanje potpora.

Prilikom razmatranja neke ideje ili projekta, potrebno je utvrditi jesu li razvojne aktivnosti ekonomski održive (vraća se uloženi kapital), ekološki održive (ne premašuje se prihvatni kapacitet ekosustava), tehnološki održive (proizvodni proces nema štetnog otpada) te društveno održive (ne narušavaju se međuodnosi u široj društvenoj zajednici). Ukoliko se zadovoljavaju navedeni uvjeti, može se zaključiti da je riječ o održivom razvojnom pothvatu kojeg treba prihvatiti (Tišma, Pisarović, Samardžić, 2004:155).

Za promicanje održivog razvoja turističke destinacije lokalne samouprave trebaju financijska sredstva i ljudske resurse. S obzirom na nedostatak navedenoga, jedno od mogućih rješenja je kandidiranje na natječaje za dobivanje bespovratnih europskih sredstava.

U današnje vrijeme se pojam održivog razvoja spominje u mnogim strateškim i drugim dokumentima, međutim nerijetko je prisutno nerazumijevanje značenja tog pojma i načina kako održivost primijeniti u praksi. Prema Međunarodnom udruženju – ICLEI (International Council for Local Environmental Initiatives) više od 6000 lokalnih samouprava diljem svijeta je pokrenulo programe koji pridonose održivom razvoju.

4. LOKALNA SAMOUPRAVA I NJENA ULOGA U PLANIRANJU I UPRAVLJANJU TURISTIČKOM DESTINACIJOM

Lokalna samouprava odgovorna je za lokalni ekonomski razvoj. Tu svoju ulogu ona provodi kroz lokalne politike koje sadrže specifične ciljeve kako bi se zadovoljile potrebe lokalne zajednice i osiguralo financiranje realizacije tih ciljeva. U ciljeve za ostvarenje lokalnog ekonomskog razvoja ubrajaju se: razvoj prometne i poslovne infrastrukture, izgradnja vodoopskrbne i kanalizacijske mreže, toplinskih i plinskih distribucijskih mreža, uređenje ulica, parkirališta i drugih javnih površina, zaštita okoliša te povijesne i kulturne baštine, povećanje zaposlenosti i životnog standarda stanovnika, unapređenje zdravstvene zaštite, socijalne skrbi, obrazovnog sustava te unapređenje kvalitete života općenito.

Značaj lokalne samouprave temelji se na nekoliko ključnih čimbenika. Prije svega, lokalna samouprava je u svojoj suštini multi-sektorska. To je jedina razina vlasti koja ima mandat za okupljanje raznih sektorskih pitanja unutar jedne razvojne politike, programa ili projekta. Drugo, lokalna vlast je „najbliža ljudima“. Treća važna dimenzija lokalne samouprave je prostorna. Teoretičari razvoja i planeri sve češće shvaćaju da je razvoj duboko radno intenzivan. Stvarni razvoj zahtjeva kontinuiranu uključenost s korisnicima i lokalnim zajednicama, bilo u obliku razvoja upravljanja, izgradnje institucionalnih kapaciteta, sudjelovanja javnosti u planiranju ili provedbi projekata i često, upravljanja konfliktima. Jednostavno ima više smisla da se određene razvojne aktivnosti temelje na razini vlasti koja zapošljava službenike koji su fizički dostupni lokalnom stanovništvu i koji po mogućnosti žive u istoj lokalnoj zajednici (Atkinson, 2002:3).

S obzirom na to da se turizam prvenstveno razvija na lokalnoj razini i da se upravo tu događaju utjecaji i posljedice turizma, vrlo je važno planirati i upravljati razvojem turizma na lokalnoj razini. Glavnu ulogu trebale bi imati lokalne samouprave. Stoga, u ovom se dijelu rada pobliže opisuju pojam i karakteristike lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj.

4.1. Lokalna samouprava u Republici Hrvatskoj

Javna uprava u Hrvatskoj je velika, skupa i nedovoljno učinkovita. Problemi su krutost ustrojstvenih struktura i sustava plaća, preklapanje funkcija među različitim državnim institucijama i različitim slojevima uprave, manjak koordinacije, nejasne linije odgovornosti, fragmentiranost jedinica

lokalne samouprave, te izražena ispolitiziranost javne uprave.[67] „Hrvatska je poprilično centralizirana država glede ovlasti za donošenje javnih odluka koje su uglavnom u rukama središnje države. Središnja država ostvaruje većinu javnih prihoda i troši najveći dio javnih rashoda“ (Jambrač, 2013:114).

Lokalna samouprava bavi se poslovima od lokalnog značaja, najbolje poznaje područje svog djelovanja i najbliža je potrebama lokalne zajednice. Decentralizacija i modernizacija lokalne samouprave stvara potencijal za unapređenje njenih funkcija i postizanje učinkovitijeg lokalnog razvoja. Na taj način može uspješnije djelovati u interesu lokalne zajednice.

Lokalna samouprava je nositelj i koordinator društvenog i gospodarskog razvoja na svojem području. „Europska povelja za lokalnu samoupravu je izrazila uvjerenje da je ostvarivanje prava građana da sudjeluju u upravljanju javnim poslovima moguće na lokalnoj razini i da to pravo odgovorno i uspješno građanima mogu osigurati lokalne jedinice jer su im one najbliže“ (Hrženjak, 2004:381).

U ovom dijelu predstavit će se pojam lokalne samouprave, ustrojstvo lokalne samouprave u Hrvatskoj, njihov samoupravni djelokrug i zahtjevi koje Europska unija polaže prema lokalnoj samoupravi u Hrvatskoj.

4.1.1. Pojam lokalne samouprave

Pojam lokalne samouprave u širem smislu podrazumijeva sve razine samouprave u sustavu (općinska/gradska, pokrajinska/županijska, regionalna i eventualne druge). Lokalna samouprava u užem smislu podrazumijeva samo prvu, najnižu razinu samouprave (Lukeš-Petrović, Masarić, Nikolov, 2005:4). „Lokalne (teritorijalne) jedinice imaju ograničeni teritorijalni opseg unutar državnog teritorija određen zakonom, obično su naseljene određenim stanovništvom, a u njima se odvijaju procesi javnog upravljanja“ (Koprić; u Koprić i dr. (ur), 2015:5).

U jedinicama lokalne samouprave ustrojavaju se upravni odjeli i službe (upravna tijela), za obavljanje poslova (Lukeš-Petrović, Masarić, Nikolov, 2005:33):

- iz samoupravnog djelokruga općine, grada, odnosno županije;
- državne uprave povjerenih općini, gradu, odnosno županiji;
- i drugih poslova na temelju zakona i statuta općine, grada, odnosno županije.

„Dosad se afirmiralo pet glavnih uloga lokalne samouprave: upravna, politička, socijalna, ekonomska i ekološka. Upravna se uloga tiče „približavanja“ upravnih poslova države lokalnom

[67] Hrvatska: Strategija pametnog, održivog i inkluzivnog rasta, Izvješće br. 66673-HR, Dokument Svjetske banke, Međunarodna banka za obnovu i razvoj, Ured Svjetske banke, Hrvatska, Zagreb, 2012., str. 30-31

stanovništvu. Lokalne jedinice mogu služiti i izražavanju i agregiranju političkih interesa lokalnog stanovništva, donošenju političkih odluka o tim interesima, kao i njihovoj provedbi (politička uloga). Socijalna uloga tiče se ne samo vođenja brige o socijalno osjetljivima nego u prvom redu brige za širok krug javnih službi, komunalnih, društvenih, sigurnosnih i zaštitnih, i drugih koje su važne za lokalnu zajednicu i njezine stanovnike“ (Koprić; u Koprić i dr. (ur), 2015:6-7).

„Reformom državne uprave i decentralizacijom javnih službi u djelokrug lokalne samouprave lokalna samouprava dolazi u poziciju da obavlja sve zakonom utvrđene poslove od lokalnog značenja, na svim područjima svakodnevnog života građana i odgovorna je za što povoljnije uvjete života sadašnje i budućih generacija. Upravo ta odgovornost za uvjete života budućih generacija to je veća jer živimo u svijetu kojemu je ugrožena budućnost. Globalni kapitalizam ruši pred sobom sve vrijednosti koje su održale čovječanstvo. Profit je jedini motiv proizvodnje i trgovine. Nova tehnologija, znanost, umjesto da služe čovjeku, da mu pruže bolje uvjete rada i standarda, one, upregnute u kola profita, bacaju milijune ljudi na ulicu, u bijedu, neimaštinu. Radi profita i radi strateških sirovina svrgavaju se i postavljaju režimi protiv volje naroda i vode se najokrutniji i najprljaviji ratovi od kada postoji čovječanstvo. Truju se ljudi, zagađuje zrak i voda. Tehnološki otpad i njegova radijacija prijete budućim generacijama. Pojedine države, ma koliko isticale svoju demokraciju, nisu se pokazale dovoljno bliskima čovjeku i dovoljno odlučnima da zaštite njegovu budućnost“ (Hrženjak, 2004:380-381).

4.1.2. Ustrojstvo lokalne samouprave u Hrvatskoj

U Republici Hrvatskoj su dvije razine upravljanja:

- lokalna razina – gradovi i općine,
- regionalna razina – županije[68].

Prema Zakonu o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi[69] „**Grad** je jedinica lokalne samouprave u kojoj je sjedište županije te svako mjesto koje ima više od 10.000 stanovnika, a predstavlja urbanu, povijesnu, prirodnu, gospodarsku i društvenu cjelinu. U sastav grada kao jedinice lokalne samouprave mogu biti uključena i prigradska naselja koja s gradskim naseljem čine gospodarsku i društvenu cjelinu te su s njim povezana dnevnim migracijskim kretanjima i svakodnevnim potrebama stanovništva od lokalnog značenja.“

[68] Grad Zagreb ima status grada i županije, dakle lokalne i regionalne razine upravljanja.
[69] Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi, Narodne novine RH br 33/01, 60/01, 129/05, 109/07, 125/08, 36/09, 150/11, 144/12, 19/13, 137/15

„Općina je jedinica lokalne samouprave koja se osniva, u pravilu, za područje više naseljenih mjesta koja predstavljaju prirodnu, gospodarsku i društvenu cjelinu, te koja su povezana zajedničkim interesima stanovništva.“[70] „Općine su osnovane kao lokalne jedinice pretežito ruralne naravi i, u pravilu, površinom i brojem stanovnika manje od gradova“ (Ivanović; u Koprić, Đulabić, 2013:201). Jedan od temeljnih problema malih općina u Hrvatskoj su ljudski resursi odnosno nedostatak službenika s odgovarajućim obrazovanjem i vještinama, ali i pravni okvir koji raspoložive ljudske resurse demotivira za rad u općinskim službama (Ivanović; u Koprić, Đulabić, 2013:205).

Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi definira **županije**[71] kao „jedinice područne (regionalne) samouprave čije područje predstavlja prirodnu, povijesnu, prometnu, gospodarsku, društvenu i samoupravnu cjelinu, a ustrojava se radi obavljanja poslova od područnoga (regionalnog) interesa“.

U Hrvatskoj je, prema postojećem teritorijalnom ustroju, ukupno 20 županija i Grad Zagreb koji ima poseban status grada i županije, 127 gradova i 428 općina.[72]

Grafikon br. 2. Teritorijalni ustroj u Republici Hrvatskoj

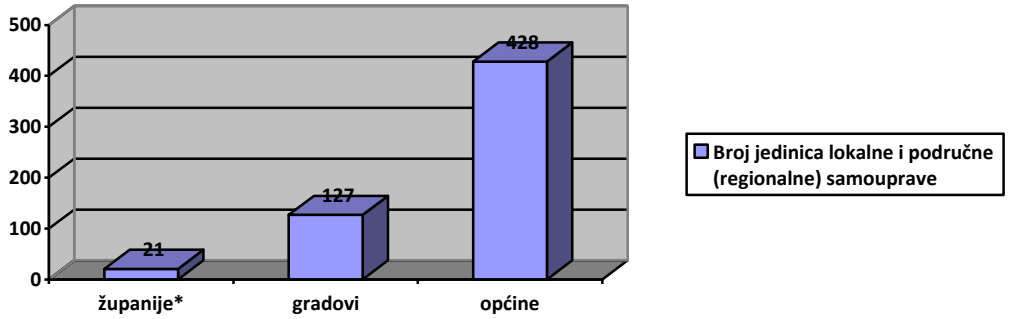

* Grad Zagreb ima poseban status grada i županije

Izvor: Izradila autorica prema: Ministarstvo uprave https://uprava.gov.hr/o-ministarstvu/ustrojstvo/uprava-za-politicki-sustav-drzavnu-upravu-te-lokalnu-i-podrucnu-regionalnu-samoupravu/lokalna-i-podrucna-regionalna-samouprava/842 (preuzeto: 10.11.2016.)

[70] Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi, Narodne novine RH br. 33/01, 60/01, 129/05, 109/07, 125/08, 36/09, 150/11, 144/12, 19/13, 137/15
[71] Ibidem
[72] Ministarstvo uprave (https://uprava.gov.hr/o-ministarstvu/ustrojstvo/uprava-za-politicki-sustav-drzavnu-upravu-te-lokalnu-i-podrucnu-regionalnu-samoupravu/lokalna-i-podrucna-regionalna-samouprava/842, preuzeto 10.11.2016.)

Jedan od problema teritorijalne podjele u Republici Hrvatskoj je to što postoji određen broj malih jedinica lokalne samouprave (općina) koje nemaju dovoljno financijskih i kadrovskih kapaciteta za osiguravanje optimalne razine javnih usluga svojim stanovnicima te za poticanje lokalnog ekonomskog razvoja. „Veći dio jedinica teritorijalne organizacije zaostaje u ukupnom razvoju. Također, velika većina jedinica ne pokazuje sposobnost kreiranja i održavanja kvalitete života i poslovanja, odnosno konkurentnosti“ (Jambrač, 2016:123). Kao jedno od mogućih rješenja za problem premalih jedinica lokalne samouprave (općina) često se predlaže međuopćinska suradnja i povezivanje općina na različitim područjima djelatnosti. Navedeno je moguće prema članku broj 10. Europske povelje o lokalnoj samoupravi[73] i prema člancima broj 12. i 54. Zakona o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi. Primjer jedne takve uspješne suradnje je u Istri, Zajednička služba općina Kaštelir-Labinci, Vižinada i Sveti Lovreč[74], osnovana 1996. godine, sa zaposlenom pravnicom i osobama koje se bave računovodstvenim poslovima. Zajedničko računovodstvo ovih općina preuzelo je i vođenje računovodstva lokalnih sportskih klubova, KUD-ova, čak i turističkih zajednica i Zvjezdarnice u Višnjanu. Međutim, 2014. godine ova zajednička služba je prestala djelovati.

Osim teritorijalne podjele, problem lokalne samouprave u Hrvatskoj su i ljudski resursi odnosno nedostatak stručnog i profesionalnog osoblja osobito u malim i slabije razvijenim lokalnim jedinicama. Istovremeno ne postoji organizirani sustav usavršavanja i osposobljavanja jer se na osposobljavanje gleda kao na trošak a ne na investiciju u lokalnoj samoupravi (Marčetić; u Barbić, 2010: 281-282). Problem ljudskih resursa, ali i drugi problemi u lokalnoj samoupravi utječu na planiranje i promicanje održivog razvoja međutim u ovome se radu neće detaljnije obrađivati.

4.1.3. Djelokrug lokalne samouprave

U praksi se nerijetko primjećuje nedovoljno razumijevanje djelokruga rada lokalne samouprave od strane stanovnika, ali i raznih udruga i institucija. To može predstavljati problem prilikom pripreme i provedbe raznih planova, odluka i drugih razvojnih dokumenata.

„Djelokrug jedinica lokalne i područne samouprave u Hrvatskoj u znatnoj je mjeri fiksiran najvišim pravnim i političkim aktima: Ustavom te Europskom poveljom koja kao ratificirani međunarodni ugovor ima nadzakonsku pravnu snagu“ (Škarica; u Koprić, 2013:78). U izvršavanju svojih zadaća jedinice lokalne samouprave uživaju određeni stupanj autonomije, ali je u većini slučajeva odgovornost u planiranju, pružanju i financiranju javnih usluga podijeljena između središnje, područne (regionalne) i lokalne razine (Šeks; u Cvitan (ur) 2010:16).

[73] Zakon o potvrđivanju Europske povelje o lokalnoj samoupravi, Narodne novine RH – Međunarodni ugovori br. 14/97
[74] Do 2007. godine dio Zajedničke službe bila je i Općina Višnjan.

Razlikuju se dvije vrste poslova lokalne samouprave (Čulo, Marinac, 2010:66):

- povjereni poslovi – državni organi ne mogu sve poslove obaviti samostalno niti preko svojih područnih tijela (jedinice nižeg stupnja) pa se ti poslovi prenose na jedinice lokalne samouprave obavljajući ih u ime državnih organa;
- izvorni poslovi – proizlaze iz samoupravnog djelokruga lokalne samouprave.

Općine i gradovi u svom samoupravnom djelokrugu obavljaju poslove lokalnog značaja kojima se neposredno ostvaruju potrebe građana, a koji nisu Ustavom ili zakonom dodijeljeni državnim tijelima i to osobito poslove koji se odnose na[75]:

- uređenje naselja i stanovanje,
- prostorno i urbanističko planiranje,
- komunalno gospodarstvo,
- brigu o djeci,
- socijalnu skrb,
- primarnu zdravstvenu zaštitu,
- odgoj i osnovno obrazovanje,
- kulturu, tjelesnu kulturu i šport,
- zaštitu potrošača,
- zaštitu i unapređenje prirodnog okoliša,
- protupožarnu i civilnu zaštitu,
- promet na svom području,
- te ostale poslove sukladno posebnim zakonima.

Dakle, sukladno zakonskim i drugim propisima lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj se, između ostaloga, bave prostornim planiranjem, razvojem, zaštitom i unapređenjem okoliša, društvenim uslugama itd. To sve direktno ili indirektno utječe na turizam pa je zato njihova obveza upravljanje turizmom temeljeno na načelima održivog razvoja.

Lokalne samouprave imaju obvezu razviti strategije za privlačenje ulaganja i posebno pojačati svoje napore za financiranje ciljeva koji su u izravnom interesu lokalne zajednice (povećanje zaposlenosti i životnog standarda, smanjenje siromaštva, povećanje kvalitete okoliša, pružanje kvalitetnih javnih usluga i drugo). Međutim, treba imati u vidu da „za dobro obavljanje lokalnih poslova, dosezanje propisane, zahtijevane ili očekivane razine i kvalitete lokalnih javnih usluga te za razvoj i

[75] Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi, Narodne novine RH br. 33/01, 60/01, 129/05, 109/07, 125/08, 36/09, 150/11, 144/12, 19/13, 137/15

privlačenje demografskih i ekonomskih procesa lokalne jedinice trebaju imati određeni ekonomsko-financijski, organizacijski i personalni kapacitet“ (Koprić; u Koprić i dr. (ur), 2015:3-4).

„U suvremeno se doba lokalna samouprava sve više nastoji orijentirati na ekonomski rast i razvoj: komunalna infrastruktura mora biti u funkciji ekonomskog razvoja jedinice, sama jedinica mora biti konkurentna u usporedbi s drugima kako bi privukla privredne aktere, nizom marketinških i sličnih aktivnosti mora privući ekonomske procese (od proizvodnih do turističkih), njezine aktivnosti moraju pomoći ekonomskom razvoju i poduprijeti ga, čak i raznim poticajima, pripremiti strateške planove gospodarskog razvoja, projektnim pristupom osigurati efikasno ostvarenje ciljeva lokalne zajednice, uključiti se u tijek novca iz europskih fondova, pa čak i transparentnom objavom podataka omogućiti privatnicima da razumiju ekonomske potrebe lokalne sredine i pronađu neku ekonomsku nišu povezanu s pružanjem javnih usluga građanima (npr. privatni dječji vrtić, male firme za računovodstvene ili slične usluge, itd.). Ujedno, ekonomski razvoj upozorava na ekološka pitanja i na dugoročno održiv razvoj, dakle takav ekonomski razvoj koji ne iscrpljuje nepovratno prirodne mogućnosti pojedine lokalne jedinice niti je dovodi u ekološki neodrživu situaciju“ (Koprić; u Koprić i dr. (ur), 2015:7).

Uz sve navedene poslove i odgovornosti, lokalne samouprave se mogu smatrati generatorima razvoja na svom području koje istovremeno brinu o socijalnoj sigurnosti i zdravstvenoj zaštiti, prostornom uređenju, kvaliteti javnih usluga za stanovnike itd., odnosno održivom razvoju lokalne zajednice.

4.1.4. Zahtjevi Europske unije prema lokalnoj samoupravi

Europska unija ima značajan utjecaj na upravljanje na lokalnim razinama tj. na razini gradova i općina. Lokalne samouprave trebaju europsku pomoć za unapređenje ljudskih resursa te financijska sredstva za realizaciju postavljenih ciljeva.

Utjecaj Europske unije na lokalnu samoupravu vidljiv je u dvije dimenzije:

- „kao utjecaj europskog zakonodavstva na lokalne jedinice koje traže određene prilagodbe u strukturi i financiranju, te
- kao stvaranje nove strukture mogućnosti za lokalne vlasti da utječu na javne politike i promoviraju svoje interese, pored mogućnosti koje im pruža nacionalna vlast.“ (Musa; u Kregar i dr. (ur), 2011:107).

Europska unija je putem načela supsidijarnosti utvrđenim u europskim ugovorima, lokalnim samoupravama dala mogućnost aktivnog utjecaja na izradu europskih planova, programa i politika.[76] Načelo supsidijarnosti „podrazumijeva da se najveći broj najznačajnijih odluka treba donositi na lokalnoj razini, zatim na regionalnoj, pa onda na nacionalnoj i na kraju na nadnacionalnoj razini. Drugim riječima reafirmira se proces „odozdo“ („bottom up“), koji uz nužnost i procesa „odozgo“ („top down“), osigurava kvalitetnije odlučivanje jer odgovara potrebama i interesima građana“ (Brunčić (ur), 2001:28).

Europska unija zagovara decentralizaciju, odnosno da se veći dio usluga javnog sektora osigurava na lokalnoj razini. Dok je državna uprava odgovorna za nacionalnu obranu, vanjsku politiku i drugo, lokalne samouprave trebaju biti zadužene za upravljanje javnim dobrima i uslugama s one razine koja je najbliža lokalnim stanovnicima. To su one javne usluge za koje stanovnici – korisnici usluga plaćaju lokalne poreze. Europska povelja o lokalnoj samoupravi[77] zagovara decentralizaciju, demokratizaciju i dekoncentraciju vlasti. Iz tog razloga napori se ulažu u razvoj demokratski uređenih tijela odlučivanja na lokalnoj razini i visok stupanj autonomije u radu, odgovornostima i korištenju sredstava. Sukladno Povelji, “lokalne jedinice mogu određivati svoj unutarnji ustroj, čime ga mogu prilagoditi svojim osebujnim potrebama, što je in favorem što učinkovitijeg upravljanja. (članak 6., stavak 1.) (Mičetić Fabić, 2010:39). Za uspješnu decentralizaciju potrebna je podrška s raznih strana odnosno snažna politička volja, spremnost i osposobljavanje upravnog osoblja na svim razinama, partnerstvo lokalnih i regionalnih jedinica i njihovih udruženja, potpora nevladinih organizacija, civilnog društva i samih građana, intenzivno sudjelovanje ekspertnih zajednica, a također je potrebno osnovati snažno tijelo za upravljanje decentralizacijom (Koprić; u Koprić i dr. (ur), 2016:20).

Nova razvojna uloga lokalne samouprave vezana je za promijenjen pristup u sagledavanju razvoja koji se odrazio kako na kohezijskoj politici Europske unije i na regionalnim politikama zemalja članica. Pristup razvoju koji se možda najviše odrazio i koji i dalje privlači veliku pažnju stručnjaka i nosioca razvojnih politika je zasnovan na koncepciji „razvoja odozdo“. Ta koncepcija se pojavila kao odgovor na ograničenu sposobnost centralnih vladinih institucija pri rješavanju kompleksnih pitanja vezanih za društveno-gospodarski razvoj lokalnih i regionalnih jedinica, a posebno onih koje zaostaju u razvoju. Time se ta koncepcija pojavila kao protuteža desetljećima aktualnom pristupu „razvoju odozgo“. Pristup „razvoju odozdo“ ističe drugačije ulogu lokalne i regionalne razine te naglašava važnost lokalnih razvojnih resursa, prvenstveno ljudskih resursa, lokalnog znanja, lokalno iniciranih razvojnih programa, lokalne „uključenosti“, lokalnog koordiniranja i vrednovanja razvojnih programa. Takav pristup rezultat je spoznaje da se na temelju efektivnog korištenja navedenih lokalnih razvojnih

[76] Edward Cameron _ EU Support for Cities towards Sustainable Development – An Empirical Study about Failure or Success at the Local Government Level, str. 1

[77] Zakon o potvrđivanju Europske povelje o lokalnoj samoupravi, Narodne novine RH br. 14/1997, 2/2007, 4/2008 i 5/2008

resursa znatno olakšava učinkovito iskorištavanje i daljnji razvoj gospodarskih, socioloških, kulturnih i drugih tradicijskih specifičnosti pojedinih područja te efektivnije potiče ukupni gospodarski i društveni razvoj od centralno nametnutih rješenja (Maleković, Puljiz; u Barbić, 2010:201).

Proces pristupanja i samo pristupanje Europskoj uniji pred lokalnom samoupravom je nametnuo brojne izazove snalaženja i boljeg iskorištavanja mogućnosti koje se donose nove okolnosti. Među brojnim izazovima moguće je izdvojiti četiri osnovna i međusobno povezana izazova koja su posebno važna za lokalnu samoupravu (Maleković, Puljiz; u Barbić, 2010:210-216):

1. podizanje institucionalne osposobljenosti za djelotvornije osmišljavanje i provedbu lokalnih i regionalnih razvojnih politika – odnosi se na niz aktivnosti usmjerenih na institucionalni razvoj i razvoj ljudskih resursa;
2. veća usmjerenost na jačanje konkurentnosti lokalnog i regionalnog gospodarstva – radi se o natjecanju s drugim teritorijalnim jedinicama za što većim i kvalitetnijim napretkom i što većim blagostanjem svojih građana;
3. jačanje kulturne suradnje – odnosi se na suradnju različitih zainteresiranih dionika za rješavanje zajedničkih gospodarskih, društvenih okolišnih i drugih važnih izazova kao snažan instrument jačanja ukupnih regionalnih i lokalnih kapaciteta za djelovanje (suradnja dionika unutar pojedine regionalne i lokalne jedinice, suradnja među jedinicama i suradnja s tijelima središnje razine);
4. jačanje kulture natjecanja – stvaranje poticajnog okruženja za poslovanje gospodarskih subjekata na konkurentnim osnovama.

Navedenu ulogu lokalne samouprave Europska unija usmjerava, potiče i podržava raznim strogim propisima u određenim područjima, ali i velikim financijskim sredstvima koja se dodjeljuju za brojne projekte koji doprinose ostvarenju gore navedenih izazova. Istovremeno Europska unija od lokalnih samouprava traži veću efikasnost, smanjenje svojih operativnih troškova i bolje političko zastupanje.

Izazovi za lokalnu samoupravu u Hrvatskoj, u kontekstu nove politike regionalnog razvoja i utjecaja ulaska u Europsku uniju, odnose se prije svega na potrebu adekvatne organizacije vlastitog procesa strateškog planiranja razvoja i na uključivanje u proces strateškog planiranja na višim teritorijalnim razinama te na pojačane obveze u vidu osmišljavanja razvojnih projekata, a naposljetku snažniju i učinkovitiju koordinaciju razvojnih dionika (Maleković, Puljiz; u Barbić, 2010:200).

Sve se više nameće pitanje kako iskoristiti mogućnosti koje nudi članstvo u Europskoj uniji, uključujući nove prilike koje se pojavljuju slijedom novih razvojnih tema koje su od strateškog interesa za daljnji razvoj gradova (Maleković, Puljiz; u Barbić, 2010:102). Učinkovito rješavanje mnoštva

kompleksnih zadataka koje postavlja članstvo u EU i korištenje strukturnih fondova, moguće je isključivo u uvjetima sustavne suradnje, partnerstva i razumijevanja svih razina upravljanja (Maleković, Puljiz; u Barbić, 2010:200).

Ulazak Hrvatske Europsku uniju i prihvaćanje nove politike regionalnog razvoja stvorili su temeljne pretpostavke za primjenu novog pristupa poticanju regionalnog i lokalnog razvoja na svim administrativno-teritorijalnim razinama. Novi pristup u prvi plan stavlja izradu dugoročnih razvojnih programa te njihovu realizaciju kroz niz razvojnih projekata koja zahtijeva usku koordinaciju različitih razina vlasti, sudjelovanje većeg broja sudionika iz različitih društvenih kategorija te kontinuirano praćenje i analiziranje ostvarenih rezultata. Regionalna i lokalna samouprava u takvim okolnostima dobivaju ključnu ulogu u definiranju razvojnih prioriteta te u pripremi i provedbi razvojnih projekata na regionalnoj i lokalnoj razini (Maleković, Puljiz; u Barbić, 2010:218).

Može se zaključiti da Europska unija postavlja brojne zahtjeve prema lokalnoj samoupravi u svojim državama članicama, ali istovremeno nudi financijsku i druge oblike podrške, a to pozitivno utječe na razvoj i jačanje kapaciteta lokalne samouprave.

4.2. Planiranje i upravljanje turističkim destinacijama

Tradicionalno, turistički razvoj ovisio je o inicijativama koje je poduzimao privatni sektor. U mnogim zemljama lokalne vlasti nemaju puno iskustva u planiranju, razvoju i upravljanju turizmom. Posljednjih godina to se mijenja, sve se više prepoznaje ključna uloga lokalnih vlasti. To se događa zbog sljedećeg (Tourism and Local Agenda 21, 2003:8):

- složenost turističke aktivnosti – potrošač je taj koji se dovodi do proizvoda, a ne obrnuto (kao što se događa kod većine drugih proizvoda i usluga);
- sve veća svijest da turisti odabiru i reagiraju na destinacije, a ne samo na pojedine proizvode. Iskustvo posjetitelja se sastoji od kompleksnog raspona elemenata uključujući očekivanja, prijevoz, informacije, smještaj, atrakcije, aktivnosti, lokalnu infrastrukturu, prirodni okoliš, kulturnu baštinu, dobrodošlicu lokalnog stanovništva, sigurnost i ostale usluge;
- potpuno različita narav privatnog sektora u turizmu (s većinom malim i mikro poduzećima);
- prihvaćanje da, u interesu održivog razvoja, tijela javne vlasti trebaju biti uključena u reguliranje turističkog razvoja destinacije, a ne jednostavno ga prepuštati zakonima tržišta;
- trend administrativne decentralizacije koja je u tijeku u mnogim zemljama, a koja povećava sposobnost lokalnih vlasti za intervencije.

Lokalne samouprave vide turizam kao potencijal za lokalni ekonomski razvoj, zapošljavanje, stvaranje lokalnih prihoda te u konačnici političku korist.

„Turistički sektor mora biti profitabilan i okolišno održiv ako je njegov cilj dugoročna korist, no to može biti postignuto tek s novim i drugačijim pristupom planiranju i razvoju turizma, koji se svakako mora temeljiti na integralnosti planiranja u turizmu“ (Carić, Marković, 2011:124). U Hrvatskoj će se postojeća nedovoljno transparentna te društveno neodgovorna i dugoročno opasna praksa (ne)upravljanja razvojem na razini turističke destinacije morati promijeniti na bolje. To se može učiniti stavljanjem naglaska na određen broj strateški relevantnih područja kao i na pravac djelovanja čija bi praktična primjena (već u relativno kratkom roku) mogla znatno unaprijediti uobičajeni način donošenja razvojnih odluka u većini hrvatskih turističkih destinacija (Kunst, 2012:103-104).

U nastavku se u dvije zasebne podcjeline obrađuju teme planiranja razvoja turizma i upravljanja turističkom destinacijom. Kao zasebna podcjelina, izdvaja se tema glavnih dionika planiranja i upravljanja turističkom destinacijom kako bi se obrazložila i istaknula važnost uloga svih glavnih dionika na lokalnoj razini za uspjeh razvoja turističke destinacije.

4.2.1. Planiranje razvoja turizma

Planiranje je jedan od najvažnijih alata koji se koriste u procesu upravljanja i kreiranju budućnosti lokalne zajednice.

Turizam kao složeni sustav, koji uspostavlja vrlo brojne veze s ukupnim gospodarskim i društvenim okruženjem, područje je s kojim se teško upravlja bez posebno razvijene strategije razvoja (Dulčić, Petrić, 2001:266). Strateški plan daje odgovore na pitanja: gdje smo sada, gdje želimo biti i kako to postići. Svaka turistička destinacija trebala bi imati takav plan kao temelj razvoja. „Strateško planiranje svodi se na aktivnosti transformacije turističkog proizvoda namijenjenog masovnom tržištu prema turističkom proizvodu visoke vrijednosti za diferencirano turističko tržište. Takva strategija razvoja od svih turističkih subjekata traži inoviranje postojećih turističkih planova i razvoj novih turističkih proizvoda. Međutim, ostvarivanje takvih planova u praksi nije ni jednostavno ni brzo. Primjerice, teško je brzo mijenjati strukturu i kvalitetu postojećih smještajnih, infrastrukturnih i ostalih kapaciteta koji su fiksni, a nisu u skladu s novim trendovima i potrebama turističkog tržišta. Osim toga, turizam kao radno intenzivna djelatnost ima velik udio rada pa traži novu strukturu i kvalitetu ljudskog faktora, a ona je rezultat dugog procesa njihova obrazovanja i usavršavanja“ (Bartoluci, 2013:87).

Strategija turističkog razvoja je usmjeravajući dokument, kako za ekonomske subjekte tako i za politiku razvoja. Ona upućuje na područja prema kojima treba razvojna politika razvijati instrumente

djelovanja koji će usmjeravati ponašanje i razvoj u skladu sa strategijskim ciljevima (Dulčić, Petrić, 2001:275). Kod planiranja razvoja turizma naglasak je na formuliranju razvojne politike turizma za određeno područje kao okvira za donošenje i poduzimanje ostalih aktivnosti. Važno je da se planiranje turizma promatra kao kontinuirani i fleksibilni proces te da se postavljena politika može prilagođavati novonastalim okolnostima. Unatoč fleksibilnosti, osnovni ciljevi moraju biti zadržani i dosegnuti, a mijenjaju se samo pojedine specifičnosti (Magaš, 2003:103).

U turizmu je prisutan velik broj različitih sudionika, a svaki za sebe planira određene aspekte vlastitog razvoja ili razvoja sustava u kojem djeluje. Ti sudionici (planeri) mogu se uvjetno svrstati u sljedeće skupine (Petrić, 2011:39-40):

- poslovni sektor – npr. hotelijeri koji planiraju lokacije, izgled, veličinu i sadržaje svojih objekata;
- javni sektor – npr. lokalna samouprava koja planira projekte od općeg značenja, komunalnu i prometnu infrastrukturu itd.;
- neprofitni sektor – različite zdravstvene, religijske, rekreacijske, kulturne i ostale institucije, kao i udruge (npr. udruge koje se bave očuvanjem baštine lokalne zajednice uključuju se u aktivnosti turističkih zajednica prilikom kreiranja kulturnih i zabavnih turističkih manifestacija);
- profesionalni konzultanti (arhitekti, urbani planeri, građevinari, znanstvene institucije itd.).

Svi navedeni subjekti, koji su vezani uz turizam, pristupaju planiranju parcijalno. Stoga, vrlo je važno integralno planiranje turizma kao cjelovitog sustava odnosno da planiranje u sebi integrira sve oblike parcijalnog planiranja kao i sve subjekte koji su na bilo koji način uključeni u turizam (holistički pristup) (Petrić, 2011:40). Proces integralnog planiranja provodi se u dvije faze (Bošković, Saftić, Trošt, 2010:797):

- faza strateškog planiranja – kojom se donose odluke o izboru misije, ciljeva, postavljanja i odabira strategija za realizaciju postavljenih ciljeva , i
- faza operativnog planiranja – kojom se formuliraju detaljne procedure, procesi i tehnički programi za provedbu i realizaciju strateškog plana.

Planiranje razvoja je temeljna funkcija menadžmenta turističke destinacije i primarna funkcija na koju se nadovezuju sve ostale funkcije destinacijskog menadžmenta (Bošković, Saftić, Trošt,

2010:794). Autori Lickorish i Jenkins (2006:225-226) navode šest faza u planiranju turističkog razvoja kao kontinuiranog procesa kojeg se treba fleksibilno koristiti u planiranju turističkog razvoja:

- postavljanje ciljeva;
- implementiranje tih ciljeva u politici razvoja;
- definiranje politike i postavljanje parametara prema glavnim razvojnim ciljevima;
- realizacija programa kojima se postižu ciljevi zadani u planu;
- mehanizam nadzora radi procjene da li se ostvaruju postavljeni ciljevi;
- ponovno razmatranje plana radi izvršenja revizije ili korekcije politike ukoliko je to potrebno.

Inskeep (1994; u Magaš, 2003:106) zagovara sljedeće korake u procesu planiranja: priprema, određivanje ciljeva, ispitivanje svih elemenata, analiza i sinteza, formuliranje plana i politike, formuliranje drugih preporuka i primjena te nadgledanje primjene.

Planiranje razvoja turizma na lokalnoj razini, osim planiranja turističkog razvoja u gradovima i naseljima podrazumijeva također i planiranje razvoja u turističkim resortima te planiranje raznih oblika selektivnog i/ili alternativnog turizma (Dulčić, Petrić, 2001:358).

„Planovi razvoja turizma na lokalnoj razini polaze od sljedećih načela (Dulčić, Petrić, 2001:359):

- razvoj turizma temelji se na općim razvojnim ciljevima i prioritetima koje određuje lokalno, rezidentalno stanovništvo,
- treba uzimati u obzir impulse s turističkog tržišta, odnosno rezultate studija turističke potražnje na svome području,
- razvoj treba uskladiti s planovima razvoja drugih, naturističkih aktivnosti,
- treba uvažavati fizički i vizualni, tj. estetski izgled lokacije time što se neće graditi neprimjereni objekti i/ili provoditi neprihvatljive aktivnosti; drugim riječima mora se izvršiti procjena prihvatnih kapaciteta lokacije s obzirom na njezine fizičke, socijalne i ekonomske mogućnosti.“

Postupak planiranja razvoja turizma na lokalnoj razini, kao integralni i interaktivni proces, razradio je pejsažni arhitekt Frederick Steiner. Naglasio je sudjelovanje brojnih subjekata kao što su arhitekti i dizajneri, razvojni stručnjaci te lokalno stanovništvo. Model se sastoji od 11 faza/koraka (Gunn, 2002; u Petrić, 2011:55):

1. U prvom koraku, uz pomoć lokalnog stanovništva koje sudjeluje na radionicama i okruglim stolovima vrši se identifikacija problema i razvojnih mogućnosti.

2. U drugom koraku, svi razvojni *stakeholderi* (dionici razvoja) moraju se složiti oko vrste razvoja i ciljeva koje žele postići u budućnosti. U svakom slučaju, ciljevi razvoja turizma i zaštite resursa moraju biti usuglašeni.

3. Treći korak podrazumijeva analizu ključnih resursa: prirodnih, kulturnih, ljudskih, ekonomskih i ostalih. Temeljem ove analize izrađuju se mape, karte i ostala dokumentacija, a u tome sudjeluju brojni stručnjaci.

4. U četvrtom koraku rade se još detaljnije analize promjena resursne osnovice i njihovih učinaka na prostor, odnosno okoliš (demografski trendovi, specifični trendovi i/ili promjene među biljnim i životinjskim vrstama, itd.)

5. Peti korak odnosi se na daljnju analizu pogodnosti prostora za planiranje turističkih projekata. U tom kontekstu vrši se i analiza namjene zemljišta u javnom i privatnom vlasništvu te procjenjuje prikladnost mjera upravljanja tim zemljištem. Iako se naglasak stavlja na turističke namjene, potrebno je vršiti i procjenu budućeg rasta potreba za prostorom namijenjenim stanovanju, rekreaciji, prometu te gospodarstvu.

6. Na temelju rezultata iz prethodnih faza, u šestoj fazi/koraku, konzultanti i stručnjaci razmatraju planske alternative/opcije budućeg razvoja razrađujući moguće projekte, načine interpretacije kulturnih i prirodnih resursa, prometne povezanosti, itd.

7. U sedmom koraku daju se smjernice razvoja koje se najčešće prezentiraju u formi master plana ili sveobuhvatnog plana razvoja kako bi se udovoljilo zahtjevima formalnog planskog procesa.

8. Iako je javnost uključena u proces od samog početka, u ovoj (osmoj) fazi, planske smjernice i koncepcije se predočavaju javnosti kroz javne skupove, medije i sl., kako bi građani mogli dati svoje mišljenje.

9. U devetoj fazi/koraku započinje dizajniranje konkretnih projekata, a to zahtijeva inicijativu i suradnju vlasnika i stručnjaka koji rade na projektima.

10. Deseta faza ovog procesa znači početak implementacije svih zacrtanih mjera; neki od njih su: zoniranje zemljišta, opremanje zemljišta te izgradnja samih objekata.

11. Javne i privatne organizacije i agencije koje su inicirale proces planiranja, u ovoj fazi prate napredak procesa implementacije. To je neophodno kako bi, prema potrebi, tijekom samog procesa ukazali na eventualne propuste i inicirali nužne promjene u nekoj od prethodnih faza.

I brojni drugi autori navode svoje pristupe planiranju[78]. Svi pristupi su slični, započinju identifikacijom problema i određivanjem ciljeva turističkog razvoja, a završavaju sastavljanjem plana i

[78] Više o tome vidjeti u: Bartoluci, M. (2013). Upravljanje razvojem turizma i poduzetništva, Turistička politika, razvoj i poduzetništvo u turizmu, Zagreb:Školska knjiga, str. 123-124

provedbom. „Cilj je pronalaženje optimalnog modela funkcioniranja cjelovitog turističkog sustava i njegovih podsustava kao garancije dugoročne učinkovitosti turizma na prostoru turističke destinacije, sukladno konceptu održivog razvitka koji treba osigurati optimalne probitke današnjoj, te nadolazećim generacijama. U tome je iznimno značajna uloga menadžerskih struktura na svim razinama, posebice kada je riječ o vrlo složenom planiranju turističke budućnosti“ (Geić, 2011:89).

„Izrada dugoročnih (glavnih ili master) planova turističkog razvoja neke manje ili veće administrativno-prostorne cjeline (općina, županija, regija i sl.) predstavlja, zapravo, proces inicijalnog usklađivanja interesa svih zainteresiranih subjekata (dionika) turističkog razvoja na lokalnoj razini (javni sektor, privatni sektor, lokalno stanovništvo, nevladine udruge i organizacije i sl.) u definiranju vizije (njem. „Leitbild“) njezina željenog turističkog razvoja u budućnosti“ (Kunst, 2011:97).

Primarni zadatak lokalnih vlasti je definiranje politike destinacije koja pretpostavlja proces usklađivanja i koordinacije interesa svih sudionika turističke ponude (Lickorish, Jenkins, 2006:259).

Istraživanje problema upravljanja turističkim destinacijama u Hrvatskoj, koje je provela Boranić Živoder (2010; u Boranić Živoder et.al, 2011:18), pokazalo je da tek oko polovice hrvatskih primorskih destinacija ima planove (Plan razvoja turizma, Marketinški plan, Plan promocijskih aktivnosti), odnosno između 40% i 60% ima neki od planova. To je dokazalo da se turizam u velikom broju hrvatskih destinacija razvija stihijski, bez jasno definiranih proizvoda i ciljnih tržišta, bez cilja i vizije razvoja. Temeljem toga, donio se zaključak da postoji opasnost da takve destinacije u kojima se turizam jednostavno „događa“ u budućem razdoblju postanu neatraktivne turistima, ali i lokalnom stanovništvu za život, s obzirom na neželjene posljedice koje takav turizam može prouzročiti (npr. uništenje prostora, zagađenje okoliša itd.). Nadalje, istraživanje je pokazalo da destinacije koje imaju planove dotične ne provode ili nedovoljno provode. Riječ je o velikom problemu jer to znači da se važni ciljevi iz planova tek u određenoj mjeri zaista i ostvare. Kao najveća ograničenja za provedbu planova navedena su nedostatak financijskih sredstava i ograničenja u ljudskim resursima, ali i loša suradnja među nositeljima aktivnosti, a kod marketinškog plana problem pasivnog odnosa prema tržištima. O zastupljenosti koncepcije održivog razvoja u planiranju, ispitanici u okviru ovog istraživanja su se uglavnom pozitivno izrazili.

4.2.2. Upravljanje turističkom destinacijom

Upravljanje turističkom destinacijom zahtijeva koordinaciju različitih subjekata. „Destinacija je poslovni sustav kojim se mora upravljati da bi ona mogla djelovati uspješno na tržištu. U upravljanju

destinacijom nije dovoljno poboljšati strukturu jednog elementa, već valja djelovati na sve elemente u sustavu vrijednosti“ (Bartoluci, 2013:166).

„Na destinacijski menadžment treba gledati kao na turističke aktivnosti koje angažiraju lokalne interese unutar svrsishodne poslovne suradnje s nositeljima ponude, u svrhu stvaranja destinacijskog proizvoda“ (Magaš, 2008:2). Destinacijski menadžment ima veliku odgovornost s obzirom na to da ima vrlo važnu ulogu u očuvanju lokalnih resursa, promociji održivog razvoja, postizanju i održavanju konkurentnosti na tržištu, osiguravanju kvalitete doživljaja, proizvoda i usluga za turiste, u unapređenju kvalitete života lokalnog stanovništva te u kreiranju proizvoda i usluga za specifične tržišne segmente i u konačnici postizanje pozitivnih ekonomskih učinaka za destinaciju (Soldić Frleta, 2015:46).

„Upravljanje turističkom destinacijom dugoročan je proces koji bi trebao osigurati konkurentnost destinacije, ali i dosezanje visoke kvalitete života stanovništva i očuvanje kulturnog identiteta cijele turističke destinacije. Takav dugoročan cilj sadržava nekoliko komponenata kao što su:

- optimalan gospodarski razvoj destinacije,
- viša razina životnog standarda stanovništva,
- očuvanje potrebne razine ekologije,
- očuvanje kulturno-povijesne baštine te korištenje njome radi gospodarskog i općeg razvitka.“ (Blažević, 2007; u Bartoluci, 2013:164).

Četiri su interesne skupine u upravljanju turističkom destinacijom: javni sektor, privatni sektor, lokalno stanovništvo i turisti. Oni tvore destinacijsku menadžment-organizaciju za upravljanje turističkom destinacijom koju neki autori nazivaju destinacijski menadžment (Magaš, 2008; u Bartoluci, 2013:164). Kod destinacijskog menadžmenta naglašena je potreba definiranja jasnih zadaća i procedura među dionicima turističkog razvoja u destinaciji te važnost suradnje i dosljednost u provođenju dogovorenih aktivnosti (Čorak, Trezner, 2014:10).

Menadžment turističke organizacije karakteriziraju ista načela, tijekovi i zahtjevi kao i menadžment bilo kojeg profitnog sustava. Cilj destinacije je osigurati dugoročno preživljavanje na tržištu uz jaku konkurenciju. Međutim, najznačajnija razlika i problem kod turističke destinacije u odnosu na poduzeće je što u destinaciji nije sigurno jasno tko je odgovoran za upravljanje destinacijom. Jesu li to lokalna samouprava ili najvažnija poduzeća u destinaciji ili pak turistička društvena organizacija. Stoga, organizacija turizma u destinaciji trebala bi točno utvrditi tko je nadležan za koje funkcije (Geić, 2011:37).

Destinacijski menadžment predstavlja koordinirano upravljanje svim elementima koji čine destinaciju, od znamenitosti i sadržaja do marketinga i cijena. Temelji se na strateškom pristupu

povezivanja svih elemenata u cilju boljeg upravljanja destinacijom. Postoji više različitih mogućnosti upravljanja destinacijom:[79]

- odjel neke jedinice javne vlasti;
- partnerstvo jedinica javnih vlasti;
- partnerstvo jedinica javnih vlasti, sa zajedničkim upravljačkim tijelom;
- jedinica/e javnih vlasti koje servisiraju privatna poduzeća (outsourcing);
- javno-privatno partnerstvo za određene funkcije (obično je u obliku neprofitnih organizacija);
- udruženje ili poduzeće koje se financira isključivo kroz partnerstvo privatnog sektora i/ili radom na tržištu, također za određene funkcije.

Vrlo često je prisutna organizacijska struktura u lokalnim samoupravama gdje se određena ustrojstvena jedinica bavi planiranjem i razvojem turizma, ali se ne bavi održivim razvojem. Najčešće je riječ o dvije različite i odvojene ustrojstvene jedinice, što je vidljivo i u jedinicama regionalne uprave – županijama.

Glavna svrha upravljanja turističkom destinacijom je[80]**:**

- stvoriti prikladno okruženje za razvoj turizma u destinaciji kroz:
  - planiranje razvoja u prostoru (objekti i infrastruktura),
  - razvoj potrebnih ljudskih resursa,
  - razvoj destinacijskih proizvoda,
  - razvoj tehnologija i sustava podrške,
  - podršku razvoju srodnih industrija,
- privući posjetitelje u destinaciju uz pomoć marketinga:
  - promocijom, uključivo stvaranjem imidža i brenda destinacije,
  - kampanjama privlačenja poduzetnika, posebno malih,
  - razvojem informacijskih službi,
  - olakšavanjem *bukinga*,
  - upravljanjem odnosima s kupcima,
- podići kvalitetu doživljaja posjetitelja u destinaciji nizom operativnih aktivnosti:
  - poboljšanjem kvalitete u svim segmentima destinacijskog proizvoda,
  - stvaranjem novog proizvoda,

[79] A Practical Guide to Tourism Destination Management, UNWTO, Madrid, 2007., str. 4 u:
Petrić, L.: Upravljanje turističkom destinacijom, Načela i praksa, Ekonomski fakultet u Splitu, Split, 2011., str. 27-28
[80] A Practical Guide to Tourism Destination Management, UNWTO, Madrid, 2007., str. 4-6. u:
Petrić, L.: Upravljanje turističkom destinacijom, Načela i praksa, Ekonomski fakultet u Splitu, Split, 2011., str. 27-28

- razvojem manifestacija,
- razvojem i upravljanjem atrakcijama,
- obukom i edukacijom,
- poslovnim savjetovanjem,
- istraživanjem.

„Dok tradicionalna organizacijska struktura za upravljanje destinacijom podrazumijeva djelovanje dvije skupine stakeholdera, one iz javnog i one iz privatnog sektora, dotle suvremeno upravljanje destinacijom zahtijeva koaliciju i partnerstvo mnogih organizacija i interesnih skupina, javnih, privatnih i neprofitnih. Tijelo koje je zaduženo za upravljanje takvim sustavom, tzv. destinacijska menadžment organizacija (DMO), ima zadaću da koordinira aktivnostima svih razvojnih dionika. Organizacijska struktura takvih tijela je različita u različitim državama, a ono što je isto, jest podjela na nacionalne, regionalne i lokalne organizacije zadužene za upravljanje destinacijom“ (Petrić, 2011:191). „Upravljanje destinacijom nužno je kako bi se osigurala kvaliteta u cijelom ciklusu putovanja, odnosno doživljaja turista, od faze inicijalnog razmišljanja o putovanju u destinaciju do faze refleksije na putovanje po povratku i razmjene iskustava s rodbinom i prijateljima“ (Boranić Živoder, i dr., 2011:18). Kada se turističkom destinacijom upravlja na odgovarajući način, osiguravaju se ekonomske, društvene i ekološke koristi kroz stvaranje prihoda, zapošljavanje lokalnog stanovništva uz istovremeni minimalni negativni utjecaj za okoliš i lokalnu zajednicu.

4.2.3. Glavni dionici planiranja i upravljanja turističkom destinacijom

Uspješnost destinacijskog proizvoda u velikoj mjeri ovisi o kvaliteti i provedbi mnogih funkcija destinacijskog menadžmenta, prvenstveno o povezivanju i zajedničkom djelovanju različitih interesnih skupina u destinaciji, odnosno dionika **javnog i privatnog sektora te lokalnog stanovništva**. Uspjeh takvog zajedničkog djelovanja ponajviše ovisi o međusobnom razumijevanju potreba i prioriteta, razumijevanju i prihvaćanju zajedničke vizije razvoja kao i odlučnosti da se sve dogovorene aktivnosti provedu u praksi. Dobra suradnja dionika u destinaciji podrazumijeva da su očekivanja i koristi jasni svim partnerima, uz jasno definirana prava i odgovornosti. Takva suradnja donosi im niz prednosti i koristi kao npr. upoznatost s aktualnim temama koje se tiču razvoja destinacije, uključivanje javne vrijednosti u donošenje odluka, generiranje novih ideja, veće povjerenje među dionicima, smanjena mogućnost sukoba interesa, promoviranje zajedničke odgovornosti i brige za razvoj destinacije (Čorak, Trezner, 2014:10). Naime, donošenje nedovoljno promišljenih odluka i poduzimanje ad-hoc rješenja,

stvara konfliktne situacije i međusobno nepovjerenje razvojnih dionika, a to dovodi do toga da se razvojni dionici počinju voditi isključivo vlastitim parcijalnim interesima. U takvim uvjetima nedovoljne koordiniranosti i međusobne isključivosti interesa ključnih destinacijskih razvojnih dionika, nemoguće je očekivati znatniju razinu i intezitet povezivanja i partnerstva. Nedostatak suradnje ključnih razvojnih dionika utječe na nemogućnost stvaranja cjelovitog destinacijskog lanca vrijednosti, a to u konačnici negativno utječe na razinu tržišne konkurentnosti integralnog turističkog proizvoda turističke destinacije (Kunst, 2011:9).

U Hrvatskoj je Hrvatska turistička zajednica zadužena i odgovorna za promicanje i razvoj turističkih proizvoda na nacionalnoj razini, a na regionalnoj i lokalnoj razini cijeli sustav turističkih zajednica. Telišman-Košuta (u Kušen, 2002:40) ističe da je turistička zajednica osmišljena kao interesna organizacija s heterogenim članstvom i time u poziciji da, objedinjavajući interese različitih subjekata (lokalna samouprava, hotelijeri, trgovci, prijevoznici, kulturne institucije, ugostitelji i dr.), sudjeluje u stvaranju i promoviranju turističke ponude na razini cjelokupne destinacije.

Turistička zajednica se osniva radi jačanja i promicanja turizma u destinaciji, te gospodarskih interesa pravnih i fizičkih osoba u djelatnostima turizma i ugostiteljstva (i s tim djelatnostima neposredno povezanim djelatnostima) (Magaš, 1997:74).

Sustav turističkih zajednica, ustrojstvo, zadaće i način rada te osnovna načela njihova financiranja i gospodarenja uređeni su Zakonom o turističkim zajednicama i promicanju hrvatskog turizma[81]. Prema članku 26. Zakona „Općina i grad u okviru svog samoupravnog djelokruga posebno vode brigu o osiguranju uvjeta za razvoj turizma, a naročito o uređenju naselja, turističkoj infrastrukturi, zaštiti okoliša, prirodne i kulturne baštine i dr.“ U istom članku, stavku 2. navedeno je da „turističke zajednice surađuju s tijelima jedinica lokalne samouprave u općinama i gradovima u sljedećim aktivnostima:

1. dogovaraju zajedničko korištenje sredstava boravišne pristojbe koja se doznačuju općini ili gradu za poboljšanje uvjeta boravka turista,
2. dogovaraju izradu planova razvoja turizma u općini ili gradu, najkasnije do roka utvrđenog posebnim propisima za donošenje proračuna jedinice lokalne samouprave,
3. prate turistički promet te prijavu i odjavu turista,
4. surađuju pri odlučivanju o radnom vremenu ugostiteljskih objekata,
5. surađuju u drugim pitanjima vezanim uz razvoj turizma.“[82]

[81] Zakon o turističkim zajednicama i promicanju hrvatskog turizma, Narodne novine RH br. 152/08
[82] Ibidem

Zadaće turističke zajednice grada definirane su člankom 32. Zakona[83] u kojem je, između ostaloga, navedeno da su njene zadaće:

- sudjelovanje u definiranju ciljeva i politike razvoja turizma na nivou općine ili grada;
- sudjelovanje u stvaranju uvjeta za efikasnu koordinaciju javnog i privatnog sektora;
- poticanje optimalizacije i uravnoteženje ekonomskih i društvenih koristi za okoliš;
- izrada strateških i razvojnih planova turizma na nivou općine ili grada;
- poticanje, organiziranje i provođenje akcija u cilju očuvanja turističkog prostora, unapređivanja turističkog okružja i zaštite čovjekova okoliša te prirodne i kulturne baštine;
- poticanje i sudjelovanje u aktivnostima obrazovanja stanovništva o zaštiti okoliša, očuvanju i unapređenju prirodnih i društvenih vrijednosti prostora u cilju razvijanja svijesti stanovništva o važnosti i učincima turizma te svojih članova, odnosno njihovih zaposlenika u cilju podizanja kvalitete usluga.

Turistička zajednica grada ili općine je institucija koja ima zadaću da brine osobito o potencijalnim i realnim turističkim atrakcijama koje se nalaze na njenom području (Kušen, 2002:40).

U hrvatskom turističkom sustavu, Hrvatska turistička zajednica ima posebnu ulogu na nacionalnoj, županijskoj, gradskoj i općinskoj razini. Riječ je o neprofitnoj organizaciji koja ne funkcionira kao ustanova. Njeno upravljačko vijeće čine pretežno predstavnici poduzetnika, ali organizacija ne funkcionira kao njihova asocijacija. Podređena je Ministarstvu turizma, a ministar je po funkciji predsjednik Vijeća Hrvatske turističke zajednice. Ta dvojnost otvara pitanje značaja i funkcije tog elementa turističkog sustava (Dulčić, Petrić, 2001:129). Uz Hrvatsku turističku zajednicu, osnovano je 311 turističkih zajednica među kojima je 21 županijska turistička zajednica, 117 gradskih turističkih zajednica, 148 općinskih zajednica, 15 turističkih zajednica mjesta, devet turističkih zajednica područja te jedna otočna turistička zajednica.[84]

[83] Ibidem
[84] Hrvatska turistička zajednica, Glavni ured,, evidencija na dan 11.11.2016.

Grafikon br. 3. Sustav turističkih zajednica u Republici Hrvatskoj

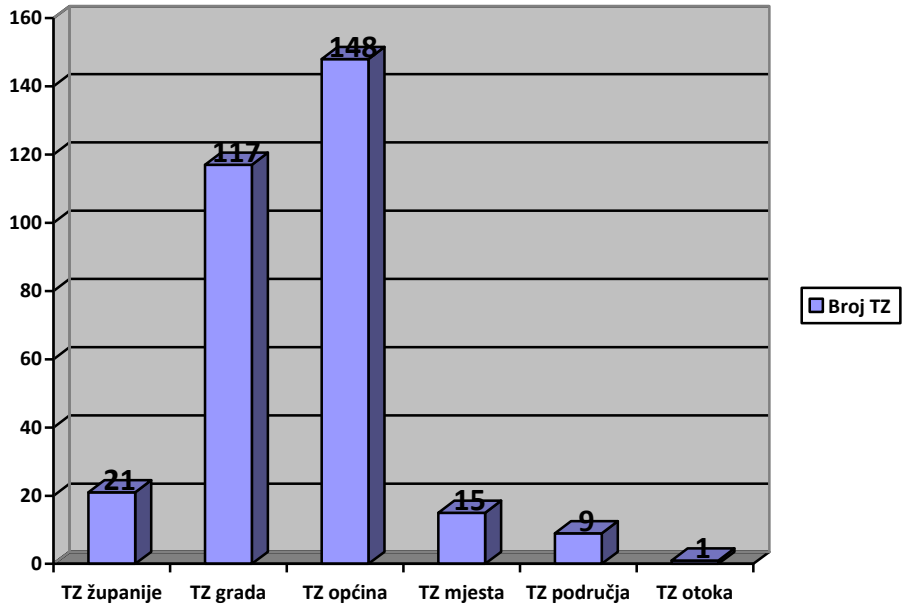

Izvor: Obrada autorice prema: Hrvatska turistička zajednica, Glavni ured, evidencija na dan 11.1 1.2016.

Zanimljivo je primijetiti da 311 jedinica u sustavu pokriva područja vrlo raznolike veličine turističkog prometa, a ima potpuno jednak zakonski tretman.[85]

U Hrvatskoj se uočava visok stupanj utjecaja politike na operativno poslovanje, a to dovodi do toga da turističke organizacije ne odlučuju profesionalna načela nego političko arbitriranje i kalkuliranje (Geić, 2011:35). Budući da turistička organizacija javne funkcije najčešće obavlja s javnim novčanim sredstvima, vrlo je značajan utjecaj politike, a ogleda se i u statutarnoj odredbi prema kojoj je u Hrvatskoj na lokalnoj razini predsjednik turističke zajednice ujedno gradonačelnik ili načelnik, tj. osoba koja je delegirana iz političke stranke. Time se stvara mogućnost za neobjektivnu kadrovsku selekciju (Geić, 2011:38).

U istraživanju Ministarstva turizma sve skupine dionika (sustav TZ, jedinice lokalne samouprave i privatni sektor) ukazale su na najveće probleme u sustavu turističkih zajednica – politiziranost i birokratiziranost. Također, 75% ispitanika smatra da su potrebne promjene, a 75% ispitanika smatra da promjene trebaju ići u smjeru DMO modela. Zaključci istraživanja pokazali su da je sustav TZ u danim uvjetima opravdao svoje postojanje i dao veliki doprinos razvoju hrvatskog turizma u proteklom razdoblju, ali da su potrebne promjene zbog promjena u konkurentskom okruženju, strukturi interesnih skupina u turizmu RH te strategijom definiranim ambicijama hrvatskog turizma. Definirani su pravci promjena u debirokratiziranju i depolitiziranju sustava, redefiniranju misije, zadaća i

[85] Prilagođeno prema: Ministarstvo turizma, http://www.mint.hr/UserDocsImages/DMO%20forum-sustav-tz.pdf (preuzeto 20.11.2016.)

odgovornosti svih razina sustava, provođenju prostorno-funkcionalne reorganizacije sustava te preraspodjeli sredstava shodno novim misijama, zadaćama i odgovornostima.[86]

Posljednjih godina pojavljuje se ideja ustroja regionalnih i lokalnih destinacijskih menadžment organizacija - DMO, a to bi postale dosadašnje regionalne i lokalne turističke zajednice uz istovremeno povećanje kapaciteta, njihovih prava i obveza. Na taj način želi se postići veća učinkovitost kroz udruživanje i racionalizaciju te podizanje upravljačkog kapaciteta za potrebne konkurentske iskorake i veću dodanu vrijednost hrvatskog turizma. Tako je jedan od prijedloga Ministarstva turizma[87] da se u Hrvatskoj, umjesto dosadašnjih turističkih zajednica, osnuju destinacijske menadžment organizacije koje bi imale zadatke: razvoj proizvoda, informacije i istraživanja te distribuciju.

Tzv. destinacijska menadžment organizacija (DMO) ima ulogu koordinatora aktivnosti svih razvojnih dionika na razini destinacije. Njihova organizacijska struktura je različita u različitim državama, ali je jednaka podjela na nacionalne, regionalne i lokalne organizacije zadužene za upravljanje organizacijom. Uobičajeno je da se nacionalna organizacija bavi pretežito strateškim poslovima dok se regionalne i lokalne organizacije bave većinom operativnim zadacima. Do nedavno su se takve organizacije nazivale *destinacijska marketing organizacija*, a danas su se razvile u strateške razvojne organizacije i nazivaju se *destinacijske menadžment organizacije* koje objedinjuju razvojne i marketinške funkcije te upravljaju svekolikim razvojem turističke destinacije. U novije vrijeme se u stručnoj literaturi često nailazi i na pojam *destinacijska menadžment kompanija* (DMC) koja se razlikuje od destinacijske menadžment organizacije (DMO) u tome što je ona profesionalna kompanija (najčešće turoperater ili putnička agencija) koja osmišljava i provodi složene turističke proizvode (Petrić, 2011:191).

Lokalna samouprava je također jedan od važnih dionika planiranja razvoja turizma i upravljanja turističkom destinacijom.

Način sudjelovanja javnog sektora u turističkom razvoju u velikoj se mjeri odražava na ukupnu sliku turizma u destinaciji. Važno je pri tome istaknuti da javni sektor djeluje na tri razine: nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini. Svaka od tih razina ima svoje primarne ciljeve i zadatke, svoje odgovornosti i djelokrug rada vezanih uz turistički razvoj (Boranić Živoder, 2010:116). Javni sektor na razne načine utječe na razvoj turizma u destinaciji, a time i na održivost razvoja (primjerice kroz zakone i regulacije, fiskalnu politiku, prostorno planiranje, kontrolu gradnje, zaštitu infrastrukture, aktivnim uključivanjem u razvoj turizma, raspisanim standardima, kontrolom nad brojem turista, označavanjem određenih područja posebne zaštite i sl.). Osim toga, javni sektor može pridonijeti održivom razvoju

[86] Ministarstvo turizma, http://www.mint.hr/UserDocsImages/DMO%20forum-sustav-tz.pdf (preuzeto 20.11.2016.)
[87] Ibidem

kroz osiguravanje financijskih sredstava i fiskalnom politikom podržavajući projekte koji doprinose održivom razvoju (Boranić Živoder, 2010:118).

Magaš (2008:77) predlaže model po kojemu se unutar grada ili općine izvode dvije funkcije destinacijskog menadžmenta:

- ideja vodilja i strategija konkurentnosti,
- razvoj i oblikovanje turističke ponude.

Međutim, u Hrvatskoj još uvijek lokalna samouprava u nedovoljnoj mjeri razumije svoju ulogu u planiranju i upravljanju turističkom destinacijom. Čelni ljudi, ali i lokalni službenici često smatraju da tu ulogu imaju drugi dionici (turistička zajednica i turističke kompanije) te da im lokalna samouprava treba samo pružati financijsku i drugu podršku u realizaciji raznih projekata i aktivnosti. To se može zaključiti i po tome što jako mali broj lokalnih samouprava ima formalno regulirano koji službenici se bave planiranjem i razvojem turizma (u pravilnicima o sistematizaciji poslova). Ukoliko to ipak postoji, upitno je u kojoj mjeri je predviđeno vremensko opterećenje za takve poslove u odnosu na druge poslove (postotak vremena u ukupnom radnom vremenu predviđen za rad na tim poslovima).

Saftić (2014:195) je u istraživanju na uzorku šest hrvatskih priobalnih županija zaključio da lokalne samouprave, iako nisu adekvatno kapacitirane u stručnom i kadrovskom smislu, ipak imaju interesa za problematiku razvoja turizma na svojem području te da su tijela jedinica lokalne samouprave svjesna svojeg značaja u procesu razvoja turizma na svojem području. Međutim, istraživanje je pokazalo da jedinice lokalne samouprave žele biti aktivno uključene u turistički razvoj svojih destinacija, no one to ne žele provoditi izravno putem svojih upravnih tijela već posredno putem turističkih zajednica svojeg područja.

Jedan od dionika planiranja i upravljanja turističkom destinacijom je **privatni sektor** koji uključuje ponuđače proizvoda i usluga u turističkoj destinaciji (npr. pružatelji smještaja, prijevoza, atrakcija, prijevoznici, turoperateri, putničke agencije, banke i sl.). Oni u velikoj mjeri utječu na planiranje razvoja turizma u destinaciji kao i na upravljanje destinacijom.

Održivo razmišljanje treba se prenijeti u menadžersku praksu na razini poduzeća bez obzira je li riječ o malom lokalnom poduzeću ili velikoj nacionalnoj ili multinacionalnoj kompaniji. Mjere za poslovanje u skladu s održivošću implementiraju se u poslovanje poduzeća iz više razloga: smanjenje troškova poduzeća ekonomiziranjem otpadom ili ekonomiziranjem energijom (što donosi izravne ekonomske koristi), etičke odgovornosti zbog čega se primjenjuju novi postupci da bi poduzeće i njegovi partneri prihvaćali kao društveno odgovorno i etički prihvatljivo (to može pozitivno djelovati na potrošače i značiti ostvarenje konkurentskih prednosti) (Smolčić-Jurdana, 2003:169). Privatni poslovni

sektor treba poduprijeti održivi razvoj turizma pa se preporučuje sljedeće (Smolčić-Jurdana, 2003:169):[88]

- očuvanje biosfere minimiziranjem zagađenja koji prouzrokuje štete na okolišu;
- racionalno korištenje resursa u turističke svrhe;
- uvođenje prakse efikasnog korištenja energije;
- minimiziranje rizika u okolišu;
- primjena „zelenog“ marketinga;
- pružanje kompletnih i relevantnih informacija turistima;
- uvođenje menadžmenta okoliša u poslovanje;
- redovita kontrola okoliša i zagađenja.

Potrebno je još spomenuti da na planiranje razvoja turizma i upravljanje turističkom destinacijom u sve većoj mjeri utječe i **lokalno stanovništvo** koje se na razne načine aktivno uključuje u planiranje razvoja turizma i upravljanje turizmom u turističkoj destinaciji.

Iz svega navedenoga, vidljivo je da u Hrvatskoj, koja je vrlo ovisna o turizmu (udio turizma u BDP-u 18,9 %[89]), nije dovoljno kvalitetno definirano tko je zadužen za planiranje i upravljanje razvojem turizma na lokalnoj razini. Velika uloga je na jedinicama lokalne samouprave, a upitna je njihova svijest, znanje i sklonost turizmu. Jedan od problema je što su, prema zakonskim propisima u turističkom vijeću kao izvršnom tijelu turističke zajednice, predstavnici najvažnijih turističkih djelatnosti s područja djelovanja turističke zajednice pa je uvijek prisutna mogućnost da previše moći u donošenju odluka (o važnim turističkim projektima i aktivnostima) u rukama jedne ili nekoliko osoba dovede do raznih utjecaja i donošenja negativnih poteza.

Na temu upravljanja destinacijama u Hrvatskoj zaključak je da na nacionalnoj razini ne postoji međuresorno tijelo s jasnom misijom provođenja turističke strategije te donošenja i provođenja operativnih mjera. Nadalje, prisutan je neučinkovit model upravljanja destinacijama koji deklarativno uključuje velik broj subjekata, ali bez jasnih prava i odgovornosti. Jedinice iz sustava turističkih zajednica (županijske i lokalne turističke zajednice) jedina su zakonski uređena potpora sustavu upravljanja turizmom, no njihova misija je u praksi pretežito orijentirana na marketing i sporedne djelatnosti, a tek manjim dijelom na razvoj proizvoda. Također, znatan broj turističkih zajednica ima oskudne materijalne i ljudske potencijale te posljedičnu nisku funkcionalnu aktivnost. Osim toga, postoji

[88] prema: Inskeep, E.: Tourism Planning: An Integrated and Sustainable Development Approach, Van Nostrand Reinhold, New York, 1991.
[89] Turizam u brojkama 2016., Ministarstvo turizma, 2017., str. 43 (dostupno na http://www.mint.hr/UserDocsImages/170605_TUB-HR_%20016.pdf, preuzeto 01.05.2017.)

nedostatak usklađenih strateških dokumenata. Odluke se u znatnom broju slučajeva donose ovisno o individualnim stavovima općinskih, gradskih ili županijskih vlasti ili pod utjecajem različitih zainteresiranih skupina. Posebno je istaknut problem prihvatnog kapaciteta u destinacijama prilikom jednodnevnog posjeta turista s megakruzera.[90] Potrebno je uspostaviti partnerski odnos među dionicima u destinacijama, a pažnju usmjeriti na ulogu jedinica lokalne samouprave kao primarnog dionika u destinaciji (Saftić, 2014:208). O tome slijedi više u idućem poglavlju.

4.3. Uloga lokalne samouprave u planiranju i upravljanju turističkom destinacijom

Lokalne samouprave su nekada bile birokratski monoliti koji nisu znali i nisu marili što druge institucije i organizacije rade. Danas, progresivne lokalne samouprave prepoznaju da se rast i održivost može najbolje postići putem integriranog i učinkovitog korištenja svih resursa zajednice postignutih kroz izgradnju partnerstva u lokalnoj zajednici (Glickan, 1996:28). „Jedino na lokalnoj razini ljudi su svakodnevno u dodiru sa stvarima, sa svojom okolinom, oni su i najpozvaniji da neposredno i putem vijeća svojih mjesnih odbora, općina i gradova zaštite svoju okolinu i brinu se – stvaraju uvjete – za takvu proizvodnju i druge djelatnosti u kojima će ljudi raditi i neće ugrožavati ni okolinu ni razvoj“ (Hrženjak, 2004:381).

„Javni sektor je prije svega zadužen za upravljanje destinacijom, s posebnim naglaskom na planiranje razvoja te provođenje mjera razvojne politike, održavanje kvalitete/standarda usluge u destinaciji kao i kvalitete okoliša u funkciji turizma, te marketinga destinacije“ (Petrić, 2011:193). Najveće koristi koje lokalna samouprava i njeni glasači imaju od turizma je dohodak od turističke potrošnje. Stoga, postoji određen stupanj lokal-patriotizma i konkurencije među destinacijama i unutar regije (Lickorish, Jenkins, 2006:269).

Grad ili općina i njihovi organi moraju organizirati, propisivati i stvarati osnove i uvjete (materijalne, institucionalne, financijske i sl.) za gospodarski razvoj, prije svega izgradnjom komunalne infrastrukture, uspostavljanjem takvih uvjeta (poreznih i sličnih) koji će stimulirati gospodarski razvoj te izradom kriterija koje treba svaki gospodarski pothvat zadovoljiti, a to su: opći interesi, zaštita okoline, uvjet skladnog razvoja cjeline gospodarstva i sl. U okviru takve gospodarske politike županija, grad ili općina i njihovi organi imaju odgovornost poglavito na tri područja: (1) gospodarenje prostorom, (2) izgradnja komunalne infrastrukture i (3) uspostavljanje financijskih okvira i ostalih uvjeta za gospodarstvo (Blažević, 2007:137).

[90] Strategija razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. godine, (dostupno na http://www.mint.hr/UserDocsImages/130426-Strategija-turizam-2020.pdf, preuzeto 15.7.2016.)

Najvažnija i najdelikatnija uloga gradske uprave je upravljanje prostorom. Od politike upravljanja prostorom očekuje se da sačuva prirodne ljepote, osobitosti i prednosti turističke destinacije, ali i da te značajke još jače istakne i iskoristi na najbolji način. Politika i praksa gospodarenja prostorom mora osigurati sprječavanje bilo kakvog devastiranja, degradiranja, zagađivanja prostora i ljudi, ali uz istovremeno unapređivanje postojeće kvalitete. Druga, ali ne manja, obveza grada ili općine kao turističke destinacije je da sama gradi, organizira gradnju ili da samo potakne izgradnju komunalne infrastrukture koja je osnovna pretpostavka gospodarskog razvoja. Razvoj gospodarstva i urbani razvoj je potrebno dovesti u sklad s kapacitetima infrastrukture odnosno prije svake gradnje novih gospodarskih i urbanih objekata izgraditi kapacitete komunalne infrastrukture. Treća uloga grada ili općine je uspostavljanje financijskih okvira i ostalih uvjeta za gospodarstvo, provedba planova razvoja turizma turističke destinacije kroz primjenu posebnih razvojnih i drugih mjera te programa podrške (Blažević, 2007:137-140).

U mnogim zemljama „turizam nema prioritetnu poziciju u javnom sektoru te nedostaje političke volje da se pridonose održivosti razvoja turizma u destinaciji“ (Swarbrooke, 1999; u Boranić Živoder, 2010:119). Osim toga, u javnim organizacijama nema dovoljno financijskih sredstava za njihovu snažniju ulogu u planiranju i razvoju turizma. Osim financijskih sredstava, nedostaci u javnom sektoru su nedovoljna stručna znanja u organizaciji te sporost i neprilagodljivost vrlo dinamičnom turističkom okruženju. Često je između privatnog i javnog sektora prisutno nepovjerenje, ponekad kao rezultat korumpiranosti (ili percepcije korumpiranosti) lokalnih vlasti, koje uvelike može ograničiti učinkovito djelovanje u smjeru održivog razvoja turizma (Boranić-Živoder, 2010:119).

Radi svega navedenoga, u ovom radu se posebna pažnja posvećuje upravo ulozi koju lokalne samouprave imaju u planiranju i upravljanju turističkom destinacijom u smjeru održivog razvoja.

5. VAŽNOST ULOGE LOKALNE SAMOUPRAVE ZA ODRŽIVI RAZVOJ TURISTIČKE DESTINACIJE

Kada je riječ o gradovima, koji su ujedno turističke destinacije, većina aktivnosti koje se provode u promicanju održivog razvoja imaju direktan ili indirektan utjecaj na turizam. Stoga, vrlo je važno shvatiti ulogu lokalne samouprave u planiranju i promicanju održivog razvoja turističke destinacije.

U ovome dijelu rada opisuje se metodologija i prezentiraju rezultati provedenih istraživanja.

5.1. Metodologija istraživanja

U nastavku slijedi opis uzorka i metoda istraživanja.

5.1.1. Definiranje uzorka

U okviru pripreme ovog rada provedena su dva primarna istraživanja.

Prvo istraživanje je provedeno na uzorku stručnjaka u Republici Hrvatskoj koji se bave održivim razvojem i/ili turizmom i koji poznaju hrvatske uvjete. Izabrano je ukupno 44 ispitanika, eminentnih stručnjaka s hrvatskih fakulteta i instituta, iz ministarstava, Agencije za zaštitu okoliša, Hrvatske gospodarske komore, županija, Hrvatskog poslovnog savjeta za održivi razvoj, Udruge za održivi razvoj Hrvatske, udruge ODRAZ - Održivi razvoj zajednice itd. Od ispitanika se tražilo da izaberu 5 najvažnijih inicijativa od ukupno 10 ponuđenih po svakoj kategoriji – ekološka, ekonomska i sociokulturna održivost (prema njihovom stručnom mišljenju). Istraživanje je provedeno u prosincu 2015. godine. U cilju dobivanja većeg broja odgovora, nekoliko puta je e-mailom podsjećano na ispunjavanje upitnika. Veći broj stručnjaka koji je sudjelovao u istraživanju pohvalio je provedbu ovakvog istraživanja (uloga lokalnih samouprava u planiranju i promicanju održivog razvoja turističke destinacije). Od 44 poslanih upitnika prikupljeno je 33 odgovora, odnosno stopa povrata je 75%. Rezultati ovog ispitivanja koristili su se za izradu popisa inicijativa prilikom anketiranja gradova u drugoj fazi istraživanja.

Nakon prvog istraživanja, uslijedilo je drugo istraživanje primjene održivog razvoja u gradovima (turističkim destinacijama) na uzorku 60 gradova u sedam primorskih hrvatskih županija:

Istarska (10 gradova), Primorsko-goranska (14 gradova), Ličko-senjska (4 grada), Zadarska (6 gradova), Šibensko-kninska (5 gradova), Splitsko-dalmatinska (16 gradova) i Dubrovačko-neretvanska (5 gradova). Istraživanje je provedeno u veljači i ožujku 2016. godine slanjem e-maila na adrese gradonačelnika i zamjenika gradonačelnika. Tražilo se da ispune upitnik (vidi prilog 2) putem linka na web aplikaciju *Google obrasci*. Budući da je bilo teško dobiti ispunjene upitnike gradova (radi mnogobrojnih obveza gradonačelnika i zamjenika gradonačelnika) e-mailovi su naknadno slani pročelnicima nadležnih upravnih odjela (turizam, održivi razvoj ili Ured Grada). Istovremeno, zatražena je pomoć Udruge gradova u Republici Hrvatskoj koja je svojim komunikacijskim kanalima informirala gradove članove o provedbi ovog istraživanja uz zamolbu za sudjelovanjem u istom. Također, gradove je autorica kontaktirala telefonom u cilju prikupljanja što većeg broja ispunjenih upitnika. Tom prilikom, u razgovoru s nadležnim pročelnicima dobile su se dodatne korisne informacije o iskustvima gradova u području promicanja održivog razvoja, a koja su kasnije korištena u pripremi ovog rada. Od 60 poslanih upitnika prikupljeno je 38 odgovora (stopa povrata 63%) iz sljedećih županija: Istarska (10 gradova), Primorsko-goranska (10 gradova), Ličko-senjska (2 grada), Zadarska (3 grada), Šibensko-kninska (4 grada), Splitsko-dalmatinska (7 gradova) i Dubrovačko-neretvanska (2 grada).

Osim prikupljenih podataka iz dva primarna istraživanja, za potrebe pripreme ovoga rada korišteni su i sekundarni podatci iz doktorskog rada na temu „Održivi turistički razvoj priobalne destinacije“ (Birkić, 2016), odnosno rezultati ankete provedene na uzorku eksperata u turizmu i lokalnog stanovništva (u izabranim gradovima primorskih županija, u ljetnim mjesecima 2015. godine).

5.1.2. Opis metodologije

Metode istraživanja odabrane su po uzoru na rad autora Saha i Paterson (2008) koji su istraživali ulogu lokalne samouprave u promicanju održivog razvoja (na primjeru gradova u SAD-u). Istraživanje se bavilo identificiranjem različitih vrsta aktivnosti i inicijativa koje su lokalne vlasti poduzimale za ostvarivanje širih ciljeva društvene održivosti (zaštitu okoliša, ekonomski razvoj i društvenu jednakost). Paterson i Saha (2008:23-24) koristili su ukupno 89 inicijativa koje su izdvojili autori: Portney (2003), Jepson (2004) i Conroy (2006).

Iako održivi razvoj podrazumijeva više kategorija održivosti, a u skladu sa zaključcima iz svjetske literature i po uzoru na gore spomenute autore, u ovom radu korištene su tri kategorije održivosti: ekološka, ekonomska i sociokulturna.

U ovom radu inicijative su određene na način da je, korištenjem postojeće literature, izrađen detaljan popis mogućih inicijativa i aktivnosti u području promicanja održivog razvoja u turističkim

destinacijama odnosno izvršen odabir najznačajnijih mjera održivosti. Popis inicijativa izvršen je temeljem proučavanja literature odnosno korištenjem znanstvenih i istraživačkih radova koji su obrađivali provedbu raznih inicijativa i aktivnosti u lokalnim samoupravama u svijetu. Uzimale su se u obzir sve moguće inicijative koje su navedene u radovima, od kojih su neke detaljno obrađivane a neke samo spomenute. Radi lakšeg korištenja i razumijevanja, korištene aktivnosti i inicijative su prilagođene hrvatskim uvjetima. Najveći broj inicijativa se odnosi na ekološku održivost jer se većina istraživanja bavi upravo ekološkim segmentom održivog razvoja, a u praksi se i dalje većinom pojam održivog razvoja povezuje s ekološkim pitanjima pa se, sukladno tome, uglavnom poduzimaju inicijative i provode aktivnosti ekološkog karaktera. Popis sadrži ukupno 100 inicijativa[91] podijeljenih u tri kategorije: 43 ekološka, 32 ekonomska i 25 sociokulturna održivost (pojedine se inicijative i aktivnosti međusobno preklapaju ili ponavljaju). Nakon toga, autorica je temeljem svog iskustva, vodeći računa o uvjetima u lokalnim samoupravama u Republici Hrvatskoj, izabrala trideset najznačajnijih inicijativa i aktivnosti podijeljenih po deset za svaku kategoriju: ekološku, ekonomsku i sociokulturnu održivost. Slijedi popis navedenih inicijativa:

[91] Za popis mogućih inicijativa korišteni su sljedeći izvori:
- Battaglia M., Daddi T., Rizzi F. (2012). Sustainable Tourism Planning and Consultation: Evidence from the Project INTER.ECO.TUR, European Planning Studies, 20(2), 193-211
- Cartwright, L. (1997). The implementation of sustainable development by local authorities in the south east of England, Planning Practice & Research, 12(4), 337-347
- Conroy, M.M. (2006). Moving the middle ahead: Challenges and opportunities of sustainability in Indiana, Kentucky, and Ohio, Journal of Planning Education and Research 26, 18-27 u: Saha, D., Paterson, R.G. (2008). Local Government Efforts to Promote the “Three Es” of Sustainable Development: Survey in Medium to Large Cities in the United States, Journal of Planning Education and Research 28:21-37, Association of Collegiate Schools of Planning
- Gibbs, D., Longhurst, J., Braithwaite, C. (1996). Moving Towards Sustainable Development? Integrating Economic Development and the Environment in Local Authorities, Journal of Environmental Planning and Management, 39(3), 317-332
- Jepson, E.J. (2004). The adoption of sustainable development policies and techniquies in U.S. cities: How wide, how deep, and what role for planners?, Journal of Planning Education and Research 23 (2), 229-41 u: aha, D., Paterson, R.G. (2008). Local Government Efforts to Promote the “Three Es” of Sustainable Development: Survey in Medium to Large Cities in the United States, Journal of Planning Education and Research 28:21-37, Association of Collegiate Schools of Planning
- Lubell, M., Feiock, R., Handy, S. (2009). City Adoption of Environmentally Sustainable Policies in California’s Central Valley, Journal of the American Planning Association, 75(3), 293-308
- Mazzara, L., Sangiorgi, D., Siboni, B. (2010). Public Strategic Plans In Italian Local Governments, Public Management Review, 12(4), 493-509
- Portney, K.E. (2001). Taking Sustainable Cities Seriously: A Comparative Analysis of Twenty-Three U.S. Cities, American Political Science Association, California, 1-39
- Saha, D., Paterson, R.G. (2008). Local Government Efforts to Promote the “Three Es” of Sustainable Development: Survey in Medium to Large Cities in the United States, Journal of Planning Education and Research 28:21-37, Association of Collegiate Schools of Planning
- Taylor, D. (1998). Using sustainability indicators to implement Local agenda 21, World Congress of Environmental and Resource Economists, Venice
- Tourism and Local Agenda 21, (2003) The Role of Local Authirities in Sustainable Tourism, International Council for Local Environmental Initiatives, EU: United Nations Environment Programme

- **Ekološka održivost**

1. Promicanje alternativa intenzivnoj upotrebi automobila na godišnjem odmoru, npr.: pružanje detaljnih informacija o biciklističkim stazama, pješačkim stazama, mogućnostima javnog prijevoza te pružanje usluga integriranog javnog prijevoza duž obale korištenjem vlakića (na plin), minibusa, žičara i sl.
2. Uvođenje održivog upravljanja u ključnim sektorima zaštite okoliša: plan smanjenja potrošnje vode i energije te smanjenje, kompostiranje i ponovno korištenje otpada.
3. Izrada plana upravljanja prirodnim resursima, zaštite prirodnih izvora vode, tla i šume, pokretanje istraživačkog programa za zamjenu umjetnih plaža kroz njihovu obnovu prirodnim metodama.
4. Poticanje „poduzeća – prijatelja okoliša“ - stimuliranje ekološki orijentiranog razvoja djelatnosti u turizmu, podrška poduzećima u njihovim nastojanjima da postanu ekološki prijateljska poduzeća, kroz smanjenje njihove potrošnje i opterećenja za okoliš. Cilj je razviti svijest i motivaciju te unaprijediti kompetencije u turističkim poduzećima o upravljanju okolišem.
5. Promicanje programa uštede energije u lokalnoj zajednici (korištenje niskoenergetskih žarulja, štedna javna rasvjeta, potpore za programe uštede energije kućanstvima i dr.).
6. Promicanje korištenja obnovljivih izvora energije (biomase, energije vjetra, sunca, otpada i dr.).
7. Dodavanje ekoloških ciljeva postojećim ciljevima ekonomskog razvoja u okviru plana gospodarskog razvoja.
8. Podrška obrazovanju o okolišu u školama.
9. Poticanje recikliranja i minimiziranja otpada.
10. Poticanje suradnje, koordinacije i zajedničkog djelovanja odgovarajućih organizacija za inicijative koje su usmjerene na zaštitu i unapređenje okoliša.

- **Ekonomska održivost**

1. Politike smanjenja sezonalnosti turizma pomoću ciljanih marketinških inicijativa i razvoj poslovnog i drugih oblika turizma.
2. Provedba i poticanje lokalnih *brownfield* investicija (prenamjene).
3. Primjena poreznih poticaja za ekološki prihvatljiv razvoj - korištenje lokalnih poreznih poticaja i drugih financijskih poticaja za usmjeravanje razvoja prema manje ekološki osjetljivim područjima.
4. Poticanje lokalnog zapošljavanja.
5. Promicanje pronalaska novih poslovnih prilika kroz zaštitu i unapređenje okoliša.
6. Mjerenje, praćenje i izvještavanje o napretku ka održivosti.
7. Osnivanje ili obnova znanstvenih parkova i ICT komunikacijskih centara i inkubatora.
8. Provedba mjera za aktiviranje nacionalnih, europskih i međunarodnih programa za razmjenu iskustva i dobre prakse.

9. Promicanje tržišta poljoprivrednika i drugih proizvođača lokalne i organske hrane.
10. Podržavanje turistički usmjerenih programa u školama i fakultetima.

- **Sociokulturna održivost**

1. Poticanje i njegovanje integracije domaćih stanovnika, suživota i kvalitete života.
2. Obnova povijesnih znamenitosti i kulturne baštine, prirodnih staza i stajališta te drugih prirodnih resursa.
3. Stvaranje mogućnosti za lokalne stanovnike, korisnike i dionike da sudjeluju u kreiranju turističke politike.
4. Podizanje svijesti o lokalnim kulturnim i zabavnim sadržajima među posjetiteljima i lokalnim stanovnicima; pokretanje posebnih događanja povezanih s lokalnom baštinom, baziranje turističke promocije na lokalnoj baštini i povijesti itd.
5. Uključivanje lokalnih dionika i stanovništva te podizanje javne svijesti – informiranje i savjetovanje lokalnog stanovništva kroz redovito održavanje foruma o održivom razvoju
6. Provedba programa unapređenja mogućnosti za mlade.
7. Provedba programa zaštite zdravlja kroz servise/usluge koje naglašavaju prevenciju bolesti i brigu za bolesne.
8. Provedba programa unapređenja mogućnosti građana da pristupe vještinama, znanjima i informacijama potrebnim da igraju aktivnu ulogu u društvu.
9. Aktivnosti uklanjanja arhitektonskih, kulturnih ili socijalnih barijera.
10. Promicanje zapošljivosti među onim skupinama unutar društva koje imaju najteži pristup zapošljavanju.

Prilikom odabira inicijativa (među gore navedenih 30), čija će se primjena istraživati u hrvatskim lokalnim samoupravama, koristilo se prethodno spomenuto ispitivanje stručnjaka iz područja održivog razvoja i turizma. Rezultati navedenog ispitivanja koristili su se za izradu popisa inicijativa prilikom anketiranja gradova u drugoj fazi istraživanja.

Upitnik[92] je poslan u prosincu 2015. godine na e-mail adrese 44 stručnjaka u Republici Hrvatskoj (koji se bave održivim razvojem i/ili turizmom i koji poznaju hrvatske uvjete). Riječ je o eminentnim stručnjacima s hrvatskih fakulteta i instituta, iz ministarstava, Agencije za zaštitu okoliša, Hrvatske gospodarske komore, županija, Hrvatskog poslovnog savjeta za održivi razvoj, Udruge za održivi razvoj Hrvatske, udruge ODRAZ - Održivi razvoj zajednice itd. Od 44 poslanih upitnika vratilo

[92] Primjer Upitnika nalazi se u prilogu br. 1 na kraju ovog rada

se 33 (75%) ispravno ispunjenih upitnika. Od ispitanika se tražilo da izaberu 5 najvažnijih inicijativa po svakoj kategoriji (prema njihovom stručnom mišljenju). Na taj način, odredilo se 15 inicijativa za promicanje održivog razvoja turističke destinacije, koje su korištene u ovom radu.

U tablici br. 10 rangirane su izabrane inicijative.

Tablica br. 10. Rezultati bodovanja inicijativa promicanja održivog razvoja u gradovima od strane stručnjaka

Inicijativa	Broj bodova	Rang
Ekološka održivost		
Promicanje alternativa intenzivnoj upotrebi automobila na godišnjem odmoru, npr.: pružanje detaljnih informacija o biciklističkim stazama, pješačkim stazama, mogućnostima javnog prijevoza te pružanje usluga integriranog javnog prijevoza duž obale korištenjem vlakića (na plin), minibusa, žičara i sl.	17	4
Uvođenje održivog upravljanja u ključnim sektorima zaštite okoliša: plan smanjenja potrošnje vode i energije te smanjenje, kompostiranje i ponovno korištenje otpada.	21	2
Poticanje „poduzeća – prijatelja okoliša“ - stimuliranje ekološki orijentiranog razvoja djelatnosti u turizmu, podrška poduzećima u njihovim nastojanjima da postanu ekološki prijateljska poduzeća, kroz smanjenje njihove potrošnje i opterećenja za okoliš. Cilj je razviti svijest i motivaciju i unaprijediti kompetencije u turističkim poduzećima o upravljanju okolišem.	23	1
Promicanje korištenja obnovljivih izvora energije (biomase, energije vjetra, sunca, otpada i dr.).	16	5
Dodavanje ekoloških ciljeva postojećim ciljevima ekonomskog razvoja u okviru plana gospodarskog razvoja.	21	3
Ekonomska održivost		
Politike smanjenja sezonalnosti turizma pomoću ciljanih marketinških inicijativa i razvoj poslovnog i drugih oblika turizma.	26	2
Primjena poreznih poticaja za ekološki prihvatljiv razvoj - korištenje lokalnih poreznih poticaja i drugih financijskih poticaja za usmjeravanje razvoja prema manje ekološki osjetljivim područjima.	21	3
Poticanje lokalnog zapošljavanja.	15	5
Promicanje pronalaska novih poslovnih prilika kroz zaštitu i unapređenje okoliša.	17	4

Promicanje tržišta poljoprivrednika i drugih proizvođača lokalne i organske hrane.	27	1
Sociokulturna održivost		
Poticanje i njegovanje integracije domaćih stanovnika, suživota i kvalitete života.	21	3
Obnova povijesnih znamenitosti i kulturne baštine, prirodnih staza i stajališta te drugih prirodnih resursa.	22	2
Stvaranje mogućnosti za lokalne stanovnike, korisnike i dionike da sudjeluju u kreiranju turističke politike.	20	5
Podizanje svijesti o lokalnim kulturnim i zabavnim sadržajima među posjetiteljima i lokalnim stanovnicima; pokretanje posebnih događanja povezanih s lokalnom baštinom, baziranje turističke promocije na lokalnoj baštini i povijesti itd.	24	1
Provedba programa unapređenja mogućnosti građana da pristupe vještinama, znanjima i informacijama potrebnim da igraju aktivnu ulogu u društvu.	21	4

Izvor: izradila autorica (2016)

Nakon toga, također po uzoru na istraživanje autora Paterson i Saha, uslijedilo je istraživanje (upitnik) primjene održivog razvoja u gradovima (turističkim destinacijama) u hrvatskim primorskim županijama, podijeljeno u dva dijela. Prvi dio sadržavao je pitanja o ulozi jedinice lokalne samouprave u planiranju i promicanju održivog razvoja, u smislu utvrđivanja postojanja i sadržaja formalnih razvojnih strategija, strateških i akcijskih planova koji sadrže ciljeve održivosti, zatim postojanja i primjene indikatora za mjerenje napretka ka održivosti, dostignute interne organizacijske prilagodbe za promicanje održivog razvoja i drugo. Drugi dio istraživanja sadržavao je prethodno određenih 15 inicijativa za promicanje održivog razvoja, a od gradova je zatraženo da odgovore jesu li poduzeli neke od navedenih inicijativa te da istaknu glavne prepreke/probleme s kojima se suočavaju i dr.

Korišten je strukturirani upitnik s pitanjima zatvorenog tipa s ponuđenim odgovorima nabrajanja te ponuđenim odgovorima inteziteta. Na kraju upitnika ispunjavali su se podatci za klasifikaciju, a također je bilo predviđeno mjesto za primjedbe i sugestije. Upitnik se sastojao od nekoliko tematskih područja: uloga lokalne samouprave u planiranju i promicanju održivoga razvoja, strateško planiranje, mjerenje napretka, organizacijska prilagodba, edukacija te provedba inicijativa/aktivnosti promicanja održivog razvoja.

Anketni upitnik, popratni dopis i preporuka preko Udruge gradova u Republici Hrvatskoj poslani su u veljači i ožujku 2016. godine na e-mail adrese 60 gradova u sedam primorskih hrvatskih

županija: Istarska (10 gradova), Primorsko-goranska (14 gradova), Ličko-senjska (4 grada), Zadarska (6 gradova), Šibensko-kninska (5 gradova), Splitsko-dalmatinska (16 gradova) i Dubrovačko-neretvanska (5 gradova). Za sva eventualna pitanja i pojašnjenja korištena je komunikacija putem telefona.

Odgovori su prikupljani tijekom veljače i ožujka 2016. godine te je prikupljeno ukupno 38 odgovora (63,3%).

Za statističku obradu podataka korišten je *SPSS program*. Od statističkih metoda korištene su korelacijska analiza te faktorska analiza glavnih komponenata s ciljem definiranja indikatora zadovoljstva lokalnog stanovništva u promatranim turističkim destinacijama. Za testiranje razlika korištena je analiza varijance ANOVA.

5.2. Rezultati istraživanja

U ovome dijeli prikazuju se ostvareni rezultati istraživanja. Radi veće preglednosti, rezultati su prikazani kao odgovori na postavljene ciljeve istraživanja.

5.2.1. Deskriptivna analiza

U ovome radu postavljeno je ukupno 12 ciljeva istraživanja, a rezultati istraživanja prikazuju se u nastavku.

1. Sistematizirati i obrazložiti postojeće teorijske znanstvene spoznaje i doprinose u razumijevanju problematike planiranja i promicanja održivog razvoja.

Cilj je ostvaren kroz dijelove ovog rada od drugog do četvrtog poglavlja, naročito poglavlja broj 3. - Održivi razvoj u turizmu.

2. Kritički analizirati saznanja iz dosadašnjih istraživanja o inicijativama/aktivnostima lokalnih samouprava u planiranju i promicanju održivog razvoja te ukazati na rezultate istraživanja koji pridonose razumijevanju uloge lokalne samouprave u održivom razvoju, kao i ograničenjima provedenih istraživanja.

Brojni autori, diljem svijeta, posljednjih petnaest godina istražuju i pišu o ulozi lokalne samouprave te njezinim inicijativama i aktivnostima u planiranju i promicanju održivog razvoja. Za

potrebe pripreme ovog rada, kritički je analiziran velik broj dosadašnjih istraživanja pa se u ovom dijelu izdvajaju pojedina od njih s opisom i rezultatima istraživanja te glavnim zaključcima, a u svrhu boljeg razumijevanja uloge koje lokalne samouprave u planiranju i promicanju održivog razvoja.

Ruhanen (2004) u svom radu prikazuje istraživanje prakse planiranja lokalnih turističkih destinacija. Analizirani su planovi iz područja turizma u 30 lokalnih turističkih destinacija, u Queenslandu (Australija), kako bi se utvrdilo u kojoj su mjeri načela održivosti odnosno strateško planiranje i sudjelovanje dionika bili integrirani u proces planiranja. Utvrđeno je da lokalne turističke destinacije nisu integrirale načela održivosti u svojim procesima planiranja.

Nadalje, Gorica, Kripa i Zenelaj (2012) analizirali su ulogu lokalne samouprave u promicanju održivog razvoja turizma. Zaključili su da lokalna uprava može biti izravno i neizravno uključena u održivi turizam:

- izravno uključivanje: razne odluke, pravilnici, osiguravanje infrastrukture, sigurnost - sigurno okruženje (turisti i lokalno stanovništvo), suzbijanje kriminala, anti - terorizam, stabilnost, prijevoz, pravilnici o korištenju i obnovi kulturne baštine i zgrada itd.
- indirektno uključivanje: pružanje potpore privatnom sektoru (npr. hoteli), pružanje poticaja privatnom sektoru za razvoj (porezne i druge olakšice), poticanje i potpora pravilnom korištenju i povećanju vrijednosti kulturne baštine i kulture.

Ovi autori smatraju da lokalna samouprava u vrlo kratkom roku dobiva informacije o problemima u lokalnoj zajednici i detaljno poznaje prirodne i ljudske resurse na svom području pa kroz pažljive procjene može planirati budućnost u cilju pomoći lokalnoj zajednici u zapošljavanju, poslovanju, infrastrukturi i sl.

Usporednu analizu planova i strategija u 10 „vodećih“ lokalnih samouprava u Viktoriji (Australija) radili su Mercer i Jotkowitz (2000) s ciljem da vide ostvareni ili neostvareni napredak u angažmanu u promicanju održivog razvoja, prvenstveno usmjereno na okoliš. Rezultati su pokazali da u niti jednoj od 10 promatranih lokalnih uprava poslovi brige za okoliš nisu u potpunosti integrirani u organizacijskim strukturama i planovima lokalnih vlasti. Također, niti jedna od promatranih lokalnih uprava nije imala ni približno sveobuhvatnu i transparentnu bazu ekoloških indikatora (razine onečišćenja, korištenje energije i voda, smanjenje bioraznolikosti itd.) koje bi koristili za mjerenje napretka u promicanju održivog razvoja.

Adolfsson Jorby (2002) je provela 5-godišnje istraživanje procesa provedbe Lokalne agende 21 u četiri male i srednje lokalne samouprave na jugoistoku Švedske. Proučavanjem navedenog procesa namjeravalo se razmotriti njihovu usmjerenost (na ekonomsku, ekološku ili socijalnu komponentu), način na koji se provode procesi, kao i utjecaj Lokalne agende 21 na odluke i planove lokalne samouprave. Istraživanje je pokazalo da su procesi Lokalne agende 21 potaknuli mnoge nove ideje,

objedinili različita područja i uveli nove teme u svijetu lokalne uprave, te da je Lokalna agenda 21 značajna potpora razvoju odgovarajućeg upravljanja prirodnim resursima na lokalnoj razini. Jedna od uočenih prednosti utjecaja Lokalne agende 21 je i što se u većoj mjeri počelo uključivati lokalno stanovništvo u procese donošenja odluka.

Portney (2001) je analizirao programe i politike održivosti u američkim gradovima. Istraživao je lokalne aspekte održivosti uzimajući u obzir mjerenje održivosti i nudeći jedan indeks „ozbiljne“ održivosti za najveće gradove u SAD-u. Ispitivao je i odnos između održivosti i ekonomskog rasta te raspravljao o pitanjima upravljanja, pravednosti i provedbe. Osim toga, radio je studije slučaja i empirijski utemeljenu analizu o tome zašto su neki veliki gradovi ambiciozniji od drugih u svojim naporima prema održivosti. U svojim daljnjim radovima Portney je ulazio sve dublje u problematiku promicanja održivog razvoja na lokalnoj razini, prvenstveno promatrajući ulogu lokalne samouprave, ali i neprofitnih organizacija, lokalne zajednice, poduzetničkog sektora i dr. U svojim radovima fokusira se na dvije komponente održivog razvoja, ekološku i ekonomsku. Kada je riječ o organizacijskoj prilagodbi poslovima planiranja i promicanja održivog razvoja (koju se u ovom radu također istražuje), Portney je došao do zaključka da grad u kojem se provode inicijative za održivi razvoj, ali gdje odgovornost za napredak prema održivosti nije definirana ili je raspršena na više organizacijskih jedinica i/ili službenika, u pravilu znači da će održiv razvoj kao cilj biti podređen nekim drugim ciljevima. Grad koji odredi jedinstveni upravni odjel ili drugu administrativnu jedinicu zaduženu za promicanje održivog razvoja i čiji uspjeh je direktno određen uspjehom provedbe inicijativa u području održivog razvoja, djeluje ozbiljnije u svom pristupu promicanju održivog razvoja.

3. Empirijski kod jedinica lokalne samouprave u uzorku istražiti koje vrste inicijativa/aktivnosti za promicanje održivog razvoja poduzimaju jedinice lokalne samouprave (gradovi) u turističkim destinacijama.

U nastavku slijedi tablica s popisom 15 vrsti inicijativa/aktivnosti koje za promicanje održivog razvoja poduzimaju gradovi u turističkim destinacijama. Ispitani gradovi odgovorili su koje inicijative/aktivnosti provode te koliku razinu prioriteta dodjeljuju pojedinoj inicijativi/aktivnosti. Od ispitanika u gradovima se tražilo da za svaku ponuđenu inicijativu/aktivnost, ako ju provode, ocijene razinu prioriteta za tu inicijativu (odnosi se na visinu proračunskih sredstava planiranih za tu namjenu, broj osoba angažiranih za provedbu te inicijative i slično) od 1 – najniža razina prioriteta do 5 – visoka razina prioriteta. Ako ne provode pojedinu inicijativu/aktivnost ispitanici su ostavljali prazno, a ovdje se prilikom obrade podataka označava kao nula što znači da se inicijativa/aktivnost ne provodi u tom gradu.

Tablica br. 11. Provedba inicijativa/aktivnosti za promicanje održivog razvoja u promatranim gradovima (N=38)

Inicijativa/aktivnost	Ponuđeni odgovori	Broj gradova	%
1. Promicanje alternativa intenzivnoj upotrebi automobila na godišnjem odmoru (npr. pružanje informacija o biciklističkim stazama, pješačkim stazama i javnom prijevozu, te pružanje usluga integriranog javnog prijevoza duž obale korištenjem vlakića na plin, minibusa, žičara i sl.)	Visoka razina prioriteta	9	23,6
	Viša razina prioriteta	13	34,2
	Srednja razina prioriteta	6	15,8
	Niska razina prioriteta	2	5,3
	Najniža razina prioriteta	6	15,8
	Ne provodi se	2	5,3
2. Uvođenje održivog upravljanja u ključnim sektorima zaštite okoliša: potrošnja vode, potrošnja energije te gospodarenje otpadom.	Visoka razina prioriteta	12	31,6
	Viša razina prioriteta	12	31,6
	Srednja razina prioriteta	14	36,8
	Niska razina prioriteta	0	0
	Najniža razina prioriteta	0	0
	Ne provodi se	0	0
3. Poticanje „poduzeća – prijatelja okoliša“ - stimuliranje ekološki orijentiranog razvoja djelatnosti u turizmu (npr. sufinanciranje uvođenja OIE u turističke objekte, organizacija i/ili sufinanciranje edukacija o zaštiti okoliša za zaposlenike, povezivanje s lokalnim proizvođačima eko hrane i sl.)	Visoka razina prioriteta	2	5,3
	Viša razina prioriteta	11	28,9
	Srednja razina prioriteta	12	31,6
	Niska razina prioriteta	5	13,2
	Najniža razina prioriteta	5	13,2
	Ne provodi se	3	7,8
4. Promicanje korištenja obnovljivih izvora energije (biomase, energije vjetra, sunca, otpada i dr.).	Visoka razina prioriteta	9	23,6
	Viša razina prioriteta	7	18,4
	Srednja razina prioriteta	13	34,2
	Niska razina prioriteta	6	15,8
	Najniža razina prioriteta	2	5,3
	Ne provodi se	1	2,6
5. Dodavanje ekoloških ciljeva postojećim ciljevima ekonomskog razvoja u okviru plana gospodarskog razvoja.	Visoka razina prioriteta	6	15,8
	Viša razina prioriteta	11	28,9
	Srednja razina prioriteta	14	36,8
	Niska razina prioriteta	5	13,2
	Najniža razina prioriteta	1	2,6
	Ne provodi se	1	2,6
6. Politike smanjenja sezonalnosti turizma pomoću ciljanih marketinških inicijativa i razvoj specifičnih oblika turizma.	Visoka razina prioriteta	7	18,4
	Viša razina prioriteta	17	44,7
	Srednja razina prioriteta	6	15,8
	Niska razina prioriteta	3	7,8
	Najniža razina prioriteta	1	2,6
	Ne provodi se	4	10,5
7. Primjena poreznih poticaja za ekološki prihvatljiv razvoj - korištenje lokalnih poreznih poticaja i drugih financijskih poticaja za usmjeravanje razvoja prema manje ekološki osjetljivim područjima.	Visoka razina prioriteta	3	7,8
	Viša razina prioriteta	5	13,2
	Srednja razina prioriteta	6	15,8
	Niska razina prioriteta	12	31,6
	Najniža razina prioriteta	9	23,6
	Ne provodi se	3	7,8

8. Poticanje lokalnog zapošljavanja.	Visoka razina prioriteta	13	34,2
	Viša razina prioriteta	14	36,8
	Srednja razina prioriteta	5	13,2
	Niska razina prioriteta	5	13,2
	Najniža razina prioriteta	1	2,6
	Ne provodi se	0	0
9. Promicanje pronalaska novih poslovnih prilika kroz zaštitu i unapređenje okoliša.	Visoka razina prioriteta	4	10,5
	Viša razina prioriteta	9	23,6
	Srednja razina prioriteta	12	31,6
	Niska razina prioriteta	6	15,8
	Najniža razina prioriteta	3	7,9
	Ne provodi se	4	10,5
10. Promicanje tržišta poljoprivrednih proizvoda i proizvođača lokalne autohtone i organske hrane.	Visoka razina prioriteta	12	31,6
	Viša razina prioriteta	16	42,1
	Srednja razina prioriteta	6	15,8
	Niska razina prioriteta	2	5,3
	Najniža razina prioriteta	2	5,3
	Ne provodi se	0	0
11. Poticanje i njegovanje integracije domaćih stanovnika, suživota i kvalitete života.	Visoka razina prioriteta	9	23,6
	Viša razina prioriteta	12	31,6
	Srednja razina prioriteta	10	26,3
	Niska razina prioriteta	4	10,5
	Najniža razina prioriteta	1	2,6
	Ne provodi se	2	5,3
12. Obnova povijesnih znamenitosti i kulturne baštine, prirodnih staza i stajališta, i drugih prirodnih resursa.	Visoka razina prioriteta	20	52,6
	Viša razina prioriteta	12	31,6
	Srednja razina prioriteta	5	13,2
	Niska razina prioriteta	0	0
	Najniža razina prioriteta	0	0
	Ne provodi se	1	2,6
13. Stvaranje mogućnosti za lokalne stanovnike, korisnike i dionike da sudjeluju u kreiranju turističke politike.	Visoka razina prioriteta	8	21,1
	Viša razina prioriteta	16	42,1
	Srednja razina prioriteta	8	21,1
	Niska razina prioriteta	4	10,5
	Najniža razina prioriteta	1	2,6
	Ne provodi se	1	2,6
14. Podizanje svijesti o lokalnim kulturnim i zabavnim sadržajima među posjetiteljima i lokalnim stanovnicima; pokretanje posebnih događanja povezanih sa lokalnom baštinom, baziranje turističke promocije na lokalnoj baštini i povijesti itd.	Visoka razina prioriteta	17	44,7
	Viša razina prioriteta	12	31,6
	Srednja razina prioriteta	7	18,4
	Niska razina prioriteta	2	5,3
	Najniža razina prioriteta	0	0
	Ne provodi se	0	0
15. Provedba programa unapređenja mogućnosti građana da pristupe vještinama, znanjima i informacijama potrebnim za aktivnu ulogu u društvu.	Visoka razina prioriteta	8	21,1
	Viša razina prioriteta	11	28,9
	Srednja razina prioriteta	9	23,6
	Niska razina prioriteta	8	21,1
	Najniža razina prioriteta	0	0
	Ne provodi se	2	5,3

Izvor: izradila autorica (2017)

Iz tablice je vidljivo da više od polovine promatranih gradova (22 grada) provodi i smatra visokom ili višom razinom prioriteta inicijativu/aktivnost promicanja alternativa intenzivnoj upotrebi automobila na godišnjem odmoru. Negativna je činjenica da čak osam gradova provodi ovu inicijativu kao nisku ili najnižu razinu prioriteta, a dva grada uopće ju ne provode.

Nadalje, može se uočiti da svi promatrani gradovi provode održivo upravljanje u ključnim sektorima zaštite okoliša: potrošnja vode, potrošnja energije te gospodarenje otpadom. Većina im daje visok ili viši stupanj prioriteta (promatrajući visinu proračunskih sredstava planiranih za tu namjenu, broj osoba angažiranih za provedbu te inicijative i slično) – 24 grada. Ostalih 14 gradova ovoj inicijativi dodjeljuje samo srednju razinu prioriteta, ali je svakako uputno da se u budućnosti veća pažnja posveti ovoj vrsti promicanja održivog razvoja.

Kada je riječ o poticanju „poduzeća – prijatelja okoliša“ odnosno stimuliranju ekološki orijentiranog razvoja djelatnosti u turizmu, proizlazi da gradovi tome pridaju premalu pažnju. Naime, samo dva grada ovu inicijativu/aktivnost smatraju visokim prioritetom, a 11 njih tome dodjeljuju višu razinu prioriteta. Čak 10 gradova dodjeljuju nisku ili najnižu razinu prioriteta, a tri grada niti ne provode ovu inicijativu/aktivnost. S obzirom na to da poslovni sektor ima važnu ulogu u održivom razvoju, naročito u vidu upravljanja svojim društvenim i okolišnim utjecajima, vrlo je važno da javni sektor (na lokalnoj razini gradovi) ostvari suradnju s poslovnim sektorom i potiče ga na ekološki i društveno korisno orijentiran razvoj djelatnosti u turizmu. Može se zaključiti da je ova inicijativa/aktivnost svakako jedna od prioritetnih koju u budućnosti trebaju gradovi početi uvoditi i primjenjivati u namjeri promicanja održivog razvoja turističke destinacije.

Kod inicijative/aktivnosti promicanja korištenja obnovljivih izvora energije (biomase, energije vjetra, sunca, otpada i dr.) može se očekivati da gradovi provode ovu inicijativu/aktivnost kao višu ili visoku razinu prioriteta, s obzirom na to da postoje brojni nacionalni i međunarodni programi i fondovi[93] iz kojih se unatrag nekoliko godina financiraju ovakve aktivnosti u gradovima. Međutim, iz ovog istraživanja proizlazi da gradovi ovoj inicijativi/aktivnosti u velikom broju dodjeljuju srednju razinu prioriteta - 13 gradova, nisku ili najnižu razinu prioriteta čak 8 gradova dok jedan grad uopće ne provodi ovu inicijativu/aktivnost. Ovi podaci dobiveni od 22 promatranih gradova iznenađuju i ukazuju na potrebu posvećivanja veće pažnje ovoj inicijativi/aktivnosti, bez obzira na to što je preostalih 16 gradova odgovorilo da ovoj inicijativi dodjeljuju visoku ili višu razinu prioriteta.

Rezultati u tablici pokazuju da približno isti broj promatranih gradova dodjeljuje višu ili visoku razinu prioriteta (17) kao i srednju razinu prioriteta (14) aktivnosti/inicijativi dodavanja ekoloških ciljeva

[93] Npr. Fond za zaštitu okoliša i energetsku učinkovitost, http://www.fzoeu.hr/

postojećim ciljevima ekonomskog razvoja u okviru plana gospodarskog razvoja. Šest gradova dodjeljuje nisku ili najnižu razinu prioriteta dok jedan grad uopće ne provodi ovu inicijativu/aktivnost.

Više od polovine promatranih gradova (24) provodi politike smanjenja sezonalnosti turizma pomoću ciljanih marketinških inicijativa i razvoj specifičnih oblika turizma, opredjelivši se za to da je to viša ili visoka razina prioriteta. Negativno je to da čak četiri grada ne provode ovu inicijativu/aktivnost te isto toliko gradova provodi, ali kao nisku ili najnižu razinu prioriteta. Pretpostavlja se da su ti gradovi ovaj dio zadaće u potpunosti prepustili turističkoj zajednici i drugim subjektima. Preporuka je da ti gradovi prepoznaju svoju važnu ulogu u provođenju politika smanjenja sezonalnosti turizma te da preuzmu aktivnu ulogu u svim aktivnostima koje provode turistička zajednica i drugi subjekti.

Sukladno očekivanju, promatrani gradovi koriste lokalne porezne poticaje i druge financijske poticaje za usmjeravanje razvoja prema manje ekološki osjetljivim područjima, ali im je ta inicijativa/aktivnost na niskoj ili najnižoj razini prioriteta (21 grad). Tri grada ne provode ovu inicijativu/aktivnost, a samo osam gradova ovu inicijativu/aktivnost smatraju višom ili visokom razinom prioriteta. Naime, gradovi često u praksi umjesto direktnih financijskih poticaja odabiru druge vrste poticaja.

Kao što se može i pretpostaviti, većina (27) promatranih gradova provodi inicijativu/aktivnost poticanja lokalnog zapošljavanja, kao višu ili visoku razinu prioriteta. Naime, to nije samo mjera promicanja održivog razvoja nego razvoja i unapređenja kvalitete života općenito. Iz tog razloga, niti jedan grad nije naveo da ne provodi ovu inicijativu/aktivnost. Šest gradova je ovoj inicijativi/aktivnosti dodijelilo ocjenu niske ili najniže razine prioriteta pa se pretpostavlja da je riječ o gradovima u kojima nezaposlenost ne predstavlja veliki problem pa ni ovakve mjere nisu prioritetne.

Promicanje pronalaska novih poslovnih prilika kroz zaštitu i unapređenje okoliša, kao inicijativu/aktivnost, primjenjuje većina gradova. Međutim, dvanaest njih to smatra srednjom razinom prioriteta, a što bi u budućnosti svakako trebalo promijeniti odnosno provoditi kao viši ili visoki prioritet u promicanju održivog razvoja. Trenutno 13 promatranih gradova tu inicijativu/aktivnosti smatra višim ili visokim prioritetom.

Svi promatrani gradovi promiču tržišta poljoprivrednih proizvoda i proizvođača lokalne autohtone i organske hrane, a većina njih (28) ovu inicijativu/aktivnost provode kao višu ili visoku razinu prioriteta. To je u skladu sa prepoznatim potencijalima provedbe ovakvih aktivnosti odnosno uloge ovakvih inicijativa i aktivnosti u ruralnom i gospodarskom razvoju, ali i promicanju održivog razvoja.

Ono što se pozitivno primjećuje u ovom istraživanju je činjenica da više od polovine ispitanih gradova (21) daje višu ili visoku razinu prioriteta aktivnostima poticanja i njegovanja integracije domaćih stanovnika, suživota i kvalitete života. Dva grada su navela da ne provode te vrste

inicijative/aktivnosti, a pet gradova da ih provodi, ali kao nisku ili najnižu razinu prioriteta. Preporuka je da ti gradovi ovoj inicijativi/aktivnosti posvete veću pažnju.

Najbolji rezultati u ovom dijelu istraživanja dobiveni su za provođenje inicijative/aktivnosti obnove povijesnih znamenitosti i kulturne baštine, prirodnih staza i stajališta te drugih prirodnih resursa. Čak 32 grada (84% ispitanih gradova) provodi ovu inicijativu/aktivnost kao višu ili visoku razinu prioriteta. Pet gradova dodjeljuje srednji prioritet ovoj inicijativi/aktivnosti a jedan grad ju ne provodi.

Više od polovine promatranih gradova (24) provodi i dodjeljuje višu ili visoku razinu prioriteta inicijativi/aktivnosti stvaranja mogućnosti za lokalne stanovnike, korisnike i dionike da sudjeluju u kreiranju turističke politike. Međutim, pet gradova ovoj inicijativi/aktivnosti dodjeljuje nisku ili najnižu razinu prioriteta, a jedan ju grad niti ne provodi. Stoga, u tim gradovima treba posebnu pažnju usmjeriti na unapređenje ove važne aktivnosti za održivi razvoj u lokalnoj zajednici.

Može se primijetiti i pozitivan rezultat ispitivanja provedbe inicijative/aktivnosti podizanja svijesti o lokalnim kulturnim i zabavnim sadržajima među posjetiteljima i lokalnim stanovnicima, pokretanja posebnih događanja povezanih s lokalnom baštinom, baziranja turističke promocije na lokalnoj baštini i povijesti itd. Naime, svi ispitani gradovi provode ovu inicijativu/aktivnost, većina (29) ih provodi s višom ili visokom razinom prioriteta, a samo dva grada s niskom razinom prioriteta dok niti jedan grad ovoj inicijativi/aktivnosti ne dodjeljuje najnižu razinu prioriteta.

Posljednja ispitana inicijativa/aktivnost - provedba programa unapređenja mogućnosti građana da pristupe vještinama, znanjima i informacijama potrebnim za aktivnu ulogu u društvu, dala je očekivane rezultate. Devetnaest gradova dodjeljuje joj višu ili visoku razinu prioriteta, devet gradova srednju razinu, osam gradova nisku razinu, a dva grada ne provode ovu aktivnost. Preporuka je da se ovoj inicijativi/aktivnosti posveti veća pažnja s obzirom na to da je riječ o vrlo važnoj sastavnici promicanja sociokulturne održivosti u lokalnoj zajednici.

U grafikonu br. 4 na pregledan način prikazani su podaci iz tablice.

Grafikon br. 4. Provedba inicijativa/aktivnosti za promicanje održivog razvoja u promatranim gradovima (N=38)

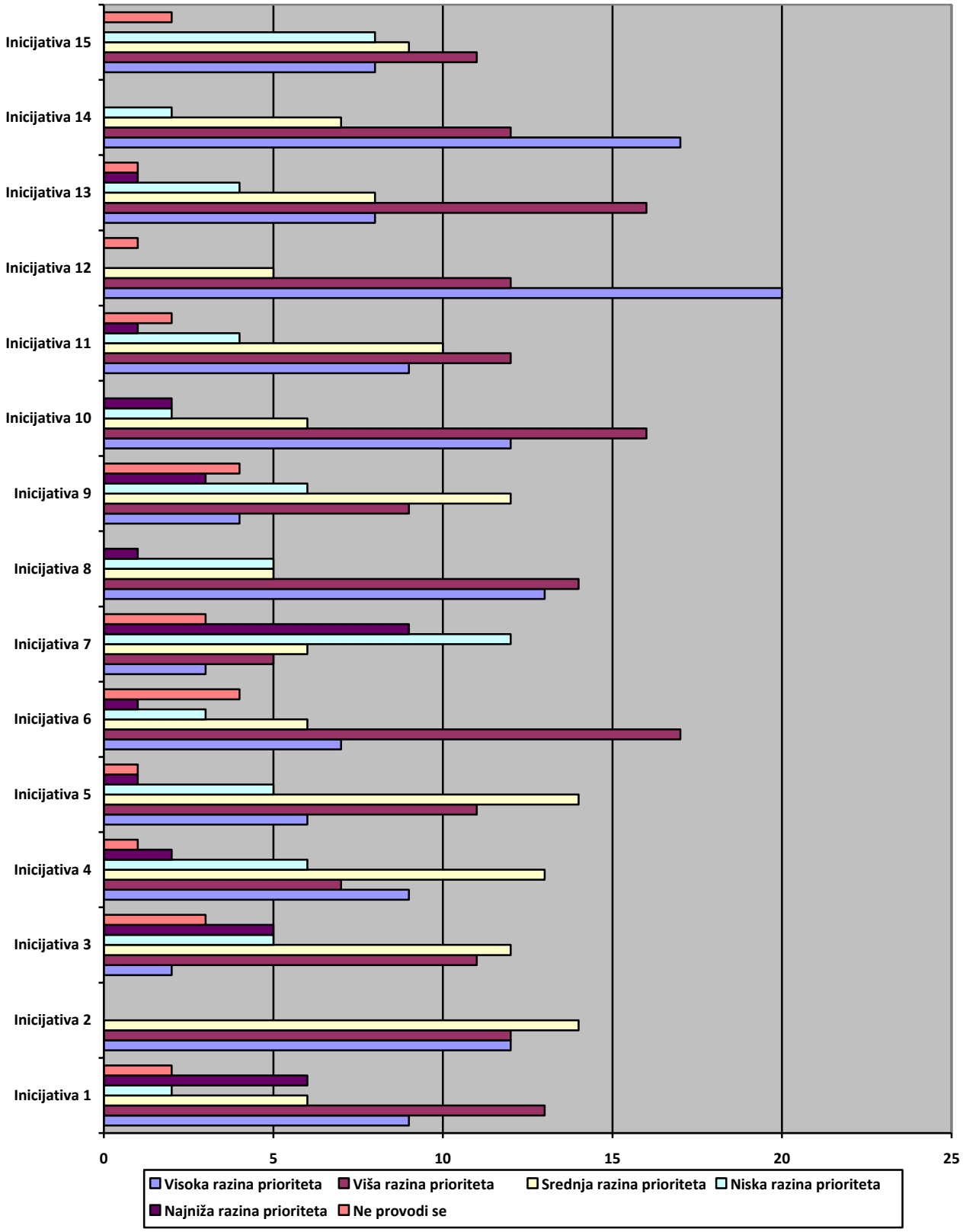

Izvor: izradila autorica (2017)

U nastavku slijedi tablica s pokazateljima deskriptivne statistike.

Tablica br. 12. Deskriptivna statistika provedbe inicijativa/aktivnosti za promicanje održivog razvoja u promatranim gradovima

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Inicijativa 1	36	1	5	3,47	1,383
Inicijativa 2	38	3	5	3,95	,837
Inicijativa 3	35	1	5	3,00	1,138
Inicijativa 4	37	1	5	3,41	1,189
Inicijativa 5	37	1	5	3,43	1,015
Inicijativa 6	34	1	5	3,76	,987
Inicijativa 7	35	1	5	2,46	1,268
Inicijativa 8	38	1	5	3,87	1,119
Inicijativa 9	34	1	5	3,15	1,132
Inicijativa 10	38	1	5	3,89	1,085
Inicijativa 11	36	1	5	3,67	1,069
Inicijativa 12	37	3	5	4,41	,725
Inicijativa 13	37	1	5	3,70	1,024
Inicijativa 14	38	2	5	4,16	,916
Inicijativa 15	36	2	5	3,53	1,082

Izvor: izradila autorica (2017)

Prosječne ocjene se razlikuju ovisno o kojoj je inicijativi/aktivnosti riječ. Najvišu prosječnu ocjenu (4,41) ima inicijativa broj 12 - *Obnova povijesnih znamenitosti i kulturne baštine, prirodnih staza i stajališta, i drugih prirodnih resursa*, a najnižu prosječnu ocjenu (2,46) inicijativa broj 7 - *Primjena poreznih poticaja za ekološki prihvatljiv razvoj - korištenje lokalnih poreznih poticaja i drugih financijskih poticaja za usmjeravanje razvoja prema manje ekološki osjetljivim područjima*. To je već istaknuto i u prethodnom tekstu kada su promatrane razine prioriteta provedbe inicijativa, gdje se pokazalo da se inicijativa/aktivnost broj 12 provodi kao najviše razine prioriteta, a inicijativa/aktivnost broj 7 kao najniže razine prioriteta (u odnosu na druge promatrane inicijative/aktivnosti).

4. Dobiti uvid u glavne prepreke/probleme s kojima se jedinice lokalne samouprave u turističkim destinacijama suočavaju prilikom poduzimanja i provedbe aktivnosti za održivi razvoj.

U tablici br. 13 prikazuju se glavne prepreke i/ili problemi s kojima se promatranih 37 gradova susreće prilikom preuzimanja i provedbe aktivnosti za održivi razvoj (moguće je bilo navođenje više odgovora). Preostali jedan ispitani grad nije izdvojio nikakve prepreke/probleme.

Tablica br. 13. Glavne prepreke/problemi prilikom poduzimanja i provedbe aktivnosti za održivi razvoj (N=37)

Vrsta prepreka/problema	**Broj gradova**	**%**	**Rang**
Nedostatak financijskih sredstava	28	75,7	1
Nedostatak ljudskih resursa u gradskoj upravi	12	32,4	3
Neadekvatna izobrazba dostupnih ljudskih resursa	11	29,7	4
Nerazumijevanje/nezainteresiranost/otpor odgovornih osoba/službenika	4	10,8	7
Neadekvatna suradnja glavnih dionika u destinaciji	11	29,7	4
Nesuradnja poslovnog sektora	11	29,7	4
Nedostatak podrške i/ili sudjelovanja lokalne zajednice	4	10,8	7
Promjenjivost zakonske regulative	22	59,5	2
Ostalo	2	5,4	9

Izvor: izradila autorica (2017)

Najveći broj gradova (28) naveo je da je nedostatak financijskih sredstava glavni problem prilikom provedbe planova održivog razvoja. Veliki problem predstavlja i promjenjivost zakonske regulative, a s time se susreće 22 grada. Manje od polovine promatranih gradova susreće se s problemom nedostatka ljudskih resursa u gradskoj upravi (12), neadekvatnom izobrazbom dostupnih ljudskih resursa (11), neadekvatnom suradnjom glavnih dionika u destinaciji (11) i nesuradnjom poslovnog sektora (11). Pod *ostalo* dva su grada navela da im neadekvatna suradnja s centralnom državom (visok stupanj centralizacije ovlasti i odgovornosti) (1) i nedostatak Urbanističkih planova uređenja grada (1) stvara probleme prilikom provedbe planova održivog razvoja. Može se zaključiti da ispitanici smatraju da postoje prepreke ili problemi prilikom poduzimanja i provedbe aktivnosti za održivi razvoj u gradovima, među kojima su najčešći problemi nedostatak financijskih sredstava i promjenjivost zakonske regulative.

U nastavku slijedi grafički prikaz navedenih podataka.

Grafikon br. 5. Glavne prepreke/problemi prilikom poduzimanja i provedbe aktivnosti za održivi razvoj (N=37)

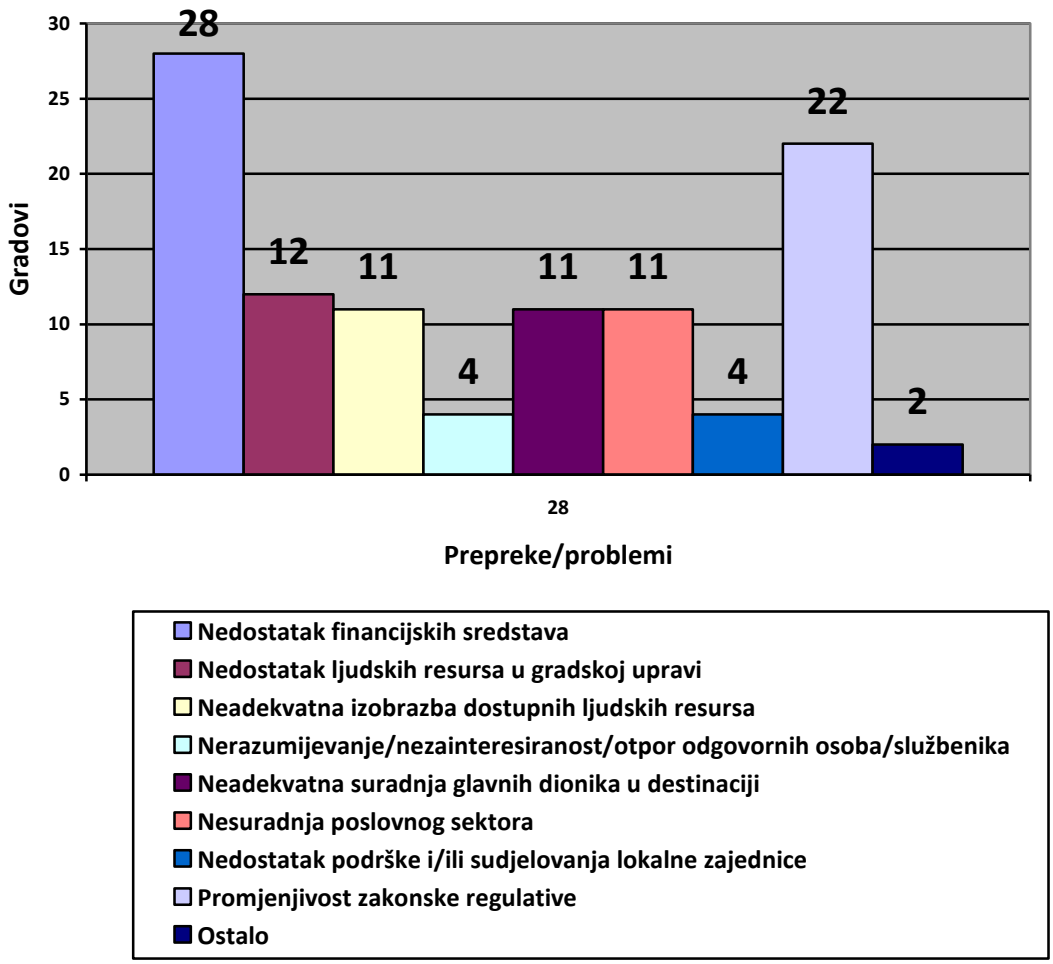

Izvor: Izradila autorica (2017)

5. Utvrditi promiču li jedinice lokalne samouprave u podjednakoj mjeri inicijative održivosti u sve tri promatrane kategorije (ekološka održivost, ekonomska održivost, sociokulturna održivost) ili se pojedinim kategorijama pridaje veća pozornost.

U nastavku slijedi tablica s podacima o zastupljenosti načela održivog razvoja u strateškim planskim dokumentima u 32 ispitana grada koji imaju takve dokumente.

Tablica br. 14. Zastupljenost načela održivog razvoja u strateškim planskim dokumentima gradova (N=32)

Ponuđeni odgovori	Broj gradova	Postotak gradova	Rang
Ekološka zastupljenost			
U potpunosti je zastupljeno	14	43,8	2
Vrlo je zastupljeno	16	50	1
Srednje je zastupljeno	2	6,2	3
Malo je zastupljeno	0	0	4
Uopće nije zastupljeno	0	0	4
Ekonomska održivost			
U potpunosti je zastupljeno	12	37,5	2
Vrlo je zastupljeno	15	46,9	1
Srednje je zastupljeno	4	12,5	3
Malo je zastupljeno	1	3,1	4
Uopće nije zastupljeno	0	0	5
Sociokulturna održivost			
U potpunosti je zastupljeno	12	37,5	2
Vrlo je zastupljeno	17	53,1	1
Srednje je zastupljeno	3	9,4	3
Malo je zastupljeno	0	0	4
Uopće nije zastupljeno	0	0	4

Izvor: izradila autorica (2017)

U razvojnim dokumentima kod promatranih gradova, prema prikupljenim odgovorima, vidljivo je da većina ispitanih gradova smatra da su u njihovim dokumentima vrlo zastupljene ili u potpunosti zastupljene sve tri komponente održivosti. Samo jedan grad smatra da je u njegovim strateškim dokumentima malo zastupljena ekonomska komponenta održivosti. Ovi rezultati također ukazuju na podjednaku zastupljenost sve tri komponente održivosti u razvojnim dokumentima, odnosno da ne postoji naglasak na jednoj održivosti (npr. ekološka).

U nastavku slijedi tablica s pokazateljima deskriptivne statistike.

Tablica br. 15. Deskriptivna statistika zastupljenosti načela održivog razvoja u strateškim planskim dokumentima gradova

	N	Minimum	Maksimum	Srednja vrijednost	Standardna devijacija
Ekološka održivost	32	3	5	4,38	,609
Ekonomska održivost	32	2	5	4,19	,780
Sociokulturna održivost	32	3	5	4,28	,634

Izvor: izradila autorica (2017)

Najvišu prosječnu ocjenu ima ekološka održivost (4,38), zatim sociokulturna (4,28) dok najmanju prosječnu ocjenu ima ekonomska održivost (4,19). Može se zaključiti da sva tri načela održivog razvoja imaju visoku prosječnu ocjenu.

6. Istražiti postojanje formalnih razvojnih strategija, strateških i akcijskih planova koji sadrže ciljeve održivosti u jedinicama lokalne samouprave u turističkim destinacijama.

Na pitanje imaju li gradovi formalne strategije, strateške i akcijske planove koji sadrže ciljeve održivosti, čak 32 grada ili 84,2% ispitanih gradova odgovorilo je potvrdno, a preostalih 6 gradova ili 15,8% negativno. Većinom je riječ o strategijama razvoja, strategijama gospodarskog razvoja, programima ukupnog razvoja, strategijama razvoja turizma i planovima energetski održivog razvoja. Svi ti dokumenti u manjoj ili manjoj mjeri sadrže ciljeve održivosti.

Svakako je uputno da 6 gradova koji nemaju donesen neki strateški ili akcijski plan s ciljevima održivosti pokrenu postupak donošenja istoga. U komunikaciji s navedenim gradovima većinom se dobila informacija da uskoro započinju sa navedenim postupkom te da će u narednom razdoblju i oni imati takav dokument.

7. Analizirati sadržaj formalnih razvojnih strategija, strateških i akcijskih planova koji sadrže ciljeve održivosti.

Analizom sadržaja nasumce izabranih sedam planova u promatranim gradovima (jedan grad po svakoj županiji) utvrđeno je da razvojni dokumenti većinom sadrže ciljeve održivog razvoja, odnosno da se održivi razvoj kao koncepcija pojavljuje u definiranju vizija, strateških ciljeva i prioritetnih mjera. To je logično za očekivati s obzirom na to da strategije razvoja na lokalnim razinama moraju biti usklađene sa strategijama na višim razinama (županijske, državne), a sve one sadrže ciljeve održivog razvoja. Zapravo, riječ je o europskim prioritetima koje treba poštivati prilikom kandidiranja projekata na EU fondove. Tako su strategije većinom morale zadovoljiti europske kriterije (npr. održivi razvoj, zapošljavanje, energetska učinkovitost i drugo).

Nadalje, može se primijetiti da u planskim dokumentima glavni ciljevi i projekti idu u smjeru ekonomskog rasta, smanjenja nezaposlenosti i podizanja životnog standarda lokalnog stanovništva. Razlog za to je višegodišnja gospodarska kriza u Republici Hrvatskoj koja pogađa i gradove u primorskim županijama, bez obzira na prednosti koje radi turizma ostvaruju u odnosu na gradove u drugim županijama.

Također, može se primijetiti da rijetko koja strategija ima definirane indikatore koji će se koristiti za mjerenje napretka prema ostvarenju zadanih ciljeva pa između ostaloga i ciljeva u području održivog razvoja. To je negativna karakteristika i zapravo ukazuje na postojeći problem u hrvatskim lokalnim samoupravama koje bi trebale imati definirane indikatore i redovito ih koristiti za praćenje ostvarenja rezultata.

8. Istražiti komplementarnost provedenih aktivnosti za promicanje održivog razvoja i aktivnosti predviđenim razvojnim strategijama, strateškim i akcijskim planovima.

Istraživanje komplementarnosti provedenih aktivnosti za promicanje održivog razvoja i aktivnosti predviđenim razvojnim strategijama, strateškim i akcijskim planovima provedeno je na uzorku od sedam ispitanih gradova (nasumično izabran jedan grad po svakoj županiji).

Uočeno je da se neke aktivnosti promicanja održivog razvoja provode u gradovima, ali nisu navedene kao aktivnosti ili dijelovi nekih projekata u strateškim dokumentima. Jedna od takvih aktivnosti je primjerice promicanje alternativa intenzivnoj upotrebi automobila na godišnjem odmoru (npr.: pružanje informacija o biciklističkim stazama, pješačkim stazama i javnom prijevozu te pružanje usluga integriranog javnog prijevoza duž obale korištenjem vlakića na plin, minibusa, žičara i sl.).

Komplementarnost provedenih aktivnosti za promicanje održivog razvoja i aktivnosti predviđenim razvojnim dokumentima najviše se očituje kod aktivnosti poput promicanja korištenja obnovljivih izvora energije (biomase, energije vjetra, sunca, otpada i dr.), uvođenja održivog upravljanja u ključnim sektorima zaštite okoliša (potrošnja vode, potrošnja energije, te gospodarenje otpadom), obnove povijesnih znamenitosti i kulturne baštine, prirodnih staza i stajališta te drugih prirodnih resursa. Također, komplementarnost provedenih aktivnosti za promicanje održivog razvoja i aktivnosti predviđenim razvojnim dokumentima očituje se i kod aktivnosti koja je najlošije ocijenjena kod ispitanih gradova: primjena poreznih poticaja za ekološki prihvatljiv razvoj - korištenje lokalnih poreznih poticaja i drugih financijskih poticaja za usmjeravanje razvoja prema manje ekološki osjetljivim područjima.

9. Utvrditi postoji li u jedinicama lokalne samouprave primjena indikatora za mjerenje napretka ka održivosti te postoji li izravna veza između izabranih indikatora i strateških dokumenata odnosno povezanost akcijskih planova i indikatora.

U nastavku slijedi tablica s prikazom rezultata istraživanja postojanja strateških planova s definiranim ciljevima održivosti, definiranim indikatorima i monitoringu indikatora održivosti te postojanje akcijskih planova povezanih s definiranim indikatorima.

Tablica br. 16. Planiranje i mjerenje napretka ka održivom razvoju u gradovima

	Strateški plan sa definiranim ciljevima održivosti	Definirani indikatori	Monitoring indikatora	Akcijski plan povezan sa indikatorima
Da	32 (84,2%)	17 (44,7%)	13 (34,2 %)	12 (31,6 %)
Ne	6 (15,8 %)	21 (55,3%)	25 (65,8%)	26 (68,4%)
N	38 (100%)	38 (100%)	38 (100%)	38 (100%)

Izvor: izradila autorica (2017)

Iz tablice je vidljivo da je manje od polovine (44,7%) ispitanih gradova definiralo indikatore koji se koriste za mjerenje napretka ka održivosti. Samo 34,2% gradova vrši monitoring indikatora, što upućuje na to da 10,5% promatranih gradova ima definirane indikatore, ali ih ne koristi. Još manji postotak ispitanih gradova (31,6%) je donijelo akcijski plan povezan s definiranim indikatorima. Unatoč svemu navedenome, svi ispitani gradovi smatraju da je za grad važno definirati indikatore održivog razvoja turizma.

10. Analizirati da li su jedinice lokalne samouprave provele internu organizacijsku prilagodbu poslovima planiranja/promicanja održivog razvoja.

Kada je riječ o internoj organizacijskoj prilagodbi poslovima planiranja i promicanja održivog razvoja, 42,1% ispitanih gradova je proveo neki oblik prilagodbe, a 26,3% njih je posebno odredilo službenika ili organizacijsku jedinicu formalno zaduženu za planiranje i promicanje održivog razvoja.

Međutim, kada se od gradova zatražilo da navedu naziv radnog mjesta ili organizacijske jedinice, dobiveni su razni odgovori iz kojih se može zaključiti da je većinom riječ o uobičajenim radnim mjestima i organizacijskim jedinicama, a ne posebnim koji se bave održivim razvojem (npr. upravni odjel za gospodarstvo i eu projekte, odsjek za gospodarstvo i društvene djelatnosti, viši stručni suradnik za gospodarstvo, razvoj i pripremu projekata itd.). Samo u pojedinim gradovima se već u nazivu organizacijske jedinice ili radnog mjesta vidi usmjerenost na održivi razvoj – npr. viši stručni suradnik za održivi razvoj i upravni odjel za održivi razvoj. Neki gradovi su naveli da će u skoroj budućnosti zaposliti djelatnika koji će biti zaposlen na navedenim poslovima, a neki su gradovi izrazili mišljenje da se održivim razvojem bavi većina ili svi gradski upravni odjeli.

Osim toga, istražilo se postojanje službenika ili organizacijske jedinice formalno zadužene za djelokrug poslova vezanih uz turizam. Ukupno 55,3% odnosno 21 grad naveo je da je posebno određen službenik ili organizacijska jedinica za tu vrstu poslova, međutim samo četiri grada zaista u nazivu radnog mjesta ili organizacijske jedinice imaju pojam turizam. Ostali gradovi za te poslove određuju službenike i organizacijske jedinice koje se bave gospodarstvom ili te poslove prepuštaju isključivo ili većinom turističkoj zajednici grada.

11. Povezati teorijska znanja s aplikativnim mogućnostima provedenog istraživanja te unaprijediti saznanja o ulozi lokalne samouprave u turističkim destinacijama u planiranju i promicanju održivog razvoja.

Detaljno obrazloženje ostvarenja ovog cilja slijedi u poglavljima 6 i 7 ovoga rada.

12. Predložiti mjere za jačanje uloge lokalne samouprave u turističkim destinacijama u planiranju i promicanju razvoja prema načelima održivosti, odnosno predložiti model planiranja i promicanja održivog razvoja turističke destinacije s posebnim naglaskom na ulogu lokalne samouprave.

Poput prethodnog cilja, ovaj cilj ostvarit će se u poglavljima 6 i 7 ovoga rada.

U ovom radu postavljene su tri glavne i pet pomoćnih hipoteza. U tablici br. 17 slijedi njihov kratak prikaz s podatcima o potvrđenosti i primijenjenoj metodologiji.

Tablica br. 17. Prikaz postavljenih glavnih i pomoćnih hipoteza s podacima o potvrđenosti i primijenjenoj metodologiji

Hipoteza	Potvrđivanje	Metodologija
H1	Djelomično potvrđena	Ispitivanje gradova i analiza sadržaja razvojnih planova
H1a	Potvrđena	Ispitivanje gradova
H1b	Nije potvrđena	Ispitivanje gradova i analiza sadržaja razvojnih planova
H2	Djelomično potvrđena	Testiranje korelacija
H3	Djelomično potvrđena	Testiranje razlika
H3a	Djelomično potvrđena	Testiranje razlika
H3b	Djelomično potvrđena	Testiranje razlika
H3c	Djelomično potvrđena	Testiranje razlika

Izvor: izradila autorica (2017)

U poglavljima u nastavku slijedi obrazloženje testiranja svake hipoteze.

5.2.2. Planiranje i promicanje održivog razvoja u turističkim destinacijama

U ovom potpoglavlju obrazlaže se testiranje hipoteza koje se odnose na planiranje i promicanje održivog razvoja u turističkim destinacijama.

H1: Jedinice lokalne samouprave u turističkim destinacijama u nedovoljnoj mjeri i na neodgovarajući način provode planiranje i promicanje održivog razvoja usklađenog s razvojnim dokumentima.

Ovu se hipotezu postavilo u želji da se utvrdi prepoznaju li jedinice lokalne samouprave svoju ulogu u planiranju i promicanju održivog razvoja, odnosno planiraju i promiču li u dovoljnoj mjeri razvoj temeljen na održivosti te vode li računa o ciljevima i smjernicama u strateškim dokumentima ukoliko oni postoje.

Radi lakše obrade ova hipoteza sadrži i još dvije pomoćne hipoteze koje se obrađuju u nastavku.

H1a: U velikom broju jedinica lokalne samouprave postoji nedostatak planova koji sadrže mjere promicanja održivog razvoja i/ili indikatora koji se koriste za mjerenje napretka ka održivosti.

Ova hipoteza poslužila je za ispitivanje jesu li promatrane jedinice lokalne samouprave donijele razvojne planove koji u sebi sadrže mjere promicanja održivog razvoja te imaju li i koriste indikatore za mjerenje napretka prema održivosti.

Kao što je prethodno u radu već navedeno, čak 84,2% ispitanih gradova ima neku vrstu strateškog plana (npr. Program ukupnog razvoja, Strategija gospodarskog razvoja itd.) s definiranim ciljevima održivosti. Analizom sadržaja utvrđeno je da se održivi razvoj kao koncepcija pojavljuje u definiranju vizija, strateških ciljeva i prioritetnih mjera u navedenim strateškim planskim dokumentima. Ovaj podatak ukazuje na to da su lokalne samouprave prepoznale svoju ulogu u planiranju i promicanju održivog razvoja turističke destinacije. Međutim, treba uzeti u obzir to da prilikom izrade strateških planova prioriteti i ciljevi moraju biti usklađeni i usklađuju se sa strateškim dokumentima na višim razinama (županijska, državna, EU) pa se vrlo često neki prioriteti i ciljevi preuzimaju odnosno definiraju po uzoru na te dokumente (npr. zaštita okoliša, zapošljavanje, energetska učinkovitost i drugo).

Kada je riječ o praćenju provedbe definiranih mjera, samo 44,7% ispitanih gradova odnosno manje od polovice je definiralo indikatore koji se koriste za mjerenje napretka ka održivosti. Nadalje, samo 34,2% gradova vrši monitoring indikatora što upućuje na to da 10,5% gradova ima definirane indikatore, ali ih ne koristi. To su vrlo negativni pokazatelji koji ukazuju na to da se još uvijek u lokalnim samoupravama postavljaju ciljevi koji se ostvaruju (ili ne ostvaruju) bez da se mjere stvarni rezultati ostvarenja. Također, vrlo mali postotak ispitanih gradova (31,6%) je donijelo akcijski plan povezan s definiranim indikatorima.

Potrebno je spomenuti da svi ispitani gradovi smatraju da je za grad važno definirati indikatore održivog razvoja turizma. To ukazuje na činjenicu da su čelni ljudi i lokalni planeri u gradovima svjesni potrebe mjerenja napretka prema održivom razvoju, ali još nisu postigli tu razinu da održivom razvoju pridaju veću pozornost kao i ljudske, financijske i druge resurse te ga odrede jednim od prioriteta u aktivnostima gradske uprave. Naime, ovo istraživanje, između ostaloga, je pokazalo da je samo 26,3% ispitanih gradova posebno odredilo službenika ili organizacijsku jedinicu formalno zaduženu za planiranje i promicanje održivog razvoja. Iz naziva radnih mjesta i organizacijskih jedinica u tim gradovima se to ne može zaključiti jer se većinom radi o uobičajenim radnim mjestima i organizacijskim jedinicama (npr. upravni odjel za gospodarstvo i eu projekte, odsjek za gospodarstvo i društvene djelatnosti, viši stručni suradnik za gospodarstvo), a ne posebnim koji se bave održivim razvojem. Samo u pojedinim gradovima se već u nazivu organizacijske jedinice ili radnog mjesta vidi usmjerenost na održivi razvoj – npr. viši stručni suradnik za održivi razvoj i upravni odjel za održivi razvoj.

Prema svemu navedenome, može se donijeti zaključak da se u lokalnim samoupravama planiraju aktivnosti promicanja održivog razvoja, ali nema stvarne namjere realizacije navedenih mjera i ostvarenja postavljenih ciljeva. Prilikom provedbe projekata, u većoj ili manjoj mjeri, se vodi računa o održivom razvoju (ovisno o vrsti projekta), ali to nije jedno od važnijih pitanja prilikom provedbe projekata. Ne provodi se mjerenje ostvarenog napretka u promicanju održivog razvoja te nisu formalno određene osobe ili organizacijske jedinice koje su zadužene za poslove promicanja održivog razvoja i praćenja ostvarenog napretka.

Može se zaključiti da je pomoćna **hipoteza H1a** (da u velikom broju jedinica lokalne samouprave postoji nedostatak planova koji sadrže mjere promicanja održivog razvoja, i/ili indikatora koji se koriste za mjerenje napretka ka održivosti), **potvrđena**. Naime, bez obzira na to što gradovi u svojim razvojnim dokumentima imaju mjere promicanja održivog razvoja, to se u ovom radu smatra posljedicom nužnosti usklađivanja razvojnih strateških dokumenata koje se donose na lokalnoj razini s razvojnim strateškim dokumentima na višim razinama. Postavlja se pitanje u kojoj mjeri bi planovi zaista sadržavali mjere promicanja održivog razvoja kada bi mogli strategije izrađivati nevezano uz ciljeve postavljene na višim razinama. Stoga, preporuča se takvo istraživanje provesti u budućnosti.

H1b: U razvojnim dokumentima jedinica lokalne samouprave, kad je riječ o održivom razvoju, nisu podjednako zastupljene sve kategorije održivosti (ekološka održivost, ekonomska održivost, sociokulturna održivost).

S obzirom na to da se održivi razvoj sastoji od tri temeljne komponente (ekološka, ekonomska i sociokulturna) koje bi trebale biti podjednako zastupljene u razvojnim dokumentima, ovom hipotezom nastojalo se utvrditi je li to slučaj u razvojnim dokumentima jedinica lokalne samouprave.

Prethodno je u radu već navedeno da od 32 grada koji imaju strateške razvojne dokumente koji sadrže ciljeve održivosti, većina njih smatra da su u njihovim dokumentima vrlo zastupljene ili u potpunosti zastupljene sve tri komponente održivosti. Samo jedan grad je naveo da smatra da u njegovim strateškim dokumentima je malo zastupljena ekonomska komponenta održivosti. Temeljem navedenoga, zaključuje se da postoji podjednaka zastupljenost sve tri komponente održivosti u razvojnim dokumentima gradova, odnosno da ne postoji naglasak na samo jednoj održivosti (npr. ekološka).

Analizom sadržaja razvojnih planova u sedam odabranih gradova (jedan grad po svakoj županiji), utvrđeno je da se zaista održivi razvoj kao koncepcija pojavljuje u definiranju vizija, ciljeva i prioriteta. Međutim, pretpostavlja se da je razlog taj, kao što je već navedeno, što strateški dokumenti na lokalnoj razini moraju biti usklađeni sa strateškim dokumentima na višim razinama, a u tim dokumentima je naglasak na održivom razvoju. Analiza sadržaja je pokazala i da je u razvojnim dokumentima većinom prisutna zastupljenost sve tri komponente održivog razvoja.

Dakle, podaci iz ovog istraživanja i saznanja iz provedene analize sadržaja ukazuju na to da su u razvojnim dokumentima gradova podjednako zastupljene sve kategorije održivosti (ekološka, ekonomska, sociokulturna), bez obzira na to što je upitna stvarna usmjerenost i svijest o potrebi podjednake zastupljenosti svih triju kategorija održivosti.

Slijedom navedenoga, proizlazi da pomoćna **hipoteza H1b** (postojanje nejednake zastupljenosti svih kategorija održivosti u razvojnim dokumentima gradova) **nije potvrđena**.

Temeljem svega navedenoga, u okviru dokazivanja dviju pomoćnih hipoteza, može se zaključiti da je **hipoteza H1** (da jedinice lokalne samouprave u turističkim destinacijama u nedovoljnoj mjeri i na neodgovarajući način provode planiranje i promicanje održivog razvoja usklađenog sa razvojnim dokumentima) **djelomično potvrđena**.

5.2.3. Korelacija provedbe promicanja održivog razvoja s indikatorima održivosti razvoja

U nastavku se prikazuju rezultati testiranja korelacija provedbe promicanja održivog razvoja s indikatorima održivosti razvoja. Najprije je testirana hipoteza H2.

H2: Između provedbe planiranja i promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama i indikatora održivosti razvoja turizma postoji pozitivna korelacija.

Ovom se hipotezom želi utvrditi postoji li linearna povezanost (korelacija) i je li pozitivnog smjera između provedbe planiranja i promicanja održivog razvoja s indikatorima održivosti razvoja turizma.

Iako se početno postavila ovakva hipoteza, ona se, naknadno, radi nedostatka potrebnih pokazatelja izmijenila te se iz hipoteze izbacuje testiranje korelacija u planiranju održivog razvoja u turističkim destinacijama. Slijedom toga, hipoteza H2 glasi:

H2: Između provedbe promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama i indikatora održivosti razvoja turizma postoji pozitivna korelacija.

Korelacijska analiza koristi se za utvrđivanje stupnja (jakost i smjer) povezanosti između promatranih pojava. Korelacija može biti pozitivna (porast ili pad jedne pojave prati porast ili pad druge pojave) ili negativna (porast jedne pojave prati pad druge pojave i obrnuto) (Marković, Raspor, 2008:83). Kada promjena jedne pojave za jedinicu mjere povlači za sobom promjenu druge pojave za određeni jednaki iznos, riječ je o linearnom obliku veze, a kada promjena jedne pojave nije praćena jednakim iznosima promjene druge pojave, tada se radi o krivolinijskoj vezi među pojavama (Kero, Bojanić-Glavica, 2003:129).

Za potrebe provedbe testiranja korelacije provedbe promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama s indikatorima održivosti razvoja turizma, korišteni su podaci dobiveni iz istraživanja provedenog u okviru ovog doktorskog rada o **inicijativama/aktivnostima promicanja održivog razvoja koje provode gradovi** u sedam primorskih županija. Kao indikatori održivosti razvoja turizma korišteni su sekundarni podaci o **procjenama razine održivog turističkog razvoja u lokalnoj zajednici** od strane eksperata u turizmu i o **procjenama lokalnog stanovništva o zadovoljstvu kvalitetom okoliša i o utjecaju turizma na kvalitetu življenja**. Riječ je o sekundarnim podacima iz

doktorskog rada (Birkić, 2016) na temu „Održivi turistički razvoj priobalne destinacije“, odnosno o rezultatima ankete provedene na uzorku eksperata u turizmu i lokalnog stanovništva, u izabranim gradovima u hrvatskim primorskim županijama (ljetni mjeseci 2015. godine). Navedeni podatci preuzeti su i korišteni radi povećanja doprinosa istraživanja u ovom doktorskom radu kroz rezultate testiranja korelacija među varijablama iz dva različita istraživanja. Kao uzorak za testiranje korelacije izabrano je šest gradova za koje su prikupljeni podaci u okviru navedenog i ovog doktorskog rada, a to su:

- **Rovinj**
- **Poreč**
- **Opatija**
- **Crikvenica**
- **Zadar**
- **Biograd na moru**

Mali broj gradova za provedbu planiranih testiranja korelacija je vrlo ograničavajući čimbenik, no u vrijeme provedbe ovog istraživanja to su bili jedini dostupni podaci koji su se mogli koristiti[94].

U nastavku teksta su najprije predstavljene varijable konstrukta *Inicijative/aktivnosti promicanja održivog razvoja (gradovi), Elementi održivog turističkog razvoja (eksperti), Kvaliteta okoliša (lokalno stanovništvo) i Utjecaj turizma na kvalitetu življenja (lokalno stanovništvo)* nakon čega slijede rezultati analize.

[94] Razmotreno je korištenje prikupljenih podataka o zadovoljstvu turista iz istraživanja TOMAS ljeto 2014, međutim iz metodoloških razloga na koji su prikupljani nije bilo preporučljivo koristiti ih kao sekundarne podatke za provedbu ovog istraživanja.

Tablica br. 18. Inicijative/aktivnosti promicanja održivog razvoja (gradovi) u šest gradova (n=38)

R.B.	INICIJATIVE/AKTIVNOSTI
1	Promicanje alternativa intenzivnoj upotrebi automobila na godišnjem odmoru (npr. pružanje informacija o biciklističkim stazama, pješačkim stazama i javnom prijevozu, te pružanje usluga integriranog javnog prijevoza duž obale korištenjem vlakića na plin, minibusa, žičara i sl.).
2	Uvođenje održivog upravljanja u ključnim sektorima zaštite okoliša: potrošnja vode, potrošnja energije te gospodarenje otpadom.
3	Poticanje „poduzeća – prijatelja okoliša“ - stimuliranje ekološki orijentiranog razvoja turističkog sektora (npr. sufinanciranje uvođenja OIE u turističke objekte, organizacija i/ili sufinanciranje edukacija o zaštiti okoliša za zaposlenike, povezivanje s lokalnim proizvođačima eko hrane i sl.).
4	Promicanje korištenja obnovljivih izvora energije (biomase, energije vjetra, sunca, otpada i dr.).
5	Dodavanje ekoloških ciljeva postojećim ciljevima ekonomskog razvoja u okviru plana gospodarskog razvoja.
6	Politike smanjenja sezonalnosti turizma pomoću ciljanih marketinških inicijativa i razvoj specifičnih oblika turizma.
7	Primjena poreznih poticaja za ekološki prihvatljiv razvoj - korištenje lokalnih poreznih poticaja i drugih financijskih poticaja za usmjeravanje razvoja prema manje ekološki osjetljivim područjima.
8	Poticanje lokalnog zapošljavanja.
9	Promicanje pronalaska novih poslovnih prilika kroz zaštitu i unapređenje okoliša.
10	Promicanje tržišta poljoprivrednih proizvoda i proizvođača lokalne autohtone i organske hrane.
11	Poticanje i njegovanje integracije domaćih stanovnika, suživota i kvalitete života.
12	Obnova povijesnih znamenitosti i kulturne baštine, prirodnih staza i stajališta, i drugih prirodnih resursa.
13	Stvaranje mogućnosti za lokalne stanovnike, korisnike i dionike da sudjeluju u kreiranju turističke politike.
14	Podizanje svijesti o lokalnim kulturnim i zabavnim sadržajima među posjetiteljima i lokalnim stanovnicima; pokretanje posebnih događanja povezanih s lokalnom baštinom, baziranje turističke promocije na lokalnoj baštini i povijesti itd.
15	Provedba programa unapređenja mogućnosti građana da pristupe vještinama, znanjima i informacijama potrebnim za aktivnu ulogu u društvu.

Izvor: izradila autorica (2017)

Tablica br. 19. Elementi održivog turističkog razvoja (eksperti) u šest gradova (deskriptivna statistika) (n=43)

Kod	B2_A Element održivog turističkog razvoja	N	Min	Max	Prosjek	St. Dev.
B2_A_1.	Očuvanje prirodnog okoliša destinacije	43	1	5	3,49	1,12
B2_A_2.	Planiranje i upravljanje prostorom u destinaciji	43	1	5	3,16	0,90
B2_A_3.	Očuvanje prirodnih atraktivnosti destinacije	43	1	5	3,63	1,00
B2_A_4.	Očuvanje kulturnih atraktivnosti destinacije	43	2	5	3,51	0,86
B2_A_5.	Porast broja smještajnih turističkih kapaciteta u destinaciji	43	1	5	3,44	1,03
B2_A_6.	Unapređenje kvalitete postojećih turističkih smještajnih kapaciteta u destinaciji	43	1	5	3,12	0,73
B2_A_7.	Broj uređenih plaža	43	1	5	3,12	1,00
B2_A_8.	Broj uređenih parkirališta /parkirališnih mjesta	43	1	5	3,05	0,82
B2_A_9.	Razvoj i unapređenje prometne infrastrukture	43	2	5	3,28	0,63
B2_A_10.	Razvoj i unapređenje komunalne infrastrukture	43	2	5	3,51	0,70
B2_A_11.	Selektivno sakupljanje otpada i reciklaža	43	1	5	3,05	1,17
B2_A_12.	Tretiranje otpadnih voda	43	1	5	3,14	0,99
B2_A_13.	Valorizacija zaleđa destinacije u turističke svrhe	43	1	5	2,56	1,14

Izvor: Birkić (2016:207)

Tablica br. 20. Kvaliteta okoliša (lokalno stanovništvo) u šest gradova (deskriptivna statistika) (n=371)

Kod	K7. Kvaliteta okoliša	N	Min	Max	Prosjek	St. Dev.
K7_1.	Buka nije problem u mojem mjestu	371	1	5	3,81	1,08
K7_2.	Kvaliteta zraka nije ugrožena u mom mjestu	371	1	5	4,10	0,90
K7_3.	Kvaliteta vode za piće nije ugrožena u mom mjestu	371	1	5	4,11	0,87
K7_4.	Kriminal, nasilje ili vandalizam nisu problem u mom mjestu	371	1	5	3,42	1,04
K7_5.	Smeće ili otpatci nisu problem u mojem mjestu	371	1	5	3,39	1,07
K7_6.	Gužva u prometu nije problem u mom mjestu	371	1	5	3,35	1,12
K7_7.	Parkirališni prostor nije problem u mom mjestu	371	1	5	2,89	1,28
K7_8.	Gužve na plažama nisu problem u mom mjestu	371	1	5	3,27	1,22

Izvor: Birkić (2016:223)

Tablica br. 21. Utjecaj turizma na kvalitetu življenja (lokalno stanovništvo) u šest gradova (deskriptivna statistika) (n=371)

Kod	F2. Utjecaj turizma na kvalitetu življenja	N	Min	Max	Prosjek	St. Dev.
F2_1.	Turisti svojim dolascima ne remete kakvoću mog života u mom mjestu	371	1	5	3,73	1,15
F2_2.	Kakvoća života u mom mjestu nije se pogoršala zbog turizma	371	1	5	3,94	1,03
F2_3.	Rijetko sam uzrujan/a zbog turističkih kretanja u mom mjestu	371	1	5	3,85	1,01
F2_4.	Rekreacijski resursi zajednice ne koriste se pretjerano od strane turista	371	1	5	3,59	0,94
F2_5.	Moje mjesto nije prenatrpano/zagušeno zbog turističkog razvoja	371	1	5	3,55	1,10
F2_6.	Osjećam se ugodno/dobrodošlo u lokalnim turističkim sadržajima	371	1	5	3,68	1,00
F2_7.	Turizam u mom mjestu ne raste prebrzo	371	1	5	3,77	0,98
F2_8.	Vjerujem da kakvoća okoliša u mom mjestu nije pogoršana zbog turizma	371	1	5	3,77	1,00

Izvor: Birkić (2016:224)

Prilikom analize, prvi korak je predstavljala provedba dvije korelacijske analize:

1. **Inicijative/aktivnosti promicanja održivog razvoja (gradovi)** i **Elementi održivog turističkog razvoja (eksperti)**
2. **Inicijative/aktivnosti promicanja održivog razvoja (gradovi)** i **Kvaliteta okoliša (lokalno stanovništvo)** i **Utjecaj turizma na kvalitetu življenja (lokalno stanovništvo)**

U nastavku slijedi obrada i prikaz rezultata analize:

1. **Analiza: Inicijative/aktivnosti promicanja održivog razvoja (gradovi)** i **Elementi održivog turističkog razvoja (eksperti)**

U cilju određivanja prikladne metode korelacije, testirana je **normalnost distribucije** konstrukta *Inicijative/aktivnosti promicanja održivog razvoja (gradovi)* i *Elementi održivog turističkog razvoja (eksperti)*.

Tablica br. 22. Testiranje normalnosti distribucije za varijable Inicijative/aktivnosti promicanja održivog razvoja (gradovi)

	Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.
Inicijativa/aktivnost 1	,809	6	,070
Inicijativa/aktivnost 2	,683	6	,004
Inicijativa/aktivnost 3	,927	6	,554
Inicijativa/aktivnost 4	,775	6	,035
Inicijativa/aktivnost 5	,773	6	,033
Inicijativa/aktivnost 6	,683	6	,004
Inicijativa/aktivnost 7	,913	6	,456
Inicijativa/aktivnost 8	,683	6	,004
Inicijativa/aktivnost 9	,853	6	,167
Inicijativa/aktivnost 10	,683	6	,004
Inicijativa/aktivnost 11	,683	6	,004
Inicijativa/aktivnost 12	,496	6	,000
Inicijativa/aktivnost 13	,866	6	,212
Inicijativa/aktivnost 14	,496	6	,000
Inicijativa/aktivnost 15	,866	6	,212

Izvor: izradila autorica (2017)

Za testiranje normalnosti distribucije konstrukta *Inicijative/aktivnosti promicanja održivog razvoja (gradovi)* upotrijebljen je Shapiro-Wilk test (jer je n<50) koji je pokazao da su neke varijable normalno distribuirane (p>0,05) i za njih će se koristiti Pearsonov koeficijent korelacije, a neke varijable nisu normalno distribuirane (p<0,05) pa će se za njih koristiti Spearmanov koeficijent korelacije.

Tablica br. 23. Testiranje normalnosti distribucije za konstrukt Elementi održivog turističkog razvoja (eksperti)

	Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.
1. Očuvanje prirodnog okoliša destinacije	,894	27	,010
2. Planiranje i upravljanje prostorom u destinaciji	,876	27	,004
3. Očuvanje prirodnih atraktivnosti destinacije	,873	27	,003
4. Očuvanje kulturnih atraktivnosti destinacije	,792	27	,000
5. Porast broja smještajnih turističkih kapaciteta u destinaciji	,882	27	,005
6. Unapređenje kvalitete postojećih turističkih smještajnih kapaciteta u destinaciji	,860	27	,002
7. Broj uređenih plaža	,832	27	,001
8. Broj uređenih parkirališta /parkirališnih mjesta	,746	27	,000
9. Razvoj i unapređenje prometne infrastrukture	,833	27	,001
10. Razvoj i unapređenje komunalne infrastrukture	,855	27	,001
11. Selektivno sakupljanje otpada i reciklaža	,897	27	,012
12. Tretiranje otpadnih voda	,833	27	,001
13. Valorizacija zaleđa destinacije u turističke svrhe	,890	27	,008

Izvor: izradila autorica (2017)

Kod konstrukta *Elementi održivog turističkog razvoja (eksperti)* je također korišten Shapiro-Wilk test (jer je n<50) koji je pokazao da varijable ne dolaze iz normalne distribucije (p<0,05), pa će se za korelaciju koristiti Spearmanov koeficijent korelacije.

Provedeno je testiranje korelacije (vidi prilog 3), rezultati ukazuju na **pozitivnu** korelaciju između varijabli prikazanima u tablici br. 24.

Tablica br. 24. Rezultati testiranja korelacije – pozitivna korelacija između varijabli

	Inicijative/aktivnosti gradova	Elementi održivog turističkog razvoja
a)	Promicanje korištenja obnovljivih izvora energije (biomase, energije vjetra, sunca, otpada i dr.)	Očuvanje prirodnog okoliša destinacije
		Planiranje i upravljanje prostorom u destinaciji
		Očuvanje prirodnih atraktivnosti destinacije
		Valorizacija zaleđa destinacije u turističke svrhe
b)	Dodavanje ekoloških ciljeva postojećim ciljevima ekonomskog razvoja u okviru plana gospodarskog razvoja	Planiranje i upravljanje prostorom u destinaciji

Izvor: izradila autorica (2017)

Također, testiranje je ukazalo na postojanje **negativne** korelacije između varijabli (tablica br. 25).

Tablica br. 25. Rezultati testiranja korelacije – negativna korelacija između varijabli

	Inicijative/aktivnosti gradova	Elementi održivog turističkog razvoja
c)	Promicanje pronalaska novih poslovnih prilika kroz zaštitu i unapređenje okoliša	Razvoj i unapređenje komunalne infrastrukture
d)	Promicanje tržišta poljoprivrednih proizvoda i proizvođača lokalne autohtone i organske hrane	Razvoj i unapređenje prometne infrastrukture
e)	Obnova povijesnih znamenitosti i kulturne baštine, prirodnih staza i stajališta, i drugih prirodnih resursa	Broj uređenih parkirališta/parkirališnih prostora
f)	Stvaranje mogućnosti za lokalne stanovnike, korisnike i dionike da sudjeluju u kreiranju turističke politike	Razvoj i unapređenje prometne infrastrukture

Izvor: izradila autorica (2017)

Dobiveni rezultati testiranja **inicijativa/aktivnosti promicanja održivog razvoja koje provode gradovi** u sedam primorskih županija s **procjenama razine održivog turističkog razvoja u lokalnoj zajednici** od strane eksperata u turizmu, djelomično su u skladu s očekivanjima autorice:

a) Promicanje korištenja obnovljivih izvora energije od strane gradske uprave pozitivno korelira s razinom očuvanja prirodnog okoliša destinacije, razinom planiranja i upravljanja prostorom u destinaciji, razinom očuvanja prirodnih atraktivnosti destinacije i razinom valorizacije zaleđa destinacije u turističke svrhe. Pozitivna korelacija s razinom očuvanja prirodnog okoliša destinacije je očekivana, a za korelaciju sa preostale tri varijable smatra se da je riječ o indirektnom pozitivnom utjecaju ove inicijative/aktivnosti gradske uprave na razinu planiranja i upravljanja prostorom u destinaciji, razinu očuvanja prirodnih atraktivnosti destinacije i razinu valorizacije zaleđa destinacije u turističke svrhe. Naime, u praksi promicanje korištenja obnovljivih izvora energije pozitivno utječe na mnoge druge mjere i aktivnosti u cijeloj destinaciji pa je stoga pretpostavka da su takve procjene eksperata u turizmu dale ovakve rezultate.

b) Dodavanje ekoloških ciljeva postojećim ciljevima ekonomskog razvoja u okviru plana gospodarskog razvoja pozitivno korelira s razinom planiranja i upravljanja prostorom u destinaciji. Riječ

je o očekivanoj pozitivnoj korelaciji s obzirom na to da ekološki ciljevi u planu gospodarskog razvoja imaju pozitivnog utjecaja na planiranje i upravljanje prostorom u destinaciji.

c) negativna korelacija između inicijative/aktivnosti promicanja pronalaska novih poslovnih prilika kroz zaštitu i unapređenje okoliša i razine razvoja i unapređenja komunalne infrastrukture nije očekivan rezultat. Negativan smjer ove linearne veze vjerojatno je rezultat ograničenja ovog istraživanja (premali broj gradova u uzorku) pa se neće smatrati relevantnim.

d) Kao i u prethodnom slučaju, negativna korelacija inicijative/aktivnosti promicanja tržišta poljoprivrednih proizvoda i proizvođača lokalne autohtone i organske hrane s razinom razvoja i unapređenja prometne infrastrukture nije očekivan rezultat. Negativan smjer ove linearne veze vjerojatno je rezultat ograničenja ovog istraživanja (premali broj gradova u uzorku) pa se također neće smatrati relevantnim.

e) Obnova povijesnih znamenitosti i kulturne baštine, prirodnih staza i stajališta te drugih prirodnih resursa od strane gradske uprave negativno korelira s brojem uređenih parkirališta/parkirališnih prostora. Pretpostavka za navedeni rezultat je to što su financijski izvori gradova ograničeni; ukoliko se ulaže u jednu investiciju istovremeno se ne može ulagati u neku drugu investiciju. Moguće je da u ispitanim gradovima, ukoliko se više sredstava ulaže u obnovu povijesnih znamenitosti i kulturne baštine, prirodnih staza i stajališta te drugih prirodnih resursa, manje sredstava preostaje za ulaganje u uređenje parkirališta/parkirališnih prostora pa se zato pokazala negativna korelacija te dvije varijable.

f) Još jedna negativna korelacija, koja nije očekivan rezultat, je korelacija inicijative/aktivnosti stvaranja mogućnosti za lokalne stanovnike, korisnike i dionike da sudjeluju u kreiranju turističke politike s razvojem i unapređenjem prometne infrastrukture. Negativan smjer ove linearne veze vjerojatno je rezultat ograničenja ovog istraživanja (premali broj gradova u uzorku) pa se neće smatrati relevantnim.

2. Analiza - Inicijative/aktivnosti promicanja održivog razvoja (gradovi) i Kvaliteta okoliša (lokalno stanovništvo 1) i Utjecaj turizma na kvalitetu življenja (lokalno stanovništvo 2)

Varijable konstrukta *Inicijative/aktivnosti promicanja održivog razvoja (gradovi)* (tablica br. 18), *Kvaliteta okoliša (lokalno stanovništvo 1)* (tablica br. 20) i *Utjecaj turizma na kvalitetu življenja (lokalno stanovništvo 2)* (tablica br. 21) su prikazane u prethodnom dijelu.

S ciljem utvrđivanja međuodnosa između varijabli i objašnjavanja varijabli *Kvaliteta okoliša (lokalno stanovništvo 1)* i *Utjecaj turizma na kvalitetu življenja (lokalno stanovništvo 2)* po njihovim

zajedničkim obilježjima, faktorima, provedena je faktorska analiza metodom glavnih komponenti, a za dobivanje konačnih faktora korištena je *Promax* rotacija. Broj faktora nije unaprijed određen, međutim postavljen je kriterij prema kojem će faktor biti uzet u daljnju analizu ukoliko mu je svojstvena vrijednost veća od 1.

1. Faktorska analiza na varijablama Kvaliteta okoliša (lokalno stanovništvo 1)

U prvoj iteraciji dobivena su dva faktora i to nakon izbacivanja varijable *Kriminal, nasilje ili vandalizam nisu problem u mom mjestu (K7_4)* koja je gotovo u jednakoj mjeri korelirala s česticama na oba faktora, pri čemu su parametri faktorske analize značajni (tablica br. 28)

a) značajan Bartlettov test $\rightarrow\chi^2$ =707,770, p=0,000, pri čemu je ukupan postotak kumulativne varijance za oba faktora 67,96 % (tablica br. 26)

b) mjera prikladnosti uzorka (Kaiser-Meyer–Olkin, KMO) je 0,823, a to je prihvatljivo s obzirom na minimalan kriterij =0,7 (tablica br. 26)

c) Komunaliteti na česticama su također zadovoljavajući, odnosno svi su iznad 0,30 (tablica br. 27).

Tablica br. 26. Parametri značajnosti faktorske analize (Kvaliteta okoliša)

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,823
	Approx. Chi-Square	707,770
Bartlett's Test of Sphericity	df	21
	Sig.	,000

Izvor: izradila autorica (2017)

Tablica br. 27. Komunaliteti na česticama (Kvaliteta okoliša)

	Initial	Extraction
1 Buka nije problem u mojem mjestu	1,000	,659
2 Kvaliteta zraka nije ugrožena u mom mjestu	1,000	,795
3 Kvaliteta vode za piće nije ugrožena u mom mjestu	1,000	,634
5 Smeće ili otpatci nisu problem u mojem mjestu	1,000	,563
6 Gužva u prometu nije problem u mom mjestu	1,000	,729
7 Parkirališni prostor nije problem u mom mjestu	1,000	,676
8 Gužve na plažama nisu problem u mom mjestu	1,000	,701

Izvor: izradila autorica (2017)

Tablica br. 28. Faktorska struktura (Kvaliteta okoliša)

	Faktori	
	Pritisak na prostor	Okolišni kapacitet
7 Parkirališni prostor nije problem u mom mjestu	,867	
6 Gužva u prometu nije problem u mom mjestu	,851	
8 Gužve na plažama nisu problem u mom mjestu	,849	
5 Smeće ili otpatci nisu problem u mojem mjestu	,624	
2 Kvaliteta zraka nije ugrožena u mom mjestu		,854
3 Kvaliteta vode za piće nije ugrožena u mom mjestu		,826
1 Buka nije problem u mojem mjestu		,818

Napomena: postotak objašnjene varijance je 67,96%
Izvor: izradila autorica (2017)

Provedenom faktorskom analizom izlučena su dva faktora nad tvrdnjama za varijable *Kvaliteta okoliša (lokalno stanovništvo 1)*, koji će se koristiti za korelacijsku analizu:

Faktor 1. **Pritisak na prostor**

- varijable:K7_7 Parkirališni prostor nije problem u mom mjestu
  K7_6 Gužva u prometu nije problem u mom mjestu
  K7_8 Gužve na plažama nisu problem u mom mjestu
  K7_5 Smeće ili otpatci nisu problem u mojem mjestu

Faktor 2. **Okolišni kapacitet**

- varijable: K7_2 Kvaliteta zraka nije ugrožena u mom mjestu
  K7_3 Kvaliteta vode za piće nije ugrožena u mom mjestu
  K7_1 Buka nije problem u mojem mjestu

Prvi faktor sadrži pokazatelje koji se odnose na pritisak na prostor u turističkim destinacijama uslijed povećanog broja posjetitelja (zauzetost parkirališnog prostora, gužve u prometu i na plažama te povećane količine stvorenog smeća). Varijable drugog faktora odnose se na okolišni kapacitet s obzirom na to da je riječ o kvaliteti zraka i vode te buci u okolini.

Za faktore *Pritisak na prostor* i *Okolišni kapacitet* izračunat je *Cronbach's alpha* pokazatelj, s ciljem da se utvrdi je li opravdano njihovo korištenje. Rezultat je pokazao da se može smatrati opravdanim s obzirom na to da je vrijednost pokazatelja blizu granice od 0,7.

Tablica br. 29. Cronbach's alpha pokazatelj za faktore Pritisak na prostor i Okolišni kapacitet

Cronbach's Alpha	N of Items
,679	2

Izvor: izradila autorica (2017)

2. Faktorska analiza na varijablama Utjecaj turizma na kvalitetu življenja (lokalno stanovništvo 2)

U prvoj iteraciji dobiven je 1 faktor (koji će se nazvati **Kvaliteta života**), pri čemu su parametri faktorske analize značajni (tablica br. 30)

a) značajan Bartlettov test $\rightarrow\chi^2$ =791,951, p=0,000, pri čemu je objašnjeno 56,059% varijance (tablica br. 31)

b) mjera prikladnosti uzorka (Kaiser-Meyer–Olkin, KMO) je 0,861, što je prihvatljivo s obzirom na minimalan kriterij =0,7. (tablica br. 31)

c) Komunaliteti na česticama su također zadovoljavajući, odnosno svi su iznad 0,30 (tablica br. 32).

Tablica br. 30. Faktorska struktura (Utjecaj turizma na kvalitetu življenja)

	Faktor
	Kvaliteta života
8 Vjerujem da kakvoća okoliša u mom mjestu nije pogoršana zbog turizma	,822
1 Turisti svojim dolascima ne remete kakvoću mog života u mom mjestu	,807
2 Kakvoća života u mom mjestu nije se pogoršala zbog turista	,797
3 Rijetko sam uzrujan/a zbog turističkih kretanja u mom mjestu	,771
5 Moje mjesto nije prenatrpano/zagušeno zbog turističkog razvoja	,765
6 Osjećam se ugodno/dobrodošlo u lokalnim turističkim sadržajima	,638
7 Turizam u mom mjestu ne raste prebrzo	,612

Napomena: postotak objašnjene varijance je 56,059 %.
Izvor: izradila autorica (2017)

Tablica br. 31. Parametri značajnosti faktorske analize (Utjecaj turizma na kvalitetu življenja)

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,861
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	791,951
	df	21
	Sig.	,000

Izvor: izradila autorica (2017)

Tablica br. 32. Komunaliteti na česticama (Utjecaj turizma na kvalitetu življenja)

	Initial	Extraction
1 Turisti svojim dolascima ne remete kakvoću mog života u mom mjestu	1,000	,651
2 Kakvoća života u mom mjestu nije se pogoršala zbog turista	1,000	,636
3 Rijetko sam uzrujan/a zbog turističkih kretanja u mom mjestu	1,000	,595
5 Moje mjesto nije prenatrpano/zagušeno zbog turističkog razvoja	1,000	,585
6 Osjećam se ugodno/dobrodošlo u lokalnim turističkim sadržajima	1,000	,407
7 Turizam u mom mjestu ne raste prebrzo	1,000	,374
8 Vjerujem da kakvoća okoliša u mom mjestu nije pogoršana zbog turizma	1,000	,676

Izvor: izradila autorica (2017)

Testiranje normalnosti distribucija

U cilju određivanja prikladne metode korelacije, testirana je normalnost distribucije varijabli dva faktora za varijable *Kvaliteta okoliša (lokalno stanovništvo 1)* i jednog faktora za varijable *Utjecaj turizma na kvalitetu življenja (lokalno stanovništvo 2)*. Normalnost distribucije varijabli *Inicijative/aktivnosti promicanja održivog razvoja (gradovi)* već je prethodno provedena (tablica br. 22)

Tablica br. 33. Testiranje normalnosti distribucije dva faktora za varijable Kvaliteta okoliša (lokalno stanovništvo)

	Kolmogorov-Smirnov[a]		
	Statistic	df	Sig.
Faktor Pritisak na prostor	,053	256	,082
Faktor Okolišni kapacitet	,068	256	,006

Izvor: izradila autorica (2017)

Tablica br. 34. Testiranje normalnosti distribucije jednog faktora za varijable Utjecaj turizma na kvalitetu življenja (lokalno stanovništvo)

	Kolmogorov-Smirnov[a]		
	Statistic	df	Sig.
Faktor Kvaliteta života	,067	256	,007

Izvor: izradila autorica (2017)

Za testiranje normalnosti distribucije upotrijebljen je Kolmogorov-Smirnov test (jer je n>50) koji je pokazao da je faktor *Pritisak na prostor* (p>0,05) normalno distribuiran pa će se za njega koristiti

Pearsonov koeficijent korelacije. Faktori *Okolišni kapacitet* i *Kvaliteta života* (p<0,05) nisu normalno distribuirani pa će se za njih koristiti Spearmanov koeficijent korelacije.

U nastavku slijedi testiranje korelacije petnaest *Inicijativa/aktivnosti promicanja održivog razvoja (gradovi)* s faktorima *Kvaliteta života, Pritisak na prostor* i *Okolišni kapacitet*.

1. Analiza - *Inicijativa/aktivnosti promicanja održivog razvoja (gradovi)* i faktor *Pritisak na prostor*

Najprije je provedeno testiranje korelacije (Pearsonov koeficijent) za inicijative I1, I3, I7, I9, I13 i I15 koje imaju normalnu distribuciju i faktora *Pritisak na prostor* koji također ima normalnu distribuciju. Testiranje je pokazalo da ne postoji linearna povezanost.

Tablica br. 35. Testiranje korelacije varijabli Inicijativa/aktivnosti promicanja održivog razvoja (gradovi) koje imaju normalnu distribuciju i faktora Pritisak na prostor

		Prostorna_k	I1	I3	I7	I9	I13	I15
Prostorna_k	Pearson Correlation	1	,269	-,308	,671	-,480	-,695	-,488
	Sig. (2-tailed)		,607	,553	,144	,335	,125	,326
	N	256	6	6	6	6	6	6

Izvor: izradila autorica (2017)

Nadalje, preostale inicijative testirane su Spearmonovom korelacijom (tablica br. 36) s obzirom na to da nije zadovoljen kriterij normalnosti distribucija pri čemu nije evidentirana linearna povezanost između varijabli *Inicijativa/aktivnosti promicanja održivog razvoja (gradovi)* i faktora *Pritisak na prostor*.

Tablica br. 36. Testiranje korelacije varijabli Inicijativa/aktivnosti promicanja održivog razvoja (gradovi) koje nemaju normalnu distribuciju i faktora Pritisak na prostor

			Prostorna_k	I2	I4	I5	I6	I8	I10	I11	I12	I14
Spearman's rho	Prostorna_k	Correlation Coefficient	1,000	,000	-,360	,360	,198	,198	,000	-,693	-,664	-,399
		Sig. (2-tailed)	.	1,000	,483	,483	,707	,707	1,000	,127	,150	,434
		N	256	6	6	6	6	6	6	6	6	6

Izvor: izradila autorica (2017)

2. Analiza - *Inicijativa/aktivnosti promicanja održivog razvoja (gradovi)* i faktor *Okolišni kapacitet*

Kod ispitivanja korelacije između varijabli *Inicijativa/aktivnosti promicanja održivog razvoja (gradovi)* i faktora *Okolišni kapacitet*, s obzirom na to da nije zadovoljen kriterij normalnosti, korišten je Spearmanov koeficijent korelacije. U tablici br. 37 je vidljivo da je korelacija negativnog smjera evidentna između inicijative br. 11 *Poticanje i njegovanje integracije domaćih stanovnika, suživota i kvalitete života* i faktora *Okolišni kapacitet*. Navedeno se može interpretirati na način da ako se u većoj mjeri provodi poticanje i njegovanje integracije domaćih stanovnika, suživota i kvalitete života, smanjuje se razina zadovoljstva lokalnog stanovništva kvalitetom zraka, vode te razinom buke u turističkoj destinaciji. Riječ je o linearnoj korelaciji negativnog smjera, dakle o linearnoj vezi, a ne o uzročno posljedičnom odnosu. Javlja se potreba za preispitivanjem dodatnih varijabli koje utječu na ovaj odnos. U praksi, lokalno stanovništvo u turističkoj zajednici često nije dobro informirano i ne shvaća mjere i inicijative koje provode gradske uprave. Iz navedenoga, proizlazi da (bez obzira što gradske uprave provode ovu inicijativu/aktivnost) je lokalno stanovništvo i dalje nezadovoljno.

Tablica br. 37. Testiranje korelacije varijabli Inicijativa/aktivnosti promicanja održivog razvoja (gradovi) i faktora Okolišni kapacitet

		Okolisna_k	I1	I2	I3	I4	I5	I6	I7	I8	I9	I10	I11	I12	I13	I14	I15
Spearman's rho	Correlation coeff.	1,000	-,062	,000	,418	-,141	,016	-,396	,522	-,396	-,546	,000	**-,891***	-,133	-,454	-,664	-,564
	Sig. (2-tailed)	.	,908	1,000	,410	,790	,977	,437	,288	,437	,263	1,000	,017	,802	,366	,150	,244
	N	256	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6

Izvor: izradila autorica (2017)

3. Analiza - *Inicijativa/aktivnosti promicanja održivog razvoja (gradovi)* i faktor *Kvaliteta života*

Kod varijabli *Inicijativa/aktivnosti promicanja održivog razvoja (gradovi)* i faktora *Kvaliteta života* je također korišten Spearmanov koeficijent korelacije s obzirom na to da nisu zadovoljeni kriteriji normalnosti na varijablama i faktoru. Rezultat testiranja korelacije ukazuje na to da ne postoji linearna

povezanost između faktora varijabli *Inicijativa/aktivnosti promicanja održivog razvoja (gradovi)* i faktora *Kvaliteta života.*

Tablica br. 38. Testiranje korelacije varijabli Inicijativa/aktivnosti promicanja održivog razvoja (gradovi) i faktora Kvaliteta života

		Kvalita_ziv	I1	I2	I3	I4	I5	I6	I7	I8	I9	I10	I11	I12	I13	I14	I15
Spearman's rho	Correlation Coeff	1,000	,152	,293	,441	,339	,247	-,293	,118	-,293	-,239	-,293	-,683	,131	-,555	-,655	-,093
	Sig. (2-tailed)	.	,774	,573	,381	,510	,637	,573	,824	,573	,648	,573	,135	,805	,252	,158	,862
	N	256	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6

Izvor: izradila autorica (2017)

Slijedom svega navedenoga, može se zaključiti da je **hipoteza H2** (da između provedbe planiranja i promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama i indikatora održivosti razvoja turizma postoji pozitivna korelacija) **djelomično potvrđena**. Pretpostavka je da bi testiranje ove hipoteze na većem uzorku rezultiralo potvrđivanjem pozitivne korelacije kod većeg broja varijabli, pa se to preporučuje provesti u budućim istraživanjima.

5.2.4. Testiranje razlika u promicanju održivog razvoja između destinacija

U okviru ovog rada, provedeno je testiranje razlika u promicanju održivog razvoja između promatranih destinacija u sedam hrvatskih primorskih županija.

Postavljena je sljedeća hipoteza:

H3: Između županija postoje statistički značajne razlike u primjeni provedbe planiranja i promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama. Između gradova smještenih u priobalju i gradova u obalnom zaleđu postoje statistički značajne razlike te većih i manjih turističkih središta.

Iako se početno postavila ovakva hipoteza, ona se radi nedostatka potrebnih pokazatelja izmijenila pa se iz hipoteze izbacuje testiranje razlika u planiranju održivog razvoja u turističkim destinacijama. Slijedom toga, hipoteza H3 glasi:

H3: Između županija postoje statistički značajne razlike u primjeni provedbe promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama. Između gradova smještenih u priobalju i gradova u obalnom zaleđu postoje statistički značajne razlike te većih i manjih turističkih središta.

Ova hipoteza postavila se s ciljem utvrđivanja postoje li statistički značajne razlike između turističkih destinacija u promicanju održivog razvoja, ovisno o tome u kojoj je županiji destinacija, je li riječ o destinaciji smještenoj u priobalju ili u obalnom zaleđu te je li riječ o velikom ili malom turističkom središtu.

Međutim, za lakše testiranje ova hipoteza dijeli se na nekoliko pomoćnih hipoteza.

H3a: Između <u>županija</u> postoje statistički značajne razlike u primjeni provedbe promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama.

Za testiranje ove hipoteze korišteni su T-test i analiza varijance ANOVA, koja je dala rezultate prikazane u tablici br. 39.

Tablica br. 39. Testiranje razlika između županija u primjeni provedbe promicanja održivog razvoja

ANOVA

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Inicijativa/aktivnost 1	Između skupina	5,006	6	,834	,390	,879
	Unutar skupina	61,967	29	2,137		
	Ukupno	66,972	35			
Inicijativa/aktivnost 2	Između skupina	1,121	6	,187	,234	,962
	Unutar skupina	24,774	31	,799		
	Ukupno	25,895	37			
Inicijativa/aktivnost 3	Između skupina	6,700	6	1,117	,838	,551
	Unutar skupina	37,300	28	1,332		
	Ukupno	44,000	34			
Inicijativa/aktivnost 4	Između skupina	8,324	6	1,387	,977	,458
	Unutar skupina	42,595	30	1,420		
	Ukupno	50,919	36			
Inicijativa/aktivnost 5	Između skupina	3,395	6	,566	,504	,800
	Unutar skupina	33,687	30	1,123		
	Ukupno	37,081	36			
Inicijativa/aktivnost 6	Između skupina	2,262	6	,377	,341	,909
	Unutar skupina	29,856	27	1,106		
	Ukupno	32,118	33			
Inicijativa/aktivnost 7	Između skupina	2,330	6	,388	,208	,971

	Unutar skupina	52,356	28	1,870		
	Ukupno	54,686	34			
	Između skupina	4,911	6	,819	,612	,719
Inicijativa/aktivnost 8	Unutar skupina	41,431	31	1,336		
	Ukupno	46,342	37			
	Između skupina	2,742	6	,457	,312	,925
Inicijativa/aktivnost 9	Unutar skupina	39,522	27	1,464		
	Ukupno	42,265	33			
	Između skupina	8,284	6	1,381	1,213	,326
Inicijativa/aktivnost 10	Unutar skupina	35,295	31	1,139		
	Ukupno	43,579	37			
	Između skupina	8,000	6	1,333	1,208	,330
Inicijativa/aktivnost 11	Unutar skupina	32,000	29	1,103		
	Ukupno	40,000	35			
	Između skupina	**7,368**	**6**	**1,228**	**3,189**	**,015**
Inicijativa/aktivnost 12	**Unutar skupina**	**11,551**	**30**	**,385**		
	Ukupno	**18,919**	**36**			
	Između skupina	4,380	6	,730	,657	,685
Inicijativa/aktivnost 13	Unutar skupina	33,350	30	1,112		
	Ukupno	37,730	36			
	Između skupina	**10,636**	**6**	**1,773**	**2,692**	**,032**
Inicijativa/aktivnost 14	**Unutar skupina**	**20,417**	**31**	**,659**		
	Ukupno	**31,053**	**37**			
	Između skupina	6,472	6	1,079	,907	,504
Inicijativa/aktivnost 15	Unutar skupina	34,500	29	1,190		
	Ukupno	40,972	35			

Izvor: izradila autorica (2017)

Rezultati pokazuju da (od 15 inicijativa/aktivnosti) statistički značajne razlike, s obzirom na županiju u primjeni provedbe promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama, postoje samo kod dvije inicijative/aktivnosti i to:

a) Obnova povijesnih znamenitosti i kulturne baštine, prirodnih staza i stajališta te drugih prirodnih resursa

i

b) Podizanje svijesti o lokalnim kulturnim i zabavnim sadržajima među posjetiteljima i lokalnim stanovnicima; pokretanje posebnih događanja povezanih s lokalnom baštinom, baziranje turističke promocije na lokalnoj baštini i povijesti itd.

Posebno se primjećuje da se Dubrovačko-neretvanska županija izdvaja po svim ocjenama ($F(30,6)=3.189$, $p=0.015$; $F(31,6)=2.692$, $p=0.032$).

Nadalje, rezultati ukazuju da je Dubrovačko-neretvanska županija u prosjeku najslabije ocijenila inicijative 12 (X=3,00) i 14 (X=2,50). Ocjene inicijative 12 se u najvećoj mjeri razlikuju između Dubrovačko-neretvanske županije (X=3,00) i Istarske županije (X=4,56), Primorsko-goranske županije (4,60) i Zadarske županije (X=5,00).

Sve navedeno je vidljivo u prilogu br. 4 na kraju rada.

Potrebno je istaknuti da su u nekim županijama bila uključena samo dva grada, a to predstavlja ograničenje ovog istraživanja pa je preporuka da u budućim istraživanjima uzorci budu veći.

Temeljem navedenih rezultata, može se zaključiti da se **hipoteza H3a** (da između županija postoje razlike u primjeni provedbe promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama) može potvrditi samo za navedene dvije inicijative/aktivnosti, odnosno može se zaključiti da je **hipoteza H3a djelomično potvrđena.**

H3b: Između gradova smještenih u priobalju i gradova u obalnom zaleđu postoje statistički značajne razlike u primjeni provedbe promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama.

Za testiranje H3b hipoteze također su korišteni T-test i analiza varijance ANOVA.

Ovisno o tome jesu li gradovi iz priobalja ili zaleđa, T-testom za nezavisne uzorke utvrđena je statistički značajna razlika kod dvije inicijative (t=2.166, p=0.0048; t=2,359, p=0,034). Naime, obje inicijative su bolje ocjenjene od strane gradova smještenih u priobalju (tablica br. 40):

a) Stvaranje mogućnosti za lokalne stanovnike, korisnike i dionike da sudjeluju u kreiranju turističke politike

i

b) Podizanje svijesti o lokalnim kulturnim i zabavnim sadržajima među posjetiteljima i lokalnim stanovnicima; pokretanje posebnih događanja povezanih s lokalnom baštinom, baziranje turističke promocije na lokalnoj baštini i povijesti itd.

Tablica br. 40. Test razlike između gradova smještenih u priobalju i gradova u obalnom zaleđu u primjeni provedbe promicanja održivog razvoja

	P_Z	N	Mean	Std. Dev.	Std. Error Mean
Inicijativa/aktivnost 1	0	25	3,60	1,414	,283
	1	11	3,18	1,328	,400
Inicijativa/aktivnost 2	0	27	4,07	,829	,159
	1	11	3,64	,809	,244
Inicijativa/aktivnost 3	0	24	2,92	1,248	,255
	1	11	3,18	,874	,263
Inicijativa/aktivnost 4	0	26	3,42	1,206	,236
	1	11	3,36	1,206	,364
Inicijativa/aktivnost 5	0	26	3,58	1,027	,201
	1	11	3,09	,944	,285
Inicijativa/aktivnost 6	0	24	4,00	,780	,159
	1	10	3,20	1,229	,389
Inicijativa/aktivnost 7	0	24	2,46	1,215	,248
	1	11	2,45	1,440	,434
Inicijativa/aktivnost 8	0	27	4,04	1,018	,196
	1	11	3,45	1,293	,390
Inicijativa/aktivnost 9	0	23	3,39	1,033	,215
	1	11	2,64	1,206	,364
Inicijativa/aktivnost 10	0	27	3,93	1,141	,220
	1	11	3,82	,982	,296
Inicijativa/aktivnost 11	0	25	3,76	1,052	,210
	1	11	3,45	1,128	,340
Inicijativa/aktivnost 12	0	26	4,46	,761	,149
	1	11	4,27	,647	,195
Inicijativa/aktivnost 13	**0**	**26**	**3,96**	,824	,162
	1	**11**	**3,09**	1,221	,368
Inicijativa/aktivnost 14	**0**	**27**	**4,41**	,694	,134
	1	**11**	**3,55**	1,128	,340
Inicijativa/aktivnost 15	0	25	3,60	1,041	,208
	1	11	3,36	1,206	,364

* O=Priobalje, 1=Zaleđe

Izvor: izradila autorica (2017)

Tablica br. 41. T-test inicijativa/aktivnosti br. 13 i 14

Independent Samples Test										
		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
Inicijativa/aktivnost **13**	Equal variances assumed	1,837	,184	2,537	35	,016	,871	,343	,174	1,567
	Equal variances not assumed			2,166	14,013	**,048**	,871	,402	,008	1,733
Inicijativa/aktivnost **14**	Equal variances assumed	6,746	,014	2,878	36	,007	,862	,300	,254	1,469
	Equal variances not assumed			2,359	13,199	**,034**	,862	,365	,074	1,650

Izvor: izradila autorica (2017)

Slijedom navedenih rezultata, može se zaključiti da se **hipoteza H3b** (da između gradova smještenih u priobalju i gradova u obalnom zaleđu postoje razlike u primjeni provedbe promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama) može potvrditi samo za navedene dvije inicijative/aktivnosti, odnosno može se zaključiti da je **hipoteza H3b djelomično potvrđena.**

H3c: Između <u>većih i manjih turističkih središta</u> postoje statistički značajne razlike u primjeni provedbe promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama.

Za potrebe testiranja ove pomoćne hipoteze, veća i mala turistička središta određivala su se primjenom Pravilnika o proglašavanju turističkih općina i gradova i o razvrstavanju naselja u turističke razrede[95], tako da su se gradovi koji su inače razredi A smatrali većim, a gradovi koji inače spadaju u razrede B i C [96] manjim turističkim središtem.

Za testiranje ove hipoteze također su korišteni *T-test* i analiza varijance *ANOVA* pri čemu je za uspoređivanje među grupama korišten post hoc test *Tukey HSD*. Rezultati se prikazuju u nastavku.

[95] Narodne novine RH, br. 122/09, 9/10 – isp., 61/10, 82/10, 36/11, 89/11, 146/11, 141/12, 144/12, 38/13, 153/13, 126/15, 15/16 i 54/16 i 113/16

[96] Niti jedan od promatranih gradova ne spada u razred D.

Tablica br. 42. Test razlike između većih i manjih turističkih središta u primjeni provedbe promicanja održivog razvoja

ANOVA

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Inicijativa/aktivnost 1	Između skupina	,098	2	,049	,024	,976
	Unutar skupina	66,874	33	2,026		
	Ukupno	66,972	35			
Inicijativa/aktivnost 2	Između skupina	2,436	2	1,218	1,817	,178
	Unutar skupina	23,459	35	,670		
	Ukupno	25,895	37			
Inicijativa/aktivnost 3	Između skupina	,185	2	,092	,067	,935
	Unutar skupina	43,815	32	1,369		
	Ukupno	44,000	34			
Inicijativa/aktivnost 4	Između skupina	1,707	2	,854	,590	,560
	Unutar skupina	49,212	34	1,447		
	Ukupno	50,919	36			
Inicijativa/aktivnost 5	Između skupina	,867	2	,433	,407	,669
	Unutar skupina	36,214	34	1,065		
	Ukupno	37,081	36			
Inicijativa/aktivnost 6	**Između skupina**	**10,302**	**2**	**5,151**	**7,320**	**,002**
	Unutar skupina	**21,815**	**31**	**,704**		
	Ukupno	**32,118**	**33**			
Inicijativa/aktivnost 7	Između skupina	,221	2	,111	,065	,937
	Unutar skupina	54,464	32	1,702		
	Ukupno	54,686	34			
Inicijativa/aktivnost 8	Između skupina	,633	2	,317	,242	,786
	Unutar skupina	45,709	35	1,306		
	Ukupno	46,342	37			
Inicijativa/aktivnost 9	Između skupina	3,788	2	1,894	1,526	,233
	Unutar skupina	38,477	31	1,241		
	Ukupno	42,265	33			
Inicijativa/aktivnost 10	Između skupina	1,055	2	,528	,434	,651
	Unutar skupina	42,524	35	1,215		
	Ukupno	43,579	37			
Inicijativa/aktivnost 11	Između skupina	,383	2	,191	,159	,853
	Unutar skupina	39,617	33	1,201		
	Ukupno	40,000	35			
Inicijativa/aktivnost 12	Između skupina	1,707	2	,854	1,686	,200
	Unutar skupina	17,212	34	,506		
	Ukupno	18,919	36			
Inicijativa/aktivnost 13	Između skupina	,977	2	,488	,452	,640
	Unutar skupina	36,753	34	1,081		

	Ukupno	37,730	36			
	Između skupina	1,816	2	,908	1,087	,348
Inicijativa/aktivnost 14	Unutar skupina	29,237	35	,835		
	Ukupno	31,053	37			
	Između skupina	,634	2	,317	,259	,773
Inicijativa/aktivnost 15	Unutar skupina	40,339	33	1,222		
	Ukupno	40,972	35			

Izvor: izradila autorica (2017)

Tablica br. 43. Višestruko uspoređivanje (Tukey HSD)

Tukey HSD							
Dependent Variable	(I) RAZ	(J) RAZ	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
						Lower Bound	Upper Bound
Inicijativa/aktivnost 6	1	2	,101	,360	,958	-,79	,99
		3	**1,958***	,514	,002	,69	3,22
	2	1	-,101	,360	,958	-,99	,79
		3	**1,857***	,579	,008	,43	3,28
	3	1	**-1,958***	,514	,002	-3,22	-,69
		2	**-1,857***	,579	,008	-3,28	-,43

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

* 1=razred A, 2=razred B, 3=razred C

Izvor: izradila autorica (2017)

Testiranje je pokazalo da statistički značajna razlika (F(2,31)=7.320, p=0.002) inicijativa/aktivnosti, s obzirom na turističke razlike, postoji samo kod inicijative: **Politike smanjenja sezonalnosti turizma pomoću ciljanih marketinških inicijativa i razvoj specifičnih oblika turizma** i to između sva tri turistička razreda pri čemu je evidentno da razred broj 3 odnosno gradovi koji spadaju u razred C najslabije ocjenjuje navedenu inicijativu (X=2,00), dok razred br 2 odnosno gradovi koji spadaju u razred B u prosjeku ocjenjuje 3,86, a razred 1 odnosno gradovi koji spadaju u razred A =3,96.

Temeljem navedenoga, može se zaključiti da se **hipoteza H3c** (da između većih i manjih turističkih središta postoje razlike u primjeni provedbe promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama) može potvrditi samo za jednu inicijativu/aktivnost, odnosno može se zaključiti da je **hipoteza H3c djelomično potvrđena**.

Zaključno, pretpostavka je da bi testiranje ovih hipoteza na većem uzorku rezultiralo sa više potvrđenih razlika, a to se svakako preporučuje provesti u budućim istraživanjima.

6. PRIJEDLOG MODELA PLANIRANJA I PROMICANJA ODRŽIVOG RAZVOJA TURISTIČKE DESTINACIJE

U Republici Hrvatskoj je prisutna velika ovisnost gospodarstva o turizmu pa je stoga planski i održiv razvoj preduvjet za daljnji razvoj turizma.

Neki od problema hrvatskog turizma su izraziti sezonski karakter turizma i vrlo niska iskorištenost raspoloživih kapaciteta izvan glavne sezone, neodgovorno ponašanje pojedinaca i poslovnog sektora s ciljem maksimiziranja dobiti (npr. nekontrolirana gradnja smještajnih jedinica, zagađenje okoliša i sl.), neadekvatno upravljanje prostorom od strane javnih vlasti i drugo. Turistički promet se često geografski koncentrira oko važnijih turističkih atrakcija čime se može negativno utjecati na život lokalnih stanovnika i zadovoljstvo turista.

Sukladno postavljenim ciljevima rada, u ovom dijelu će se predložiti mjere za jačanje uloge lokalne samouprave u turističkim destinacijama u planiranju i promicanju razvoja prema načelima održivog razvoja odnosno predložiti model planiranja i promicanja održivog razvoja turističke destinacije s posebnim naglaskom na ulogu lokalne samouprave.

6.1. Lokalna samouprava u modelu planiranja i promicanja održivog razvoja turističke destinacije

Kako je u radu navedeno, glavni dionici planiranja i upravljanja turističkom destinacijom su **javni i privatni sektor te lokalno stanovništvo**[97]. O njihovom povezivanju i zajedničkom djelovanju ovisi uspješnost destinacijskog menadžmenta. U praksi, ovi dionici rade prvenstveno svaki za sebe i svoje interese, a tek djelomično se povezuju i rade na zajedničkim projektima. Iako su svi dionici važni za planiranje i upravljanje turističkom destinacijom pa tako i za planiranje i promicanje održivog razvoja, ipak je najvažnija uloga javnog sektora, odnosno lokalne samouprave na lokalnoj razini. Naime, lokalna samouprava po svom samoupravnom djelokrugu obavlja poslove lokalnog značaja kojima se neposredno ostvaruju potrebe građana, zadužena je i odgovorna za život i napredak u lokalnoj zajednici (primjerice za razvoj, prostorno planiranje, zaštitu okoliša, društvene usluge i drugo). Kada je riječ o lokalnoj samoupravi u turističkoj destinaciji, njezine mjere, projekti i aktivnosti direktno ili indirektno utječu na turizam. Stoga, vrlo je važna njezina uloga u planiranju i promicanju održivog razvoja turizma.

Lokalna samouprava, kao glavni pokretač i koordinator planiranja i promicanja održivog razvoja turističke destinacije, svoju ulogu ostvaruje ponajprije **donošenjem strateških planskih razvojnih dokumenata** koji u sebi sadrže ciljeve održivosti. Vrlo je važno prilikom donošenja tih

[97] Pod stanovništvom se smatraju i udruge građana.

dokumenata aktivno uključiti ostale dionike – ostali javni sektor (turistička zajednica), privatni sektor i lokalno stanovništvo. Ti dokumenti trebaju biti doneseni na participativnoj osnovi, uz uvažavanje i razumijevanje potreba i prioriteta svih dionika te uz razumijevanje i prihvaćanje zajedničke vizije razvoja destinacije temeljenog na održivom razvoju kao i odgovornosti dionika za provedbu i realizaciju definiranih ciljeva.

Strateški planski razvojni dokumenti u sebi sadrže definirane **ciljeve, mjere i aktivnosti** koje se odnose na održivi razvoj, a za čiju realizaciju su zaduženi svi glavni dionici planiranja i upravljanja turističkom destinacijom. U realizaciji je također vrlo važna uloga lokalne samouprave kao koordinatora, a često i pokretača aktivnosti. Ona treba cijelo vrijeme provedbe voditi računa o održivom razvoju lokalne zajednice te podsjećati druge dionike na obveze i odgovornosti koje su preuzeli, kao i na važnost usmjerenja na održivi razvoj.

Sljedeći vrlo važan korak u planiranju i promicanju održivog razvoja turističke destinacije, a za koji je zadužena lokalna samouprava, je **definiranje indikatora** za mjerenje napretka prema održivosti te vođenje brige oko redovitog korištenja definiranih indikatora odnosno praćenje stvarnog napretka u ostvarenju ciljeva održivog razvoja. U praćenje napretka uključeni su svi glavni dionici a ulogu koordinatora ima lokalna samouprava.

Rezultati praćenja postignutog napretka omogućuju kritičko sagledavanje ostvarenih i/ili neostvarenih ciljeva, donošenje odluka o potrebnim intervencijama u daljnjem postupanju ili reviziji postavljenih ciljeva, mjera i aktivnosti, a sukladno procijenjenim mogućnostima i raznim vanjskim faktorima (npr. na državnoj razini). Temeljem navedenoga slijedi **implementacija koncepcije održivog razvoja** kroz izmijenjene ili dopunjene ciljeve, mjere i aktivnosti održivog razvoja, za koju su zaduženi svi glavni dionici planiranja i upravljanja turističkom destinacijom.

Kako bi sve navedene uloge i aktivnosti profesionalno i pravodobno obavljala, lokalna samouprava treba odrediti **posebnu organizacijsku jedinicu ili službenika** koji će biti zadužen za poslove planiranja i promicanja održivog razvoja. Tu jedinicu ili službenika će se redovito informirati i usavršavati u području održivog razvoja te će poslovi planiranja i promicanja održivog razvoja imati prioritet u odnosu na eventualne druge poslove.

Potrebno je istaknuti da svaki dionik treba preuzeti aktivnu ulogu inicijatora i promicatelja održivog razvoja. Međutim, zbog već spomenutih izazova poput usmjeravanja na vlastite interese, sukoba interesa i drugo, lokalna samouprava (koja prvenstveno zastupa interese lokalne zajednice) je ta koja mora voditi računa o održivom razvoju turističke destinacije odnosno koordinaciji i komunikaciji među glavnim dionicima na promicanju održivog razvoja.

Sve navedeno prikazano je na slici br. 2, kao prijedlog modela planiranja i promicanja održivog razvoja turističke destinacije.

Slika br. 1. Prijedlog modela planiranja i promicanja održivog razvoja turističke destinacije

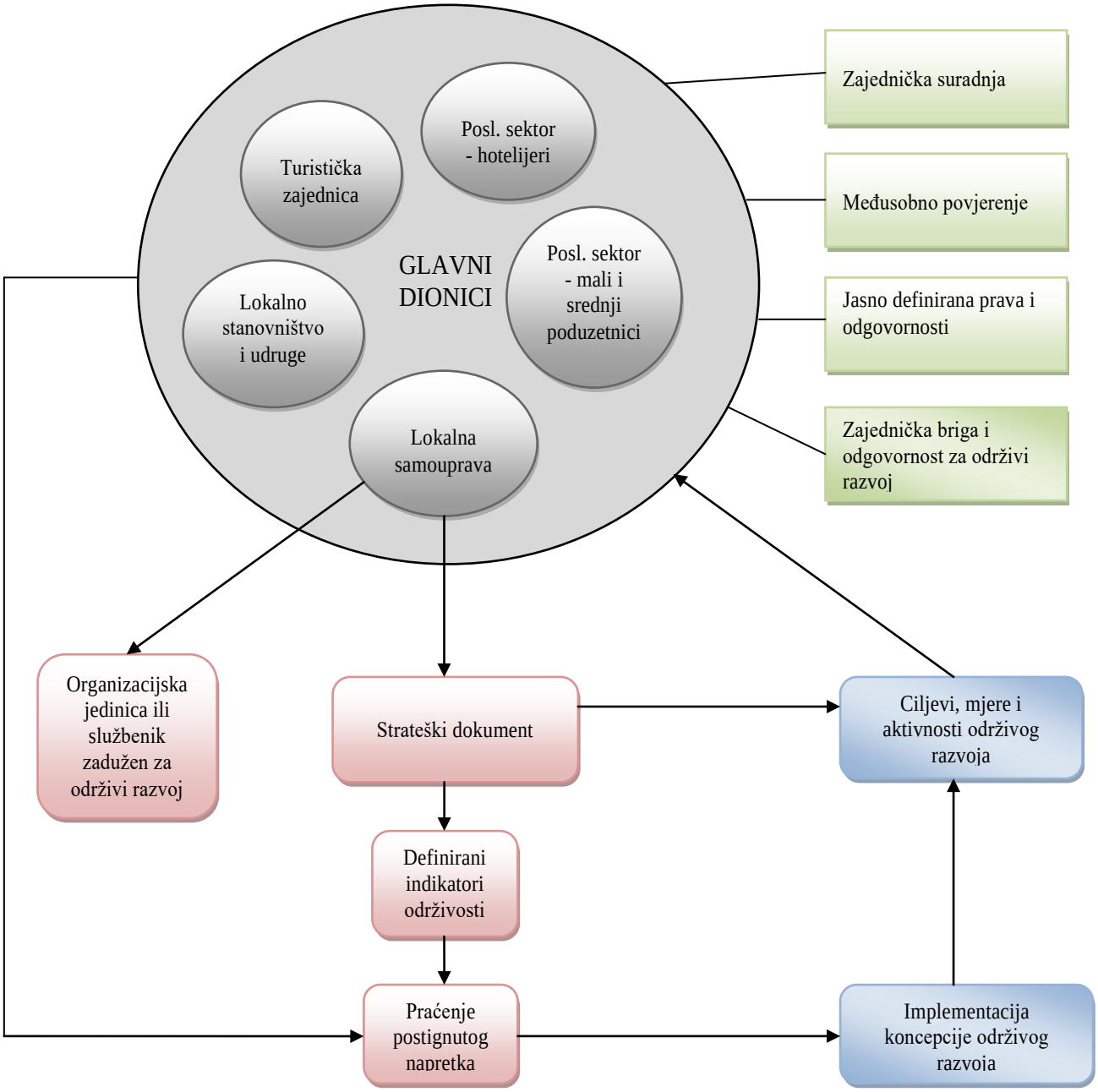

Izvor: Izradila autorica (2017.)

6.2. Mogućnosti implementacije modela

Predloženi model ne zahtjeva teško moguće i značajne promjene u **lokalnim samoupravama** i u upravljanju turističkom destinacijom, nego ukazuje na potrebu za promjenama u shvaćanju važnosti usmjeravanja na održivi razvoj i uloge koju imaju glavni dionici u turističkoj destinaciji. Osim toga, od lokalnih samouprava se očekuje unapređenje kadrovskih i stručnih kapaciteta te osiguravanje financijskih sredstava u korist promicanja održivog razvoja. Predlaže se formalno određivanje organizacijske jedinice ili službenika koji će biti zadužen za poslove planiranja i promicanja održivog razvoja. To može biti jedan ili više službenika ili organizacijskih jedinica, ovisno o veličini i razvijenosti grada.

Osim lokalnih samouprava, na koje se usmjerava posebna pažnja u ovoj doktorskoj disertaciji, predloženi model očekuje promjene i u svijesti i načinu rada drugih glavnih dionika planiranja i promicanja održivog razvoja turističkih destinacija.

Turističke zajednice moraju shvatiti svoju ulogu i činjenicu te da nije dovoljno se bave većinom promotivnim i administrativnim aktivnostima. Trebaju preuzeti aktivnu ulogu u planiranju i promicanju održivog razvoja turističke destinacije, u suradnji s drugim glavnim dionicima. U tom slučaju je pozitivno to što je, prema zakonskim propisima, čelnik jedinice lokalne samouprave (gradonačelnik) po svom položaju automatizmom predsjednik turističke zajednice grada. Stoga, ukoliko zaista lokalna samouprava prepozna i preuzme aktivniju ulogu u planiranju i promicanju održivog razvoja, gradonačelnik može svojim položajem utjecati na promjene koje se očekuju u turističkoj zajednici grada.

Od **poslovnog sektora – hotelijerskih kompanija** očekuje se bolja suradnja s drugim dionicima planiranja i upravljanja razvojem turizma, usmjeravanje na povećanje produktivnosti te povećanje broja radnih mjesta i kvalitete radnih uvjeta, ulaganje u razvoj ljudskih potencijala, ulaganje u nove tehnologije i inovativna rješenja, ulaganje u obnovljive izvore energije, promicanje održivog razvoja u okviru svojih objekata i drugih prostora (npr. promicanje uštede vode i energije), aktivno sudjelovanje u zajedničkim aktivnostima svih glavnih dionika na razini destinacije po pitanju produženja turističke sezone itd.

Sličan angažman se očekuje i od **poslovnog sektora – malih i srednjih poduzetnika**, kao i aktivno sudjelovanje u svim aktivnostima navedenim u predloženom modelu planiranja i promicanja održivog razvoja turističke destinacije te da s ostalim dionicima njeguju zajedničku suradnju, međusobno povjerenje, zajedničku brigu i odgovornost za održivi razvoj i da poštuju jasno definirana prava i odgovornosti.

Lokalno stanovništvo i udruge imaju, također, važnu ulogu u modelu planiranja i promicanja održivog razvoja turističke destinacije putem aktivnog sudjelovanja u procesu donošenja razvojnih strateških dokumenata, praćenju postignutog napretka te svim aktivnostima koje se odnose na održivi razvoj a koje iniciraju i koordiniraju drugi dionici (npr. lokalna samouprava ili turistička zajednica). Osim toga, od lokalnog stanovništva i udruga se očekuje stalno praćenje provedbe raznih aktivnosti drugih dionika te pravovremeno upozorenje na moguće posljedice, kao i predlaganje raznih aktivnosti koje nisu predviđene nikakvim postojećim planovima.

U ovome radu i predloženom modelu je poseban naglasak na lokalnoj samoupravi pa je potrebno istaknuti da vrlo važan čimbenik mogućnosti provedbe gore navedenih promjena u lokalnim samoupravama ovisi o raspoloživim financijskim sredstvima. Stoga, to je jedan od ograničavajućih čimbenika implementacije predloženog modela. Posljednjih godina, stalne zakonske izmjene i reforme ne idu u korist lokalnih samouprava, odnosno promjene koje se uvode većinom predstavljaju smanjenje izvora financijskih sredstava u lokalnim samoupravama. To dovodi do ograničavanja provođenja brojnih projekata, između ostaloga i projekata koji se odnose na održivi razvoj. Raspoloživa proračunska sredstva usmjeravaju se na one projekte koji se procjene prioritetnima, a nerijetko se procjene prioriteta provode bez uvažavanja važnosti promišljanja o održivom razvoju.

Idući ograničavajući čimbenik implementacije predloženog modela je ljudski faktor odnosno nedostatak stručnosti i proaktivnosti službenika u lokalnim samoupravama kao rezultat neadekvatnog sustava upravljanja ljudskim potencijalima u lokalnim samoupravama (usmjeravanje, informiranje, osposobljavanje, nagrađivanje itd.). Nerijetko sposobne i motivirane osobe odlaze iz lokalnih samouprava u privatni sektor (npr. velike hotelske kompanije) gdje za svoj rad i motiviranost dobiju znatno veću plaću i druge nagrade, stječu mogućnost profesionalnog usavršavanja i napredovanja itd.

Ova dva glavna navedena ograničavajuća čimbenika implementacije predloženog modela (financijska sredstva i ljudski faktor) se osim kod lokalnih samouprava pojavljuju i kod drugih glavnih dionika. Stoga, ubuduće bi trebalo posebnu pažnju posvetiti pronalaženju mogućih rješenja (npr. kandidiranje projekata na europske i druge fondove i slično).

Rezultati istraživanja, u okviru ovog rada, pokazali su da osim ova dva ograničavajuća čimbenika, jedan vrlo česti izazov/problem prilikom poduzimanja i provedbe aktivnosti za održivi razvoj u lokalnim samoupravama je promjenjivost zakonske regulative. Pretpostavka je da taj problem imaju i drugi glavni dionici pa je to još jedan od ograničavajućih čimbenika implementacije predloženog modela planiranja i promicanja održivog razvoja turističke destinacije.

6.3. Perspektive održivog razvoja turističkih destinacija u Republici Hrvatskoj

Istraživanje, u okviru ove doktorske disertacije, je pokazalo da iako lokalne samouprave nisu adekvatno kapacitirane u kadrovskom i stručnom smislu, smatraju da bi održivom razvoju trebalo pridati veću pažnju te definirati i koristiti indikatore za mjerenje napretka prema održivosti. Naime, na to ukazuje podatak da svi ispitani gradovi (38) smatraju da je za grad važno definirati indikatore održivog razvoja turizma.

Kroz analizu brojne literature, višegodišnji rad na poslovima planiranja i razvoja turizma u lokalnoj samoupravi te kroz provedbu istraživanja u okviru ove doktorske disertacije, primijećeno je da mnogi gradovi smatraju da je planiranje i upravljanje razvojem turizma pa tako i planiranje i promicanje održivog razvoja u ingerenciji turističke zajednice. Nadalje, nerijetko smatraju da lokalna samouprava ne može bitno utjecati na postupke privatnog sektora te da nije nužno aktivno uključivati lokalno stanovništvo i udruge u donošenje raznih odluka i strateških razvojnih dokumenata te u konačnici i uvažavati njihova mišljenja i prijedloge. Zbog navedenoga, postoji bojazan koliko će vremena biti potrebno da se promijeni takav način razmišljanja; da lokalne samouprave preuzmu aktivnu ulogu koordinatora i inicijatora aktivnosti planiranja i promicanja održivog razvoja turističke destinacije.

Međutim, temeljem saznanja stečenih kroz rad u lokalnoj samoupravi i sudjelovanja u aktivnostima u organizaciji Udruge gradova u Republici Hrvatskoj, može se zaključiti da je u posljednjih godinu dana ipak prepoznata potreba planiranja i promicanja održivog razvoja u gradovima. Primjerice, u 2016. godini održano je nekoliko predavanja i skupova na temu održivog razvoja na lokalnoj razini, a početkom 2017. godine započela je s radom Platforma za održivi razvoj gradova[98] koju su zajednički pokrenule Udruga gradova u Republici Hrvatskoj, udruga ODRAZ – Održivi razvoj zajednice i Tetida d.o.o.

Platforma za održivi razvoj gradova ujedinjuje snage svojih osnivača da zajednički pripremaju i provode projekte koji doprinose održivom razvoju hrvatskih gradova, a zamišljena je kao odgovor na rastuće potrebe urbanih sredina i jedinica lokalne samouprave koje preuzimaju uloge pokretača gospodarskih aktivnosti u svojim zajednicama, organizatora socijalne uključivosti te zagovarača zaštite okoliša i borbe protiv klimatskih promjena. Platforma je uspostavljena s ciljem da daje vjerodostojne informacije i stabilnu podršku kod izbora i provedbe odgovarajućih rješenja za detektirane potrebe i probleme gradova, kod prijave za financiranje sredstvima europskih strukturnih i investicijskih fondova. Glavni problemi koje adresira platforma su: infrastruktura (dotrajala i stara komunalna infrastruktura, održavanje zgrada, napušteni prostori, energetska efikasnost i obnovljivi izvori energije), gospodarski i

[98] Udruga gradova u RH (http://www.udruga-gradova.hr/platforma-za-odrzivi-razvoj-gradova-pocela-s-radom/, preuzeto 19.01.2017.)

društveni razvoj (neiskorištena kulturna/prirodna baština, nedostatak društvene infrastrukture, nerazvijeno (društveno) poduzetništvo, nepostojanje održive urbane mobilnosti, zapošljavanje i uključivi rast) i jačanje ljudskih potencijala (slaba iskoristivost lokalnih ljudskih potencijala, slaba međusektorska suradnja, niska razina građanske participacije/transparentnosti, nerazvijena mjesna samouprava, nepoznavanje novih koncepata lokalnog razvoja, neinformiranost i neiskorištenost o mogućnostima transnacionalne suradnje i umrežavanja, neosviještenost građana i slabi kapaciteti lokalnih dionika za održivi razvoj, dobro upravljanje…).

Osim toga, primjećuje se provedba sve većeg broja projekata i aktivnosti promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama, što neminovno zahtijeva uključivanje i koordinaciju glavnih dionika planiranja i upravljanja razvojem turizma na razini destinacije. Sve navedeno daje nadu da će se ipak u turističkim destinacijama dogoditi promjene postojećih koncepcija u koncepciju održivog razvoja, odnosno da će održivi razvoj postati temelj gospodarskog i društvenog razvoja turističkih destinacija u Republici Hrvatskoj.

7. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U mnogim zemljama, uključujući i Hrvatsku, turizam je najveći poslodavac i predstavlja najznačajniji izvor prihoda. Turizam daje snažan poticaj razvoju raznih djelatnosti, razvoju infrastrukture, povećanju zaposlenosti i životnog standarda te ukupnom gospodarskom i društvenom razvoju.

Dakle, turizam značajno utječe na gospodarski i društveni razvoj zemlje, ali osim brojnih ekonomskih utjecaja on stvara i ekološke, kulturne i društvene utjecaje. Turizam karakteriziraju pozitivna, ali i negativna obilježja koja se prvenstveno odražavaju na područja od posebne važnosti za koncepciju održivog razvoja. Razvoj turizma ovisi o kvaliteti okoliša i očuvanosti kulturne i povijesne baštine, a istovremeno upravo razvoj turizma (većinom) negativno utječe na okoliš te kulturnu i povijesnu baštinu. Stoga, posebna se pažnja treba usmjeriti na održivi razvoj odnosno adekvatno planiranje i promicanje održivog razvoja turističkih destinacija.

Upravo na lokalnoj razini se najbolje rješavaju mnoga pitanja održivog razvoja pa zato važnu ulogu u planiranju i promicanju održivog razvoja na toj razini imaju jedinice lokalne samouprave. One u svom samoupravnom djelokrugu obavljaju poslove lokalnog značaja kojima se neposredno ostvaruju potrebe građana, a istovremeno imaju direktne veze s održivim razvojem (npr. prostorno i urbanističko planiranje, socijalna skrb, zaštita i unapređenje prirodnog okoliša, promet i drugo). Stoga, velika je odgovornost lokalnih samouprava za održivi razvoj na lokalnoj razini. Također, međunarodni dokument Agenda 21 ističe da su lokalne vlasti najbliže ljudima i stoga odgovorne za planiranje i promicanje održivog razvoja na lokalnoj razini. U Hrvatskoj zakonski i drugi dokumenti koji se odnose na održivi razvoj (većinom se bave samo ekološkom komponentom održivog razvoja) također zadužuju jedinice lokalne samouprave da se brinu i rade na poslovima koji doprinose održivom razvoju.

Da bi razvoj turizma bio dugoročno uspješan i održiv, potrebno je u planiranju budućeg razvoja turističke destinacije voditi računa o održivom razvoju. U protivnome, štete koje nastaju u sadašnjosti postaju dugoročne štete i vode ka propadanju turističke destinacije. U procesu planiranja razvoja turizma trebaju aktivno sudjelovati turistička zajednica, poslovni sektor (hotelijeri i drugi veliki poduzetnici, turističke agencije i drugi mali i srednji poduzetnici), lokalno stanovništvo i udruge te druge interesne skupine. Inicijator i koordinator procesa planiranja treba biti lokalna samouprava, a njen je zadatak da pronađe individualan način planiranja i promicanja održivog razvoja turističke destinacije. Tijekom procesa planiranja nužna je stalna podrška predstavnika lokalnih vlasti (npr. gradonačelnik i članovi gradskog vijeća). Temeljem istaknutih svjetskih primjera dobre prakse u uvodu ovog rada, moguće je u hrvatskim lokalnim samoupravama primijeniti odnosno iskoristiti evidentirane prednosti i propuste iz već provedenih studija slučaja diljem svijeta.

Planiranje održivog razvoja podrazumijeva prvenstveno donošenje strateških planskih dokumenata s definiranim ciljevima i mjerama promicanja održivog razvoja. Lokalne samouprave u Hrvatskoj većinom imaju donesene strateške planske dokumente koji u sebi sadrže ciljeve i mjere promicanja održivog razvoja. Međutim, upitna je stvarna razvijenost svijesti o značenju tog pojma i izazova kojeg u sebi nosi. Naime, koncepcija održivog razvoja postala je popularna retorika političara diljem svijeta, uz istovremeno nerazumijevanje i neprenošenje koncepcije u konkretno djelovanje. Nisu rijetke situacije da se strateški planovi izrađuju i donose na neodgovarajući način, upitne su kvalitete i ne omogućuju praćenje ostvarenog napretka. Planiranje na lokalnoj razini karakterizira sukob interesa najvažnijih interesnih skupina i glavnih dionika planiranja i promicanja održivog razvoja turističke destinacije. Najčešći su konflikti lokalne samouprave sa zagađivačima te raznim poslovnim i drugim subjektima koji imaju cilj stvaranje profita u kratkom roku.

U okviru planiranja održivog razvoja, potrebno je definirati indikatore održivosti na lokalnoj razini kao načina praćenja ostvarenja postavljenih ciljeva. Na to upućuje i dokument Agenda 21. Iako se posljednjih dvadesetak godina diljem svijeta, pa i u Hrvatskoj, pokušavaju uspostaviti odgovarajući mjerljivi i dostupni indikatori održivosti, još uvijek nema konsenzusa oko toga koji su optimalni indikatori za mjerenje održivog razvoja. Prisutan je problem prikupljanja podataka, postojanje različitih načina prikupljanja i obrade podataka te nemogućnost usporedbe dostupnih podataka. Tako su u Hrvatskoj dionici planiranja održivog razvoja na lokalnoj razini prepušteni sami sebi kod uspostave seta indikatora pomoću kojih će mjeriti napredak ka održivosti. Ukoliko se odluče koristiti neki od sustava pokazatelja za ocjenu i praćenje održivosti turizma predloženih od međunarodnih (npr. Svjetske turističke organizacije) ili državnih izvora (npr. Agencije za zaštitu okoliša), tada se susreću s nedostatkom statističkih pokazatelja odnosno s nepravovremenim i nedovoljno specifičnim podatcima (npr. Državnog zavoda za statistiku) kojima bi pratili vrijednosti indikatora. Bez obzira na navedene probleme, važno je da lokalna samouprava (u suradnji sa drugim dionicima planiranja) izabere i definira određen set indikatora za koje će moći dobiti podatke i pomoću kojih će moći pratiti ostvarene rezultate u planovima koji se odnose na održivi razvoj turističke destinacije.

Agenda 21 osim planiranja ističe i promicanje održivog razvoja, kao važnu ulogu lokalnih samouprava na lokalnoj razini, kroz lokalne programe, politike, odluke i pravilnike koji se odnose na ostvarivanje ciljeva Agende 21. Najvažniji resursi koji su potrebni za promicanje održivog razvoja su financijski i ljudski resursi. Upravo to je ono što nekim lokalnim samoupravama nedostaje za uspješno bavljenje održivim razvojem. Financijski nedostatak može se riješiti kandidiranjem projekata održivog razvoja na razne natječaje, ali i informiranjem i pružanjem odgovarajuće podrške poslovnom sektoru prilikom njihovog kandidiranja na natječaje za dobivanje financijskih potpora. Što se tiče ljudskih resursa, lokalne samouprave trebaju ponajprije provesti odgovarajuće promjene u svijesti i stručne

osposobljenosti zaposlenika i vodećih ljudi te organizacijsku prilagodbu poslovima planiranja i promicanja održivog razvoja. Kada je riječ o planiranju i provedbi većih i skupljih razvojnih projekata koji imaju veze sa održivim razvojem, lokalne samouprave bi trebale u većoj mjeri surađivati s drugim jedinicama lokalne samouprave (gradovi i općine) kao i s jedinicama regionalne samouprave (županije), naročito u pripremi zajedničkih velikih razvojnih projekata, a najviše s ciljem da se umanje utjecaji nedostatka financijskih sredstava i ljudskih kapaciteta.

Osim lokalne samouprave, važnu ulogu u osiguravanju održivog razvoja u turističkoj destinaciji imaju turistička zajednica, privatni sektor i lokalna zajednica kao glavni dionici planiranja i upravljanja turističkom destinacijom. Za uspjeh planiranja i promicanja održivog razvoja turističke destinacije potrebno je zajedničko djelovanje dionika, dobra suradnja temeljena na međusobnom povjerenju i jasno definiranim pravima i odgovornostima svakog dionika. U Hrvatskoj je osmišljeno da su turističke zajednice zadužene i odgovorne za promicanje i razvoj turističkih proizvoda te da će s obzirom na to da kroz svoje članstvo objedinjavaju interese različitih subjekata na lokalnoj razini (lokalnu samoupravu, hotelijere, ugostitelje, trgovce, kulturne institucije itd.) uspješno stvarati i promovirati turističku ponudu na razini destinacije (pa tako i promicati održivi razvoj). Međutim, u praksi to nije tako. U Zakonu o turističkim zajednicama i promicanju hrvatskog turizma propisano je da turističke zajednice surađuju s tijelima jedinica lokalne samouprave u više aktivnosti, između ostaloga u dogovoru oko izrade plana razvoja turizma. Negativni čimbenik, kada je riječ o turističkim zajednicama grada, je politiziranost i birokratiziranost, a to nameće potrebu da se donesu odgovarajuće mjere za rješavanje tog i drugih uočenih problema u budućnosti, s obzirom na to da su turističke zajednice važni dionici planiranja i promicanja održivog razvoja turističke destinacije. Istraživanje Ministarstva turizma ukazuje na potrebu promjena sustava turističkih zajednica u smjeru ustroja DMO modela – destinacijskih menadžment organizacija koje će imati ulogu koordinatora aktivnosti svih razvojnih dionika na razini destinacije.

Uz javni sektor (lokalna samouprava i turistička zajednica) glavni dionici planiranja i upravljanja razvojem turizma na lokalnoj razini su privatni sektor i lokalno stanovništvo. U Hrvatskoj, zemlji ovisnoj o turizmu, nedovoljno kvalitetno je definirano tko je zadužen za planiranje i upravljanje turizmom te se odluke u velikom broju slučajeva donose ovisno o individualnim stavovima lokalnih vlasti ili pod utjecajem različitih interesnih skupina. Stoga, važno je definirati ulogu lokalne samouprave kao primarnog dionika u destinaciji.

Zbog svega navedenoga, smatralo se opravdanim i potrebnim provesti istraživanje o ulozi lokalne samouprave u planiranju i promicanju održivog razvoja turističke destinacije.

U posljednjem dijelu ovog rada, prikazuju se teorijske i praktične implikacije provedenog istraživanja, navode ograničenja provedenog istraživanja te se pružaju preporuke za buduća istraživanja.

7.1. Teorijske i praktične implikacije rezultata istraživanja

Teorijske postavke planiranja i upravljanja razvojem turizma u turističkim destinacijama te planiranja i promicanja održivog razvoja na lokalnoj razini naglašavaju jedinice lokalne samouprave kao jednog od glavnih dionika u turističkoj destinaciji. Stoga, u ovom je radu naglasak upravo na ulozi lokalne samouprave u planiranju i promicanju održivog razvoja turističke destinacije. Na jednostavan i pregledan način prikazan je poznati dio tematike, a u skladu s postavljenim ciljevima istraživanja i hipotezama, dan je doprinos postojećim teorijskim i praktičnim saznanjima o predmetnoj tematici.

Radi već opisanih ograničenja, rezultati provedenog istraživanja djelomično potvrđuju valjanost postavljenih osnovnih i pomoćnih hipoteza. Potrebno je istaknuti da su izvršene istraživačke prilagodbe na način da su dvije hipoteze izmijenjene u odnosu na to kako su bile početno postavljene. Riječ je o testiranju korelacija planiranja održivog razvoja u turističkim destinacijama s indikatorima održivosti razvoja turizma te testiranju razlika u planiranju održivog razvoja u turističkim destinacijama. Navedeno nije bilo moguće provesti radi nedostatka potrebnih pokazatelja. Također, kod ovih hipoteza se pokazalo da bi veće uzorkovanje rezultiralo većom vjerojatnošću potvrđenih rezultata, a to se preporuča provesti u budućnosti.

Navode se najznačajnije teorijske i praktične implikacije provedenog istraživanja:

- Jedinice lokalne samouprave u hrvatskim primorskim županijama provode razne inicijative/aktivnosti kojima promiču održivi razvoj turističke destinacije. Većinom tim inicijativama/aktivnostima dodjeljuju višu ili visoku razinu prioriteta u odnosu na neke druge aktivnosti. Međutim, s obzirom na to da su promatrane inicijative/aktivnosti vrlo značajne za održivi razvoj turističke destinacije, zabrinjavajući su rezultati koji kazuju da kod mnogih analiziranih inicijativa/aktivnosti (kod nekih čak 21 od 38 ispitanih gradova) ju provodi, ali kao nisku ili najnižu razinu prioriteta, a čak 4 grada uopće ne provode pojedine inicijative/aktivnosti. Očekivano, najbolje rezultate pokazuje inicijativa/aktivnost *održivo upravljanje u ključnim sektorima zaštite okoliša: potrošnja vode, potrošnja energije te gospodarenje otpadom*, koju provode svi ispitani gradovi a većina im dodjeljuje visok ili viši stupanj prioriteta.
- Kada je riječ o preprekama i problemima s kojima se gradovi susreću prilikom poduzimanja i provedbe aktivnosti za održivi razvoj, kao najveći problemi ističu se nedostatak financijskih sredstava (28 gradova) i promjenjivost zakonske regulative (22 grada), nakon čega slijede nedostatak ljudskih resursa u gradskoj upravi (12 gradova), neadekvatna izobrazba dostupnih ljudskih resursa (11 gradova), neadekvatna suradnja glavnih dionika u destinaciji (11 gradova) i nesuradnja poslovnog sektora (11 gradova).

- Gradovi (84,2 ispitanih gradova) imaju donesene formalne strategije, strateške i akcijske planove koji u manjoj ili većoj mjeri sadrže ciljeve održivosti. Većinom su to strategije razvoja, strategije gospodarskog razvoja, programi ukupnog razvoja, strategije razvoja turizma i planovi energetski održivog razvoja. U tim dokumentima se održivi razvoj kao koncepcija pojavljuje u definiranju vizija, strateških ciljeva i prioritetnih mjera.
- S obzirom na to da turizam ima ekonomske, ekološke, socijalne i kulturne učinke na lokalnu zajednicu, potrebno je voditi računa o podjednakoj zastupljenosti sve tri najvažnije komponente održivog razvoja: ekonomskoj, ekološkoj i sociokulturnoj. Istraživanje o zastupljenosti načela održivog razvoja u strateškim planskim dokumentima promatranih gradova je pokazalo da su kod većine gradova u strateškim dokumentima vrlo zastupljene ili u potpunosti zastupljene sve tri komponente održivosti, a to ukazuje na podjednaku zastupljenost sve tri komponente održivosti u planskim razvojnim dokumentima.
- Za uspješno upravljanje važna je mogućnost mjerenja napretka ka održivosti odnosno uspostava i korištenje indikatora održivosti. Međutim, lokalne samouprave u svojim razvojnim strateškim dokumentima često nemaju definirane indikatore za mjerenje ostvarenog napretka u području održivog razvoja (55,3% promatranih gradova) pa ih niti ne koriste ili ih pak imaju definirane, ali svejedno ne vrše monitoring indikatora (10,5% promatranih gradova).
- Lokalne samouprave provode razne aktivnosti za promicanje održivog razvoja, ali one nisu uvijek usklađene s aktivnostima koje su predviđene donesenim razvojnim strategijama, strateškim i akcijskim planovima.
- Od gradova koji su ujedno turističke destinacije očekuje se provedba organizacijske prilagodbe poslovima koji se odnose na planiranje i razvoj turizma. Prema rezultatima istraživanja 55,3% ili 21 ispitanih gradova ima posebno određenog službenika ili organizacijsku jedinicu za te poslove, ali samo četiri grada zaista u nazivu radnog mjesta ili organizacijske jedinice ima pojam turizam. Kada je riječ o održivom razvoju, 42,1% ispitanih gradova je proveo neki oblik organizacijske prilagodbe poslovima planiranja i promicanja održivog razvoja, a 26,3% njih je posebno odredilo službenika ili organizacijsku jedinicu formalno zaduženu za planiranje i promicanje održivog razvoja. Međutim, taj podatak postaje upitan kada se promatraju nazivi tih radnih mjesta ili organizacijskih jedinica; s obzirom na to da je većinom riječ o uobičajenim radnim mjestima i organizacijskim jedinicama, a ne posebnim koji se bave održivim razvojem

(npr. upravni odjel za gospodarstvo i eu projekte, odsjek za gospodarstvo i društvene djelatnosti, viši stručni suradnik za gospodarstvo, razvoj i pripremu projekata…). Samo u pojedinim gradovima je u nazivu radnog mjesta ili organizacijske jedinice vidljiva usmjerenost na održivi razvoj (npr. upravni odjel za održivi razvoj).

- Djelomično je utvrđeno da između provedbe promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama i indikatora održivosti razvoja turizma postoji pozitivna korelacija, odnosno utvrđeno je samo kod pojedinih promatranih varijabli (uz pretpostavku da bi testiranje ove hipoteze na većem uzorku rezultiralo potvrđivanjem pozitivne korelacije kod većeg broja varijabli, a to se preporučuje provesti u budućim istraživanjima).
- Djelomično je utvrđeno da između županija, između gradova smještenih u priobalju i gradova u obalnom zaleđu te između većih i manjih turističkih središta postoje statistički značajne razlike u primjeni provedbe promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama.

Znanstveni doprinos ovog rada ogleda se u sublimiranju teorijskih i praktičnih informacija, u spoznavanju stanja o načinu planiranja i promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama te u predlaganju modela planiranja i promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama. Prilikom predlaganja navedenog modela, autorica je uvažila stanje i stvarne mogućnosti jedinica lokalnih samouprava i turističkih zajednica odnosno javnog sektora kao dionika planiranja i upravljanja razvojem turizma na načelima održivog razvoja u Republici Hrvatskoj. S obzirom na to da do sada nije rađeno slično istraživanje o ulozi jedinica lokalne samouprave u planiranju i promicanju održivog razvoja (tamo gdje je riječ ujedno o turističkoj destinaciji), može se očekivati da će ovaj rad doprinijeti praktičnoj primjeni u turističkim destinacijama. Također, očekuje se da će ovaj rad otvoriti put budućim istraživanjima na temu za koju još uvijek u recentnoj literaturi nema dovoljno radova (tema koja objedinjava lokalnu samoupravu, turizam i održivi razvoj).

S obzirom na neodgovarajuće razumijevanje uloge lokalne samouprave u planiranju i upravljanju razvojem turizma kao i u planiranju i promicanju održivog razvoja na lokalnoj razini, rad je izrađen s nadom da će poslužiti prvenstveno jedinicama lokalne samouprave u Hrvatskoj i s ciljem da se unaprijede stavovi čelnih ljudi i službenika te da se poduzmu odgovarajuće organizacijske i druge promjene koje su potrebne za uspješno bavljenje održivim razvojem. Nadalje, očekuje se da će ovaj rad doprinijeti boljem razumijevanju i unapređenju koordinacije i uspostavljanja bolje suradnje među glavnim dionicima planiranja i upravljanja razvojem turizma u turističkim destinacijama poštujući načela održivog razvoja.

7.2. Ograničenja provedenog istraživanja

Kod korištenja rezultata provedenog istraživanja, potrebno je voditi računa o njegovim ograničenjima. Prvenstveno je riječ o nemogućnosti pribavljanja adekvatnih statističkih pokazatelja o održivosti razvoja turizma u Hrvatskoj pa su korišteni dostupni podaci iz doktorske disertacije - za samo šest gradova (za koje su istovremeno prikupljeni podaci i u okviru provedbe ovog istraživanja).

Moguće ograničenje istraživanja je to što je upitnik u gradovima ispunjavala jedna osoba i davala svoje mišljenje u ime cijele gradske uprave. Međutim, autorica je vodila računa da upitnik pošalje najkompetentnijoj osobi za područje istraživanja (gradonačelnik, zamjenik gradonačelnika ili pročelnik organizacijske jedinice nadležne za poslove turizma i održivog razvoja). Također, praksa pokazuje da osobe koje ispunjavaju anketne upitnike najčešće konzultiraju i druge ustrojstvene jedinice i osobe za dobivanje točnih informacija potrebnih za ispunjavanje upitnika. Moguće ograničenje je i subjektivnost odgovora ispitanika – predstavnika gradova, s obzirom na to da se u mnogim pitanjima trebalo prikazati mišljenje u obliku ocjene. Također, zasigurno postoji razlika, među ispitanim gradovima, prilikom njihovog definiranja pojma održivog razvoja.

Jedno od ograničenja istraživanja je i njegova provedba na uzorku od sedam primorskih hrvatskih županija pa su istraživanjem obuhvaćene samo destinacije koje većinom karakterizira glavni proizvod „sunce i more“ dok bi za sveobuhvatnije rezultate trebalo provesti istraživanje na uzorku destinacija i u drugim dijelovima Hrvatske.

7.3. Preporuke za buduća istraživanja

Istraživanje, u okviru ovog rada, je pokazalo da lokalne samouprave u nedovoljnoj mjeri prepoznaju svoju ulogu u planiranju i promicanju održivog razvoja turističke destinacije. One provode mnoge inicijative/aktivnosti promicanja održivog razvoja, ali treba uzeti u obzir da riječ o nekim mjerama koje se potiču na državnoj razini (npr. ulaganja u obnovljive izvore energije putem sredstava Fonda za zaštitu okoliša i energetsku učinkovitost) ili o mjerama koje su rezultat stanja i problematike u cijeloj državi (npr. nezaposlenost odnosno aktivnost poticanja lokalnog zapošljavanja). Također, mnoge inicijative se u nedovoljnoj mjeri provode tj. u nekim gradovima se ili ne provode ili im se pridaje preniska razina prioriteta u odnosu na neke druge inicijative/aktivnosti lokalne samouprave.

Nadalje, istraživanje je ukazalo na to da mnogi gradovi imaju donesene strateške razvojne planske dokumente koji u sebi sadrže ciljeve održivosti, ali nedovoljan broj gradova ima definirane

indikatore za mjerenje napretka ka održivosti. Naposljetku, vrlo mali broj gradova ih u praksi zaista i koristi.

Također, kod pojedinih promatranih varijabli pokazalo se da između provedbe promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama i indikatora održivosti razvoja turizma postoji pozitivna korelacija. Isto tako, samo djelomično kod nekih varijabli je utvrđeno da između županija, između gradova smještenih u priobalju i gradova u obalnom zaleđu te između većih i manjih turističkih središta postoje statistički značajne razlike u primjeni provedbe promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama. Kod testiranja razlika između županija, potrebno je istaknuti da su u nekim županijama bila uključena samo dva grada, a to predstavlja ograničenje ovog istraživanja. Preporuka je da u budućim istraživanjima uzorci budu veći.

U budućim istraživanjima, preporuča se provedba detaljnih istraživanja strateških dokumenata, komplementarnosti postavljenih ciljeva u strategijama i provedenih aktivnosti, ispitivanje lokalnog stanovništva o zadovoljstvu realiziranim projektima i podjednakoj zastupljenosti sve tri komponente održivosti u razvojnim dokumentima i njihovoj realizaciji, s obzirom na to da su gradovi većinom odgovorili da su sve tri komponente podjednako zastupljene u njihovim razvojnim dokumentima.

Postavlja se pitanje u kojoj mjeri bi planovi zaista sadržavali mjere promicanja održivog razvoja kada bi mogli strategije donositi nevezano uz ciljeve postavljene na višim razinama. Stoga, preporuča se takvo istraživanje provesti u budućnosti.

Nadalje, preporuča se provesti slično istraživanje, ali proširiti uzorak i na destinacije u drugim dijelovima Hrvatske (kontinentalna i gorska Hrvatska) te povećati broj pokazatelja održivosti razvoja turizma. Bilo bi poželjno ostvariti veći postotak gradova koji će sudjelovati u istraživanju i ispuniti anketni upitnik kako bi se ostvario veći stupanj relevantnosti i pouzdanosti rezultata istraživanja.

Jedna od preporuka je i testiranje predloženog modela planiranja i promicanja održivog razvoja turističke destinacije u Republici Hrvatskoj.

LITERATURA

KNJIGE

1. Agyeman, J. (2005). **Sustainable Communities and the Challenge of Environmental Justice**, New York: University Press.

2. **A Practical Guide to Tourism Destination Management**, (2007). Madrid: UNWTO.

3. Bartoluci, M. (2013). **Upravljanje razvojem turizma i poduzetništva**, Turistička politika, razvoj i poduzetništvo u turizmu, Zagreb: Školska knjiga.

4. Blažević, B. (2007). **Turizam u gospodarskom sustavu**, Opatija: Fakultet za turistički i hotelski menadžment u Opatiji.

5. Brščić, K. (ur.) (2016). **Plaže, proizvod turističkog odredišta**, Poreč: Institut za poljoprivredu i turizam Poreč.

6. Brunčić, D. (ur) (2001). **Lokalna samouprava, hrvatska i nizozemska iskustva**, Osijek: Hrvatski institut za lokalnu samoupravu.

7. Čorak, S., Trezner, Ž. (ur.) (2002). **Destinacijske menadžment kompanije DMK, Priručnik za uspješno poslovanje i marketing u turizmu posebnih interesa**, Zagreb: Hrvatska turistička zajednica.

8. Črnjar, M. (2002). **Ekonomika i politika zaštite okoliša (ekologija, ekonomija, menadžment, politika)**, Ekonomski fakultet u Rijeci, Rijeka: Glosa Rijeka.

9. Črnjar, M., Črnjar, K. (2009). **Menadžment održivoga razvoja, Ekonomija, Ekologija, Zaštita okoliša**, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu u Opatiji, Rijeka: Glosa Rijeka.

10. Čulo, I., Marinac, A. (2010). **Mjesto i uloga lokalne samouprave u Republici Hrvatskoj**, Požega: Geno.

11. Demonja, D., Ružić, P. (2010). **Ruralni turizam u Hrvatskoj s hrvatskim primjerima dobre prakse i europskim iskustvima**, Samobor: Meridijani, Zagreb: Institut za međunarodne odnose IMO.

12. Dujmović, M. (2014). **Kultura turizma**, Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.

13. Dulčić, A. (2002). **Nautički turizam i upravljanje lukom nautičkog turizma**, Split: Ekokon.

14. Dulčić, A., Petrić, L. (2001). **Upravljanje razvojem turizma**, Zagreb: Mate.

15. Geić, S. (2011). **Menadžment selektivnih oblika turizma**, Split: Sveučilište u Splitu.

16. Hall, C. M., Lew, A. A. (2009). **Understanding and Managing Tourism Impacts, An integrated approach**, Routledge, London and New York: Taylor&Francis Group.

17. Hall, C.M. (2008). **Tourism Planning: Policies, Processes and Relationships**, 2nd Ed., England: Pearson/Prentice Hall.

18. Hrženjak, J. (2004). **Lokalna i regionalna samouprava u Republici Hrvatskoj**, Zagreb: Informator d.d.

19. Jadrešić, V. (2001). **Turizam u interdisciplinarnoj teoriji i primjeni**, Zbornik istraživanja, Zagreb: Školska knjiga.

20. Jambrač, J. (2016). **Ljudi, ekonomija, država: perspektiva lokalne samouprave u Hrvatskoj**, Zagreb: Izvori.

21. Karoglan Todorović, S., Skala, Z. (2001). **Agenda 21 - program za 21. stoljeće**, Zagreb: Ekologika.

22. Kesar, O. i dr. (2011). **Turizam-ekonomske osnove i organizacijski sustav**, Zagreb: Školska knjiga.

23. Kunst, I. (2012). **Hrvatski turizam i EU integracije**, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Institut za turizam Zagreb.

24. Kušen, E. (2002). **Turistička atrakcijska osnova**, Zagreb: Institut za turizam Zagreb.

25. Lickorish, L. J., Jenkins, C. L. (2006). **Uvod u turizam**, Split: Ekokon.

26. **Lokalna Agenda 21 u Hrvatskoj** (2006). Zagreb: Regionalni centar zaštite okoliša za Srednju i Istočnu Europu.

27. Lukeš-Petrović, M., Masarić, H., Nikolov, J. (2005). **Vodič kroz hrvatski sustav lokalne i regionalne samouprave, Priručnik za članove tijela općina, gradova i županija**, Program Ujedinjenih naroda za razvoj, Zagreb: Hrvatski institut za lokalnu samoupravu.

28. Magaš, D. (1997). **Turistička destinacija**, Opatija: Hotelijerski fakultet Opatija.

29. Magaš, D. (2003). **Management turističke organizacije i destinacije**, Fakultet za turistički i hotelski menadžment Opatija, Rijeka: Adamić.

30. Magaš, D. (2008). **Destinacijski menadžment, Modeli i tehnike**, Opatija: Fakultet za turistički i hotelski menadžment Opatija.

31. Pančić Kombol, T. (2000). **Selektivni turizam: uvod u menadžment prirodnih i kulturnih resursa**, Matulji: TMCP Sagena.

32. Petrić, L. (2011). **Upravljanje turističkom destinacijom**, Načela i praksa, Split: Ekonomski fakultet u Splitu.

33. Skala, Z. (1999). **Lokalna agenda 21 – Osnovni vodič**, Omišalj: Klub „Eureka“.

34. Vukonić, B. (2015). **Gradovi u turizmu**, Zagreb: Visoka poslovna škola Libertas.

35. Wheeler, S.M. (2013). **Planning for Sustainability: Creating livable, equitable and ecological communities**, 2nd ed., Routledge, London and New York: Taylor&Francis Group.

POGLAVLJA U KNJIZI

1. Boranić Živoder, S. i dr. (2011). **Suradnja interesnih skupina u turističkim destinacijama**, u: Čorak, S., Izazovi upravljanja turizmom, Zagreb: Institut za turizam, 15-32.

2. Carić, H., Marković, I. (2011). **Integralno planiranje u turizmu kao temelj održivog razvoja** u: Čorak, S. (ur), Izazovi upravljanja turizmom, Zagreb: Institut za turizam, 123-138.

3. Črnjar, M., Serdinšek, D. (2005). **Strateški menadžment – pretpostavka održivom razvoju turizma**, u: Grupa autora, Održivi razvoj turizma, Opatija: Fakultet za turistički i hotelski menadžment, 86-97.

4. Dujmović, M. (2015). **Tourism, culture, cultural tourism**, u: Gržinić, J., Vodeb, K. (ed): Cultural tourism and destination impacts, Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 3-30.

5. Gržinić, J. (2014). **Novi trendovi u hrvatskom hotelijerstvu**, u: Gržinić, J., Bevanda, V. (ur): Suvremeni trendovi u turizmu, Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“, 174-195.

6. Gržinić, J. (2015). **Cultural tourism and international impacts**, U: Gržinić, J., Vodeb, K. (ed): Cultural tourism and destination impacts, Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 31-58.

7. Ivanović, M. (2013). **Problemi malih općina u svjetlu nove regulacije lokalne samouprave**, u: Koprić, I., Đulabić, V.(ur.): Dvadeset godina lokalne samouprave u Hrvatskoj, Zagreb: Institut za javnu upravu, 201-222.

8. Jambrač, J. (2013). **Lokalna država i konkurentnost**, u: Koprić, I., Đulabić, V.(ur.): Dvadeset godina lokalne samouprave u Hrvatskoj, Zagreb: Institut za javnu upravu, 101-126.

9. Jurlina Alibegović, D., Kordej-De Villa, Ž. (2009). **Lokalna dimenzija održivog razvoja**, u: Kordej-De Villa, Ž., Stubbs, P., Sumpor, M. (ur): Participativno upravljanje za održivi razvoj, Zagreb: Ekonomski institut Zagreb, 47-62.

10. Koprić, I. (2015). **Suradnja jedinica kao instrument konsolidacije sustava lokalne samouprave: iskustva, mogućnosti i ograničenja**, u: Koprić, I., Škarica, M., Milošević, B. (ur): Suradnja i razvoj u lokalnoj i regionalnoj samoupravi, Zagreb: Institut za javnu upravu, 3-22.

11. Koprić, I. (2016). **Evaluacija, novi zakonski okvir i važnost upravljanja učinkovitošću u lokalnoj i regionalnoj samoupravi te u državnoj i javnoj upravi Republike Hrvatske**, u: Koprić, I., Džinić, J., Manojlović, R. (ur): Upravljanje kvalitetom i učinkovitošću u javnoj upravi, Zagreb: Institut za javnu upravu, 3-38.

12. Kunst, I. (2011a). **Turizam i prostor – teorija i praksa održivog razvoja**, u: Čorak, S.(ur): Izazovi upravljanja turizmom, Zagreb: Institut za turizam, 1-13.

13. Kunst, I. (2011b). **Upravljanje turističkom destinacijom u Hrvatskoj – ograničenja i mogućnosti**, u: Čorak, S.(ur): Izazovi upravljanja turizmom, Zagreb: Institut za turizam, 87-105.

14. Malagurski, B. (2007). **Decentralizacija i regionalizacija kao uvjet održivog razvoja lokalnih samouprava**, u: Lauc, Z. (ur): Zbornik radova sa znanstvenog skupa: Lokalna samouprava i decentralizacija, Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 129-142.

15. Maleković, S., Puljiz, J. (2010). **Izazovi novog pristupa upravljanju razvojem na lokalnoj i regionalnoj razini u Hrvatskoj**, u: Barbić, J. (ur.): Nova hrvatska lokalna i regionalna samouprava, okrugli stol, Zagreb, 199-222.

16. Maleković, S., Keser, I., Puljiz, J (2015). **Nove mogućnosti za razvoj gradova u Hrvatskoj**, u: Koprić, I., Škarica, M., Milošević, B. (ur): Suradnja i razvoj u lokalnoj i regionalnoj samoupravi, Zagreb, Institut za javnu upravu, 101-133.

17. Musa, A. (2011).: **Lokalna samouprava u kontekstu europskih integracija: trendovi i izazovi**, prema: de Rooij, R.: The Impact of the European Union on the local government in the Netherlands, Journal of European Public Policy, vol. 9, br. 3, str. 447-467, u: Kregar, J. i dr. (ur): Decentralizacija, Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, 107-134.

18. Smolčić Jurdana, D. (2005a): **Utvrđivanje prihvatnog potencijala turističke destinacije – aspekti i problemi**, u: Grupa autora: Održivi razvoj turizma, Opatija: Fakultet za turistički i hotelski menadžment Opatija, 119-140.

19. Smolčić-Jurdana, D. (2005b). **Načela održivog razvoja turizma**, u Grupa autora: Održivi razvoj turizma, Opatija: Fakultet za turistički i hotelski menadžment Opatija, 15-27.

20. Šeks, V. (2010). **Novo teritorijalno ustrojstvo Republike Hrvatske**, u: Cvitan, O. (ur): Teritorijalni ustroj i regionalizacija Republike Hrvatske u kontekstu Europskih integracija, Split, 15-40.

21. Škarica, M**. (**2013). **Lokalni djelokrug u svjetlu novih funkcija i uloga lokalne samouprave**, u: Koprić, I, (ur.): Reforma lokalne i regionalne samouprave u Republici Hrvatskoj, Zagreb: Institut za javnu upravu Zagreb, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Studijski centar za javnu upravu i javne financije, 451-494.

22. Vujić, V. (2005). **Menadžment održivog razvoja turizma**, u: Grupa autora: Održivi razvoj turizma, Opatija: Fakultet za turistički i hotelski menadžment Opatija, 57-77.

ČLANCI

1. Angelevska-Najdeska, K., Rakicevik, G. (2012). **Planning of sustainable tourism development**, Procedia – Social and Behavioral Sciences 44, 210-220.

2. Aruljothi, C., Ramaswamy, S. (2012). **Towards sustainable tourism: Issues and Strategies**, International journal of research in commerce, economics & management, 2(7), 55-58.

3. Atkinson, D. (2002). **Local Government, Local Governance and Sustainable Development, Getting the Parameters Right**, Integrated Rural and Regional Development Research Programme, Human Sciences Research Council, 1-23.

4. Battaglia M., Daddi T., Rizzi F. (2012). **Sustainable Tourism Planning and Consultation: Evidence from the Project INTER.ECO.TUR**, European Planning Studies, 20(2), 193-211.

5. Blažević, B., Maškarin Ribarić, H., Smolčić Jurdana D. (2013). **Analitička podloga upravljanja održivim turizmom**, Ekonomski pregled, 64(2), 143-158.

6. Bob, C., Ghita, S., Saseanu, A. (2010). **A comparative territorial study on sustainable tourism. Romanian vs. Croatian case**, Tourism & Hospitality Management, Conference Proceedings, 33-46.

7. Bošković, D., Saftić, D., Trošt, K. (2010). **Planning and organising tourist destinations – the example of the rural Istria cluster**, Tourism & Hospitality Management, Conference Proceedings, 794-807.

8. Butler, R.W. (1980). **The Concept of Tourism area cycle of evolution: Implications for management of resources**, The Canadian Geographer, 24(1), 5-12.

9. Cartwright, L. (1997). **The implementation of sustainable development by local authorities in the south east of England**, Planning Practice & Research, 12(4), 337-347.

10. Devuyst, D., Hens, L. (2000). **Introducing and measuring sustainable development initiatives by local authorities in Canada and Flanders (Belgium) - A comparative study**, Environment, Development and Sustainability, 2,2; ABI/INFORM Complete, 81-105.

11. Fidelis, T., Pires, S.M. (2009). **Surrender or resistance to the implementation of Local Agenda 21 in Portugal: the challenges of local governance for sustainable development**, Journal of Environmental Planning and Management, 52(4), 497-518.

12. Garcia-Sanchez, I.M., Prado-Lorenzo, J.M. (2008). **Determinant Factors in the Degree of Implementation of Local Agenda 21 in the European Union**, Sustainable Development, 16, 17-34.

13. Gibbs, D., Longhurst, J., Braithwaite, C. (1996). **Moving Towards Sustainable Development? Integrating Economic Development and the Environment in Local Authorities**, Journal of Environmental Planning and Management, 39(3), 317-332.

14. Glickan, R. (1996). **Environment – Competitive Advantage and Managerial Headache**, u: Woolfe, K. (ed): Sustainability and Local Environments: Myths, Models & Milestones, Environs Australia's 2nd National Conference, University of Sydney, 27-34.

15. Golja, T., Slivar, I. (2014). **The Importance of Measuring Sustainability in Reaching Higher Destination Competitiveness**, Proceedings of the 10th European Conference on Management

Leadership and Governance, VERN' University of Applied Sciences, Zagreb, Republic of Croatia, 100-110.

16. Gorica K., Kripa, D., Zenelaj, E. (2012). **The Role of Local Government in Sustainable Development**, Tourism and Sustainable Development, Acta Universitatis Danubius, Oeconomica, Romania, 8(2), 139-155.

17. Jackson, T., Roberts, P (1997). **Greening the Fife Economy: Ecological Modernization as a Pathway for Local Economic Development**, Journal of Environmental Planning and Management, 40(5), 615-629 .

18. Jorby, S.A. (2002). **Local Agenda 21 in Four Swedish Municipalities: A Tool towards Sustainability?**, Journal of Environmental Planning and Management, 45(2), 219-244.

19. Kelly, R., Moles, R. (2002). **The Development of Local Agenda 21 in the Mid-west region of Ireland: A Case Study in Interactive Research and Indicator development**, Journal of Environmental Planning and management, 45(6), 889-912.

20. Kožić, I., Mikulić, J. (2011). **Mogućnosti uspostave sustava pokazatelja za ocjenu i praćenje održivosti turizma u Hrvatskoj**, Privredna kretanja i ekonomska politika, 127, 57-80.

21. Lubell, M., Feiock, R., Handy, S. (2009). **City Adoption of Environmentally Sustainable Policies in California's Central Valley**, Journal of the American Planning Association, 75(3), 293-308.

22. Luhde-Thompson, N. (2004). **Governing Sustainable Cities**, Local Environment, 9(5), 481-485.

23. Matešić, M. (2008). **Strategija održivog razvoja: krovni razvojni dokument RH**, Socijalna ekologija, 17(4), 405-410.

24. Matešić, M. (2009). **Principi održivog razvoja u strateškim dokumentima Republike Hrvatske**, Socijalna ekologija, 18(3-4), 323-339.

25. Mazzara, L., Sangiorgi, D., Siboni, B. (2010). **Public Strategic Plans In Italian Local Governments**, Public Management Review, 12(4), 493-509.

26. Mercer, D., Jotkowitz, B. (2000). **Local Agenda 21 and Barriers to Sustainability at the Local Government Level in Victoria, Australia**, Australian Geographer, 31(2), 163-181.

27. Portney, K.E. (2001). **Taking Sustainable Cities Seriously: A Comparative Analysis of Twenty-Three U.S. Cities**, American Political Science Association, California, 1-39.

28. Puljiz, J., Tišma, S., Pavičić-Kaselj, A. (2010). **Measuring sustainable development-The case of Croatia**, 5th International Conference An Enterprise Odyssey: From Crisis to Prosperity - Challenges for Government and Business, Opatija, 253-270.

29. Ruhanen, L. (2004). **Strategic planning for local tourism destinations: an analysis of tourism plans**, Tourism and Hospitality Planning & Development, 1(3), Australia, 239-253.

30. Ruhanen, L. (2012). **Razvoj strateške vizije: integracija principa održivog razvoja u planiranje turističke destinacije**, prethodno priopćenje, Acta Turistica, 24(2), 149-176.

31. Saha, D., Paterson, R.G. (2008). **Local Government Efforts to Promote the "Three Es" of Sustainable Development: Survey in Medium to Large Cities in the United States**, Journal of Planning Education and Research 28:21-37, Association of Collegiate Schools of Planning.

32. Smolčić Jurdana, D., Sušilović, Z. (2006). **Planning City Tourism Development: Principles and Issues**, Tourism and Hospitality Management, 12(2), 135-144.

33. Smolčić Jurdana, D. (2009). **Specific knowledge for managing ecotourism destinations**, Tourism and Hospitality Management, 15(2), 267-278.

34. Sutton, P. (1996). **Council EMSs, „Greening Business and Sustainability**, u: Sustainability and Local Environments: Myths, Models & Milestones, Environs Australia's 2nd National Conference, University of Sydney, 139-141.

35. Taylor, D. (1998). **Using sustainability indicators to implement Local agenda 21**, World Congress of Environmental and Resource Economists, Venice.

36. Tišma, S., Pisarović, A., Samardžić, Z. (2004). **Održivi razvoj jadranskog područja u Republici Hrvatskoj i oblici njegova financiranja – rezultati empirijskog istraživanja**, Socijalna ekologija, 13(2), Zagreb, 153-172.

37. Vojnović, N. (2013). **Sociokulturna obilježja održivog turizma unutrašnje Istre**, Soc. ekol. Zagreb, 22(2), 85-106.

38. Zhang, Ch., Xiao, H. (2014). **Destination development in China: towards an effective model of explanation**, Journal of Sustainable Tourism, 22(2), 214-233.

WEB IZVORI

1. **Effect d.o.o.** (najava izrade strateškog razvojnog dokumenta „Dubrovnik Agenda 21“) http://www.effect.hr/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=44&Itemid=92 (preuzeto 10.11.2016.).

2. **E-konzultacije o donošenju Plana zaštite okoliša za razdoblje od 2016. do 2023. godine** https://esavjetovanja.gov.hr/ECon/MainScreen?entityId=4300 (preuzeto 10.11.2016.).

3. **Fond za zaštitu okoliša i energetsku učinkovitost** http://www.fzoeu.hr/.

4. **Grad Krk** http://www.grad-krk.hr/www.grad-krk.hr/files/c9/c9126229-6ee4-43a7-b6de-5b04083c98e4.pdf (preuzeto 24.10.2016.).

5. **Grad Kutina** http://www.kutina.hr/Slu%C5%BEbeni-dio/Projekti/Za%C5%A1tita-okoli%C5%A1a (preuzeto 24.10.2016.).

6. **Grad Rijeka** http://www.rijeka.hr/AkcijskiPlanSmanjenjeOneciscenjaPrizemnimOzonom (preuzeto 24.10.2016.).

7. **Grad Sisak** http://sisak.hr/uploads/documents/Program_zrak_Sisak_150507_konacno.pdf (preuzeto 24.10.2016.).

8. **Grad Trogir** http://www.trogir.hr/GradTrogir/zastita-okolisa (preuzeto 24.10.2016.).

9. **Grad Zadar** http://www.grad-zadar.hr/odrzivo-gospodarenjem-otpadom-762/ (preuzeto 24.10.2016.).

10. **ICLEI međunarodno udruženje lokalne samouprave i udruga lokalne samouprave** http://www.iclei.org/ (preuzeto 22.11.2016.).

11. **Institut za turizam Zagreb** http://www.iztzg.hr/UserFiles/Pdf/Tomas/Tomas-Ljeto-2014-Sazetak-iz-knjige.pdf (preuzeto 17.07.2016.).

12. **Ministarstvo turizma** http://www.mint.hr/default.aspx?id=29653 (preuzeto 27.06.2016.).

13. **Ministarstvo turizma** http://www.mint.hr/UserDocsImages/DMO%20forum-sustav-tz.pdf (preuzeto 20.11.2016.).

14. **Ministarstvo uprave** https://uprava.gov.hr/o-ministarstvu/ustrojstvo/uprava-za-politicki-sustav-drzavnu-upravu-te-lokalnu-i-podrucnu-regionalnu-samoupravu/lokalna-i-podrucna-regionalna-samouprava/842 (preuzeto 10.11.2016.).

15. **Ministarstvo vanjskih i europskih poslova** http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi0/globalne-teme/odrzivi-razvoj/ (preuzeto 04.01.2016.).

16. **Predavanje „Razvoj turističke destinacije prema specifičnim oblicima turizma“**, izv. prof. dr.sc. Oliver Kesar, Ekonomski fakultet Zagreb http://web.efzg.hr/dok/TUR/okesar/Web_Razvoj%20turisti%C4%8Dke%20destinacije%20prema%20SOT.pdf (preuzeto 22.11.2016.).

17. **Primorsko-goranska županija** http://www.pgz.hr/europa_u_pgz/medunarodna_suradnja (preuzeto 22.11.2016.).

18. **Strategija razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. godine**, http://www.mint.hr/UserDocsImages/130426-Strategija-turizam-2020.pdf (preuzeto 15.7.2016.).

19. **World Tourism Organization (UNWTO)** http://media.unwto.org/press-release/2016-01-18/international-tourist-arrivals-4-reach-record-12-billion-2015 (preuzeto 27.06.2016.).

OSTALI IZVORI

1. **Agenda 21**, United Nations Conference on Environment & Development, Rio de Jeneiro, Brazil, 1992. (dostupno na: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf, preuzeto 05.01.2016.).

2. Bačun, D., Matešić, M., Omazić, M.A. (2012). **Leksikon održivog razvoja**, Zagreb: Hrvatski poslovni savjet za održivi razvoj.

3. Birkić, D. (2016). **Održivi turistički razvoj priobalne destinacije**, doktorska disertacija, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu, Opatija.

4. Boranić Živoder, S. (2010). **Upravljanje turističkom destinacijom u funkciji održivog razvoja turizma**, doktorska disertacija, Ekonomski fakultet Zagreb, Zagreb.

5. Črnjar, M. (ur) (2004). **„U smjeru održivosti – priručnik za gradove i općine“**, Primorsko-goranska županija, Rijeka: Županijski zavod za održivi razvoj i planiranje.

6. Galičić, V. (2014). **Leksikon ugostiteljstva i turizma**, Sveučilište u Rijeci, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu, Opatija.

7. **Hrvatska: Strategija pametnog, održivog i inkluzivnog rasta, Izvješće br. 66673-HR**, Dokument Svjetske banke, Međunarodna banka za obnovu i razvoj, Ured Svjetske banke, Hrvatska, Zagreb, 2012.

8. **Hrvatska turistička zajednica**, Glavni ured, evidencija na dan 11.11.2016.

9. **Indikatori održivog razvoja, Studije i analize,** Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 2005.

10. **Konačni nacrt nacionalne liste pokazatelja (NLP), 2009.**, Agencija za zaštitu okoliša Republike Hrvatske (dostupno na www.azo.hr/fgs.axd?id=3490, preuzeto 29.9.2016.).

11. Korošec, L. (2012). **Provedba politike zaštite okoliša kao dijela politike održivog razvoja uz potporu instrumenata Europske unije**, doktorski rad, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu, Opatija.

12. **Local Agenda 21 in the United Kingdom**, (2000). A review of progress and issues for New Zealand, Report by Phil Hughes, Office of the Parliamentary Commissioner for the Environment, Study tour supported by The British Council.

13. **Local Government's Engagement in Tourism**, Final Report, Government of South Australia – South Australian Tourism Commission, Local Government Association of South Australia, Australia, 2006. (dostupno na https://www.lga.sa.gov.au/webdata/resources/files/Local_Governments_Engagement_in_Tourism_-_July_2006.pdf, preuzeto 15.07.2016.)

14. Marušić, Z. (ur) (2015). **Tomas – ljeto 2014., Stavovi i potrošnja turista u Hrvatskoj**, Institut za turizam, Zagreb.

15. Mičetić Fabić, M. (2010). **Primjena projektne organizacije u JLS kao čimbenik povećanja transfera sredstava iz EU fondova**, magistarski rad, Ekonomski fakultet u Rijeci, Rijeka.

16. Morpeth, N. D. (2002). **Operationalising The Principles of Sustainability in Tourism at the Local Level**, doktorska disertacija, Loughborough University, Engleska.

17. **Nacionalni plan djelovanja na okoliš**, Narodne novine RH br. 46/02.

18. **Održivi razvoj u Europskoj Uniji– Sažetak**, 2013. (dostupno na http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5759737/237HR-HR.PDF, preuzeto 31.01.2016.).

19. **Pregled postignuća Republike Hrvatske u ostvarivanju Milenijskih ciljeva razvoja za razdoblje od 2006. do 2010. godine**, Ministarstvo vanjskih i europskih poslova (dostupno na http://www.mvep.hr/custompages/static/hrv/files/100917_postignuca_milenijski_ciljevi.pdf, preuzeto 18.09.2016.).

20. **Ruralni turizam Hrvatske, Nacionalni katalog**, Ministarstvo turizma i Hrvatska gospodarska komora, 2015. (dostupno na http://www.mint.hr/UserDocsImages/hgk_2015_ruralni_turizam_katalog.pdf, preuzeto 15.11.2016.).

21. Saftić, D. (2014). **Uloga lokalne samouprave u destinacijskom menadžmentu**, doktorski rad, Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“ Pula.

22. Smolčić Jurdana, D. (2003). **Prednosti i ograničenja primjene koncepcije održivog razvoja turizma**, doktorska disertacija, Ekonomski Fakultet Zagreb.

23. Soldić Frleta, D. (2015). **Kvalitativne i kvantitativne odrednice turističke potrošnje na razini destinacije**, doktorski rad, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu, Opatija.

24. **Tourism and Local Agenda 21**, (2003) The Role of Local Authirities in Sustainable Tourism, International Council for Local Environmental Initiatives, EU: United Nations Environment Programme.

25. **Turizam u brojkama 2016.**, Ministarstvo turizma, 2017. (dostupno na http://www.mint.hr/UserDocsImages/170605_TUB-HR_%20016.pdf, preuzeto 01.05.2017.)

26. UNWTO (1995). **Concepts, Definitions and Classifications for Tourism Statistics**, Technical Manual, No. 1.

27. UNWTO (2004). **Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations: A Guidebook**, Spain.

28. Vukonić, B., Čavlek, N.(ur.) (2001). **Rječnik turizma**, Masmedia, Zagreb.

29. **Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi**, Narodne novine RH br. 33/01, 60/01, 129/05, 109/07, 125/08, 36/09, 150/11, 144/12, 19/13, 137/15.

30. **Zakon o potvrđivanju Europske povelje o lokalnoj samoupravi**, Narodne novine RH br. 14/97, 2/07, 4/08 i 5/08.

31. **Zakon o pružanju usluga u turizmu**, Narodne novine RH br. 68/07, 88/10, 30/14, 89/14, 152/14

32. **Zakon o turističkim zajednicama i promicanju hrvatskog turizma**, Narodne novine RH br. 152/08.

POPIS TABLICA

Tablica br. 1. Ekonomske koristi i negativne strane razvoja turizma 31
Tablica br. 2. Pokazatelji koristi i troškova kao rezultata sociokulturoloških posljedica turističkog razvoja 33
Tablica br. 3. Fizički utjecaj turizma na okoliš 50
Tablica br. 4. Socijalni i kulturni utjecaj turizma 51
Tablica br. 5. Glavni ekonomski utjecaj turizma 51
Tablica br. 6. UNWTO: osnovni pokazatelji održivosti turizma 78
Tablica br. 7. Glavni pokazatelji održivog razvoja – EUROSTAT 80
Tablica br. 8. Eurostat: indikatori održivosti turizma 81
Tablica br. 9. TSG: indikatori održivosti turizma 82
Tablica br. 10. Rezultati bodovanja inicijativa promicanja održivog razvoja u gradovima od strane stručnjaka 122
Tablica br. 11. Provedba inicijativa/aktivnosti za promicanje održivog razvoja u promatranim gradovima 127
Tablica br. 12. Deskriptivna statistika provedbe inicijativa/aktivnosti za promicanje održivog razvoja u promatranim gradovima 133
Tablica br. 13. Glavne prepreke/problemi prilikom poduzimanja i provedbe aktivnosti za održivi razvoj 134
Tablica br. 14. Zastupljenost načela održivog razvoja u strateškim planskim dokumentima gradova 136
Tablica br. 15. Deskriptivna statistika zastupljenosti načela održivog razvoja u strateškim planskim dokumentima gradova 136
Tablica br. 16. Planiranje i mjerenje napretka ka održivom razvoju u gradovima 139
Tablica br. 17. Prikaz postavljenih glavnih i pomoćnih hipoteza s podacima o potvrđenosti i primijenjenoj metodologiji 140
Tablica br. 18. Inicijative/aktivnosti promicanja održivog razvoja (gradovi) u šest gradova 146
Tablica br. 19. Elementi održivog turističkog razvoja (eksperti) u šest gradova (deskriptivna statistika) 147
Tablica br. 20. Kvaliteta okoliša (lokalno stanovništvo) u šest gradova (deskriptivna satistika) 147
Tablica br. 21. Utjecaj turizma na kvalitetu življenja (lokalno stanovništvo) u šest gradova (deskriptivna satistika) 148

Tablica br. 22. Testiranje normalnosti distribucije za varijable Inicijative/aktivnosti promicanja održivog razvoja (gradovi) 149
Tablica br. 23. Testiranje normalnosti distribucije za konstrukt Elementi održivog turističkog razvoja (eksperti) 150
Tablica br. 24. Rezultati testiranja korelacije – pozitivna korelacija između varijabli 150
Tablica br. 25. Rezultati testiranja korelacije – negativna korelacija između varijabli 151
Tablica br. 26. Parametri značajnosti faktorske analize (Kvaliteta okoliša) 153
Tablica br. 27. Komunaliteti na česticama (Kvaliteta okoliša) 153
Tablica br. 28. Faktorska struktura (Kvaliteta okoliša) 154
Tablica br. 29. Cronbach's alpha pokazatelj za faktore Pritisak na prostor i Okolišni kapacitet 155
Tablica br. 30. Faktorska struktura (Utjecaj turizma na kvalitetu življenja) 155
Tablica br. 31. Parametri značajnosti faktorske analize (Utjecaj turizma na kvalitetu življenja) 155
Tablica br. 32. Komunaliteti na česticama (Utjecaj turizma na kvalitetu življenja) 156
Tablica br. 33. Testiranje normalnosti distribucije dva faktora za varijable Kvaliteta okoliša (lokalno stanovništvo) 156
Tablica br. 34. Testiranje normalnosti distribucije jednog faktora za varijable Utjecaj turizma na kvalitetu življenja (lokalno stanovništvo) 156
Tablica br. 35. Testiranje korelacije varijabli Inicijativa/aktivnosti promicanja održivog razvoja (gradovi) koje imaju normalnu distribuciju i faktora Pritisak na prostor 157
Tablica br. 36. Testiranje korelacije varijabli Inicijativa/aktivnosti promicanja održivog razvoja (gradovi) koje nemaju normalnu distribuciju i faktora Pritisak na prostor 157
Tablica br. 37. Testiranje korelacije varijabli Inicijativa/aktivnosti promicanja održivog razvoja (gradovi) i faktora Okolišni kapacitet 158
Tablica br. 38. Testiranje korelacije varijabli Inicijativa/aktivnosti promicanja održivog razvoja (gradovi) i faktora Kvaliteta života 159
Tablica br. 39. Testiranje razlika između županija u primjeni provedbe promicanja održivog razvoja 160
Tablica br. 40. Test razlike između gradova smještenih u priobalju i gradova u obalnom zaleđu u primjeni provedbe promicanja održivog razvoja 163
Tablica br. 41. T-test inicijativa/aktivnosti br. 13 i 14 164
Tablica br. 42. Test razlike između većih i manjih turističkih središta u primjeni provedbe promicanja održivog razvoja 165
Tablica br. 43. Višestruko uspoređivanje (Tukey HSD) 166

POPIS GRAFIKONA

Grafikon br. 1. Životni ciklus turističke destinacije 22
Grafikon br. 2. Teritorijalni ustroj u Republici Hrvatskoj 94
Grafikon br. 3. Sustav turističkih zajednica u Republici Hrvatskoj 111
Grafikon br. 4. Provedba inicijativa/aktivnosti za promicanje održivog razvoja u promatranim gradovima 132
Grafikon br. 5. Glavne prepreke/problemi prilikom poduzimanja i provedbe aktivnosti za održivi razvoj 135

POPIS SLIKA

Slika br. 1. Prijedlog modela planiranja i promicanja održivog razvoja turističke destinacije 169

Prilog br. 1-Anketni upitnik (stručnjaci)

UPITNIK

Ispitivanje u okviru doktorskog znanstvenog rada na temu **"Uloga lokalne samouprave u planiranju i promicanju održivog razvoja turističke destinacije"**

Podaci prikupljeni ovim anketnim upitnikom smatraju se povjerljivim te će se koristiti isključivo kao sumarni rezultati za potrebe istraživanja u okviru izrade doktorskog rada.

U nastavku slijedi popis mogućih inicijativa i aktivnosti u području promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama. Izbor inicijativa izvršen je temeljem proučavanja literature, odnosno korištenjem znanstvenih i istraživačkih radova koji su obrađivali provedbu raznih inicijativa i aktivnosti u lokalnim samoupravama diljem svijeta. Inicijative su podijeljene u tri dijela: **ekološka održivost, ekonomska održivost, sociokulturna održivost**. Od Vas molimo da izaberete 5 najznačajnijih inicijativa po svakoj kategoriji (prema Vašem mišljenju). Na taj način, temeljem prikupljenih podataka od svih izabranih stručnjaka, odredit će se cca 15 inicijativa za promicanje održivog razvoja turističke destinacije, koje će se koristiti u daljnjem istraživanju u okviru pripreme doktorskog rada.

EKOLOŠKA ODRŽIVOST
(molimo označite onih pet inicijativa koje smatrate najznačajnijima u planiranju i promicanju održivog razvoja turističke destinacije)

1. Promicanje alternativa intenzivnoj upotrebi automobila na godišnjem odmoru, na primjer: pružanje detaljnih informacija o biciklističkim stazama, pješačkim stazama, mogućnostima javnog prijevoza, te pružanje usluga integriranog javnog prijevoza duž obale korištenjem vlakića (na plin), minibusa, žičara i sl.

2. Uvođenje održivog upravljanja u ključnim sektorima zaštite okoliša: plan smanjenja potrošnje vode i energije, te smanjenje, kompostiranje i ponovno korištenje otpada.

3. Izrada plana upravljanja prirodnim resursima, zaštite prirodnih izvora vode, tla i šume, pokretanje istraživačkog programa za zamjenu umjetnih plaža kroz njihovu obnovu prirodnim metodama.

4. Poticanje „poduzeća – prijatelja okoliša“ - stimuliranje ekološki orijentiranog razvoja turističkog sektora, podrška poduzećima u njihovim nastojanjima da postanu ekološki prijateljska poduzeća, kroz smanjenje njihove potrošnje i opterećenja za okoliš. Cilj je razviti svijest i motivaciju, te unaprijediti kompetencije u turističkim poduzećima o upravljanju okolišem.

5. Promicanje programa uštede energije u lokalnoj zajednici (korištenje niskoenergetskih žarulja, štedna javna rasvjeta, potpore za programe uštede energije kućanstvima i dr.).

6. Promicanje korištenja obnovljivih izvora energije (biomase, energije vjetra, sunca, otpada i dr.).

7. Dodavanje ekoloških ciljeva postojećim ciljevima ekonomskog razvoja u okviru plana gospodarskog razvoja.

8. Podrška obrazovanju o okolišu u školama.

9. Poticanje recikliranja i minimiziranja otpada.

10. Poticanje suradnje, koordinacije i zajedničkog djelovanja odgovarajućih organizacija za inicijative koje su usmjerene na zaštitu i unapređenje okoliša.

EKONOMSKA ODRŽIVOST
(molimo označite onih pet inicijativa koje smatrate najznačajnijima u planiranju i promicanju održivog razvoja turističke destinacije)

1. Politike smanjenja sezonalnosti turizma pomoću ciljanih marketinških inicijativa i razvoj poslovnog i drugih oblika turizma.

2. Provedba i poticanje lokalnih Brownfield investicija (prenamjene).

3. Primjena poreznih poticaja za ekološki prihvatljiv razvoj - korištenje lokalnih poreznih poticaja i drugih financijskih poticaja za usmjeravanje razvoja prema manje ekološki osjetljivim područjima.

4. Poticanje lokalnog zapošljavanja.

5. Promicanje pronalaska novih poslovnih prilika kroz zaštitu i unapređenje okoliša.

6. Mjerenje, praćenje i izvještavanje o napretku ka održivosti.

7. Osnivanje ili obnova znanstvenih parkova i ICT komunikacijskih centara i inkubatora.

8. Provedba mjera za aktiviranje nacionalnih, europskih i međunarodnih programa za razmjenu iskustva i dobre prakse.

9. Promicanje tržišta poljoprivrednika i drugih proizvođača lokalne i organske hrane.

10. Podržavanje turistički usmjerenih programa u školama i fakultetima.

SOCIOKULTURNA ODRŽIVOST
(molimo označite onih pet inicijativa koje smatrate najznačajnijima u planiranju i promicanju održivog razvoja turističke destinacije)

1. Poticanje i njegovanje integracije domaćih stanovnika, suživota i kvalitete života.

2. Obnova povijesnih znamenitosti i kulturne baštine, prirodnih staza i stajališta, i drugih prirodnih resursa.

3. Stvaranje mogućnosti za lokalne stanovnike, korisnike i dionike da sudjeluju u kreiranju turističke politike.

4. Podizanje svijesti o lokalnim kulturnim i zabavnim sadržajima među posjetiteljima i lokalnim stanovnicima; pokretanje posebnih događanja povezanih sa lokalnom baštinom, baziranje turističke promocije na lokalnoj baštini i povijesti itd.

5. Uključivanje lokalnih dionika i stanovništva, te podizanje javne svijesti – informiranje i savjetovanje lokalnog stanovništva kroz redovito održavanje foruma ili sl. o održivom razvoju

6. Provedba programa unapređenja mogućnosti za mlade.

7. Provedba programa zaštite zdravlja kroz servise/ usluge koje naglašavaju prevenciju bolesti, kao i brigu za bolesne.

8. Provedba programa unapređenja mogućnosti građana da pristupe vještinama, znanjima i informacijama potrebnim da igraju aktivnu ulogu u društvu.

9. Aktivnosti uklanjanja arhitektonskih, kulturnih ili socijalnih barijera.

10. Promicanje zapošljivosti među onim skupinama unutar društva koje imaju najteži pristup zapošljavanju.

ZAHVALJUJEMO NA SURADNJI!

Vaš kontakt telefon i e-mail:

_____

Vaše sugestije i/ili primjedbe:

_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____

Datum ispunjavanja:

_____

Prilog br. 2 – Anketni upitnik (gradovi)

ANKETNI UPITNIK

Istraživanje u okviru doktorske disertacije na temu
"Uloga lokalne samouprave u planiranju i promicanju održivog razvoja turističke destinacije"

Podaci prikupljeni ovim anketnim upitnikom smatraju se povjerljivim te će se koristiti isključivo kao sumarni rezultati za potrebe pripreme doktorske disertacije.

I. Uloga lokalne samouprave u planiranju i promicanju održivog razvoja

1. Naš Grad aktivno planira i promiče održivi razvoj. (1 uopće se ne slažem, 5 u potpunosti se slažem)

1 2 3 4 5

2. Građane se nastoji uključiti i informirati kada je riječ o održivom razvoju na lokalnoj razini. (1 uopće se ne slažem, 5 u potpunosti se slažem)

1 2 3 4 5

Strateško planiranje

3. Postoje li strateški planski dokumenti (strategija, plan ili sl.) koji između ostaloga sadrže ciljeve održivog razvoja? DA NE

Ako da, koji su to dokumenti (molimo navesti naziv dokumenta)?

- _____
- _____
- _____
- _____

4. U kojoj mjeri su u navedenim dokumentima zastupljena načela održivog razvoja (1 – uopće nije zastupljeno, 5 – u potpunosti je zastupljeno):

- ekološka održivost 1 2 3 4 5
- ekonomska održivost 1 2 3 4 5
- socio-kulturna održivost 1 2 3 4 5

5. Navedite tri glavna ograničenja s kojima se susrećete u provedbi planova održivog razvoja.

- Nedostatak financijskih sredstava
- Nedostatak ljudskih resursa u gradskoj upravi
- Neadekvatna izobrazba dostupnih ljudskih resursa
- Nerazumijevanje/nezainteresiranost/otpor odgovornih osoba/službenika
- Neadekvatna suradnja glavnih dionika u destinaciji
- Nesuradnja poslovnog sektora
- Nedostatak podrške i/ili sudjelovanja lokalne zajednice
- Promjenjivost zakonske regulative
- Ostalo, navedite što_____
  _____

Mjerenje napretka

6. Da li je Grad definirao indikatore koji se koriste za mjerenje napretka ka održivosti? DA NE

7. Da li Grad vrši monitoring indikatora? DA NE

8. Da li je Grad donio akcijski plan (plan aktivnosti) povezan sa definiranim indikatorima? DA NE

9. Smatrate li važnim za Vaš grad definirati indikatore održivog razvoja turizma? DA NE

Organizacijska prilagodba

10. Da li je Grad proveo internu organizacijsku prilagodbu poslovima planiranja/promicanja održivog razvoja? DA NE

11. Postoji li posebno određen/a službenik ili organizacijska jedinica formalno zadužen/a za planiranje i promicanje održivog razvoja? DA NE
Naziv radnog mjesta i/ili organizacijske jedinice_____

12. Postoji li službenik ili organizacijska jedinica formalno zadužen/a za djelokrug poslova vezanih uz turizam? DA NE
Naziv radnog mjesta i/ili organizacijske jedinice_____

Edukacija

13. Provode li se odgovarajuće edukacije za službenike u području planiranja i promicanja održivog razvoja? DA NE Ako da, koliko često?_____

Ukoliko možete procijeniti, označite u okviru kojeg područja se edukacije provode (moguće označiti više odgovora):

a) ekološka održivost
b) ekonomska održivost
c) socio-kulturna održivost

14. Provode li se odgovarajuće edukacije za službenike u području planiranja razvoja turizma i upravljanja turizmom? DA NE Ako da, koliko često?_____

Ukoliko možete procijeniti, označite koje edukacije se provode (moguće označiti više odgovora).

a) planiranje turističkog razvoja
b) razvoj destinacijske menadžment organizacije (DMO)
c) razvoj selektivnih oblika turizma
d) nešto drugo – molimo navesti:_____

II. Provedba inicijativa/aktivnosti promicanja održivog razvoja

15. Molimo da označite one inicijative koje Grad provodi – potrebno je označiti razinu prioriteta* za inicijative koje Grad provodi.

***** RAZINA PRIORITETA - odnosi se na visinu proračunskih sredstava planiranih za tu namjenu, broj osoba angažiranih za provedbu te inicijative i slično.

INICIJATIVA	RAZINA PRIORITETA* (1 – najniža razina prioriteta, 5 – visoka razina prioriteta)
1. Promicanje alternativa intenzivnoj upotrebi automobila na godišnjem odmoru (npr: pružanje informacija o biciklističkim stazama, pješačkim stazama i javnom prijevozu, te pružanje usluga integriranog javnog prijevoza duž obale korištenjem vlakića na plin, minibusa, žičara i sl.)	1 2 3 4 5
2. Uvođenje održivog upravljanja u ključnim sektorima zaštite okoliša: potrošnja vode, potrošnja energije, te gospodarenje otpadom.	1 2 3 4 5
3. Poticanje „poduzeća – prijatelja okoliša“ - stimuliranje ekološki orijentiranog razvoja turističkog sektora (npr. sufinanciranje uvođenja OIE u turističke objekte, organizacija i/ili sufinanciranje edukacija o zaštiti okoliša za zaposlenike, povezivanje sa lokalnim proizvođačima eko hrane i sl.)	1 2 3 4 5

4. Promicanje korištenja obnovljivih izvora energije (biomase, energije vjetra, sunca, otpada i dr.).	1 2 3 4 5
5. Dodavanje ekoloških ciljeva postojećim ciljevima ekonomskog razvoja u okviru plana gospodarskog razvoja.	1 2 3 4 5
6. Politike smanjenja sezonalnosti turizma pomoću ciljanih marketinških inicijativa i razvoj specifičnih oblika turizma.	1 2 3 4 5
7. Primjena poreznih poticaja za ekološki prihvatljiv razvoj - korištenje lokalnih poreznih poticaja i drugih financijskih poticaja za usmjeravanje razvoja prema manje ekološki osjetljivim područjima.	1 2 3 4 5
8. Poticanje lokalnog zapošljavanja.	1 2 3 4 5
9. Promicanje pronalaska novih poslovnih prilika kroz zaštitu i unapređenje okoliša.	1 2 3 4 5
10. Promicanje tržišta poljoprivrednih proizvoda i proizvođača lokalne autohtone i organske hrane.	1 2 3 4 5
11. Poticanje i njegovanje integracije domaćih stanovnika, suživota i kvalitete života.	1 2 3 4 5
12. Obnova povijesnih znamenitosti i kulturne baštine, prirodnih staza i stajališta, i drugih prirodnih resursa.	1 2 3 4 5
13. Stvaranje mogućnosti za lokalne stanovnike, korisnike i dionike da sudjeluju u kreiranju turističke politike.	1 2 3 4 5
14. Podizanje svijesti o lokalnim kulturnim i zabavnim sadržajima među posjetiteljima i lokalnim stanovnicima; pokretanje posebnih događanja povezanih sa lokalnom baštinom, baziranje turističke promocije na lokalnoj baštini i povijesti itd.	1 2 3 4 5
15. Provedba programa unapređenja mogućnosti građana da pristupe vještinama, znanjima i informacijama potrebnim za aktivnu ulogu u društvu.	1 2 3 4 5

16. Možete li dodatno navesti jednu ili dvije inicijative koje provodite (ili uskoro planirate provoditi) a koje smatrate značajnom za održiv razvoj u Vašem gradu?

_____

_____

_____

17. Prema Vašem mišljenju, s obzirom na raspoloživa financijska sredstva Grada, koliko se sredstava planira i troši na inicijative i aktivnosti promicanja održivog razvoja iz područja:

Ekološka održivost

a) nedovoljno sredstava b) odgovarajući iznos sredstava c) vrlo visok iznos sredstava

Ekonomska održivost

a) nedovoljno sredstava b) odgovarajući iznos sredstava c) vrlo visok iznos sredstava

Socio-kulturna održivost

a) nedovoljno sredstava b) odgovarajući iznos sredstava c) vrlo visok iznos sredstava

ZAHVALJUJEMO NA SURADNJI!

Molimo Vas ispunite **podatke za klasifikaciju** grada koji slijede u nastavku.

Broj stanovnika u JLS:

- do 5.000 stanovnika
- 5.001 do 10.000 stanovnika
- 10.001 do 15.000 stanovnika
- 15.001 do 20.000 stanovnika
- 20.001 do 30.000 stanovnika
- 30.001 do 40.000 stanovnika
- 40.001 do 50.000 stanovnika
- 50.001 do 60.000 stanovnika
- 60.001 do 70.000 stanovnika
- 70.001 do 80.000 stanovnika
- 80.001 do 90.000 stanovnika
- 90.001 do 100.000 stanovnika
- 100.001 i više stanovnika

Ukupni godišnji proračun Grada 2016. godine:

- do 50.000.000 kuna
- 50.000.001 do 100.000.000 kuna
- 100.000.001 do 200.000.000 kuna
- 200.000.001 do 300.000.000 kuna
- 300.000.001 do 400.000.000 kuna
- 400.000.001 do 500.000.000 kuna
- 500.000.001 do 800.000.000 kuna
- 800.000.001 i više kuna

Broj zaposlenih u gradskoj upravi: _____

Osoba za kontakt:_____

Kontakt telefon i e-mail:_____

Vaše primjedbe i sugestije:

_____

_____

_____

_____

Datum ispunjavanja:_____

Prilog br. 3.

Testiranje korelacije varijabli Inicijative/aktivnosti promicanja održivog razvoja (gradovi) i Elementi održivog turističkog razvoja (eksperti)

		Inicijativa 1	Inicijativa 2	Inicijativa 3	Inicijativa 4	Inicijativa 5	Inicijativa 6	Inicijativa 7	Inicijativa 8	Inicijativa 9	Inicijativa 10	Inicijativa 11	Inicijativa 12	Inicijativa 13	Inicijativa 14	Inicijativa 15
Očuvanje prirodnog okoliša destinacije	Correlation Coefficient	,660	,707	,320	**,894***	,671	,000	,000	,000	,433	,000	,000	,316	-,224	-,632	,671
	Sig. (2-tailed)	,154	,116	,537	**,016**	,145	1,000	1,000	1,000	,391	1,000	1,000	,541	,670	,178	,145
Planiranje i upravljanje prostorom u destinaciji	Correlation Coefficient	,508	,408	,185	**,904***	**,839***	,000	,246	,000	,250	,000	,000	,000	-,323	-,548	,581
	Sig. (2-tailed)	,304	,422	,726	**,013**	**,037**	1,000	,638	1,000	,633	1,000	1,000	1,000	,533	,261	,227
Očuvanje prirodnih atraktivnosti destinacije	Correlation Coefficient	,660	,707	,320	**,894***	,671	,000	,000	,000	,433	,000	,000	,316	-,224	-,632	,671
	Sig. (2-tailed)	,154	,116	,537	**,016**	,145	1,000	1,000	1,000	,391	1,000	1,000	,541	,670	,178	,145
Očuvanje kulturnih atraktivnosti destinacije	Correlation Coefficient	,557	,422	,079	,033	,483	,105	,636	,105	,000	,422	-,422	-,283	-,217	-,707	-,117
	Sig. (2-tailed)	,250	,405	,881	,950	,331	,842	,175	,842	1,000	,405	,405	,587	,680	,116	,826
Porast broja smještajnih turističkih kapaciteta u destinaciji	Correlation Coefficient	-,417	-,447	,270	,424	,283	-,447	,270	-,447	-,548	-,447	-,447	-,200	-,566	-,200	-,141

	Sig. (2-tailed)	,410	,374	,605	,402	,587	,374	,605	,374	,261	,374	,374	,704	,242	,704	,789
Unapređenje kvalitete postojećih turističkih smještajnih kapaciteta u destinaciji	Correlation Coefficient	,287	,115	,174	,237	,657	-,115	,783	-,115	-,354	,115	-,693	-,465	-,584	-,775	-,237
	Sig. (2-tailed)	,581	,828	,742	,651	,156	,828	,065	,828	,492	,828	,127	,353	,223	,070	,651
Broj uređenih plaža	Correlation Coefficient	,066	-,105	-,493	,367	,483	,422	-,318	,422	,194	-,422	,422	-,283	-,217	,424	,417
	Sig. (2-tailed)	,902	,842	,321	,475	,331	,405	,539	,405	,713	,405	,405	,587	,680	,402	,411
Broj uređenih parkirališta /parkirališnih mjesta	Correlation Coefficient	-,139	-,447	-,674	-,424	,424	,447	,270	,447	-,548	-,447	-,447	**-1,000****	-,707	,200	-,566
	Sig. (2-tailed)	,793	,374	,142	,402	,402	,374	,605	,374	,261	,374	,374	.	,116	,704	,242
Razvoj i unapređenje prometne infrastrukture	Correlation Coefficient	-,295	-,422	-,636	-,317	,233	,422	-,302	,422	-,516	**-,949****	-,422	-,707	**-,833***	,424	-,450
	Sig. (2-tailed)	,570	,405	,175	,541	,656	,405	,561	,405	,294	**,004**	,405	,116	**,039**	,402	,371
Razvoj i unapređenje komunalne infrastrukture	Correlation Coefficient	-,689	-,738	-,111	-,300	-,033	-,211	,127	-,211	**-,904***	-,738	-,738	-,566	-,767	,141	-,733
	Sig. (2-tailed)	,130	,094	,834	,563	,950	,688	,810	,688	**,013**	,094	,094	,242	,075	,789	,097

Selektivno sakupljanje otpada i reciklaža	Correlation Coefficient	,000	,101	,470	-,143	-,064	-,402	,470	-,402	-,431	,101	-,804	,000	-,318	-,674	-,493
	Sig. (2-tailed)	1,000	,850	,347	,787	,905	,429	,347	,429	,394	,850	,054	1,000	,539	,142	,321
Tretiranje otpadnih voda	Correlation Coefficient	,220	,000	,000	,112	,671	,000	,746	,000	-,433	,000	-,707	-,632	-,671	-,632	-,335
	Sig. (2-tailed)	,675	1,000	1,000	,833	,145	1,000	,088	1,000	,391	1,000	,116	,178	,145	,178	,516
Valorizacija zaleđa destinacije u turističke svrhe	Correlation Coefficient	,393	,422	,636	**,950****	,483	-,422	,397	-,422	,323	,422	,105	,424	,117	-,707	,633
	Sig. (2-tailed)	,440	,405	,175	**,004**	,331	,405	,435	,405	,533	,405	,842	,402	,826	,116	,177

Izvor: izradila autorica (2017)

Prilog br. 4.

Testiranje razlike u primjeni provedbe promicanja održivog razvoja u turističkim destinacijama između županija

		Srednja vrijednost	Standardno odstupanje	Standardna pogreška	95% Interval pouzdanosti	
					Donja granica	Gornja granica
Inicijativa 1	Istarska županija	3,70	1,418	,448	2,69	4,71
	Primorsko-goranska županija	3,60	1,578	,499	2,47	4,73
	Ličko-senjska županija	4,00	,000	,000	4,00	4,00
	Šibensko-kninska županija	3,00	1,414	,707	,75	5,25
	Zadarska županija	3,33	2,082	1,202	-1,84	8,50
	Splitsko-dalmatinska županija	2,80	1,304	,583	1,18	4,42
	Dubrovačko-neretvanska županija	4,00	,000	,000	4,00	4,00
	Ukupno	3,47	1,383	,231	3,00	3,94
Inicijativa 2	Istarska županija	4,00	,943	,298	3,33	4,67
	Primorsko-goranska županija	4,00	,943	,298	3,33	4,67
	Ličko-senjska županija	4,00	1,414	1,000	-8,71	16,71
	Šibensko-kninska županija	3,75	,957	,479	2,23	5,27
	Zadarska županija	4,33	,577	,333	2,90	5,77
	Splitsko-dalmatinska županija	3,86	,690	,261	3,22	4,50
	Dubrovačko-neretvanska županija	3,50	,707	,500	-2,85	9,85
	Ukupno	3,95	,837	,136	3,67	4,22
Inicijativa 3	Istarska županija	3,00	1,000	,333	2,23	3,77
	Primorsko-goranska županija	2,70	1,337	,423	1,74	3,66
	Ličko-senjska županija	3,50	,707	,500	-2,85	9,85
	Šibensko-kninska županija	2,50	1,291	,645	,45	4,55
	Zadarska županija	4,00	1,000	,577	1,52	6,48
	Splitsko-dalmatinska županija	3,40	,548	,245	2,72	4,08
	Dubrovačko-neretvanska županija	2,50	2,121	1,500	-16,56	21,56
	Ukupno	3,00	1,138	,192	2,61	3,39
Inicijativa 4	Istarska županija	3,33	,866	,289	2,67	4,00
	Primorsko-goranska županija	3,50	1,354	,428	2,53	4,47
	Ličko-senjska županija	3,50	2,121	1,500	-15,56	22,56
	Šibensko-kninska županija	3,50	1,291	,645	1,45	5,55
	Zadarska županija	3,67	1,155	,667	,80	6,54
	Splitsko-dalmatinska županija	3,71	1,113	,421	2,69	4,74
	Dubrovačko-neretvanska županija	1,50	,707	,500	-4,85	7,85
	Ukupno	3,41	1,189	,196	3,01	3,80
Inicijativa 5	Istarska županija	3,78	,833	,278	3,14	4,42
	Primorsko-goranska županija	3,50	1,434	,453	2,47	4,53
	Ličko-senjska županija	3,00	,000	,000	3,00	3,00

	Šibensko-kninska županija	2,75	,957	,479	1,23	4,27
	Zadarska županija	3,33	1,528	,882	-,46	7,13
	Splitsko-dalmatinska županija	3,43	,535	,202	2,93	3,92
	Dubrovačko-neretvanska županija	3,50	,707	,500	-2,85	9,85
	Ukupno	3,43	1,015	,167	3,09	3,77
Inicijativa 6	Istarska županija	4,11	,601	,200	3,65	4,57
	Primorsko-goranska županija	3,70	1,160	,367	2,87	4,53
	Ličko-senjska županija	3,50	,707	,500	-2,85	9,85
	Šibensko-kninska županija	3,33	1,528	,882	-,46	7,13
	Zadarska županija	4,00	,000	,000	4,00	4,00
	Splitsko-dalmatinska županija	3,60	1,517	,678	1,72	5,48
	Dubrovačko-neretvanska županija	3,50	,707	,500	-2,85	9,85
	Ukupno	3,76	,987	,169	3,42	4,11
Inicijativa 7	Istarska županija	2,22	1,563	,521	1,02	3,42
	Primorsko-goranska županija	2,30	1,337	,423	1,34	3,26
	Ličko-senjska županija	2,50	,707	,500	-3,85	8,85
	Šibensko-kninska županija	2,50	1,291	,645	,45	4,55
	Zadarska županija	3,00	1,732	1,000	-1,30	7,30
	Splitsko-dalmatinska županija	2,60	,894	,400	1,49	3,71
	Dubrovačko-neretvanska županija	3,00	1,414	1,000	-9,71	15,71
	Ukupno	2,46	1,268	,214	2,02	2,89
Inicijativa 8	Istarska županija	3,90	,994	,314	3,19	4,61
	Primorsko-goranska županija	3,90	1,449	,458	2,86	4,94
	Ličko-senjska županija	3,00	1,414	1,000	-9,71	15,71
	Šibensko-kninska županija	4,25	,957	,479	2,73	5,77
	Zadarska županija	4,33	,577	,333	2,90	5,77
	Splitsko-dalmatinska županija	3,43	1,134	,429	2,38	4,48
	Dubrovačko-neretvanska županija	4,50	,707	,500	-1,85	10,85
	Ukupno	3,87	1,119	,182	3,50	4,24
Inicijativa 9	Istarska županija	3,22	1,481	,494	2,08	4,36
	Primorsko-goranska županija	3,33	1,225	,408	2,39	4,27
	Ličko-senjska županija	2,50	,707	,500	-3,85	8,85
	Šibensko-kninska županija	3,00	,816	,408	1,70	4,30
	Zadarska županija	3,67	,577	,333	2,23	5,10
	Splitsko-dalmatinska županija	2,80	1,304	,583	1,18	4,42
	Dubrovačko-neretvanska županija	3,00	,000	,000	3,00	3,00
	Ukupno	3,15	1,132	,194	2,75	3,54
Inicijativa 10	Istarska županija	4,20	,632	,200	3,75	4,65
	Primorsko-goranska županija	3,30	1,494	,473	2,23	4,37
	Ličko-senjska županija	4,00	1,414	1,000	-8,71	16,71
	Šibensko-kninska županija	4,50	1,000	,500	2,91	6,09
	Zadarska županija	4,67	,577	,333	3,23	6,10
	Splitsko-dalmatinska županija	3,71	,951	,360	2,83	4,59

	Dubrovačko-neretvanska županija	3,50	,707	,500	-2,85	9,85
	Ukupno	3,89	1,085	,176	3,54	4,25
	Istarska županija	4,20	,789	,249	3,64	4,76
	Primorsko-goranska županija	3,70	1,418	,448	2,69	4,71
	Ličko-senjska županija	3,00	1,414	1,000	-9,71	15,71
Inicijativa	Šibensko-kninska županija	3,50	1,000	,500	1,91	5,09
11	Zadarska županija	4,00	,000	,000	4,00	4,00
	Splitsko-dalmatinska županija	2,80	,837	,374	1,76	3,84
	Dubrovačko-neretvanska županija	3,50	,707	,500	-2,85	9,85
	Ukupno	3,67	1,069	,178	3,30	4,03
	Istarska županija	4,56	,527	,176	4,15	4,96
	Primorsko-goranska županija	4,60	,699	,221	4,10	5,10
	Ličko-senjska županija	3,50	,707	,500	-2,85	9,85
Inicijativa	Šibensko-kninska županija	4,50	,577	,289	3,58	5,42
12	Zadarska županija	5,00	,000	,000	5,00	5,00
	Splitsko-dalmatinska županija	4,29	,756	,286	3,59	4,98
	Dubrovačko-neretvanska županija	3,00	,000	,000	3,00	3,00
	Ukupno	4,41	,725	,119	4,16	4,65
	Istarska županija	4,00	1,247	,394	3,11	4,89
	Primorsko-goranska županija	3,70	1,160	,367	2,87	4,53
	Ličko-senjska županija	2,50	,707	,500	-3,85	8,85
Inicijativa	Šibensko-kninska županija	3,75	,957	,479	2,23	5,27
13	Zadarska županija	4,00	,000	,000	4,00	4,00
	Splitsko-dalmatinska županija	3,50	,837	,342	2,62	4,38
	Dubrovačko-neretvanska županija	3,50	,707	,500	-2,85	9,85
	Ukupno	3,70	1,024	,168	3,36	4,04
	Istarska županija	4,60	,699	,221	4,10	5,10
	Primorsko-goranska županija	4,30	1,059	,335	3,54	5,06
	Ličko-senjska županija	3,00	,000	,000	3,00	3,00
Inicijativa	Šibensko-kninska županija	4,25	,957	,479	2,73	5,77
14	Zadarska županija	4,33	,577	,333	2,90	5,77
	Splitsko-dalmatinska županija	4,00	,577	,218	3,47	4,53
	Dubrovačko-neretvanska županija	2,50	,707	,500	-3,85	8,85
	Ukupno	4,16	,916	,149	3,86	4,46
	Istarska županija	3,67	1,225	,408	2,73	4,61
	Primorsko-goranska županija	3,50	,972	,307	2,80	4,20
	Ličko-senjska županija	2,00	,000	,000	2,00	2,00
Inicijativa	Šibensko-kninska županija	4,00	1,155	,577	2,16	5,84
15	Zadarska županija	3,67	,577	,333	2,23	5,10
	Splitsko-dalmatinska županija	3,33	1,211	,494	2,06	4,60
	Dubrovačko-neretvanska županija	4,00	1,414	1,000	-8,71	16,71
	Ukupno	3,53	1,082	,180	3,16	3,89

Test homogenosti varijance

	Levene Statistic	df1	df2	Sig.
Inicijativa 1	1,823	6	29	,129
Inicijativa 2	1,017	6	31	,433
Inicijativa 3	1,802	6	28	,135
Inicijativa 4	1,033	6	30	,424
Inicijativa 5	3,014	6	30	,020
Inicijativa 6	2,085	6	27	,088
Inicijativa 7	,968	6	28	,465
Inicijativa 8	,829	6	31	,557
Inicijativa 9	1,636	6	27	,176
Inicijativa 10	2,125	6	31	,079
Inicijativa 11	2,400	6	29	,053
Inicijativa 12	3,191	6	30	,015
Inicijativa 13	1,019	6	30	,432
Inicijativa 14	1,743	6	31	,144
Inicijativa 15	2,113	6	29	,082

ANOVA

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Inicijativa 1	Između skupina	5,006	6	,834	,390	,879
	Unutar skupina	61,967	29	2,137		
	Ukupno	66,972	35			
Inicijativa 2	Između skupina	1,121	6	,187	,234	,962
	Unutar skupina	24,774	31	,799		
	Ukupno	25,895	37			
Inicijativa 3	Između skupina	6,700	6	1,117	,838	,551
	Unutar skupina	37,300	28	1,332		
	Ukupno	44,000	34			
Inicijativa 4	Između skupina	8,324	6	1,387	,977	,458
	Unutar skupina	42,595	30	1,420		
	Ukupno	50,919	36			
Inicijativa 5	Između skupina	3,395	6	,566	,504	,800
	Unutar skupina	33,687	30	1,123		
	Ukupno	37,081	36			
Inicijativa 6	Između skupina	2,262	6	,377	,341	,909
	Unutar skupina	29,856	27	1,106		
	Ukupno	32,118	33			
Inicijativa 7	Između skupina	2,330	6	,388	,208	,971
	Unutar skupina	52,356	28	1,870		

	Ukupno	54,686	34			
	Između skupina	4,911	6	,819	,612	,719
Inicijativa 8	Unutar skupina	41,431	31	1,336		
	Ukupno	46,342	37			
	Između skupina	2,742	6	,457	,312	,925
Inicijativa 9	Unutar skupina	39,522	27	1,464		
	Ukupno	42,265	33			
	Između skupina	8,284	6	1,381	1,213	,326
Inicijativa 10	Unutar skupina	35,295	31	1,139		
	Ukupno	43,579	37			
	Između skupina	8,000	6	1,333	1,208	,330
Inicijativa 11	Unutar skupina	32,000	29	1,103		
	Ukupno	40,000	35			
	Između skupina	**7,368**	**6**	**1,228**	**3,189**	**,015**
Inicijativa 12	**Unutar skupina**	**11,551**	**30**	**,385**		
	Ukupno	**18,919**	**36**			
	Između skupina	4,380	6	,730	,657	,685
Inicijativa 13	Unutar skupina	33,350	30	1,112		
	Ukupno	37,730	36			
	Između skupina	**10,636**	**6**	**1,773**	**2,692**	**,032**
Inicijativa 14	**Unutar skupina**	**20,417**	**31**	**,659**		
	Ukupno	**31,053**	**37**			
	Između skupina	6,472	6	1,079	,907	,504
Inicijativa 15	Unutar skupina	34,500	29	1,190		
	Ukupno	40,972	35			

Multiple Comparisons

Tukey HSD

Zavisna varijabla	(I) ZUP	(J) ZUP	Srednja razlika (I-J)	Standardna pogreška	Sig.	95% Interval pouzdanosti	
						Donja granica	Gornja granica
Inicijativa 1	Istarska županija	Primorsko-goranska županija	,100	,654	1,000	-1,97	2,17
		Ličko-senjska županija	-,300	1,132	1,000	-3,88	3,28
		Šibensko-kninska županija	,700	,865	,982	-2,04	3,44
		Zadarska županija	,367	,962	1,000	-2,68	3,41
		Splitsko-dalmatinska županija	,900	,801	,915	-1,63	3,43
		Dubrovačko-neretvanska županija	-,300	1,132	1,000	-3,88	3,28
	Primorsko-goranska županija	Istarska županija	-,100	,654	1,000	-2,17	1,97
		Ličko-senjska županija	-,400	1,132	1,000	-3,98	3,18
		Šibensko-kninska županija	,600	,865	,992	-2,14	3,34
		Zadarska županija	,267	,962	1,000	-2,78	3,31
		Splitsko-dalmatinska županija	,800	,801	,950	-1,73	3,33
		Dubrovačko-neretvanska županija	-,400	1,132	1,000	-3,98	3,18
	Ličko-senjska županija	Istarska županija	,300	1,132	1,000	-3,28	3,88
		Primorsko-goranska županija	,400	1,132	1,000	-3,18	3,98
		Šibensko-kninska županija	1,000	1,266	,984	-3,01	5,01
		Zadarska županija	,667	1,334	,999	-3,56	4,89
		Splitsko-dalmatinska županija	1,200	1,223	,954	-2,67	5,07
		Dubrovačko-neretvanska županija	,000	1,462	1,000	-4,63	4,63
	Šibensko-kninska županija	Istarska županija	-,700	,865	,982	-3,44	2,04
		Primorsko-goranska županija	-,600	,865	,992	-3,34	2,14
		Ličko-senjska županija	-1,000	1,266	,984	-5,01	3,01
		Zadarska županija	-,333	1,116	1,000	-3,87	3,20

		Splitsko-dalmatinska županija	,200	,981	1,000	-2,90	3,30
		Dubrovačko-neretvanska županija	-1,000	1,266	,984	-5,01	3,01
		Istarska županija	-,367	,962	1,000	-3,41	2,68
		Primorsko-goranska županija	-,267	,962	1,000	-3,31	2,78
		Ličko-senjska županija	-,667	1,334	,999	-4,89	3,56
	Zadarska županija	Šibensko-kninska županija	,333	1,116	1,000	-3,20	3,87
		Splitsko-dalmatinska županija	,533	1,068	,999	-2,84	3,91
		Dubrovačko-neretvanska županija	-,667	1,334	,999	-4,89	3,56
		Istarska županija	-,900	,801	,915	-3,43	1,63
		Primorsko-goranska županija	-,800	,801	,950	-3,33	1,73
	Splitsko-dalmatinska županija	Ličko-senjska županija	-1,200	1,223	,954	-5,07	2,67
		Šibensko-kninska županija	-,200	,981	1,000	-3,30	2,90
		Zadarska županija	-,533	1,068	,999	-3,91	2,84
		Dubrovačko-neretvanska županija	-1,200	1,223	,954	-5,07	2,67
		Istarska županija	,300	1,132	1,000	-3,28	3,88
		Primorsko-goranska županija	,400	1,132	1,000	-3,18	3,98
	Dubrovačko-neretvanska županija	Ličko-senjska županija	,000	1,462	1,000	-4,63	4,63
		Šibensko-kninska županija	1,000	1,266	,984	-3,01	5,01
		Zadarska županija	,667	1,334	,999	-3,56	4,89
		Splitsko-dalmatinska županija	1,200	1,223	,954	-2,67	5,07
		Primorsko-goranska županija	,000	,400	1,000	-1,26	1,26
		Ličko-senjska županija	,000	,692	1,000	-2,18	2,18
Inicijativa 2	Istarska županija	Šibensko-kninska županija	,250	,529	,999	-1,42	1,92
		Zadarska županija	-,333	,588	,997	-2,19	1,52
		Splitsko-dalmatinska županija	,143	,441	1,000	-1,24	1,53

	Dubrovačko-neretvanska županija	,500	,692	,990	-1,68	2,68
	Istarska županija	,000	,400	1,000	-1,26	1,26
	Ličko-senjska županija	,000	,692	1,000	-2,18	2,18
Primorsko-goranska županija	Šibensko-kninska županija	,250	,529	,999	-1,42	1,92
	Zadarska županija	-,333	,588	,997	-2,19	1,52
	Splitsko-dalmatinska županija	,143	,441	1,000	-1,24	1,53
	Dubrovačko-neretvanska županija	,500	,692	,990	-1,68	2,68
	Istarska županija	,000	,692	1,000	-2,18	2,18
	Primorsko-goranska županija	,000	,692	1,000	-2,18	2,18
Ličko-senjska županija	Šibensko-kninska županija	,250	,774	1,000	-2,19	2,69
	Zadarska županija	-,333	,816	1,000	-2,90	2,24
	Splitsko-dalmatinska županija	,143	,717	1,000	-2,11	2,40
	Dubrovačko-neretvanska županija	,500	,894	,998	-2,32	3,32
	Istarska županija	-,250	,529	,999	-1,92	1,42
	Primorsko-goranska županija	-,250	,529	,999	-1,92	1,42
Šibensko-kninska županija	Ličko-senjska županija	-,250	,774	1,000	-2,69	2,19
	Zadarska županija	-,583	,683	,977	-2,73	1,57
	Splitsko-dalmatinska županija	-,107	,560	1,000	-1,87	1,66
	Dubrovačko-neretvanska županija	,250	,774	1,000	-2,19	2,69
	Istarska županija	,333	,588	,997	-1,52	2,19
	Primorsko-goranska županija	,333	,588	,997	-1,52	2,19
	Ličko-senjska županija	,333	,816	1,000	-2,24	2,90
Zadarska županija	Šibensko-kninska županija	,583	,683	,977	-1,57	2,73
	Splitsko-dalmatinska županija	,476	,617	,986	-1,47	2,42
	Dubrovačko-neretvanska županija	,833	,816	,945	-1,74	3,40
Splitsko-dalmatinska županija	Istarska županija	-,143	,441	1,000	-1,53	1,24
	Primorsko-goranska županija	-,143	,441	1,000	-1,53	1,24

		Ličko-senjska županija	-,143	,717	1,000	-2,40	2,11
		Šibensko-kninska županija	,107	,560	1,000	-1,66	1,87
		Zadarska županija	-,476	,617	,986	-2,42	1,47
		Dubrovačko-neretvanska županija	,357	,717	,999	-1,90	2,61
		Istarska županija	-,500	,692	,990	-2,68	1,68
		Primorsko-goranska županija	-,500	,692	,990	-2,68	1,68
	Dubrovačko-neretvanska županija	Ličko-senjska županija	-,500	,894	,998	-3,32	2,32
		Šibensko-kninska županija	-,250	,774	1,000	-2,69	2,19
		Zadarska županija	-,833	,816	,945	-3,40	1,74
		Splitsko-dalmatinska županija	-,357	,717	,999	-2,61	1,90
		Primorsko-goranska županija	,300	,530	,997	-1,38	1,98
	Istarska županija	Ličko-senjska županija	-,500	,902	,998	-3,36	2,36
		Šibensko-kninska županija	,500	,694	,990	-1,70	2,70
		Zadarska županija	-1,000	,769	,846	-3,44	1,44
		Splitsko-dalmatinska županija	-,400	,644	,996	-2,44	1,64
		Dubrovačko-neretvanska županija	,500	,902	,998	-2,36	3,36
		Istarska županija	-,300	,530	,997	-1,98	1,38
Inicijativa 3	Primorsko-goranska županija	Ličko-senjska županija	-,800	,894	,970	-3,64	2,04
		Šibensko-kninska županija	,200	,683	1,000	-1,97	2,37
		Zadarska županija	-1,300	,760	,615	-3,71	1,11
		Splitsko-dalmatinska županija	-,700	,632	,921	-2,71	1,31
		Dubrovačko-neretvanska županija	,200	,894	1,000	-2,64	3,04
		Istarska županija	,500	,902	,998	-2,36	3,36
		Primorsko-goranska županija	,800	,894	,970	-2,04	3,64
	Ličko-senjska županija	Šibensko-kninska županija	1,000	1,000	,950	-2,17	4,17
		Zadarska županija	-,500	1,054	,999	-3,84	2,84
		Splitsko-dalmatinska županija	,100	,966	1,000	-2,96	3,16

		Dubrovačko-neretvanska županija	1,000	1,154	,975	-2,66	4,66
		Istarska županija	-,500	,694	,990	-2,70	1,70
		Primorsko-goranska županija	-,200	,683	1,000	-2,37	1,97
	Šibensko-kninska županija	Ličko-senjska županija	-1,000	1,000	,950	-4,17	2,17
		Zadarska županija	-1,500	,882	,621	-4,30	1,30
		Splitsko-dalmatinska županija	-,900	,774	,902	-3,36	1,56
		Dubrovačko-neretvanska županija	,000	1,000	1,000	-3,17	3,17
		Istarska županija	1,000	,769	,846	-1,44	3,44
		Primorsko-goranska županija	1,300	,760	,615	-1,11	3,71
		Ličko-senjska županija	,500	1,054	,999	-2,84	3,84
	Zadarska županija	Šibensko-kninska županija	1,500	,882	,621	-1,30	4,30
		Splitsko-dalmatinska županija	,600	,843	,991	-2,07	3,27
		Dubrovačko-neretvanska županija	1,500	1,054	,785	-1,84	4,84
		Istarska županija	,400	,644	,996	-1,64	2,44
		Primorsko-goranska županija	,700	,632	,921	-1,31	2,71
	Splitsko-dalmatinska županija	Ličko-senjska županija	-,100	,966	1,000	-3,16	2,96
		Šibensko-kninska županija	,900	,774	,902	-1,56	3,36
		Zadarska županija	-,600	,843	,991	-3,27	2,07
		Dubrovačko-neretvanska županija	,900	,966	,964	-2,16	3,96
		Istarska županija	-,500	,902	,998	-3,36	2,36
		Primorsko-goranska županija	-,200	,894	1,000	-3,04	2,64
	Dubrovačko-neretvanska županija	Ličko-senjska županija	-1,000	1,154	,975	-4,66	2,66
		Šibensko-kninska županija	,000	1,000	1,000	-3,17	3,17
		Zadarska županija	-1,500	1,054	,785	-4,84	1,84
		Splitsko-dalmatinska županija	-,900	,966	,964	-3,96	2,16
Inicijativa 4	Istarska županija	Primorsko-goranska županija	-,167	,547	1,000	-1,89	1,56
		Ličko-senjska županija	-,167	,931	1,000	-3,11	2,77

	Šibensko-kninska županija	-,167	,716	1,000	-2,43	2,09
	Zadarska županija	-,333	,794	1,000	-2,84	2,17
	Splitsko-dalmatinska županija	-,381	,600	,995	-2,28	1,51
	Dubrovačko-neretvanska županija	1,833	,931	,454	-1,11	4,77
	Istarska županija	,167	,547	1,000	-1,56	1,89
	Ličko-senjska županija	,000	,923	1,000	-2,91	2,91
Primorsko-goranska županija	Šibensko-kninska županija	,000	,705	1,000	-2,23	2,23
	Zadarska županija	-,167	,784	1,000	-2,64	2,31
	Splitsko-dalmatinska županija	-,214	,587	1,000	-2,07	1,64
	Dubrovačko-neretvanska županija	2,000	,923	,342	-,91	4,91
	Istarska županija	,167	,931	1,000	-2,77	3,11
	Primorsko-goranska županija	,000	,923	1,000	-2,91	2,91
Ličko-senjska županija	Šibensko-kninska županija	,000	1,032	1,000	-3,26	3,26
	Zadarska županija	-,167	1,088	1,000	-3,60	3,27
	Splitsko-dalmatinska županija	-,214	,955	1,000	-3,23	2,80
	Dubrovačko-neretvanska županija	2,000	1,192	,635	-1,76	5,76
	Istarska županija	,167	,716	1,000	-2,09	2,43
	Primorsko-goranska županija	,000	,705	1,000	-2,23	2,23
Šibensko-kninska županija	Ličko-senjska županija	,000	1,032	1,000	-3,26	3,26
	Zadarska županija	-,167	,910	1,000	-3,04	2,71
	Splitsko-dalmatinska županija	-,214	,747	1,000	-2,57	2,14
	Dubrovačko-neretvanska županija	2,000	1,032	,472	-1,26	5,26
	Istarska županija	,333	,794	1,000	-2,17	2,84
	Primorsko-goranska županija	,167	,784	1,000	-2,31	2,64
Zadarska županija	Ličko-senjska županija	,167	1,088	1,000	-3,27	3,60
	Šibensko-kninska županija	,167	,910	1,000	-2,71	3,04
	Splitsko-dalmatinska županija	-,048	,822	1,000	-2,64	2,55

		Dubrovačko-neretvanska županija	2,167	1,088	,440	-1,27	5,60
		Istarska županija	,381	,600	,995	-1,51	2,28
		Primorsko-goranska županija	,214	,587	1,000	-1,64	2,07
	Splitsko-dalmatinska županija	Ličko-senjska županija	,214	,955	1,000	-2,80	3,23
		Šibensko-kninska županija	,214	,747	1,000	-2,14	2,57
		Zadarska županija	,048	,822	1,000	-2,55	2,64
		Dubrovačko-neretvanska županija	2,214	,955	,269	-,80	5,23
		Istarska županija	-1,833	,931	,454	-4,77	1,11
		Primorsko-goranska županija	-2,000	,923	,342	-4,91	,91
	Dubrovačko-neretvanska županija	Ličko-senjska županija	-2,000	1,192	,635	-5,76	1,76
		Šibensko-kninska županija	-2,000	1,032	,472	-5,26	1,26
		Zadarska županija	-2,167	1,088	,440	-5,60	1,27
		Splitsko-dalmatinska županija	-2,214	,955	,269	-5,23	,80
		Primorsko-goranska županija	,278	,487	,997	-1,26	1,81
	Istarska županija	Ličko-senjska županija	,778	,828	,963	-1,84	3,39
		Šibensko-kninska županija	1,028	,637	,675	-,98	3,04
		Zadarska županija	,444	,706	,995	-1,79	2,67
		Splitsko-dalmatinska županija	,349	,534	,994	-1,34	2,03
		Dubrovačko-neretvanska županija	,278	,828	1,000	-2,34	2,89
		Istarska županija	-,278	,487	,997	-1,81	1,26
Inicijativa 5	Primorsko-goranska županija	Ličko-senjska županija	,500	,821	,996	-2,09	3,09
		Šibensko-kninska županija	,750	,627	,890	-1,23	2,73
		Zadarska županija	,167	,698	1,000	-2,04	2,37
		Splitsko-dalmatinska županija	,071	,522	1,000	-1,58	1,72
		Dubrovačko-neretvanska županija	,000	,821	1,000	-2,59	2,59
	Ličko-senjska županija	Istarska županija	-,778	,828	,963	-3,39	1,84
		Primorsko-goranska županija	-,500	,821	,996	-3,09	2,09

	Šibensko-kninska županija	,250	,918	1,000	-2,65	3,15
	Zadarska županija	-,333	,967	1,000	-3,39	2,72
	Splitsko-dalmatinska županija	-,429	,850	,999	-3,11	2,25
	Dubrovačko-neretvanska županija	-,500	1,060	,999	-3,84	2,84
	Istarska županija	-1,028	,637	,675	-3,04	,98
	Primorsko-goranska županija	-,750	,627	,890	-2,73	1,23
Šibensko-kninska županija	Ličko-senjska županija	-,250	,918	1,000	-3,15	2,65
	Zadarska županija	-,583	,809	,990	-3,14	1,97
	Splitsko-dalmatinska županija	-,679	,664	,945	-2,78	1,42
	Dubrovačko-neretvanska županija	-,750	,918	,981	-3,65	2,15
	Istarska županija	-,444	,706	,995	-2,67	1,79
	Primorsko-goranska županija	-,167	,698	1,000	-2,37	2,04
Zadarska županija	Ličko-senjska županija	,333	,967	1,000	-2,72	3,39
	Šibensko-kninska županija	,583	,809	,990	-1,97	3,14
	Splitsko-dalmatinska županija	-,095	,731	1,000	-2,40	2,21
	Dubrovačko-neretvanska županija	-,167	,967	1,000	-3,22	2,89
	Istarska županija	-,349	,534	,994	-2,03	1,34
	Primorsko-goranska županija	-,071	,522	1,000	-1,72	1,58
Splitsko-dalmatinska županija	Ličko-senjska županija	,429	,850	,999	-2,25	3,11
	Šibensko-kninska županija	,679	,664	,945	-1,42	2,78
	Zadarska županija	,095	,731	1,000	-2,21	2,40
	Dubrovačko-neretvanska županija	-,071	,850	1,000	-2,75	2,61
	Istarska županija	-,278	,828	1,000	-2,89	2,34
	Primorsko-goranska županija	,000	,821	1,000	-2,59	2,59
Dubrovačko-neretvanska županija	Ličko-senjska županija	,500	1,060	,999	-2,84	3,84
	Šibensko-kninska županija	,750	,918	,981	-2,15	3,65
	Zadarska županija	,167	,967	1,000	-2,89	3,22

		Splitsko-dalmatinska županija	,071	,850	1,000	-2,61	2,75
		Primorsko-goranska županija	,411	,483	,977	-1,13	1,95
		Ličko-senjska županija	,611	,822	,988	-2,00	3,23
	Istarska županija	Šibensko-kninska županija	,778	,701	,920	-1,45	3,01
		Zadarska županija	,111	,701	1,000	-2,12	2,34
		Splitsko-dalmatinska županija	,511	,587	,974	-1,35	2,38
		Dubrovačko-neretvanska županija	,611	,822	,988	-2,00	3,23
		Istarska županija	-,411	,483	,977	-1,95	1,13
		Ličko-senjska županija	,200	,815	1,000	-2,39	2,79
	Primorsko-goranska županija	Šibensko-kninska županija	,367	,692	,998	-1,84	2,57
		Zadarska županija	-,300	,692	,999	-2,50	1,90
		Splitsko-dalmatinska županija	,100	,576	1,000	-1,73	1,93
		Dubrovačko-neretvanska županija	,200	,815	1,000	-2,39	2,79
		Istarska županija	-,611	,822	,988	-3,23	2,00
Inicijativa 6		Primorsko-goranska županija	-,200	,815	1,000	-2,79	2,39
	Ličko-senjska županija	Šibensko-kninska županija	,167	,960	1,000	-2,89	3,22
		Zadarska županija	-,500	,960	,998	-3,55	2,55
		Splitsko-dalmatinska županija	-,100	,880	1,000	-2,90	2,70
		Dubrovačko-neretvanska županija	,000	1,052	1,000	-3,34	3,34
		Istarska županija	-,778	,701	,920	-3,01	1,45
		Primorsko-goranska županija	-,367	,692	,998	-2,57	1,84
	Šibensko-kninska županija	Ličko-senjska županija	-,167	,960	1,000	-3,22	2,89
		Zadarska županija	-,667	,859	,985	-3,40	2,06
		Splitsko-dalmatinska županija	-,267	,768	1,000	-2,71	2,18
		Dubrovačko-neretvanska županija	-,167	,960	1,000	-3,22	2,89
	Zadarska županija	Istarska županija	-,111	,701	1,000	-2,34	2,12
		Primorsko-goranska županija	,300	,692	,999	-1,90	2,50

		Ličko-senjska županija	,500	,960	,998	-2,55	3,55
		Šibensko-kninska županija	,667	,859	,985	-2,06	3,40
		Splitsko-dalmatinska županija	,400	,768	,998	-2,04	2,84
		Dubrovačko-neretvanska županija	,500	,960	,998	-2,55	3,55
		Istarska županija	-,511	,587	,974	-2,38	1,35
		Primorsko-goranska županija	-,100	,576	1,000	-1,93	1,73
	Splitsko-dalmatinska županija	Ličko-senjska županija	,100	,880	1,000	-2,70	2,90
		Šibensko-kninska županija	,267	,768	1,000	-2,18	2,71
		Zadarska županija	-,400	,768	,998	-2,84	2,04
		Dubrovačko-neretvanska županija	,100	,880	1,000	-2,70	2,90
		Istarska županija	-,611	,822	,988	-3,23	2,00
		Primorsko-goranska županija	-,200	,815	1,000	-2,79	2,39
	Dubrovačko-neretvanska županija	Ličko-senjska županija	,000	1,052	1,000	-3,34	3,34
		Šibensko-kninska županija	,167	,960	1,000	-2,89	3,22
		Zadarska županija	-,500	,960	,998	-3,55	2,55
		Splitsko-dalmatinska županija	-,100	,880	1,000	-2,90	2,70
		Primorsko-goranska županija	-,078	,628	1,000	-2,07	1,92
	Istarska županija	Ličko-senjska županija	-,278	1,069	1,000	-3,67	3,11
		Šibensko-kninska županija	-,278	,822	1,000	-2,88	2,33
		Zadarska županija	-,778	,912	,977	-3,67	2,11
		Splitsko-dalmatinska županija	-,378	,763	,999	-2,80	2,04
Inicijativa 7		Dubrovačko-neretvanska županija	-,778	1,069	,990	-4,17	2,61
		Istarska županija	,078	,628	1,000	-1,92	2,07
	Primorsko-goranska županija	Ličko-senjska županija	-,200	1,059	1,000	-3,56	3,16
		Šibensko-kninska županija	-,200	,809	1,000	-2,77	2,37
		Zadarska županija	-,700	,900	,985	-3,56	2,16
		Splitsko-dalmatinska županija	-,300	,749	1,000	-2,68	2,08

	Dubrovačko-neretvanska županija	-,700	1,059	,994	-4,06	2,66
	Istarska županija	,278	1,069	1,000	-3,11	3,67
	Primorsko-goranska županija	,200	1,059	1,000	-3,16	3,56
Ličko-senjska županija	Šibensko-kninska županija	,000	1,184	1,000	-3,76	3,76
	Zadarska županija	-,500	1,248	1,000	-4,46	3,46
	Splitsko-dalmatinska županija	-,100	1,144	1,000	-3,73	3,53
	Dubrovačko-neretvanska županija	-,500	1,367	1,000	-4,84	3,84
	Istarska županija	,278	,822	1,000	-2,33	2,88
	Primorsko-goranska županija	,200	,809	1,000	-2,37	2,77
Šibensko-kninska županija	Ličko-senjska županija	,000	1,184	1,000	-3,76	3,76
	Zadarska županija	-,500	1,044	,999	-3,81	2,81
	Splitsko-dalmatinska županija	-,100	,917	1,000	-3,01	2,81
	Dubrovačko-neretvanska županija	-,500	1,184	,999	-4,26	3,26
	Istarska županija	,778	,912	,977	-2,11	3,67
	Primorsko-goranska županija	,700	,900	,985	-2,16	3,56
Zadarska županija	Ličko-senjska županija	,500	1,248	1,000	-3,46	4,46
	Šibensko-kninska županija	,500	1,044	,999	-2,81	3,81
	Splitsko-dalmatinska županija	,400	,999	1,000	-2,77	3,57
	Dubrovačko-neretvanska županija	,000	1,248	1,000	-3,96	3,96
	Istarska županija	,378	,763	,999	-2,04	2,80
	Primorsko-goranska županija	,300	,749	1,000	-2,08	2,68
Splitsko-dalmatinska županija	Ličko-senjska županija	,100	1,144	1,000	-3,53	3,73
	Šibensko-kninska županija	,100	,917	1,000	-2,81	3,01
	Zadarska županija	-,400	,999	1,000	-3,57	2,77
	Dubrovačko-neretvanska županija	-,400	1,144	1,000	-4,03	3,23
Dubrovačko-neretvanska županija	Istarska županija	,778	1,069	,990	-2,61	4,17
	Primorsko-goranska županija	,700	1,059	,994	-2,66	4,06

		Ličko-senjska županija	,500	1,367	1,000	-3,84	4,84
		Šibensko-kninska županija	,500	1,184	,999	-3,26	4,26
		Zadarska županija	,000	1,248	1,000	-3,96	3,96
		Splitsko-dalmatinska županija	,400	1,144	1,000	-3,23	4,03
		Primorsko-goranska županija	,000	,517	1,000	-1,63	1,63
	Istarska županija	Ličko-senjska županija	,900	,895	,949	-1,92	3,72
		Šibensko-kninska županija	-,350	,684	,998	-2,50	1,80
		Zadarska županija	-,433	,761	,997	-2,83	1,96
		Splitsko-dalmatinska županija	,471	,570	,980	-1,32	2,27
		Dubrovačko-neretvanska županija	-,600	,895	,993	-3,42	2,22
	Primorsko-goranska županija	Istarska županija	,000	,517	1,000	-1,63	1,63
		Ličko-senjska županija	,900	,895	,949	-1,92	3,72
		Šibensko-kninska županija	-,350	,684	,998	-2,50	1,80
		Zadarska županija	-,433	,761	,997	-2,83	1,96
		Splitsko-dalmatinska županija	,471	,570	,980	-1,32	2,27
Inicijativa 8		Dubrovačko-neretvanska županija	-,600	,895	,993	-3,42	2,22
	Ličko-senjska županija	Istarska županija	-,900	,895	,949	-3,72	1,92
		Primorsko-goranska županija	-,900	,895	,949	-3,72	1,92
		Šibensko-kninska županija	-1,250	1,001	,869	-4,40	1,90
		Zadarska županija	-1,333	1,055	,863	-4,66	1,99
		Splitsko-dalmatinska županija	-,429	,927	,999	-3,35	2,49
		Dubrovačko-neretvanska županija	-1,500	1,156	,848	-5,14	2,14
	Šibensko-kninska županija	Istarska županija	,350	,684	,998	-1,80	2,50
		Primorsko-goranska županija	,350	,684	,998	-1,80	2,50
		Ličko-senjska županija	1,250	1,001	,869	-1,90	4,40
		Zadarska županija	-,083	,883	1,000	-2,86	2,70
		Splitsko-dalmatinska županija	,821	,725	,913	-1,46	3,10

		Dubrovačko-neretvanska županija	-,250	1,001	1,000	-3,40	2,90
		Istarska županija	,433	,761	,997	-1,96	2,83
		Primorsko-goranska županija	,433	,761	,997	-1,96	2,83
		Ličko-senjska županija	1,333	1,055	,863	-1,99	4,66
	Zadarska županija	Šibensko-kninska županija	,083	,883	1,000	-2,70	2,86
		Splitsko-dalmatinska županija	,905	,798	,912	-1,61	3,42
		Dubrovačko-neretvanska županija	-,167	1,055	1,000	-3,49	3,16
		Istarska županija	-,471	,570	,980	-2,27	1,32
		Primorsko-goranska županija	-,471	,570	,980	-2,27	1,32
	Splitsko-dalmatinska županija	Ličko-senjska županija	,429	,927	,999	-2,49	3,35
		Šibensko-kninska županija	-,821	,725	,913	-3,10	1,46
		Zadarska županija	-,905	,798	,912	-3,42	1,61
		Dubrovačko-neretvanska županija	-1,071	,927	,905	-3,99	1,85
		Istarska županija	,600	,895	,993	-2,22	3,42
		Primorsko-goranska županija	,600	,895	,993	-2,22	3,42
	Dubrovačko-neretvanska županija	Ličko-senjska županija	1,500	1,156	,848	-2,14	5,14
		Šibensko-kninska županija	,250	1,001	1,000	-2,90	3,40
		Zadarska županija	,167	1,055	1,000	-3,16	3,49
		Splitsko-dalmatinska županija	1,071	,927	,905	-1,85	3,99
		Primorsko-goranska županija	-,111	,570	1,000	-1,93	1,70
	Istarska županija	Ličko-senjska županija	,722	,946	,987	-2,29	3,73
		Šibensko-kninska županija	,222	,727	1,000	-2,09	2,53
Inicijativa 9		Zadarska županija	-,444	,807	,998	-3,01	2,12
		Splitsko-dalmatinska županija	,422	,675	,995	-1,72	2,57
		Dubrovačko-neretvanska županija	,222	,946	1,000	-2,79	3,23
	Primorsko-goranska	Istarska županija	,111	,570	1,000	-1,70	1,93
		Ličko-senjska županija	,833	,946	,972	-2,18	3,84

	županija	Šibensko-kninska županija	,333	,727	,999	-1,98	2,65
		Zadarska županija	-,333	,807	1,000	-2,90	2,23
		Splitsko-dalmatinska županija	,533	,675	,984	-1,61	2,68
		Dubrovačko-neretvanska županija	,333	,946	1,000	-2,68	3,34
		Istarska županija	-,722	,946	,987	-3,73	2,29
		Primorsko-goranska županija	-,833	,946	,972	-3,84	2,18
	Ličko-senjska županija	Šibensko-kninska županija	-,500	1,048	,999	-3,83	2,83
		Zadarska županija	-1,167	1,104	,935	-4,68	2,35
		Splitsko-dalmatinska županija	-,300	1,012	1,000	-3,52	2,92
		Dubrovačko-neretvanska županija	-,500	1,210	1,000	-4,35	3,35
		Istarska županija	-,222	,727	1,000	-2,53	2,09
		Primorsko-goranska županija	-,333	,727	,999	-2,65	1,98
	Šibensko-kninska županija	Ličko-senjska županija	,500	1,048	,999	-2,83	3,83
		Zadarska županija	-,667	,924	,990	-3,61	2,27
		Splitsko-dalmatinska županija	,200	,812	1,000	-2,38	2,78
		Dubrovačko-neretvanska županija	,000	1,048	1,000	-3,33	3,33
		Istarska županija	,444	,807	,998	-2,12	3,01
		Primorsko-goranska županija	,333	,807	1,000	-2,23	2,90
	Zadarska županija	Ličko-senjska županija	1,167	1,104	,935	-2,35	4,68
		Šibensko-kninska županija	,667	,924	,990	-2,27	3,61
		Splitsko-dalmatinska županija	,867	,884	,954	-1,94	3,68
		Dubrovačko-neretvanska županija	,667	1,104	,996	-2,85	4,18
		Istarska županija	-,422	,675	,995	-2,57	1,72
	Splitsko-dalmatinska županija	Primorsko-goranska županija	-,533	,675	,984	-2,68	1,61
		Ličko-senjska županija	,300	1,012	1,000	-2,92	3,52
		Šibensko-kninska županija	-,200	,812	1,000	-2,78	2,38
		Zadarska županija	-,867	,884	,954	-3,68	1,94

		Dubrovačko-neretvanska županija	-,200	1,012	1,000	-3,42	3,02
		Istarska županija	-,222	,946	1,000	-3,23	2,79
		Primorsko-goranska županija	-,333	,946	1,000	-3,34	2,68
	Dubrovačko-neretvanska županija	Ličko-senjska županija	,500	1,210	1,000	-3,35	4,35
		Šibensko-kninska županija	,000	1,048	1,000	-3,33	3,33
		Zadarska županija	-,667	1,104	,996	-4,18	2,85
		Splitsko-dalmatinska županija	,200	1,012	1,000	-3,02	3,42
		Primorsko-goranska županija	,900	,477	,504	-,60	2,40
		Ličko-senjska županija	,200	,827	1,000	-2,40	2,80
	Istarska županija	Šibensko-kninska županija	-,300	,631	,999	-2,29	1,69
		Zadarska županija	-,467	,702	,994	-2,68	1,75
		Splitsko-dalmatinska županija	,486	,526	,966	-1,17	2,14
		Dubrovačko-neretvanska županija	,700	,827	,978	-1,90	3,30
		Istarska županija	-,900	,477	,504	-2,40	,60
		Ličko-senjska županija	-,700	,827	,978	-3,30	1,90
	Primorsko-goranska županija	Šibensko-kninska županija	-1,200	,631	,495	-3,19	,79
		Zadarska županija	-1,367	,702	,467	-3,58	,85
Inicijativa 10		Splitsko-dalmatinska županija	-,414	,526	,984	-2,07	1,24
		Dubrovačko-neretvanska županija	-,200	,827	1,000	-2,80	2,40
		Istarska županija	-,200	,827	1,000	-2,80	2,40
		Primorsko-goranska županija	,700	,827	,978	-1,90	3,30
	Ličko-senjska županija	Šibensko-kninska županija	-,500	,924	,998	-3,41	2,41
		Zadarska županija	-,667	,974	,993	-3,73	2,40
		Splitsko-dalmatinska županija	,286	,856	1,000	-2,41	2,98
		Dubrovačko-neretvanska županija	,500	1,067	,999	-2,86	3,86
	Šibensko-kninska županija	Istarska županija	,300	,631	,999	-1,69	2,29
		Primorsko-goranska županija	1,200	,631	,495	-,79	3,19

		Ličko-senjska županija	,500	,924	,998	-2,41	3,41
		Zadarska županija	-,167	,815	1,000	-2,73	2,40
		Splitsko-dalmatinska županija	,786	,669	,898	-1,32	2,89
		Dubrovačko-neretvanska županija	1,000	,924	,929	-1,91	3,91
		Istarska županija	,467	,702	,994	-1,75	2,68
		Primorsko-goranska županija	1,367	,702	,467	-,85	3,58
	Zadarska županija	Ličko-senjska županija	,667	,974	,993	-2,40	3,73
		Šibensko-kninska županija	,167	,815	1,000	-2,40	2,73
		Splitsko-dalmatinska županija	,952	,736	,850	-1,37	3,27
		Dubrovačko-neretvanska županija	1,167	,974	,890	-1,90	4,23
		Istarska županija	-,486	,526	,966	-2,14	1,17
		Primorsko-goranska županija	,414	,526	,984	-1,24	2,07
	Splitsko-dalmatinska županija	Ličko-senjska županija	-,286	,856	1,000	-2,98	2,41
		Šibensko-kninska županija	-,786	,669	,898	-2,89	1,32
		Zadarska županija	-,952	,736	,850	-3,27	1,37
		Dubrovačko-neretvanska županija	,214	,856	1,000	-2,48	2,91
		Istarska županija	-,700	,827	,978	-3,30	1,90
		Primorsko-goranska županija	,200	,827	1,000	-2,40	2,80
	Dubrovačko-neretvanska županija	Ličko-senjska županija	-,500	1,067	,999	-3,86	2,86
		Šibensko-kninska županija	-1,000	,924	,929	-3,91	1,91
		Zadarska županija	-1,167	,974	,890	-4,23	1,90
		Splitsko-dalmatinska županija	-,214	,856	1,000	-2,91	2,48
		Primorsko-goranska županija	,500	,470	,933	-,99	1,99
Inicijativa 11	Istarska županija	Ličko-senjska županija	1,200	,814	,757	-1,37	3,77
		Šibensko-kninska županija	,700	,621	,915	-1,27	2,67
		Zadarska županija	,200	,691	1,000	-1,99	2,39
		Splitsko-dalmatinska županija	1,400	,575	,221	-,42	3,22

	Dubrovačko-neretvanska županija	,700	,814	,976	-1,87	3,27
	Istarska županija	-,500	,470	,933	-1,99	,99
	Ličko-senjska županija	,700	,814	,976	-1,87	3,27
Primorsko-goranska županija	Šibensko-kninska županija	,200	,621	1,000	-1,77	2,17
	Zadarska županija	-,300	,691	,999	-2,49	1,89
	Splitsko-dalmatinska županija	,900	,575	,705	-,92	2,72
	Dubrovačko-neretvanska županija	,200	,814	1,000	-2,37	2,77
	Istarska županija	-1,200	,814	,757	-3,77	1,37
	Primorsko-goranska županija	-,700	,814	,976	-3,27	1,87
Ličko-senjska županija	Šibensko-kninska županija	-,500	,910	,998	-3,38	2,38
	Zadarska županija	-1,000	,959	,939	-4,03	2,03
	Splitsko-dalmatinska županija	,200	,879	1,000	-2,58	2,98
	Dubrovačko-neretvanska županija	-,500	1,050	,999	-3,82	2,82
	Istarska županija	-,700	,621	,915	-2,67	1,27
	Primorsko-goranska županija	-,200	,621	1,000	-2,17	1,77
Šibensko-kninska županija	Ličko-senjska županija	,500	,910	,998	-2,38	3,38
	Zadarska županija	-,500	,802	,995	-3,04	2,04
	Splitsko-dalmatinska županija	,700	,705	,951	-1,53	2,93
	Dubrovačko-neretvanska županija	,000	,910	1,000	-2,88	2,88
	Istarska županija	-,200	,691	1,000	-2,39	1,99
	Primorsko-goranska županija	,300	,691	,999	-1,89	2,49
Zadarska županija	Ličko-senjska županija	1,000	,959	,939	-2,03	4,03
	Šibensko-kninska županija	,500	,802	,995	-2,04	3,04
	Splitsko-dalmatinska županija	1,200	,767	,705	-1,23	3,63
	Dubrovačko-neretvanska županija	,500	,959	,998	-2,53	3,53
Splitsko-dalmatinska županija	Istarska županija	-1,400	,575	,221	-3,22	,42
	Primorsko-goranska županija	-,900	,575	,705	-2,72	,92

		Ličko-senjska županija	-,200	,879	1,000	-2,98	2,58
		Šibensko-kninska županija	-,700	,705	,951	-2,93	1,53
		Zadarska županija	-1,200	,767	,705	-3,63	1,23
		Dubrovačko-neretvanska županija	-,700	,879	,983	-3,48	2,08
		Istarska županija	-,700	,814	,976	-3,27	1,87
		Primorsko-goranska županija	-,200	,814	1,000	-2,77	2,37
	Dubrovačko-neretvanska županija	Ličko-senjska županija	,500	1,050	,999	-2,82	3,82
		Šibensko-kninska županija	,000	,910	1,000	-2,88	2,88
		Zadarska županija	-,500	,959	,998	-3,53	2,53
		Splitsko-dalmatinska županija	,700	,879	,983	-2,08	3,48
		Primorsko-goranska županija	-,044	,285	1,000	-,94	,86
	Istarska županija	Ličko-senjska županija	1,056	,485	,337	-,48	2,59
		Šibensko-kninska županija	,056	,373	1,000	-1,12	1,23
		Zadarska županija	-,444	,414	,931	-1,75	,86
		Splitsko-dalmatinska županija	,270	,313	,975	-,72	1,26
		Dubrovačko-neretvanska županija	**1,556***	,485	,045	,02	3,09
		Istarska županija	,044	,285	1,000	-,86	,94
Inicijativa 12	Primorsko-goranska županija	Ličko-senjska županija	1,100	,481	,282	-,42	2,62
		Šibensko-kninska županija	,100	,367	1,000	-1,06	1,26
		Zadarska županija	-,400	,408	,955	-1,69	,89
		Splitsko-dalmatinska županija	,314	,306	,943	-,65	1,28
		Dubrovačko-neretvanska županija	**1,600***	,481	,034	,08	3,12
		Istarska županija	-1,056	,485	,337	-2,59	,48
		Primorsko-goranska županija	-1,100	,481	,282	-2,62	,42
	Ličko-senjska županija	Šibensko-kninska županija	-1,000	,537	,520	-2,70	,70
		Zadarska županija	-1,500	,566	,147	-3,29	,29
		Splitsko-dalmatinska županija	-,786	,498	,696	-2,36	,78

		Dubrovačko-neretvanska županija	,500	,621	,983	-1,46	2,46
		Istarska županija	-,056	,373	1,000	-1,23	1,12
		Primorsko-goranska županija	-,100	,367	1,000	-1,26	1,06
	Šibensko-kninska županija	Ličko-senjska županija	1,000	,537	,520	-,70	2,70
		Zadarska županija	-,500	,474	,936	-2,00	1,00
		Splitsko-dalmatinska županija	,214	,389	,998	-1,01	1,44
		Dubrovačko-neretvanska županija	1,500	,537	,111	-,20	3,20
		Istarska županija	,444	,414	,931	-,86	1,75
		Primorsko-goranska županija	,400	,408	,955	-,89	1,69
		Ličko-senjska županija	1,500	,566	,147	-,29	3,29
	Zadarska županija	Šibensko-kninska županija	,500	,474	,936	-1,00	2,00
		Splitsko-dalmatinska županija	,714	,428	,641	-,64	2,07
		Dubrovačko-neretvanska županija	**2,000***	,566	,021	,21	3,79
		Istarska županija	-,270	,313	,975	-1,26	,72
		Primorsko-goranska županija	-,314	,306	,943	-1,28	,65
	Splitsko-dalmatinska županija	Ličko-senjska županija	,786	,498	,696	-,78	2,36
		Šibensko-kninska županija	-,214	,389	,998	-1,44	1,01
		Zadarska županija	-,714	,428	,641	-2,07	,64
		Dubrovačko-neretvanska županija	1,286	,498	,167	-,28	2,86
		Istarska županija	-1,556*	,485	,045	-3,09	-,02
		Primorsko-goranska županija	-1,600*	,481	,034	-3,12	-,08
	Dubrovačko-neretvanska županija	Ličko-senjska županija	-,500	,621	,983	-2,46	1,46
		Šibensko-kninska županija	-1,500	,537	,111	-3,20	,20
		Zadarska županija	-2,000*	,566	,021	-3,79	-,21
		Splitsko-dalmatinska županija	-1,286	,498	,167	-2,86	,28
		Primorsko-goranska županija	,300	,472	,995	-1,19	1,79
Inicijativa 13	Istarska županija	Ličko-senjska županija	1,500	,817	,535	-1,08	4,08

	Šibensko-kninska županija	,250	,624	1,000	-1,72	2,22
	Zadarska županija	,000	,694	1,000	-2,19	2,19
	Splitsko-dalmatinska županija	,500	,544	,967	-1,22	2,22
	Dubrovačko-neretvanska županija	,500	,817	,996	-2,08	3,08
	Istarska županija	-,300	,472	,995	-1,79	1,19
	Ličko-senjska županija	1,200	,817	,760	-1,38	3,78
Primorsko-goranska županija	Šibensko-kninska županija	-,050	,624	1,000	-2,02	1,92
	Zadarska županija	-,300	,694	,999	-2,49	1,89
	Splitsko-dalmatinska županija	,200	,544	1,000	-1,52	1,92
	Dubrovačko-neretvanska županija	,200	,817	1,000	-2,38	2,78
	Istarska županija	-1,500	,817	,535	-4,08	1,08
	Primorsko-goranska županija	-1,200	,817	,760	-3,78	1,38
Ličko-senjska županija	Šibensko-kninska županija	-1,250	,913	,813	-4,13	1,63
	Zadarska županija	-1,500	,962	,708	-4,54	1,54
	Splitsko-dalmatinska županija	-1,000	,861	,903	-3,72	1,72
	Dubrovačko-neretvanska županija	-1,000	1,054	,961	-4,33	2,33
	Istarska županija	-,250	,624	1,000	-2,22	1,72
	Primorsko-goranska županija	,050	,624	1,000	-1,92	2,02
Šibensko-kninska županija	Ličko-senjska županija	1,250	,913	,813	-1,63	4,13
	Zadarska županija	-,250	,805	1,000	-2,79	2,29
	Splitsko-dalmatinska županija	,250	,681	1,000	-1,90	2,40
	Dubrovačko-neretvanska županija	,250	,913	1,000	-2,63	3,13
	Istarska županija	,000	,694	1,000	-2,19	2,19
	Primorsko-goranska županija	,300	,694	,999	-1,89	2,49
Zadarska županija	Ličko-senjska županija	1,500	,962	,708	-1,54	4,54
	Šibensko-kninska županija	,250	,805	1,000	-2,29	2,79
	Splitsko-dalmatinska županija	,500	,746	,993	-1,85	2,85

		Dubrovačko-neretvanska županija	,500	,962	,998	-2,54	3,54
		Istarska županija	-,500	,544	,967	-2,22	1,22
		Primorsko-goranska županija	-,200	,544	1,000	-1,92	1,52
	Splitsko-dalmatinska županija	Ličko-senjska županija	1,000	,861	,903	-1,72	3,72
		Šibensko-kninska županija	-,250	,681	1,000	-2,40	1,90
		Zadarska županija	-,500	,746	,993	-2,85	1,85
		Dubrovačko-neretvanska županija	,000	,861	1,000	-2,72	2,72
		Istarska županija	-,500	,817	,996	-3,08	2,08
		Primorsko-goranska županija	-,200	,817	1,000	-2,78	2,38
	Dubrovačko-neretvanska županija	Ličko-senjska županija	1,000	1,054	,961	-2,33	4,33
		Šibensko-kninska županija	-,250	,913	1,000	-3,13	2,63
		Zadarska županija	-,500	,962	,998	-3,54	2,54
		Splitsko-dalmatinska županija	,000	,861	1,000	-2,72	2,72
		Primorsko-goranska županija	,300	,363	,980	-,84	1,44
	Istarska županija	Ličko-senjska županija	1,600	,629	,178	-,38	3,58
		Šibensko-kninska županija	,350	,480	,990	-1,16	1,86
		Zadarska županija	,267	,534	,999	-1,42	1,95
		Splitsko-dalmatinska županija	,600	,400	,743	-,66	1,86
		Dubrovačko-neretvanska županija	**2,100***	,629	,032	,12	4,08
		Istarska županija	-,300	,363	,980	-1,44	,84
Inicijativa 14	Primorsko-goranska županija	Ličko-senjska županija	1,300	,629	,395	-,68	3,28
		Šibensko-kninska županija	,050	,480	1,000	-1,46	1,56
		Zadarska županija	-,033	,534	1,000	-1,72	1,65
		Splitsko-dalmatinska županija	,300	,400	,988	-,96	1,56
		Dubrovačko-neretvanska županija	1,800	,629	,094	-,18	3,78
	Ličko-senjska županija	Istarska županija	-1,600	,629	,178	-3,58	,38
		Primorsko-goranska županija	-1,300	,629	,395	-3,28	,68

	Šibensko-kninska županija	-1,250	,703	,571	-3,46	,96
	Zadarska županija	-1,333	,741	,558	-3,67	1,00
	Splitsko-dalmatinska županija	-1,000	,651	,721	-3,05	1,05
	Dubrovačko-neretvanska županija	,500	,812	,996	-2,06	3,06
	Istarska županija	-,350	,480	,990	-1,86	1,16
	Primorsko-goranska županija	-,050	,480	1,000	-1,56	1,46
Šibensko-kninska županija	Ličko-senjska županija	1,250	,703	,571	-,96	3,46
	Zadarska županija	-,083	,620	1,000	-2,04	1,87
	Splitsko-dalmatinska županija	,250	,509	,999	-1,35	1,85
	Dubrovačko-neretvanska županija	1,750	,703	,198	-,46	3,96
	Istarska županija	-,267	,534	,999	-1,95	1,42
	Primorsko-goranska županija	,033	,534	1,000	-1,65	1,72
	Ličko-senjska županija	1,333	,741	,558	-1,00	3,67
Zadarska županija	Šibensko-kninska županija	,083	,620	1,000	-1,87	2,04
	Splitsko-dalmatinska županija	,333	,560	,997	-1,43	2,10
	Dubrovačko-neretvanska županija	1,833	,741	,203	-,50	4,17
	Istarska županija	-,600	,400	,743	-1,86	,66
	Primorsko-goranska županija	-,300	,400	,988	-1,56	,96
Splitsko-dalmatinska županija	Ličko-senjska županija	1,000	,651	,721	-1,05	3,05
	Šibensko-kninska županija	-,250	,509	,999	-1,85	1,35
	Zadarska županija	-,333	,560	,997	-2,10	1,43
	Dubrovačko-neretvanska županija	1,500	,651	,273	-,55	3,55
	Istarska županija	-2,100*	,629	,032	-4,08	-,12
	Primorsko-goranska županija	-1,800	,629	,094	-3,78	,18
Dubrovačko-neretvanska županija	Ličko-senjska županija	-,500	,812	,996	-3,06	2,06
	Šibensko-kninska županija	-1,750	,703	,198	-3,96	,46
	Zadarska županija	-1,833	,741	,203	-4,17	,50

		Splitsko-dalmatinska županija	-1,500	,651	,273	-3,55	,55
		Primorsko-goranska županija	,167	,501	1,000	-1,42	1,75
		Ličko-senjska županija	1,667	,853	,463	-1,03	4,36
	Istarska županija	Šibensko-kninska županija	-,333	,655	,999	-2,41	1,74
		Zadarska županija	,000	,727	1,000	-2,30	2,30
		Splitsko-dalmatinska županija	,333	,575	,997	-1,49	2,15
		Dubrovačko-neretvanska županija	-,333	,853	1,000	-3,03	2,36
		Istarska županija	-,167	,501	1,000	-1,75	1,42
		Ličko-senjska županija	1,500	,845	,574	-1,17	4,17
	Primorsko-goranska županija	Šibensko-kninska županija	-,500	,645	,986	-2,54	1,54
		Zadarska županija	-,167	,718	1,000	-2,44	2,11
		Splitsko-dalmatinska županija	,167	,563	1,000	-1,62	1,95
		Dubrovačko-neretvanska županija	-,500	,845	,997	-3,17	2,17
Inicijativa 15		Istarska županija	-1,667	,853	,463	-4,36	1,03
		Primorsko-goranska županija	-1,500	,845	,574	-4,17	1,17
	Ličko-senjska županija	Šibensko-kninska županija	-2,000	,945	,370	-4,99	,99
		Zadarska županija	-1,667	,996	,638	-4,82	1,48
		Splitsko-dalmatinska županija	-1,333	,891	,744	-4,15	1,48
		Dubrovačko-neretvanska županija	-2,000	1,091	,537	-5,45	1,45
		Istarska županija	,333	,655	,999	-1,74	2,41
		Primorsko-goranska županija	,500	,645	,986	-1,54	2,54
	Šibensko-kninska županija	Ličko-senjska županija	2,000	,945	,370	-,99	4,99
		Zadarska županija	,333	,833	1,000	-2,30	2,97
		Splitsko-dalmatinska županija	,667	,704	,961	-1,56	2,89
		Dubrovačko-neretvanska županija	,000	,945	1,000	-2,99	2,99

	Istarska županija	,000	,727	1,000	-2,30	2,30
	Primorsko-goranska županija	,167	,718	1,000	-2,11	2,44
	Ličko-senjska županija	1,667	,996	,638	-1,48	4,82
Zadarska županija	Šibensko-kninska županija	-,333	,833	1,000	-2,97	2,30
	Splitsko-dalmatinska županija	,333	,771	,999	-2,11	2,77
	Dubrovačko-neretvanska županija	-,333	,996	1,000	-3,48	2,82
	Istarska županija	-,333	,575	,997	-2,15	1,49
	Primorsko-goranska županija	-,167	,563	1,000	-1,95	1,62
Splitsko-dalmatinska županija	Ličko-senjska županija	1,333	,891	,744	-1,48	4,15
	Šibensko-kninska županija	-,667	,704	,961	-2,89	1,56
	Zadarska županija	-,333	,771	,999	-2,77	2,11
	Dubrovačko-neretvanska županija	-,667	,891	,988	-3,48	2,15
	Istarska županija	,333	,853	1,000	-2,36	3,03
	Primorsko-goranska županija	,500	,845	,997	-2,17	3,17
Dubrovačko-neretvanska županija	Ličko-senjska županija	2,000	1,091	,537	-1,45	5,45
	Šibensko-kninska županija	,000	,945	1,000	-2,99	2,99
	Zadarska županija	,333	,996	1,000	-2,82	3,48
	Splitsko-dalmatinska županija	,667	,891	,988	-2,15	3,48

Izvor: izradila autorica (2017)

ŽIVOTOPIS

Morena Mičetić Fabić rođena je 07. srpnja 1982. godine u Rijeci. Osnovnu školu završila je u općini Jelenje a srednju Ekonomsku školu „Mijo Mirković“ u Rijeci (kao stipendistica Općine Jelenje). Na Ekonomskom fakultetu u Rijeci diplomirala je 2005. godine (kao državna stipendistica u A - kategoriji osobito nadarenih studenata i među 10% najboljih studenata na godini). Nakon toga, 2010. godine stječe akademski stupanj magistra ekonomskih znanosti. U želji za stjecanjem novih znanja i vještina 2012. godine upisuje doktorski studij „Menadžment održivog razvoja“ pri Fakultetu za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu u Opatiji. Osim formalnog obrazovanja uključuje se u razne dodatne stručne edukacije i aktivnosti.

Nakon završenog studija zapošljava se u Gradu Rijeci gdje radi šest godina kao Viša stručna suradnica – koordinatorica za programe nakon čega seli u Poreč i zapošljava se u Gradu Poreču gdje radi posljednjih šest godina. Godinu dana bila je Viša stručna suradnica za predškolski odgoj i obrazovanje, zatim Viša stručna suradnica za gospodarstvo a danas je Viša savjetnica za gospodarstvo.

Uz redovni posao bavi se raznim drugim projektima i aktivnostima. Od 2014. godine na dalje radi kao Voditeljica evaluacijskog tima u procesu Certifikacije gradova i općina s povoljnim poslovnim okruženjem u jugoistočnoj Europi (Business Friendly Certifikate – South East Europe). Osim toga, od 2015. godine na dalje angažirana je kao Predsjednica Programskog odbora Zaklade za poticanje partnerstva i razvoja civilnog društva u Puli. Održala je i nekoliko gostujućih predavanja pri Ekonomskom fakultetu u Rijeci i Fakultetu za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu u Opatiji.

Dobitnica je nekoliko nagrada. Za vrijeme studija osvojila je 1. mjesto u timskom natjecanju studenata na temu izrade marketinškog plana Poduzetničkog info centra Grada Rijeke. Bila je jedan od voditelja projekta u okviru programa Europa za građane, koji je nagrađen nagradom Europske komisije „Golden Stars Award 2009“. Godine 2016. nagrađena je nagradom „Future Leaders“ koju dodjeljuje organizacija „Women in Adria“.

ZNANSTVENI RADOVI OBJAVLJENI U ČASOPISIMA S MEĐUNARODNOM RECENZIJOM:

1. Mičetić Fabić, M.: Organizacijska prilagođenost hrvatske lokalne samouprave za provedbu projekata financiranih od Europske unije, Hrvatska i komparativna javna uprava – Croatian and Comparative Public Administration 12(1), Novi informator, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012. godine (izvorni znanstveni članak)

ZNANSTVENI RADOVI U ZBORNICIMA SKUPOVA S MEĐUNARODNOM RECENZIJOM:

1. Kaštelan-Mrak, M., Mičetić Fabić, M., Sokolić, D.: Convergence of Local Administration in Croatia – insight into LG practices, u: European Administrative Space - Balkan realities, Matei, L., Kaštelan-Mrak, M., Vašiček, D. (ed.), ASsee Online Series, Editura Economica, Rumunjska, 2011.

2. Grčić Fabić, M., Mičetić Fabić, M: Management and innovation capabilities and local government performance – case of local government in Croatia, XX. Dnevi slovenske uprave, Conference Proceedings, Setnikar Cankar, S. (ed)., Fakulteta za upravo, Univerza v Ljubljani, Slovenija, 2013.

SUDJELOVANJA NA KONFERENCIJAMA:

1. Sudjelovanje na znanstveno-stručnom skupu Ekonomika i menadžment u javnom sektoru, na Ekonomskom fakultetu u Rijeci, izlaganje stručnog rada s temom "Primjena javno-privatnog partnerstva u Gradu Rijeci – mogućnost izgradnje novog vrtića" (svibanj, 2008)